MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK.

A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF

IRTA

SZÉCHY KÁROLY.

Ára 4 frt.

BUDAPEST.

RÁTH MÓR.

1894.

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1894

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF

1725–1801

A RONTÓ PÁL MEGJELENÉSÉNEK SZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁRA

IRTA

SZÉCHY KÁROLY

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1894

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF.

(Ernst Lajos úr birtokában levő eredeti aquarellről.)

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF

1725–1801.

IRTA

SZÉCHY KÁROLY.

ANGERER & GÖSCHL ... CSERNA K. 1893

I.

A KORVISZONYOK.

Jó régi rege a Tellus regéje, de maig sem veszített költői igazságából. Eszmei magva, hogy a szülő-földdel való érintkezés erőnket éleszti, ifjítja, gyarapítja, szívünket tüzeli, bátorítja, küzdésre edzi, — annyiszor nyert fényes és csattanós bebizonyítást Magyarország és a magyar irodalom történetében. Mert a magyar föld, mintha csak Gaea titkos igézetét és csoda-hatását örökölte volna, bűvös körében tartja s nem csak testileg élteti, de lelkileg is erősíti a maga fiait. Annyi század folyamán, örökös háborúban, küzdve némettel és göröggel, tatárral és törökkel, pártos villongások között emésztve önmagát, — ez a nemzet el nem fogyott, de egyre szaporodott: pedig nincs a honnak talán egyetlen röge, melyet jó magyar vér nem áztatott és meg ne szentelt volna. Megáztatta és megszentelte: a diadal és dicsőség virágaival benövesztette. A magyar föld talán azért olyan vonzó, ereje talán azért olyan átalakító, hatása talán azért olyan bűvös? Idegenek telepedtek be, s a második és harmadik emberöltő már magyar, sőt hazafi; nemzeti büszkeségére és önfeláldozó honszeretetére nem rosszabb és méltatlanabb, mint a régi faj. Tűzzel a lelkében, mely a magyar föld ihletétől fogott lángot, szóval a vitahelyen és karddal a csatamezőn a sza-

badság eszméiért, az alkotmány jogaiért mindig kiszáll: erőszakos támadás és síma megkisértés veszedelmében mindig hű marad.

Talán soha sem volt a veszedelem válságosabb, mint Mária Terézia alatt, mikor az erőszak szünetelt, a megkísértés működött. Nem vitatjuk el, hogy a nagy királyasszony valóban szeretettel ragaszkodott ehhez a nemzethez, hiszen attól a pillanattól fogva, mikor az emlékezetes pozsonyi országgyűlésre családjával és udvarával oly hajókon érkezett, melyeken mindenütt magyar lobogó, magyar czímer és magyar színbe öltözött legénység hivalkodott, egész uralkodása alatt addig a pillanatig, mikor Fiume és a Temesi Bánság visszacsatolásának örömében lelkesedve írta, hogy *jó magyar asszony*, *szíve teli hálával e nemzet iránt*, — annyiszor adott ez érzésének tüntető vallomást, s annyiszor tett e vallomása igaz voltáról elfeledhetetlen bizonyságot, hogy hinnünk kellene benne, ha vallásossága nem szólna is mellette, ha haldokló órájában nem is erősítette volna meg azt. Elbúcsúzva örökösétől, el többi gyermekeitől, utánok még a magyar kanczellárt, Esterházy grófot hívatta magához, azzal a megbízással eresztve el: mondja meg nemzetének, hogy utolsó perczéig hálával emlékezett meg róla.* Pedig olyan erős hittel, mint az övé volt, a halál előtt *játszani* merő képtelenség! S nem vitatjuk el, hogy az ország területi épségének helyreállítása a szepesi Kárpátoktól az Adriáig, a tengeren emelt annyi kikötője, a folyamok szabályozása, lápok lecsapolása, a jobbágyok sorsának enyhítése, törvénykezés és közigazgatás javítása, a tanulmányi bizottság és tanulmányi alap szervezése, az egyetem Budára helyezése és fejedelmi ellátása, az akadémiák alapítása, a népoktatás fölemelése és új püspökségek állítása, mind, de mind ékesen beszél az

* Toldy Ferencz: Mária Terézia. Egyetemi Emlékbeszéd. Buda, 1872 30. l.

2. MÁRIA TERÉZIA.

ő sok és elévülhetetlen érdeméről, az ő hálás szeretetéről. Ám e tények között hol van csak egyetlen egy is, mely akár az ország *alkotmányának*, akár a magyar *nemzetiségnek* erősítésére és öregbítésére szolgálna? Az a hála csak személyi és nem politikai hála volt. A Habsburgok egész uralmi czélzata, a szent római birodalmi hatalom és tekintély fentartása, az erős és egységes állam megalkotása összeütközött volna politikai elismerésével. S maga a királyasszony hogyan feledhette volna ezt a czélzatot, melyet családi örökűl kapott, néhány esztendő alatt, noha nagy volt is az örökösödési háború jelentősége és a magyar fegyverek érdeme? Sőt még ebben a háborúban is, melynek oly fölemelő és fenséges nyitánya volt a karok és rendek kitörő kiáltása: vitam et sangvinem, oly őszinte és teljes a lelkesedés lovagiassága, hogy még csak azt sem zúgták utána: sed avenam non, — megmaradt bizonyos tartózkodás a magyar iránt a hadvezetésre nézve.

Igen, a Mária Terézia *czélzata a régi:* csak a *módszere új.* A szíves szeretetreméltóság, mely női bájjal egyesűl, a kényeztető kápráztatás, mely egyesek kitüntetésével osztályokat kötelez le, a síma bánás, mely a nyílt kíméletlenség helyébe lép. Mindez czéltudatos számítással, asszonyi aprólékossággal. Maga írja fiának, kiről azt reméli, hogy Magyarország helytartója lesz: a magyar nemzetnél minden elérhető, ha jól bánnak vele, ha szeretetet mutatnak iránta; maga vallja, hogy ez az elv mentette meg a monarchiát és családot, s ez most is hasznára válik.[2] Azért mindig híven követte. S a míg elődei erőszakos támadására a Bocskay, Bethlen, Thököly és Rákóczy szabadságharcza volt a nemzet felelete: addig ő a jó bánással, a szeretet mutatásával szinte czélhoz ért; a nemességet kiforgatta nemzeti erkölcseiből, érzéseiből, magyar öltö-

[2] Alfred v. Arneth: Maria Theresias letzte Regierungszeit. 1763—1780. II. B. Wien, 1876. 514. l.

zetéből és nyelvéből; a mi annyival végzetesebb lehetett volna, mert a mi nemességünk nem csak rendi kiváltságait képviselte, maga volt a nemzet.

Toldy azt hozza föl a királyasszony mentségeűl, hogy abban az időben másutt se volt különben. Az európai népek fejedelmei úgy, mint a népek műveltjei a Niementől az Ebróig, a Themsétől a Dunáig a franczia irodalom és divat hatása alatt állottak. II. Frigyes a francziákat megverte és francziáúl írta leveleit, munkáit; Mária Terézia német ház gyermeke, s udvari és családi nyelve a franczia volt. Rákóczy Ferencz franczia nyelven adta emlékíratait. A nyelvi nemzetiség eszméje még nem ébredt meg.*

Mennyit nyom ez a francziára való hivatkozás? Könynyen megérthető. Bizony keveset. Hiszen az egész művelt világ, minden európai udvar diplomacziai nyelvnek fogadta el; s mint ilyent szokta meg és használta. Ám a mellett a nemzeti nyelvet el nem hanyagolták, sem meg nem vetették, bizonysága lehet, hogy már az idő szerint, a XVIII. század közepén a nemzeti nyelv, a nemzeti tudomány művelésére rég megalakult az olasz, a franczia, a német, az orosz akademia, mindenütt a fejedelmek ægise alatt: az olasz academia della Crusca már 1582-ben, a franczia 1625-ben, a német 1700-ban és az orosz 1725-ben. Mindez nem azt bizonyítja, hogy a *nemzetiségi eszme* nyelvi tekintetben még nem ébredett fel, sőt ellenkezőleg; a nemzetiségi eszme politikailag még nem hatott, hiszen az olasz, a német még nem is volt nemzet, egységes nemzet; de nyelvi tekintetben már élénken élt és lüktetett. Hiszen a mi jó bécsieink is a külföldiek példájára sürgölődtek a nemzeti nyelvért és nemzeti irodalomért; hiszen a mi BESSENYEI-nk is a külföld példájára hivatkozik, mikor a magyarságért olyan lelkesen fölszólal:

* TOLDY FERENCZ: Mária Terézia. Egyetemi Emlékbeszéd. Buda, 1872. 26. l.

«Magyarúl nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudománynak szépségeket és mélységeket elő lehetne adni. Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, mely aranynyal tele volna, hogy semmit sem ér, mivel nincs bánya és bányász benne. Mit tehet arról a drága hegy, hogy kincseit belőle nem szedik! Mit tehet róla a magyar nyelv is, ha őtet fiai sem ékesíteni, sem magyarítani, sem felemelni nem akarják. Egy nyelv sem származott a föld golyóbisán tökéletes erőbe, de azért mégis sok van már erős és mély közöttök. Ha az anglusok soha sem kezdettek volna nyelvükön írni azon okból, hogy gyenge, nem volna most sem oly fényes, sem oly hatalmas, sem oly mély, melyhez egy nyelv sem hasonlíthat már e részben, noha gyöngébb volt sokkal, mint a magyar.

Jegyezd meg magadnak e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcseséget, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe nem húzta.»*

Sőt épen Ausztriában a nemzeti nyelv pártolása már a kormánynak kitűzött czélja s a népnek buzgó kívánsága volt. Még III. Károly bocsátotta közre 1735-ben a *Schulordnungot,* mely meghagyja, hogy a jezsuita rend oly tanítókat válaszszon és alkalmazzon, kik németűl jól beszélnek és tisztán írnak, hogy azok a növendékeket, még ha a latin név- és igeragozásban és mondat-képzésben annyira haladtak is, a mint az új utasítás megköveteli, de míg egyszersmind németűl beszélni és írni meg nem tanították őket, addig a tulajdonképi első osztályba föl ne vegyék. A gymnasium felsőbb osztályaiban hasonlókép sürgeti a tisztább latinság mellett a német tanítást és német írásbeli gyakorlatot. A császári rendeletek is III. Károly és Mária

* Bessenyei György: Magyarság 1778. 3, 4, 6. ll.

3. III. KÁROLY.

Terézia idejében németűl kelnek.* Ime, ennyire megindúlt Ausztriában már a németnek, mint nemzeti nyelvnek művelése és ápolása. De a nagy királyasszony nemzeti törekvésének határa a Lajtha volt. A Lajthán túl a németet, a Lajthán innen a magyart kellett volna nemzeti törekvésűl ápolnia, ha csakugyan olyan jó magyar asszony, a mint hirdeti vala, nem csak személyi hálájára, de politikai elismerésére nézve is. Ő a németet mozdította elő otthon rendeletileg, itthon szép szerével.

Persze a németesedés nem egyszerre szakadt nyakunkba, mint a sebes zápor, csak lassan szivárgott, lassan áztatott el bennünket, mint a csöndes, huzamos őszi eső. Az udvar köréből indúlt meg, a nyugati határról, Bécs és Pozsony környékéről terjedezett tovább keletre, míg az ország minden részébe elhatott. A királyasszony jó bánása, szeretetmutatása idézte elő. Mert a hatalmas nemesség megejtésének ez a módja sokkal sikeresebbnek bizonyúlt, mint eladdig a nyílt és nyers erőszakosság, mely a kedélyeket inkább csak izgatta, elszilajította s megátalkodottabbakká tette. A büszke magyart, ki falusi udvarházában szabadságára terveket koholt, — mondja egy korabeli szellemes megfigyelő, — az udvarhoz vagy a városba csalogatták. Méltóságokkal, czímekkel s más örvek alatt alkalmat nyújtottak neki, hogy pénzét elverje, adósságba merűljön s végre javainak lezárolásával magát kegyelemre vagy kényszerre megadja. A megtévesztett magyar tisztességnek vette, ha a német nagy családok közűl, kik az udvar előtt nagyobb tekintélylyel bírtak s az egész monarchia kormányára több befolyást gyakoroltak, házasodhatott. Bécsből vitte feleségét, s e rokonság révén megkötötte magát. Neje bevezette házába az előkelő módot és mindenkép siettette javainak lezárását. Így az egész magyar főnemesség lassanként ro-

* MOLNÁR ALADÁR: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. k. Budapest, 1881. 201—204. ll.

konságba jutott a bécsi némettel; s e rokonság okozta leginkább, hogy köztę az úgynevezett «szép erkölcsök» meghonosodtak s általok elpuhult és az udvar alázatos rabja lett. Alig van immár kiváló magyar ház adósság nélkül, s adósságát a bécsi nemesség példájára még érdemnek tekinti. Az udvarnak, mely ilyeténkép a magyar nemesség leghatalmasabb részét pazarrá, kéjenczczé és tunyává tette, nincs többé oka fölkeléstől tartania; mert ez a tékozlás más lánczot is vont maga után, mely a magyart még erősebben az udvarhoz bilincselte. Többé nemcsak a tisztesség volt, melyért szolgálatot vállalt, már a fizetés is vonzotta, hogy felszaporodott igényeinek kielégítése végett valamit feláldozzon érte szabadságából. Az udvar azonban még más fogást is használt a magyar nemesi szellem gyöngítésére: annak kiváltságait olcsó árúba bocsátotta s a magyar birtokok vételét a németeknek megkönnyítette, vagy épen azokat, melyek a fiscusra szálltak, nekik adományozta. Sok német család tartozik már a leggazdagabb magyar házakhoz s emeli köztük az udvari befolyást. A két nemzet összevegyűl, erkölcsei, szokásai elegyűlnek; a magyar pedig annál közönyösebbé válik szabadsága iránt, minél többen osztoznak abban; annál közönyösebbé hazája iránt, minél kevesebb sajátosságot őríz az meg. Aztán a papi méltóságok betöltése is különösen hathatós eszköz a hatalmasabb családok lekötelezésére.*

Ime, a németesedés folyamatának útja és eszköze. Míg előbb csak egyes családok: az Esterházyak, Pálffyak, Batthyányak és Czoborok, meg a hivatali személyek képezték Bécsben a magyar elemet: addig Mária Terézia alatt, a mint Marczali, a nagy királyasszony buzgó és szellemes védője is elismeri, az uralkodó pár kegyének reményében szinte az egész nemesség felköltözik, hogy a mű-

* *Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland.* Zweite verbesserte Ausgabe. I. k. 322—324. ll.

veltségnek, befolyásnak, kitüntetésnek, emelkedésnek osztályosa legyen; másokat a katonai szolgálat, a kanczellárián való pörösködés visz oda; míg a köznemességet a magyar testőrség és a Terezianum hozza oly szoros összeköttetésbe az udvarral és királyasszonynyal, minőben Mátyás óta nem állt.*

Szinte halljuk az ellenvetést: Mária Terézia is asszony volt. Mutass egy asszonyt, a ki házasítani nem szeret: oszlopot emelek neki. Igaz, csakhogy Mária Terézia nem asszonyi kedveskedésből, hanem színes számításból teszi. S mire volt mindez? Annak a politikának támogatására, végrehajtására, sükerére, melyet épen az imént ismertettünk a Risbeck rajzában. Az a rajz a Mária Terézia nemességének rajza. Közvetlenségéről, hűségéről és igazságáról a korabeli magyar irodalom kezeskedik. Nem hivatkozunk Ányos Pálra, ki Ausztria megejtő eljárásáról szintén fölháborodva szól:

> Ő csak itthonn űzi régi mesterségét,
> Csalárd igéretit, szíves kegyességét:
> Ekkoráig e két fortély oltalmában,
> Csuda szerencsével hevert trónussában.»**

Hiszen ő sokkal szenvedélyesebb és keseredettebb, semhogy tárgyias lehetne. De hivatkozunk Decsy Sámuelre, ki Bécsben él és teljesen azon módon ítél. Az ő véleménye szerint is a magyar főnemesek sokat ártottak és ártanak még mindig nemcsak az idegen városon való lakásukkal, de idegen nemzetbeli feleségükkel is, nemzeti nyelvök előmenetelének; mert ezek az asszonyok csak a magok cziczomázásában vesztegetik idejöket, sem a háztartás vezetéséhez, sem gyermekeik neveléséhez nem értenek. Házi mester vezeti a gazdálkodást, kinek kezében az erszény és a konyha;

* Marczali Henrik: Mária Terézia. Budapest 1891 217—218. ll.
* Ányos Pál: Költeményei. Bővített új kiadás. 94. l.

s míg maga meglépesedik, az uraság elszegényedik és adósságba vesz. Tanító neveli a gyermekeket, de több dolga van a szép szobalányokra, mint az «úrfiak» tanítására. A szép asszony, mint a syrén, veszedelem örvényébe ejti a férfiút; az idegen nemzetbeli asszony pedig idegen cselédséggel tölti meg a házat, kivált a hol Simon bíró hajtja a lovat; sőt urának magyar szívét is megzavarja, idegen erkölcsre kapatja, idegen bőrbe öltözteti, idegen nyelvre szoktatja; a mint fújja a sípot, szegény ura úgy járja a tánczot, jószágainak jövedelmeiből teli rakja a kincses ládáját s úgy bánik hazájával, mint a spanyolok Amerikával, a kik, Colbert mondása szerint, kitakarították onnan a sok aranyat és szemetet hagytak vissza. «A hol mind a méltóságos asszony, mind az udvari tisztek és cselédek idegen nemzetből valók,» — veti oda Decsy végűl igazán — «igen ritkán hangzik ottan a magyar szó, sőt még magának a méltóságos úrnak sincsen kedve a magyar tudományoknak gyarapítására.»[1]

S mind ennek mi lőn az eredménye?

Mária Terézia előtt, a XVIII. század első évtizedeiben a magyarság még oly általános, hogy a mikor Károlyi Sándor tiszántúli hadtestében, 1706-ban, az erdélyi császári tábornok német levelét elfogják, az összes 25—30,000 ember között nem találkozik egyetlen is, ki azt megérteni bírja, sem maga a vezér, sem mágnás főtisztjei: a gróf Csákyak, báró Perényiek, Sennyeiek, Palocsayak;[2] igen, a magyarság még oly általános, hogy az Esterházyak, Pálffyak, Batthyányak, mint nádorok, országbírók és főispánok, még magyarúl leveleznek megyéikkel;[3] hogy a köznemesség társalgási nyelve országszerte a nemzeti, sőt

1 DECSY SÁMUEL: Pannoniai Féniksz. Bécs, 1790. 76—78. ll.

2 THALY KÁLMÁN: Irodalom s műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 13. l.

3 GRÜNWALD BÉLA: A régi Magyarország 1711—1825. Budapest, 1888. 95. l.

néhány fölvidéki tót-vármegye kivételével a megyei gyűléseken és tanácskozásokon is az uralkodik, még a horvát Pozsega-, Verőcze- és Szerém-megyében is. Mária Terézia uralkodása alatt ellenben a főnemesség megfeledkezik nyelvéről, nemcsak családi köréből, de a közélet mezejéről is kiszorítja azt. A kapocs közte és hona között, mint Grünwald Béla találóan jegyzi meg, már nem nemzeti, csak közjogi.[1] A magyar mágnásnak már csak gazdasági és rendi érdekei vannak Magyarországon, a nemzetiek megszűntek. S a köznemesség készséges követője; úgy hogy egy útazó bizonysága szerint, már a királyasszony legelső éveiben a tiszavidéki nemesi házak asszonyai törni kezdik a német nyelvet, de kedvvel törik, mert általa műveltséget fitogtathatnak.[2] A felföldön ugyan, mely a XVII. század végén még meglehetősen magyar volt, a mint azt a magyar plebániák, helyi és személyi nevek, követi jelentések és községi irományok erősítik, — a tótság tömegessége miatt a tótosodás terjed el: de az általános divat a német. Sáros-Patakon, a mint Kazinczy említi, 1769-ben jelen meg az első német, a késmárki diák, az ő nevelőjök; soha eladdig ott németűl tudó diák nem volt, s a Kazinczy-fiúk német tanulása anynyira felötlő, hogy a fiatalság *tokos*-oknak csúfolja őket miatta.[3] A Vayak és Lónyayak még nem tudtak németűl: de ime a németség már elhatott a Hegyaljáig, melynek közelében a Rákóczi-vár emlékei és árnyai borongtak.

De mint Dædalosnak szívében a mély tenger övezte krétai földön újra fölébredt hazája szeretete: úgy ébredett az meg BESSENYEI GYÖRGY és társai szívében is Bécs német törekvéseinek és érzéki ingereinek közepette. A magyar föld titkos igézete és csodahatása elkíséri és eléri őket az idegenben is, mint valamennyi jó fiát. «Nem vé-

1 GRÜNWALD BÉLA: A régi Magyarország 1711—1825. Budapest, 1888. 96. l.
2 TOLDY FERENCZ: Mária Terézia. Egyetemi Emlékbeszéd. Buda, 1872. 27. l.
3 KAZINCZY FERENCZ: Pályám emlékezete. Budapest, 1879. 16. l.

4. B. ORCZY LŐRINCZ ARCZKÉPE.

letlen,» — mondja Beöthy a maga mesteri Széchenyi-tanúlmányában, — «hogy valamennyiökben a nemzeti küldetés gondolata és buzgalma a külföldön, vagy legalább a bejárt nyugoti világ hatására ébredt és erősödött. A legkiválóbb szellemek, kiket sorsuk az idegen műveltséggel érintkezésbe hoz, nemcsak a kultura iránt gyúlnak lelkesedésre, hanem egyben-egyben magyar érzésök is lángot kap s e két lángból olvad össze pályájok szövétneke. A nemzeti művelődés agitatorai előbb tanítókból és papokból kerűlnek, kik külföldi egyetemeken járnak, azután katonákból, kiket hadi élet és udvari szolgálat hínak idegenbe. A magyar irodalmat német akadémiákon járt papok alapítják meg: Apáczai Hollandban szánja el magát martyr pályára; Péczeli, irodalmi újjászületésünk e nemes chauvinje, Svájczban lelkesűl föl nemzeti hivatására. Hiába kecsegtetik és tartóztatják őket a szellemükhöz méltóbb idegenben, hazajőnek küzdeni a szívöknek kedvesebb otthonba. Azután Bessenyei, ki Bécsben ébredt nemzeti feladatának tudatára és munkájára, csapatával, mely nem mint a királyné, hanem mint az ébredő magyar géniusz gárdája lett halhatatlanná . . .»*

Bessenyei, mint igazi levente, mint egy szép Meleager, kiből «igen emberséges és szemérmes magyar szív» tündököl ki, érkezik Bécsbe, de parlagi neveléssel. Nem hoz oda egyebet, mint az ép testet, a melyben ép lélek lobog, hogy a maga és nemzete elmaradottságának fölismerésekor egyszerre izgató lángra gyúljon. Hosszú és álló tizenegy esztendeig tanúl és tanít, ragyogó és vezető példaként az önművelésben, ki éjjel riadva felszökik: Lucanushoz és Catohoz űl. S társai álmodozva, reménykedve, tervezve, vitatkozva össze-összegyűlnek a Török-házban, a Bessenyei szállásán, és serényen haladnak az úttörő nyomán, hirdetik

* Beöthy Zsolt: Széchenyi és a magyar költészet. Budapest, 1893. 16. l.

BESSENYEI GYÖRGY.

(Cserna Károly rajza az Akadémia birtokában levő eredetiről.)

az igét, melyet szent lobogója hord: «minden nemzet csak a saját anyanyelvének kiművelésével emelkedhetik magasra!» A hazafiúság oly kötelesség nekik, mely alól a világon semminemű ok, idő, dolog, alkalmatosság fel nem szabadíthatja őket; a hazafiúság legelső nyilatkozása pedig: az anyanyelv kultusza. «Melyik nyelvnek is lehetne» — kérdi Bessenyei — «több édessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak? Mind a deák, mind a franczia, mind a német görcsösebb nála. Kivált poetaságra, éneklésre, régi történetek előbeszéllésére, dícsérő beszédre egy nyelv sem haladja meg.» Mintha csak a Mária Terézia németesedő nemességének szólna, mintha egyenest ellene érvelne: úgy megárad szíve a magyarság magasztalásától. Mintha hazafias fájdalommal harsogna a nemzeti korcsokra: ti feleditek, mellőzitek, megvetitek (mert «magunk láttatunk nyelvünket megtiltani») a magyart, ezt a szép és zengzetes nyelvet, melynek csak művelés kell és semmi egyéb. Pedig nincs nemzeti haladás, nemzeti tudomány, nemzeti hatalom nemzeti nyelv nélkül! Az anyanyelv művelése elválaszthatatlanúl összefügg az egész nemzeti élettel, nemcsak természetes kifejezése ennek, de egyetlen föltétele is! Senki hatalmasabban és sikeresebben nem hangoztatta és nem bizonyította ezt az igazságot, mint Bessenyei és gárdája. Jelszavok, nappali fáradságok és töredelmök, éjjeli gondjok és álmatlanságok hazafias indítéka, hogy mozgásba, tűzbe kell hozni a nemzetet *újsággal*, még pedig a *maga nyelvével*.* S a franczia irodalom új eszméit hirdetik a magyar közönségnek az édes anyanyelven: s a nemzet, ha késve is, mozgásba indúl, tűzre gyúl.

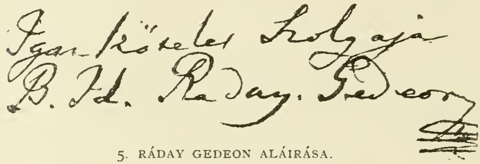
A gyuladozó tűz, mint a pásztortűz ég és be-bevilágít a nemzetietlenség nagy elborulásának éjszakájába. Néhány

* Bessenyei György: Magyarság 1778. 7, 8, 12. ll.

virrasztó csak, ki ébren álmodik, néhány író csak, a ki fel-fellobbantja a tüzet

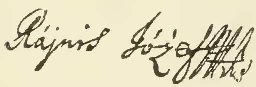
Jó reménynyel, vak reménynyel :
Hogyha megvirradna már :
De a hajnal csak nem pirkad,
S a mit láttunk, az se csillag :
Bolygó fény, vagy fénybogár !

Nem, nem bolygó fény : sokasodó és serkengető sugár, mely a jövendő hajnalt sejteti. A ki-kilobbanó fény egy-

5. RÁDAY GEDEON ALÁIRÁSA.

másnak felel, vígaszúl és biztatásúl : a magyar föld titkos igézete és csodahatása éleszti tovább és szaporítja mindig. A kik eddig csak a magok örömére és lelki szükségére áldoztak a honszerető múzsa oltárán, RÁDAY és ORCZY, a régi faj képviselői, nyíltan, a nemzet előtt áldoznak ; majd kilépnek mások is, idegen törzs sarjai, az elborúlás nyomasztó homályából, a nemzeti küldetés érzetével, a magyarság rajongásával.

6. RAJNIS JÓZSEF ALÁIRÁSA.

Ime, itt van RAJNIS JÓZSEF, ez a kőszegi hiencz. Születésére, nevére, nyelvére német, a mi kiejtésén mindig megérzik ; de szent meggyőződése, hogy nem születés teszi az igaz magyart, hanem a szív, mely becsüli és szereti azt a nemzetet, melyhez születésénél fogva az örök Gondviselés kapcsolta.* A deákos iskola első munkása, gyönge költő,

* RAJNIS JÓZSEF : Virgilius Georgikonja. Pest, 1814. A Kondé előszavában 6. l.

7. RÁDAY GEDEON ARCZKÉPE.

de erős próza-író, ki a görög és római alakokkal nyelvünk hasonlíthatatlan szépségeit törekszik igazolni. «Nem a végre koptattam írótollamat,» — mondja nemes fölhevülésében — «hogy egy bizonyos törvényt hirdetnék, a melyet követvén a magyar poeták, füleinket gyönyörködtethessék. Sokkal magasabb czélra arányzok. Szeretem édes hazámat, s ugyanazért a magyar nyelvet is szeretem; jól tudván, mely szorosan legyen öszvekapcsolva akármely hazának szerencséje a maga tulajdon nyelvével. Bizonyítják ezt az elmúlt dolgokra emlékeztető könyvek, bizonyítják sok szomorú eseteket beszéllő romladékok, bizonyítják egynehány hatalmas népeknek megnyomorúlt maradéki. Nyelvökkel együtt virágzott szerencséjök, nyelvökkel együtt elfogyatkozott.»*

S itt van DUGONICS ANDRÁS, a maga romlott nevével, de romlatlan arany szívével. Az első magyar regényíró, ki verses elbeszélésekkel indúl irodalmi pályafutására, de regényekkel szerzi koszorúja legszebb leveleit. S bennök nem csak mulattató olvasmánynyal szolgál: de Toldy szerint a közép-nemességnél és népnél legtisztábban fönmaradott gondolkozás- érzés- és kifejezésmód behozatalával az irodalomba, azt hasznosan megtermékenyítette és soha nem hallgató intést adott társainak, hogy azon polus, mely felé az irodalom hajóját kormányozni kell, nem más, mint a *nemzeti valóság*.** Magyar egészen az elfogultságig, a türelmetlenségig. Magyar tárgyat választ, magyar életet rajzol, már a mint ő hiszi, a magyar erkölcsök, szokások, viseletek, intézmények jellemzésével, legörömestebb a múlt századok nemzetiesebb idejében. A magyar ősi múltja, hadverő dicsősége érdekli és foglalkoztatja leginkább, Árpád, Zsolt, Taksony fejedelmek korában, mert ott talál igazi, hamisítatlan magyarságot érzésben, gondolkozásban, vise-

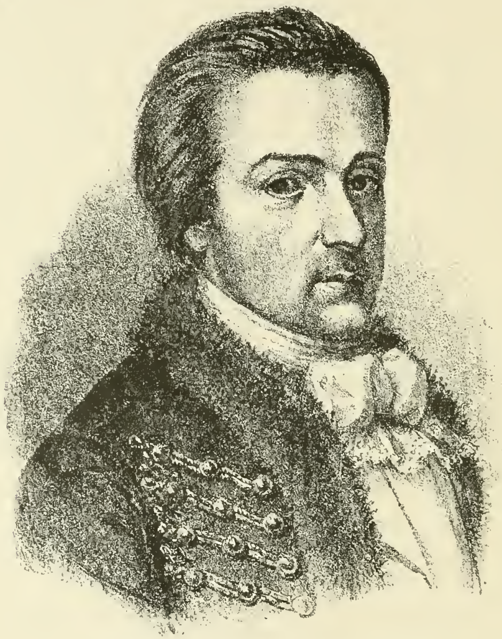
* RAJNIS JÓZSEF: A magyar Helikonra vezető kalauz. Pozsony, 1781. 69. l.

** TOLDY FERENCZ: A magyar költészet története. Pest, 1867. 352. l.

letben, törekvésben, s ezt akarja velünk megismertetni, ezzel akar bennünket tanítani és lelkesíteni hazafiasságra. S e czélja kivitelére nem riad vissza semmi fáradságtól, nem semmi nehézségtől:, belemerűl a hazai és idegen kútfők tanúlmányába, a hősi mondák és vallásos legendák hagyományaiba, az évkönyvek és krónikák elbeszéléseibe, hogy egy-egy jegyzet alakjában legalább közölje, a mi a nemzet becsületére és hírére válik. Nem azt nézi, nem azt veszi ki, a mi a tudomány érveivel bizonyítható; hanem azt, a mi különös, a mi csodálatos. Rajongó fajszeretete csábítja, csapongó képzelete ragadja, hogy a különös és csodálatos alapon aztán oly következtetéseket tegyen, melyek nagyzó önérzettel és káprázatos dicsőséggel tölthetik el a magyar ember fejét, de vajmi kevés positiv ismerettel! S még élesebb és szembeszökőbb a jó öreg e magyar elfogúltsága az idegen nemzetiségek iránt való türelmetlenségének tükörében. Még az csak hagyján, hogy a cselszövő, a gazember nála rendszerint idegen: *Etelká*-ban a tót Liska, az *Arany Pereczek*-ben a német Schelmajer; de leleményessége a nemzetiségek nevének magyarázásában már legalább is megmosolyogni való. Minden, a mi fényes, minden, a mi nemes: — magyar; minden, a mi bélyeges, minden, a mi nemtelen — idegen. Hadd lássa a korcs idő s a németesedő ivadék, hogy világ végéig nincs párja a magyarnak, kinek valamennyi elnevezése ragyogó dicsőséget jelent! S ez a nemzeti elfogúltság nála már nem is érzés, hanem vallás, kiengesztelve és megszentelve félszázados munkásság önzetlen fáradozásával és őszinte következetességével.

S ez az ő hazafi-lángjok a magyarság érdekében terjedezett, ez az ő hihetetlen álmok a virradásról betelt: csakugyan hasadott a hajnal. S egyszerre még olyanok is, kik megőrízték ugyan keblökben a nemzeti érzést, de a műveltség fejében elfeledkeztek a nemzeti féltékenységről

riadva tértek magukhoz és magokba: mint Teleki József gróf, ki a kegyetlen fergeteg lecsendesedésével szégyenkezve és bűnbánva ismeri be, hogy a haza romlásának, melytől annyira iszonyodtak, magok voltak eszközei;* s mint Kazinczy Ferencz, ki — bár lelke idoleuma a nem-

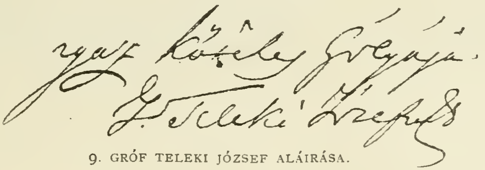

8. KAZINCZY FERENCZ FIATALKORI ARCZKÉPE.

zetiség — a német nyelvet mégis szerette és támogatta irodalmi kincseiért; ki most, részegültségök kijózanodásával örvendezve ujjong, hogy az aqua tofana, melylyel Mária Terézia korában néhány boldogtalan udvari tanácsos itatta őket, a nemzeti tüzet el nem olthatta egészen, mert férfiaink

* Széphalmy Vincze: Orpheus. Kassa, 1790. II. k. 16, 21. ll.

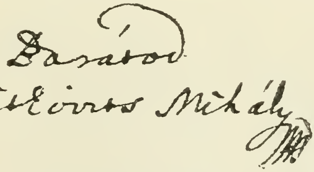
és asszonyaink ismét «gyönyörködve beszélnek azon a nyelven, a melyen Etele és Etelka beszélt s nemes elpirulással vallják meg, hogy megcsalódtak, midőn megromlott ízlésök ennél a kedves hangzásúnál szebbnek tartotta azt

9. GRÓF TELEKI JÓZSEF ALÁIRÁSA.

a döröngő zordon nyelvet, a mely semmire sem alkalmasabb a despotai parancsolásnál».

És a hazafi-láng mind erősebben lobog tovább, az új író-nemzedék tagjaiban mind hatalmasabb érzéssel. A sok közűl legyen csak egyetlen példa, a legfényesebb és legnemesebb, Vitkovics Mihály, a ki hű szerb létére a leg-

10. VITKOVICS MIHÁLY ALÁIRÁSA.

tüzesebb magyar. Versei, levelei, estélyei mind egy szent eszmének, a *magyarság eszméjének* hódolnak, mert hazájának, míg utolsót lehell, élni is halni is főgyönyörűsége, földi mennyországa, és «ha — írja — még ezeknél is van mi, kedvesebb az nekem».* Egész élte nem egyéb, mint *Aradi nótá*jának igazolása:

«Áldja meg az Isten,
A ki tud magyarúl.»**

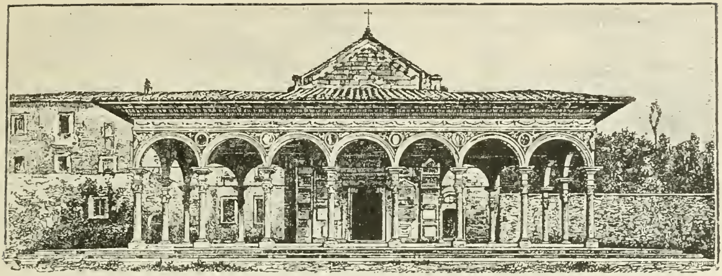
* Vitkovics Mihály: Prózai művei. Budapest, 1879. 224. l.
** Vitkovics Mihály: Költeményei. Budapest, 1879. 16. l.

Voltak jók és nemesek a Mária Terézia nyomasztó idejében is, a régi és új fajból egyaránt, a magyar föld igaz fiai, kikben ennek titkos igézete élt és hazaszeretetűl lobogott: de közöttük senki sincs tüzes magyarságára derekabb, nemzeti hatására nézve elismertebb, mint gróf Gvadányi József, messze ágazott családjának és a magyar földnek nem utolsó dicsősége, a nemzet géniuszának érdemes ébresztője; mint Beöthy jellemzően mondja: a hódító magyarság emelő képe, midőn szivével, szellemével meghódolt bűvös erejének, s meghódítani segített a közönybe merűlt, idegenbe tévedt magyar nemzetet.*

* Beöthy Zsolt: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. XXII. k. Budapest, 1888. 16. l.

11. MÁRIA TERÉZIA.

12. AREZZO. A MÁRIA-EGYHÁZ ELŐCSARNOKA.

II.

A GVADAGNIAK.

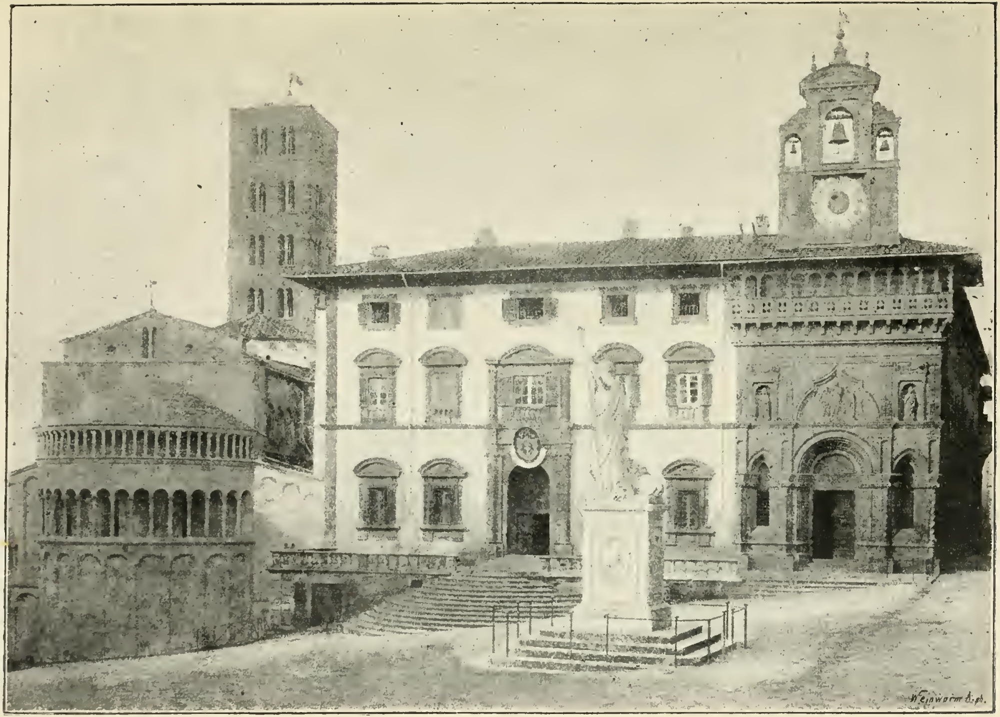
OLASZ földön, a kies Poggio San-Donato nyugoti oldalán, virúl a szép *Arezzo*, a hol a Gvadányiak bölcsője ringott. Már fekvésénél fogva megkap, mert a hegy sorozatos lapályain, — melyek mint valami természetes terraszok fonódnak egymásba, — összhangzatos tagolattal helyezkedik el, messzire tekintve, mintha a természet maga is arra hívta volna, hogy uralkodjék a vidéken, a meddig belátja; aztán lefelé húzódik s leereszkedik a kis Castróig, mely alig félórányira tőle a Chianába ömöl, hogy egyesülten az Arnóba szakadjon.

A kis Castro ez útja, mintha csak Arezzo történetének jelképe lenne! Eleinte, Toscanai Matild halála után, a XII. század válságai közt önállóságra jut, szabadon tör előre, az Arno büszke hatalmasságával, Firenzével mérkőzik össze, erős és virágzó, hogy később élete Firenze sorsával olvadjon egybe: de mindig költők, művészek, vitézek hazája. Van valami levegőjében, melyet Michel-Angelo is magasztal a

emleget,* a mi ihlet, a mi az emberi szellem legszebb virágainak kifejtésére készt. Ez a város, a hol Petrarca született, a hol Dante járt, a honnan Guittone és Pietro Aretino eredtek, a hol a Spinellik és Vasarik működtek, a fényes nevek hosszú sorával dicsekszik, melyek dicsősége rája ragyog vissza! Minden új emberöltő, századok folyamában, belső villongások és külső küzdelmek viharai közt, az ősök hagyományaiból és emlékeiből magába szívja és tovább ápolja a fogékonyságot a nagy törekvések és nemes érzések iránt, melyek reája örökűl szállanak. Igen, ez a város maga ihlet és sugall, termékenyít és lelkesít. Mintha múltjának előkelő szellemével, levegőjének fínom áramával fiainak még testi alakúlására is befolyna: Arezzo népe mindig föltünő szépségéről volt ismeretes. Csodálkozhatunk-e, ha benne a Gvadányiak sem maradtak érintetlenűl eme hatások alatt, ha az olasz földnek a lengyel király elismerése szerint sok halhatatlan férfiút adtak, a kik békében és háborúban tündököltek, addig is, a míg a család több századon át Arezzoban virágzott. Köztük Angelo, Emilio és Antonio, hazájok három igazi dísze, egyiránt kiváltak fegyverökkel és tudományukkal; a közjó előmozdításában való érdemökkel. Angelo, mint gonfaloniere, az állam első tiszte lett s ügyességével a hona és Firenze közt támadt mozgalmakat korlátozta, fáradozásával a békét létrehozta, tekintélyével állandósította; Emilio és Antonio többször jártak követekűl a pápák és Mediciek udvarában, s annyi tapintattal és hűséggel, annyi tehetséggel és szerencsével végezték megbízatásukat, hogy nemcsak megelégedést, de kitüntetést is nyertek, a mennyiben egész családjokkal a római és firenzei patriciusok közé emelkedtek,** s ettől fogva a család tagjai

* GIORGIO VASARI, Le vite dei pìu eccellenti pittori, scultori e architetti. Volume unico. Napoli, 1876. 582. l.

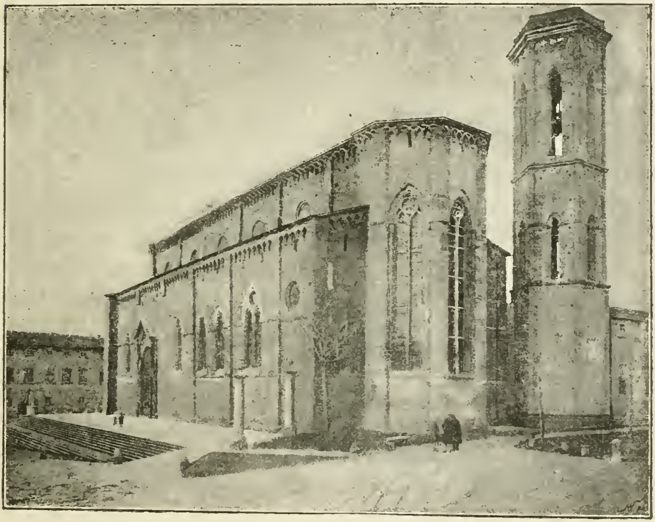
** B. HORECZKY FERENCZ közli az eredeti latin oklevelet: Gvadányi József magyar lovas generalis emlékezete. Pozsony, 1887. 15. l.

AREZZO.

(Eredeti fényképfelvétel után.)

történetöket beleszőtték Firenze, majd a nyugot-európai államok történetébe, ama nyugtalan és sokoldalú tevékenység egyik példányaként, mely a firenzeieket otthon és távol kitüntette, s alapját képezte amaz óriási befolyásnak, melyet az új világ fejlődésére minden téren gyakoroltak.* Mert a Gvadányiak, kiknek szaggatott arany keresztje és jelszava: «Exaltabitur» ma is Firenzének nem egy tem-

13. AREZZO. A DÓM.

plomán és palotáján ragyog, nem szorítkozott csak az Arno mellékére: hanem új hazájok határainak terjedésével, még inkább új polgártársaik hatásának egyre szélesedő körével növekedik vágyok, szaporodik szerepök, ágazik el családjok. De bárhová kerüljenek, spanyol, franczia és magyar földre, bármi pályára lépjenek, katonai, papi vagy polgári

* BEÖTHY ZSOLT: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Budapest, 1888. 15. l.

hivatásba, nagyratörő lelkök szárnya mindig magasan csattog, mintha az arezzói emlékek és hagyományok ihlető erejéből, a költői, művészi és vitézi hajlamok szent örökségéből, a fínom levegő könnyű fuvallatából nyerne sugalmat s mindig újabb lendületet.

A negyedik ős, a kiről a magyar ág oklevele beszél, ALESSANDRO, ki megúnva a honi nyugalmat, külföldre ment, és a spanyol király szolgálatába állt, kinek lobogóját mindaddig követte, míg Flandriában dicső halállal elesett. Küzdelmeinek elismerése és érdemeinek méltatása gyanánt családja 1606-ban a máltai lovagrend tagja lett, a szabályzat szigora szerint, alapos vizsgálat után.* Négy fia közűl csak a legöregebbiknek, Alessandrónak neve ismeretes. Benne lobog az apa szenvedélye: kalandvágya, dicsőségszomja, melynek sem Firenze, sem maga Olaszország nem nyit elegendő mezőt. Még otthon a katonai életre lép s generálisságig emelkedik: de 1646-ban, III. Ferdinand alatt, egyetlen fiával, Alessandróval Magyarországba jő, hogy itt folytassák hadi pályájukat.** Szegény hazánk akkor, a török háborúk és nemzeti szabadságharczok emez eseményes századában, gyűlő és találkozó helye volt az idegeneknek. Számító szerencsefiak, kóbor kalandorok, valódi vitézek, mint a Gvadányiak és mint annyi más, ide sereglenek, hogy állást, nevet, dicsőséget és vagyont szerezzenek. Mintha ez az egész ország nem volna egyéb, mint egy nagy piacz, a hol a szerencse kereke forog, a hol németek, spanyolok, francziák, olaszok, reménykedve leshetik sorsukat. Még jó, ha nemcsak meghonosodtak, de el is magyarosodtak, ha nemcsak boldogulásukat, de boldogságukat is itt keresték.

Az idősbb marchio Alessandro de Guadagnis vérével

* B. HORECZKY FERENCZ: Gvadányi József magyar lovas generalis emlékezete. Pozsony, 1887. 9. l.

** MINDSZENTI SÁMUEL: Ladvocat Historiai Dictionariuma. Komárom, 1795. III. k. 426. l.

pecsételte meg ehhez a földhöz való ragaszkodását, mert abban a csatában, melyet Montecuccoli gróf, a methodismus legkiválóbb képviselője, rendszere ellenére elfogadott és akarata ellenére megnyert a török ellen Szent-Gotthárd mellett, melyre megkötötte a szerencsétlen vasvári békét, ő, a győzelmes hadvezér aláírva mindazokat a föltételeket, melyeket a megvert nagyvezír eléje szabott, — hősi halállal veszett el.* Hősi halála, kiomló vére, megszerezte fiának a jogot, hogy magyarrá váljék, hogy a nemzet nagyjainak koszorújába iktassa nevét; annyival inkább, mert maga is vitézi erényekkel jeleskedett. Még ugyan nem annyira a nemzet, mint a király híve: de a közjót a maga javának mindig elébe tette, s az ország és keresztyénség érdekeiért meghalni mindig kész volt. A szentgotthardi csata idején már őrnagyi rangot viselt, aztán fokozatosan emelkedett, míg Lipót Szendrő, e fontos végház, parancsnokának nevezte ki.

A szendrei vár Borsod vármegye felső részében, a Bódva vize mellett feküdt. Híres erősség, mely a Bódva és Sajó közén le egészen Miskolczig a vidék őrszeme volt. Kettős hivatást teljesített: egyfelől a magyarság javait oltalmazta a törökök támadásai ellen, másfelől a királyi ház érdekeit védte a fölkelők támadásaitól. Az utolsó évtized alatt, a nemzet szerencsétlenségére magyar a magyarral állott szemben, mert az Ampringen idegen uralma, a Szelepcsényi gyűlöletes vér-törvényszéke, a német katonaság ádáz dúlása, az ősi alkotmány eltapodása, a lelkiismereti szabadság üldözése megtermette a bujdosókat, kiknek a nyomorú jelennél drágább volt a bizonytalan jövő reménye; a kétségbeesett megadásnál férfiasabb az elszánt fölkelés, a mostoha életnél nemesebb a dicső halál az istenért, a honért, a becsületért: s ép e vidéken, a

* MINDSZENTI SÁMUEL: Ladvocat Historiai Dictionariuma. Komárom, 1795. III. k. 426. l.

Sajó, Hernád, Bodrogh és Tisza mellékein, hol mindég oly erős volt a magyar köznemesség, már villogva vivódott az idő méhében a Thököly és Rákóczy szabadságharczok kitörendő viharja. A szendrei vár uralkodott Borsod felett; főkapitányai: Serényi Pál, Knöring János, Bakos Gábor, Schöningk György egymás után adtak rendszerint oltalom-levelet, hogy a király hűségebeli lakosok ő felsége minden renden levő tábori tisztei, mezei és végbeli vitézei, kivált a füleki és putnoki kapitányok előtt szabadon élhessenek és járhassanak; a miskolczi levéltár teli efféle oltalom-levéllel.[1] De a nyomás sokkal nehezebb volt, semhogy a kedélyek keserűsége eloszolhatott volna: ennél fogva Borsod földjén is egyre szaporodott — a *kurucz;* s ép e vidéken, a megye felső részében, a hol a Szepessyek és Zákányok birtak, növekedett a bujdosó; Szepessy Pál, a megye híres alispánja, maga is bujdosó lett, egyik legszóvivőbb vezérök, tevékeny és serény, kit a diplomaczia terén senki, a hadi pályán is csak az egy kemény kurucz, a vén Szuhay Mátyás, előzött meg; aztán bujdosó lett Zákány István, előbb ónodi kapitány, ki a végbeli viadalokban vitézi nevet szerzett, különösen a nép között.[2] Az ő hírök és tekintélyök messzi elhatott, nemcsak Felső-Borsodban, de egész megye-szerte élénk pártolásra talált ügyök; úgy hogy Cobb, a kegyetlen kassai főkapitány, a miskolczi bírákat karóba húzással fenyegette 1677-ben, ha a kuruczokkal érintkeznek, vendégeskednek, nekik fegyvert, golyóbist, puskaport szolgáltatnak.[3] Ám hiában őrködött a szendrei vár, körűlötte ingott a föld; hiában fenyegetőzött a kassai főkapitány, foganatja fogyott: Thököly pártja nőtt, s alig egy év múlva Szendrő is kezére

1 Dr. Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyiráta. III. k. Oklevéltár. Miskolcz, 1890. 293, 295, 302, 325, 332. ll.

2 Thaly Kálmán: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. I. k. Pest, 1872. 39, 41, 42. ll.

3 Dr. Szendrei János; Miskolcz város története és egyetemes helyirata. III. k. Oklevéltár. Miskolcz, 1890. 344, 345. l

14. SOBIESKI JÁNOS LENGYEL KIRÁLY ARCZKÉPE.

került, hogy csakhamar újra a király bírja azt. Gvadányi Sándor e forrongások és küzdelmek közepette lett a visszavett szendrei végház főkapitánya. Már előbb Kassánál is harczolt a bujdosók és fölkelők ellen, a miben annyi igazi jó magyarral osztozott.[1] A király vitéze volt, a király híve maradt. Úgy látszik, őseinek hazája, annak hagyományos eljárása, mely nem egyszer a császári politikával szövetkezett, lebeg előtte: felséges urának, belé helyezett bizalmának becsülettel megfelel.

Itt éri a kitüntetés, hogy a hős lengyel király, Sobiesky János, a bécsi és esztergomi szerencsés hadjáratok után hazájába térendő meg, hozzája Szendrőbe száll, 1683 őszén[2] s Gvadányi a királyt és fiát, Jakab fejedelmet, igen sok tanácsosát és tábornokát megtisztelő vendégbarátsággal, asztallal s minden egyéb kedveskedéssel fölötte fényesen fogadja.[3]

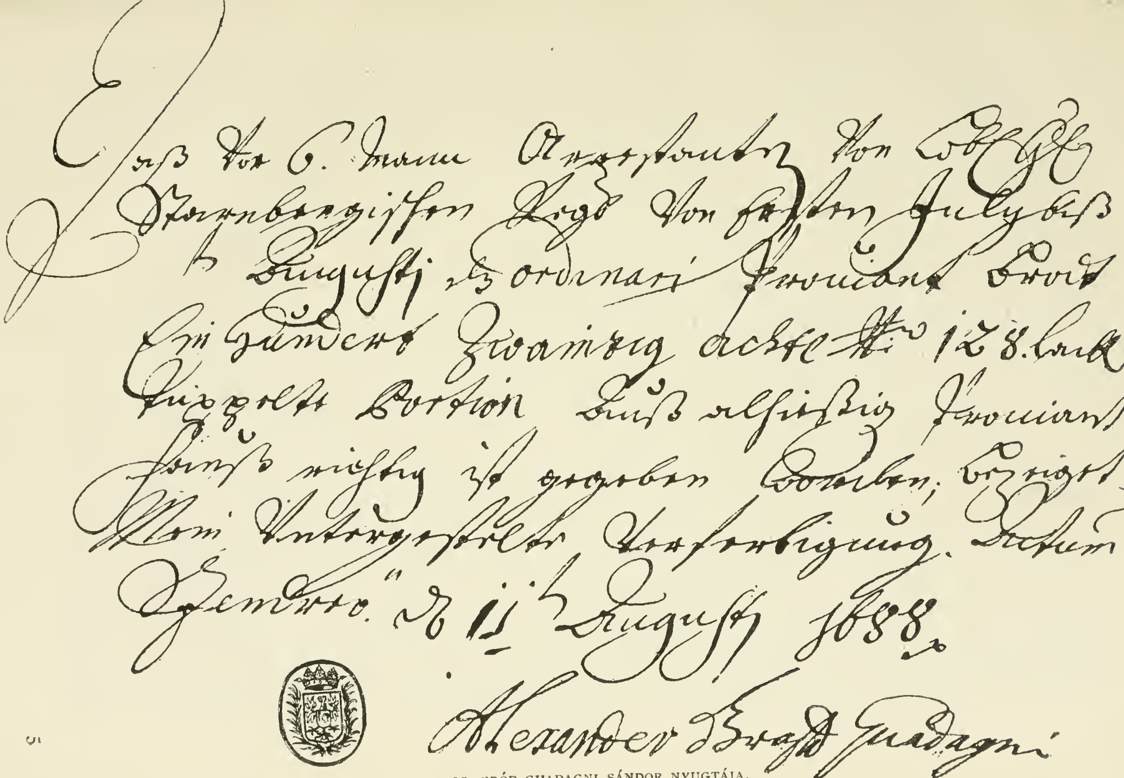
> *Nyolcz* egész nap látja dúsan,
> Becsűlettel, emberséggel;
> Nem felejti, ki a gazda
> S nem felejti, kit vendégel.
>
> Majd vigasság, zene, tánc, bor,
> Tartja ébren a fölházat,
> Majd új-udvar, öklelés áll, —
> Hangos erdőn nagy vadászat:
> Száz tülök szól, hajt az eb s pór
> Nyomja össze a vad berket,
> Szorul a rés, a lovag lés,
> Íja pendűl, ménje kerget.

A király pedig hálás a szép napokért a nemes szív érzésénél fogva s De Guadagnis Sándort és mindkét nemen való törvényes örököseit három esztendő múlva 1686

1 B. Horeczky Ferencz: Gvadányi József magyar lovas generális emlékezete. Pozsony, 1887. 10. l.

2 Thaly Kálmán: Történelmi Naplók 1663—1719. Budapest, 1875. 20–21. ll.

3 B. Horeczky Ferencz: Gvadányi József magyar lovas generális emlékezete. Pozsony, 1887. 10. l.

15. GRÓF GUADAGNI SÁNDOR NYUGTÁJA.

tavaszán a grófi méltóságra emeli, királyi tekintélyével meghagyva, a mint a hivatalos oklevél írja, hogy a föld kerekségén mindenütt, a törvényhatóságok előtt és azokon kívűl, az összes és egyes kiváltságokat, jogokat, kedvezményeket, szabadalmakat, mentességeket, tisztségeket — annak rendi és módja szerint élvezhessék és használhassák; hogy a régi családi czímert, mely ezüst mezőben jobbra néző szerecsenfőt szájában rózsával ábrázolt, Lengyelország fehér sasával megnagyobbíthassák és ékesíthessék, hogy azt a béke és háború bármely szakában, komoly és közömbös, szóval minden cselekedeteikben és tisztes foglalkozásaikban, különösen pedig nemesi versenyekben, lándzsajátékokban s más lovagi gyakorlatokban, paizsaikon, lobogóikon, sátraikon, szőnyegeiken, minden bútoraikon, gyűrűiken, pecsétjeiken, ingóságaikon, drágaságaikon s épületeiken tetszésökre, a többi grófok joga és szokása szerint, szabadon és minden ellenmondás nélkűl viseljék és alkalmazzák. A királyi levél tudtára adja ezt a kitüntetést mindenkinek, az összesnek és egyeseknek, kivált pedig az egyházi és világi fejedelmeknek, főuraknak és polgároknak, bármi renden és rangon legyenek az idegen népek között s a nemzetközi jogra támaszkodva, megköveteli tőlök, hogy De Guadagnis Sándort és mindkét nemen való törvényes maradékait grófokúl ismerjék és fogadják el. Hadd lássa meg úgy a jelen, mint az utókor, hogy a polgárok és külföldi hősök dicső tettei, különösen azok, melyeket a trónon ülő hatalmasságok helyeselnek, oly jelesek és érdemesek, hogy csak örök bizonyítványokkal lehet viszonozni, melyek azokat a jótékonyság és bőkezűség el nem múló sugaraival világítják és örökítik meg.*

A mikor a szendrei várparancsnok ebben az elismerésben részesűl, már házas, sőt úgy látszik, már magyar

* B. Horeczky Ferencz: Gvadányi József magyar lovas generális emlékezete. Pozsony, 1887. 8—12. ll.

ember. Legalább érzésére nézve. Szinte négy évtized óta él Magyarországon. Küzdött és barátkozott a magyarral egyiránt. Megtanúlta becsülni a csatamezőn, szeretni a fehér asztal mellett. Sokkal lovagiasabb, semhogy be ne ismerje, mikép a bujdosók bánatában, a felkelők panaszában, a kuruczok keservében sok, a mi égre kiált, a mi egy nemes és szerencsétlen nemzet méltatlan zaklatásainak megkapó és méltó hangja; sokkal emberiesebb, hogy mindez meg ne hassa, hogy az igazság ereje, a részvét érzete, a szeretet vonzalma, a torló hatalom túlzásának visszahatásaként föl ne ébredjen kebelében. Előbb csak rokonszenvével, aztán minden szent érdekével a magyarhoz csatlakozik. Úgy látszik, hogy szívesen köt ismeretségeket a nemesi főbb házakkal, gyakran érintkezik a néhai borsodi főispán, Forgách Ádám gróf családjával. E fényes ősi család nagy emlékei, melyek nemzeti királyaink korába nyúlnak vissza, hiszen még az Árpádok látták fejledezni a Forgáchok

— — — — — — erős törzsét,
Melyet annyi század vihara nem tör szét,
Inkább lombosítja minden újabb tavasz:

valamint a néhai főispán jeles érdemei, melyek révén nevezetes hadi vezér, gróf és országbíró lőn, kétségtelenűl egyiránt tisztelettel töltötték el, mint olyant, ki maga is büszke nagyzással hivatkozott arezzói és firenzei eleire. Szerette a régi hagyományokat, a százados vitézi nevet, a főúri fényt; de még inkább a család bimbóba fakadó lányát, *Dorottyát*, ki 1667-ben született s a nyolczvanas évek elején a fiatalság összes bájával virult. S a csataviselt katona, ki már a hatvan felé közeledett, ifjonti lángra lobbant és meghódolt a fiatal leánynak, ki még a 17 évet sem töltötte be: 1684-ben feleségűl vette.* Alig csaló-

* NAGY IVÁN: Magyarország családai IV. k. Pest, 1858. 453. l.

dunk, ha azt hisszük, hogy ez a házasság az a mi a nemzet iránt való rokonszenvét szeretetté érleli, mert felesége szívén keresztűl, mint a pharaó Ádám vallja vala Évának, a nemzet baja mélyebben szívéhez talál. Felesége, szerelme, magyar rokonai és birtokai mind megannyi szent kapcsok, melyek e szép és áldott ország földéhez kötik, melyet apja vére áztatott és előtte drágábbá tett. Az a család, melyet alapít, még fentartja ugyan kegyeletes összeköttetéseit az olasz Guadagniakkal: de már minden ízében magyar. Ime, így lesz Guadagnis Sándor, a szendrei főkapitány, a *magyar Gvadányiak törzsévé.* Felesége első mosolya, első csókja, gyermekei első gyügyögése, első játéka, a szerető férj és boldog apa minden édes emléke itt ragyogja be szívét, lelkét, szemét, arczát. Hogyne törekednék e honnak igaz hív fia lenni? Már három esztendő múlva, 1687-ben, azzal a kéréssel fordúl Borsod megyéhez: «miután néhai ghymesi Forgách Ádám gróf leányát elvevén, vele bizonyos javait és örökös jogait megszerezte, elhatározta magában a megnyitandó országgyűlés alkalmából ő felsége kegyéhez és a rendek jóindulatához folyamodni, mikép az ország többi tagjainak sorába fölvegyék s ezzel magát e nemes ország *hűségére és örökös szolgálataira* őszinte becsületességgel elkötelezze, hogy a megye követei által támogassa törekvésében,»* a mit az teljes készséggel teljesített.

Már ekkor a pörös atyafiságot, a magyar rokonság eme messzi kiterjedő faját is megismerte. Felesége az atyai javakból megillető leánynegyed, az anyai kelengye és menyasszonyi ajándék, valamint némely rámaradt kötelezvények és más törvényes követelések fejében testvéreivel, Simon és Ádám grófokkal 10,000 forintban kiegyezett, kik kötelezték magukat szóval és írással, hogy 1686 hus-

* Podhradczky József: Magyar Akadémiai Értesítő. Pest. 1853. 110—111. ll.

vétjára az egész összeget pontosan lefizetik. De talán az országnak és fővárosának a török alól való fölszabadítására czélozó harczok, talán a tekintélyes és protestáns hazafiak ellen folyó izgalmas üldözések, melyekkel Caraffa az összes Felvidéket behálózta, vagy még inkább a nyomukon járó zavarok, nyugtalanságok és zaklatások miatt oly tetemes összeghez abban az időben nem juthattak; ennélfogva igéretüket be nem váltották, sőt beváltani sem akarták. Hiában volt a kérés és sürgetés, a testvérek tehetetlensége a háború következtében, vagy számítása a háború esélyeire, mindazt figyelembe se vette. Gvadányinénak nem maradt egyéb hátra, mint hogy apja Forgách Ádám és anyja Rechberg Katalin grófnő hagyományaira és testvérei kötelezvényére hivatkozva, egyenesen a királyhoz fordúljon, öröksége megítélése, a 10,000 forint összegnek és kamatainak biztosítása végett. Minthogy a jogos sérelmet hazai törvényeink értelmében elutasitani nem lehet: a király meghagyta 1687-ben Kálmáncsay István itélőmesternek, hogy tegyen igazságot, hogy bizonyos napra, Forgách Simon és Ádám bármely birtokára, a mint a panaszos kívánja, idézze meg és hallgassa ki a pörös feleket és szomszédaikat, s aztán az igazság, isten és jog szerint hozzon végzést: a 10,000 forint és kamatai fejében megítélt javakat pedig az említett grófok birtokaiból minden ellenmondás mellőzésével bocsássa a panaszos kezére.*

A pör tehát ép oly szerencsésen dőlt el Gvadányiné részére, mint a mily foganatosnak bizonyúlt az ura kérése és a borsodi követek közbenjárása az indigenatus ügyében. A nemzet és uralkodója Buda visszavételének hatása alatt és a török végleges kiűzésének reményében bizalomra nyilt egymás irányában és lelkesedve jutalmazott minden

* *Országos Levéltár:* 1687. 20. sz.

érdemet. Az országgyűlés mindenek előtt a királyi háznak fejezte ki hálaját azzal, hogy az arany bulla záradékát eltörölte és a Habsburgok örökösödési jogát elismerte. Aztán nemes nagylelkűséggel honfiúsította, kebelébe fogadta mindazokat, kik az ország érdekében küzdöttek, vérőket és életöket koczkára vetették. Németek, olaszok, francziák, spanyolok százan fölűl emelkedtek egyszerre családjaikkal a magyar nemesség sorába; négy törvényczikkely egyébről se szól, mint az idegenek honfiúsításáról.* Köztük *Guadagni Sándor* is, marchio és kamarás, kinek Lipót király oklevele magasztalva ismeri el a maga és háza iránt való hűségét és szolgálatait: de még inkább méltányolja Magyarországhoz és a magyar nemzethez való ragaszkodását és kiváló vonzalmát, melylyel a hazának és szent koronájának híven, állandóan és hasznosan szolgálni akar: miért az összes karok és rendek helyeslésével, beleegyezésével mind két nemen levő maradékaival együtt a magyar indigénák sorába iktatja. Guadagni Sándor aztán a szokásos módon a nádor és kanczellár előtt leteszi a hitet, hogy Lipótnak és utódainak, mint Magyarország törvényes és koronás királyainak, valamint az egész országnak és szent koronájának hűséget esküszik, hogy a Magyarországban élő jogokat, törvényeket, szokásokat sem egyenes, sem görbe úton, nyiltan vagy titokban, szándékkal, tettel vagy bármikép meg nem sérti vagy zavarja, sőt tehetsége szerint, élete koczkáztatásával is védeni és őrizni fogja.** A lengyel király oklevelében még a hódoló hűbéres méltatása érvényesűl, mert nemcsak a Guadagni vendégszeretetét, de a saját uralkodójához való odaadását is különösen kiemeli: míg ebben a Lipót-féle diplomában és ennek hűségi esküjében már a magyar érdek, vagy igazabban:

* *1687:* 26, 27, 28, 29. törvényczikkek.

** B. Horeczky Ferencz közli az eredeti latin okleveleket: Gvadányi József magyar lovas generális emlékezete. Pozsony, 1887. 13, 16. ll.

magyar nemesi érdek nyer nyomatékos kifejezést. A magyarság szeretete, mely a szendrei főkapitányban felébred és megerősödik, előbb magán, majd ünnepies módon megnyilatkozik: ezzel kapja meg a hivatalos keresztséget, az elismerést és szentesítést a nemzet és király, a törvény és oklevél által. Ha eleddig ez a szeretete csak hajlandóság: ezentúl kötelesség, melyet családja örököl és fényesen igazol.

Guadagni Sándor 1700-ban hal el, mint ezredes.* A szendrei főkapitányságot élete végeig viseli ugyan: de váltakozva, a szomszédos Rudabányán, felesége családi jószágán is sokat tartózkodik. Itt születnek gyermekei, fiuk és leányok egész sorral, kik közűl azonban csak *Sándor*, valamennyi közt a legöregebb, aztán *Ádám* és *János* maradnak meg.** Az özvegy, ki osztályos pöre után, mint valami muló felhő elvonulásával, megint hamar összebékélt testvéreivel, most Forgách Simon gróf segítségére és gyámságára támaszkodik. E szenvedélyes és büszke hős, nagy hírű eleinek, I. Andrásnak, ki a tatárok elől menekülő Béla király megmentője és I. Balázsnak, ki a Nagy Lajos leányának, a szerencsétlen Mária királyasszonynak lovagja volt, fényes hagyománya szerint eleinte törvényes és koronás uralkodójának seregében szolgált: de már 1704-ben a szabadságharcz bajnoka lesz, mivel magyar hazafiságában és jogos önérzetében Lipót bécsi emberei, kicsinyes és gyűlöletes kormányának tagjai ép oly érzékenyen megsértik, mint Károlyi Sándort. Ettől fogva mindenütt a Rákóczy zászlai alatt küzd istenért, hazáért, szabadságért: karddal és szóval a fejedelem egyik leghevesebb követője, tanácsosa és vezére, ragyogó korának egyik tüneményes alakja. Vére lobog, indulata zavarog, szilaj és rakonczát-

* *A cs. és kir. hadi levéltárban.* 1700, 6. sz.

** Mindszenti Sámuel: Ladvocat Historiai Dictionariuma. Komárom, 1795. III. k. 427. l.

lan, mint fia olyan honnak, a hol száz esztendő óta pegazusok helyett csataménék termettek, ábrándok csalogányai helyett ágyú-golyók röpködtek; mint fia olyan kornak, mely a magasztos eszméket és féktelen érzéseket egyesítette magában. Örömest forog a kelyhek között, nem egyszer ott is feledkezik; úgy hogy Bercsényi, a ki rokona, aggódik és szégyenkezik miatta, de a harczi tűzben ép oly bírós és állhatatos, ki fényes fegyverén a koronczói csorbát a kéthelyi völgyben rögtön kiköszörüli; aztán diadalmasan hordozza meg a Lajtháig és Dráváig. Később gyanú árnyalja és Szepes várába kerűl: de a hazából kibujdosása, nagy jószágainak föláldozása, lengyel földön való halála meggyőző és megható bizonysága, hogy mily szívósan ragaszkodik vala felséges fejedelméhez és a szabadság eszméjéhez.

Mi természetesebb, minthogy Guadagniné az ily testvér befolyása alatt maga is Rákóczyhoz csatlakozik? A mikor a fejedelem Kassán, 1707 decz. 6-án szent Miklós poharára Bercsényinél egész udvarával megjelenik: a háziasszony öreg Csáky Istvánné, Guadagni Sándorné és Barkóczy Ferenczné társaságában fogadja a lépcsők alján.** S Guadagniné a nemzeti mozgalomnak nemcsak honleányi érzelmével adózik: de bányájának, mibe az isten nagy áldást temetett,* gazdag termésével is szolgálatára áll; sőt legöregebb fia, Sándor, már ott harczol a fejedelem lobogója alatt!

Ime a magyar föld csodás hatásának, a nemzet beolvasztó erejének érdekes és csattanós példája. A nagyapa idegen, az apa indigena: a fiú már *kurucz*. Az olasz és magyar vér egyesűl benne: fegyverrel kívánja kivívni jövőjét, mint a Guadagniak, de a haza szolgálatában, mint a Forgáchok. Sőt mint Forgách Simon igazi öcscse, ép

* Thaly Kálmán: Rákóczi-Tár. I. k. Pest, 1860. 70. l.

** Thaly Kálmán: Archivum Rákóczianum. II. k. Budapest, 1873. 189. l.

RÁKÓCZY FERENCZ.

(Mányoki Ádám festménye után, mely a szász király tulajdona.)

oly szilaj és szenvedélyes, mulatozó és káromkodó katona, ki e miatt 1708-ban fogságot is szenved, úgy hogy a fejedelem csak anyja kérésére s Bercsényi pártolására ereszti szabadon: hátha már jó válik belőle? Különben bátor, ügyes, megbízható, ki ebben az időben szárnysegéd s két esztendő múlva, 1710. tavaszán, a Szent-Iványi János ezredében már alezredes. A fejedelemnek nincs egyéb panasza ellene, minthogy sokat *egrez*, minélfogva megparancsolta Szent-Iványinak, hogy ha kéredzenék is Egerbe, ne mindenkor bocsássa el. Ennek a sok egri sétálásnak oka pedig, hogy hevesen beleszeret a vak Bottyán ifjú és dúsgazdag özvegyébe, Bercsényi mostoha húgába, ki ura halála után ide húzódott. Ketten forgolódnak körűlötte: Gvadagni és b. Palocsay György, azt nem szerette, ezt utálta, azért nehéz volt a választása. Bercsényi nem avatkozott elhatározásába: de úgy látszik, hogy az ő véleménye Gvadagnihoz hajlott, mert junius havában, mikor ez kérőbe elindúlt, a fejedelemhez fordúlt érdekében az ő tudta és sejtelme nélkűl, hogy adományozza meg Bottyán némely pörös javaival, melyekért első felesége rokonai mozognak. Annál nagyobb megütközése, mikor meghallja, hogy húga a kérőt kikosarazta; annál élénkebb fölháborodása, mikor értesűl, hogy Guadagni elkeseredésében nagyot botlott. Fiatal ember, ki a forró vér mámorában ittas a szerelemtől, teli reménynyel és bizalommal; egyszerre csalódva és elutasítva, teli meghasonlással és szégyennel, ittas lesz a haragtól: elborúl előtte a világ, azt se tudja hova legyen, merre indúljon? Csak ezredébe vissza nem, a hol szerelmét ismerik, elutasítását nevethetik. Talán a kétely és gyanú is megvillant lelkében. Emlékszik, hogy egri útja nem egyszer ellenzésre talált: Ki ellenezte? Talán Bercsényi? Talán más? Eleve megmondotta: ha ezen házassága nem sikerűl, soha meg nem marad az országban! Megmaradt ugyan: de Rozsnyóra ment, a labanczokhoz

állt. Nem hittem volna — írja Bercsényi — hogy így *ebbé* legyen! [1]

A nagy feledésben, mely a szabadságharczra következett, feledésbe merűlt az ő vétke is, az ő szerelme is. Megházasodott. Barkóczy Máriát vette el, kivel nem sokáig élt. Egyszer, mikor felesége jószágán vadászott volna, hirtelen megbetegűlt: meghalt maradék nélkűl. [2]

A Guadagni Sándorné két ifjabb fia szintén a katonai pályán szerepelt. Vagy inkább szolgált és nem szerepelt. Mert abban a nyomasztó csendben, mikor a nemzeti törekvés kimerűlt, a nemzeti élet elalélt, nem jutott szerepök. Ádám a Cusani, János a Caraffa vasas ezredében kapitányságig vitte föl; akkor mindkettő kilépett és megházasodott. Annak felesége gróf Bedeker Mária, ennek b. Pongrácz Eszter, ki a nemzetet a költővel ajándékozta meg. [3] Magának a két testvérnek pályája a közéletben nyomot nem hagyott. Más két Guadagni az, ki ebben az időben nevet szerzett. Az olasz családból, de ugyanabból az ágból szakadnak; még nagyapjok volt egy testvér a szentgotthardi hőssel: [4] de a rokoni hajlamot megőrzik s épen költőnkkel melegen éreztetik.

Az egyik *Antonio Giovanne*, az egyszerű karmelita barát, ki jóságos szívével és áldásos adakozásával annyira kivált, hogy társai tartományfőnökűl választják; anyja

1 Thaly Kálmán: Archivum Rákóczianum. II. k. Budapest, 1873. 323, 330, 562. ll. — III. k. Budapest, 1874. 140, 386, 460. ll. — VI. k. Budapest, 1878. 80, 538, 590, 592. ll.

2 Mindszenti Sámuel: Ladvocat Historiai Dictionariuma. Komárom, 1795. III. k. 427. l.

3 Mindszenti Sámuel: Ladvocat Historiai Dictionariuma. Komárom, 1795. 427. 428. ll. S Thaly K. alaposan téved (Archivum Rákóczianum, Budapest, 1878. 80, 589. ll.), mikor a kurucz Sándort teszi meg a költő apjának.

4 Gróf Gvadányi József ugyan azt állítja (István bácsi naptára 1869. 80. l.), hogy az Ascanio atyja az ő nagyatyja testvére, ki soha Florenczből ki nem jött, nem is volt magyar indigena; Antonio Giovanne pedig a nagyatyja öcscsei közt a legfiatalabb: de ez szembeszökő hiba. Mert az ő nagyatyja a szendrei főkapitány, kinek apja a szentgotthardi hős: ennél fogva ezek csak a szépapja testvérétől származhatnak s minthogy *száz* esztendő van köztük, csak a harmadik nemzetség tagjai lehetnek.

testvére pedig, XII. Kelemen, 1731-ben bíborral diszíti föl;[1] de ő tovább is rendje szegényes öltözetében jár, s a mikor egy rongyos papot talál, azt is leveti és annak adja. Bár három pápa XII. Kelemen, XIV. Benedek és XIII. Kelemen bizalmasa, egyetemes apostoli helynöke,[2] a legfontosabb congregatiók tagja, tusculumi és arezzói püspök, ki rendjének Pisában kolostort emel, a szükölködőket százával segíti: 1759-ben, 85-ik esztendejében mégis oly szegényen hal meg, hogy a bíboros-testület temetteti el. Még életében szentűl tisztelik.[3] Költőnk büszke reája, levelez véle, a míg csak az agg főpap él; képét megfesteti és elhozatja. S mindig kegyelettel beszél emlékéről.

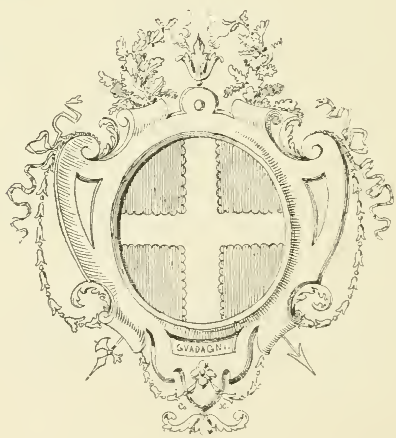
A másik *Ascanio*, az előkelő főtiszt, ki Habsburg királyaink szolgálatába áll. 1735-ben már tábornok s Debreczenben szállásol. A Peró-féle lázadás elfojtásában s a részesek üldözésében jelentékeny szerepet játszik.[4] Vitéz katona, a ki a Rajnánál, Moldvában és az olasz földön harczol: de kedélyes ember is, a ki a debreczeni urakkal szivesen elpoharaz. A negyvenes évek végén eszéki parancsnok és magyar ezred-tulajdonos; aztán felső-ausztriai parancsnok s katonai igazgató, tábornagy, ki Insbruckban, 1759-ben húnyt el, 75-ik évében.[5] Költőnk alatta is szolgált, általa is emelkedett s még négy évtized múlva is hálásan emlegeti.[6]

A Guadagni-család magyar ága, a mint rajta végig tekintünk, minden ízen át közös és jellemzetes vonásokat mutat. Az atavismus örök törvényénél fogva az ősök arezzói és firenzei fészkéből magával hozza a szellemi előkelő-

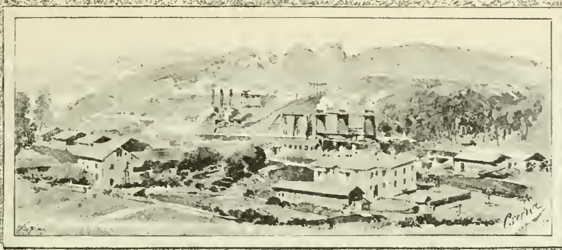
1 Mindszenti Sámuel: Ladvocat Historiai Dictionariuma. Komárom, 1795. III. k. 426. l.
2 Molnár János: Magyar könyvesház. IX k. Pest, 1797. 83. l.
3 Gróf Gvadányi József: István bácsi uaptára. 1869. 80. l.
4 Márki Sándor közlése szerint.
5 *A cs. és kir. hadi levéltárban* a hadi tanács iratai közt. 1759. 126—656. ll.
6 Gróf Gvadányi József: István bácsi naptára. 1869. 80. l.

séget, a testi derekasságot, a vitézi hajlamot. Öt nemzedéken keresztűl, a költő fiával együtt, nincs egyetlen egy, ki ne a hadi dicsőséget keresné, habár nem mindenik találja is meg. Nemes faj, nem a szó köznapi értelmében, hanem erkölcsi jelentésében. Fogékony a magasabb eszmék és törekvések, a nemzeti szükségletek és áramlatok iránt. Arezzóban, Firenzében, Magyarországon, mindenütt a közérdeket uralja: a mily jó olasz előbb, ép oly jó magyarrá válik később. A harmadik nemzedék, ha korára beválik, már kurucz; a negyedik a magyarság apostola!

Igen, a magyarság apostola, a kiről könyvünk beszél, gróf GVADÁNYI JÓZSEF.

16. A GVADÁNYI CZÍMER.

17. RUDABÁNYA. A VASKOHÓ.

III.

GVADÁNYI JÓZSEF NEVELKEDÉSE.

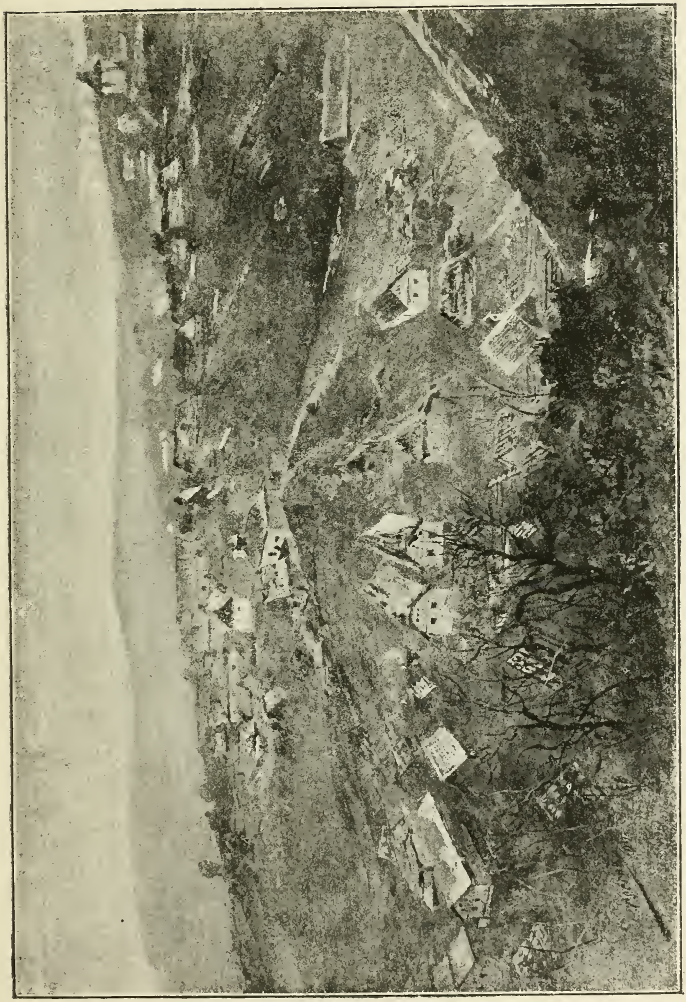
SZENDRŐ felett, a Bódva vize partján fekszik *Rudabánya*, ez az egyszerű kis község, szerényen alkalmazkodva helyi viszonyaihoz, melyek a természeti ellentétek találkozásából és összehatásából alakúltak. Bélyegök fölösmerszik a falun és a népen, visszatükrözik annak képében és ennek életében egyaránt. Hegyei, a Bükk kiágazásai, váltakozva környezik, magas dombokkal és meredek partokkal futnak alá a Bódva völgyébe s a kis falut szinte megfelezik, noha a nélkűl sem népes, alig lakja 700 ember: egyik része fent a dombokon, másik része lent a völgyben helyezkedett el; egyik része bányász, másik része szántó-vető. De a míg a falu földje sovány, nyirkos, köves: addig a föld keble termő, gazdag, teli áldással; bőven fakasztja az egészséges üdítő forrásvizet, bőven ontja az értékes, használható vasat és rezet; a lakosság ennélfogva, úgy a földön, mint a föld alatt csak nehéz munká-

val, szivós szorgalommal keresheti a maga kenyerét. Ez az oka, hogy a falu alig növekszik, népe alig gyarapodik, még ma is régi egyszerűségében éldegél. Rudabánya ma is olyan, legföllebb nagyobb és lakottabb, mint a mikor a Gvadányiak birtoka volt.[1]

A múlt század elején a kis falu nagy napokat látott. Rákóczy Ferencz fölkelő vitézei jártak-keltek benne a Gvadányiné reze végett; majd a mikor a megbizottak azt sem beváltani, sem értékesíteni nem birták: a fejedelem legalább biztosítani kívánta a rombolás ellen, s oltalomlevelet adott reá az özvegy grófné számára, kinek úgy látszik főértéke volt.[2] A bánya még mai nap is, szinte kétszáz esztendő után, művelés alatt, idegen részvénytársaság kezében, mely csak a nyers termelést és tisztítást űzi itt, az olvasztást és feldolgozást pedig morvaországi telepén végezteti: a mi maga kétségtelen bizonyság jövedelmezősége mellett. Az özvegy idejében még dúsabb lehetett, noha a tudomány akkori fejletlenebb elvei és gyarlóbb eszközei révén kevesebbet jövedelmezett. Épen azért, ha isten nagy áldást is temetett bele, mint Rákóczy mondta, valami jelentékeny vagyont nem képezett.[3]

Rudabánya az özvegy halála után fiai közül Jánosra jutott, ki feleségével, *b. Pongrácz Eszter*-rel ide vonult, itt tartózkodott állandólag. Az asszony hozománya, 150 hold föld, Nyitramegyében esett, a tótok között: Gvadányi János meg jó magyar létére örömestebb élt a magyar Rudabányán, hol családja fészket rakott. Itt született tizenegy gyermeke, köztük *1725 október 16-án* a legöregebb, gróf Gvadányi József, ki egymásután látta maga mellől kidőlni testvéreit, kit gyönge korban, kit fölnevel-

1 Antal György rudabányai ev. ref. lelkész értesítése szerint.
2 Thaly Kálmán: Archivum Rákóczianum. vii. k. Budapest, 1882. 50. l.
3 Thaly Kálmán: Archivum Rákóczianum. ii. k. Budapest, 1873. 189. l.

18. RUDABÁNYA.

kedetten.* Neve, érdeme, halhatatlansága a kis község legdrágább emléke és legragyogóbb dicsősége; születése napja ennek nagy napjai közt is a legnagyobb! Még áll benne a régi udvarház, kopott zsindelyfedelével, vagy inkább annak töredéke, melyet kétszáz esztendő viszontagsága megkimélt; mert bár nem lehetetlen, mégis valószínűtlen, hogy oly népes grófi családnak két szobás épület szolgált volna hajlokúl. Annyi bizonyos, hogy azon idő szerint kevesebb volt a követelés, több a megelégedés, hogy a helyi hagyomány határozottan ehez a házhoz fűződik, hogy a mai rudabányai pap még félszázaddal azelőtt, 1838-ban hallotta azt néhai elődjétől, édes atyjától, ki viszont a mult század tudomásából tanúlhatta el.**

A szülei ház nem rendelkezett ugyan pazar bőséggel: de a Forgách- és Pongrácz-örökség tisztes kényelmet és tisztes jólétet biztosított mégis a családnak; s bátran állíthatjuk és elhihetjük, hogy amaz idő szelleme és szokása szerint a fiu jó nevelésben részesült. Eleinte otthon tanult, mert a mult század első felében nálunk az elemi iskola még oly ritka volt, hogy a felekezetek csak a népesebb városokon gondoskodtak felállításáról és fentartásáról s a népnevelés csak a kegyes tanitórend meggyökeresedésével, még inkább a Mária Terézia korszakos szervezésével terjedezett és emelkedett. Eladdig kisebb falukon, a nemesség magán-tanítással segített a hiányon. De mennyi elakadással, mennyi vesződséggel, példák beszélhetik, hogy minő volt az ilyen magán-tanítás!

Vagy hivatkozzunk-e Ottlik György, II. Rákóczi Ferencz fejedelem főudvarmestere nevelésére? Nyolcz esztendős, mikor apja elhal, s anyja valami Taborita nevű magánoktatóval tanittatja hat esztendeig: de kevés sikere

* Mindszenti Sámuel: Ladvocat Historiai Dictionariuma. III. k. Komárom, 1795. 427—428. ll.

** Antal György értesitése szerint

van. Aztán Körmöczre viszi, hol a fiú azt is elfelejti, a mit tudott; majd Eperjesre küldi, a honnan az a kitörő harcz miatt menekszik. Az anya e két rövid kisérlet után a nyilvános iskolával megint szakít: s György úrfi a trencséni iskolamester virgácsa alatt folytatja, a mit a szülei házban, Ozoróczon elhagyott.[1] Vagy hivatkozzunk-e BESSENYEI GYÖRGY, a nemzeti renaissance korszakos úttörőjének vallomására? Tizenhárom esztendős, mikor a sárospataki intézetet elhagyja, s otthon magántanító keze alá kerűl mintegy esztendeig. Soha életében egy jó latin beszédnél többet nem csinál, azt is csak a tanítója mondja jónak és igazíthatatlannak; a többit örökké javította. Mégis egyszerre nevelő nélkül marad. Atyja a tanítást megelégli, a tanító megunja; s ő négy esztendeig, Bécsbe meneteléig, parlagon hever.[2] Vagy hivatkozzunk-e KAZINCZY FERENCZ, a széphalmi mester első tanulására? Előbb a semjéni iskolamester, aztán a semjéni pap vezetgeti be a betű világába: de tanulás helyett inkább abban telik kedve, hogy az Úr öreg szolgájának könyveit dúlhassa össze. Nyolcz esztendős, a mikor visszatér a regmeczi apai házba, hogy egy késmárki tót diák keze alá jusson, a német nyelv elsajátítása végett. Boldogtalanabb tanítót, mint ez a tót ember, még az effélék temérdek sokaságában is nehéz lett volna találni, jegyzi meg maga a mester; se nem tanított, se nem tanúlt. Sőt a serdülő gyermek első jegyzéseit, a nyiladozó írói természet tavaszának első bimbait, panaszkodva mutatja be az atyának: a helyett, hogy örűlne nékik. A Kazinczy-testvérekkel mégis ott van nemcsak Regmeczen, de Késmárkon és Patakon is, — nyomorúsága annyira általános lehetett![3]

Ime, a régi magán-tanítás, a házi nevelés rendszere a

1 THALY KÁLMÁN: Történelmi Naplók 1663—1719. Budapest, 1875. 5—6. ll.
2 BESSENYEI GYÖRGY: A Holmi. Bécs, 1779. 85. l.
3 KAZINCZY FERENCZ: Pályám Emlékezete. Budapest, 1879. 12. l.

XVII. és XVIII. század folyamán. Három példa, három különböző időből ugyanazon vonással tükrözi vissza: a tehetségnek és erőnek magából kellett kibontakoznia! A pap, a tanító, kisebb falukon pedig, a hol egyik sincsen, kóbor diák helyettesíti az iskolát. Még szerencse, ha az efféle ember legalább megállta és huzamosabban meg is tartotta helyét.

Természetes, hogy abban az időben Gvadányi sem nevelkedett máskép, mint a nemesi ifjak általában; hogy ő is a szülei hajlékban, magántanító oldalán szerezte meg az alapismereteket; a mi annyival bizonyosabb, mert tíz éves korában került Egerbe, a jezsuiták intézetébe, a hol, mint a rend iskoláiban közönségesen, nem folyt elemi oktatás.

A jezsuiták egri háza, melyet 1689-ben Széchenyi György, esztergomi érsek alapított, egyszerű residentia volt, végig az is maradt: de gymnasiuma teljesen kifejlett. Már itt, ha a jezsuiták tanítását figyelembe vesszük, egészen tiszta képet alkothatunk magunknak a Gvadányi iskolázásáról. Mert hiszen rendszerök, a *Ratio Studiorum*, nem változott: sőt ellenkezőleg ép az volt egyik fő czélja, hogy minden nemzet és minden idő számára egységes és állandó szervezetűl, örök törvényűl szolgáljon. Nagy meggondolással, sok elméleti tudással és tapasztalati ismerettel, sőt el lehet mondani, mesteri módon van megalkotva, hogy kettős feladata szerint egyfelől kifejlessze a szépérzéket, különösen a beszéd és styl alakjai iránt, az ékesszólással együtt, másfelől megalapítsa a hit, érzés és gondolkozás egységét, a tekintély föltétlen tiszteletével és az engedelmesség szükségének elismerésével egyetemben.* A *régi* az *újjal* szemközt úgy áll, mint mozdulatlan kőszirt ingó habok közepén; a régi tekintélyen az új kuta-

* MOLNÁR ALADÁR: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. k. Budapest, 1881. 127, 168, 193. ll.

tások, mint ingó nézetek megtörnek. A jezsuita tanárnak semmitől sem kellett annyira tartózkodnia, mint az új felfogástól. A rendszernek ebben az egységességében és állandóságában nyilatkozott a jezsuita tanításnak fő hibája és főérdeme. Fő hibája annyiban, a mennyiben a rendre nézve változhatatlan szabályzatot képezett, még akkor is, a mikor már megalkotásától, a XVI. század végétől kezdve az egyetemes és nemzeti művelődés úgy a tudomány meghódított ismereteire nézve, mint az élet sokasodó szükségleteinél és követeléseinél fogva jelentékeny változásokat idézett elő; még akkor is, a mikor e rendszer, ha nem is minden részében, de a maga egészében elévűlt és elmolyosodott: míg más tanítás meghódolt a haladás előtt. Főérdeme annyiban, a mennyiben a jezsuita tanár kénytelen volt a Ratio Studiorum keretében megmaradni, így biztos alapra épített, biztos módszerrel oktatott és bizonyos átlagos színvonalat mindig elért. Szeszélye, önkénye, hanyagsága és megtespedése ellenében a rendszer megóvta és a módszer vezette. Ha mint tehetség tudományával vagy előadó és közlő képességével kivált, lobbanó lelket lehelt az ifjúságba és fényes sikereket aratott, ha pedig közepes, vagy gyönge erő volt, a kalauz megmentette az elsekélyedéstől és elbukástól. Kétségtelen ugyan, hogy tanításban a tanár egyénisége és szabadsága a fődolog, hogy egy-egy ragyogó szellem egyéniségének vonzó erejével és szabadságának okos használatával az átlagos színvonalon túl magasra ragadhatja tanítványait: a közepes és gyönge tehetség azonban egyéniségére és szabadságára hagyva, munkájában áldatlan, hatásában meddő marad, ha ugyan önkénye és hanyagsága olyas bomlott állapotot nem okoz, mint a minőben a pataki iskola volt a Kazinczy tanulása idejében, mikor a négy professor közűl a philosophia fejtegetője halálos betegsége miatt hónapokig, a história tanítója szemei gyöngesége következtében fél esz-

tendeig nem tartott leczkét, a theologia magyarázója *öt év* alatt végezte tárgyát, holott minden *hat hónapban* új hallgatókat kapott, a physika előadójának óráira pedig képzelhetetlen nyerseségeinél fogva senki sem járt. Tanárok és tanulók jöttek-mentek, a merre és a meddig tetszett.* Az egyéniség és szabadság lobogója alatt lehetett tüneményes siker, lehetett teljes sikertelenség: de minden esetre az emberek változásánál fogva örökös volt a kísérlet és ingadozás.

A jezsuita iskolában egyéniség helyett rendszer, szabadság helyett fegyelem uralkodott. S tanításuk mint mindenütt, nálunk is fényes eredményeket mutatott. Könnyen érthető, hogy népszerűségök eltörlésökig akkora volt, hogy az ország katholikus részének középiskolai neveléséről *kiválólag*, egyetemi oktatásáról *kizárólag* ők gondoskodtak. Tanítványaik a nemzet minden osztályából seregleltek össze, kik lassan-lassan az ország legfőbb méltóságaitól a legszerényebb munkakörökig minden helyet elfoglaltak; éppen ez fejti meg, hogy a jezsuiták a nemzet közművelődésére, sőt egész közéletére oly nagy befolyást gyakoroltak. Mert el kell ösmernünk, hogy előkelő és választékos bánással kiérdemelték növendékeik ragaszkodását, kiknek sem tehetségök kifejtéséről, sem becsvágyok élesztéséről, sem szórakozásuk megszerzéséről nem feledkeztek el: miről a versenyek és vitatkozások, ünnepi előadások és színi játékok bizonyságot tehetnek.** Tanítványaik később vissza gondolva fiatalságuk törekvéseire, bohóságaira, örömeire, hálás elismeréssel voltak irántok; Gvadányi is nem egyszer emlékszik rólok s mindig melegen emlékszik!

Gvadányi 1734-ben kezdette meg a középiskolát. Mint-

* Kazinczy Ferencz: Pályám Emlékezete. Budapest. 1879. 26. l.

** Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. k. Budapest, 1881. 175, 181, 183, 184, 188. ll.

hogy az egri jezsuita-háznak nem volt convictusa: minden bizonynyal künn a városon lakott valami öregebb diák felügyelete alatt. A mit nemcsak abból gyanítunk, hogy amaz idő szerint a nagyobb családok gyermekei mellől az ily kalauz nem hiányozhatott, annyira összetartozott a nemesi jó móddal és társadalmi tisztességgel: de még inkább abból, hogy maga mily fontos szerepet tulajdonít a mentornak. Hibáztatja a szülőket, kik ennek megválasztásában csak arra néznek, hogy jó diák legyen; mert a tudomány jó erkölcs nélkűl eltünő ragyogvány. Az ő véleményeként a jó erkölcs a szükségesebb, mert a minő a mentor, a fiú is olyan lesz.* Mint tanuló szorgalmasan tanúlt s osztályában mindig kivált.

A grammaticai osztályok, már tudniillik a három alsó osztály, minden törekvése a latin és görög nyelv megtanulására czélzott: a súly mégis a latinon volt. Kézi könyvűl *Alvarus* nyelvtana szolgált: az első osztályban a beszéd elemei, másodikban az ékes szókötés, harmadikban ennek folytatása és befejezése a verselés szabályaival egyetemben; míg olvasmányaikat *Cicero* különböző leveleiből merítették, de mellette megismerkedtek Ovidius könnyebb verseivel, epistoláival, elégiáival, Catullus, Propertius, és Vergilius válogatott részeivel, a görög irodalom köréből Cebes tábláival, Aesopus meséivel, Agapenes és szent Chrysosthomos műveivel.**

Az egész grammaticai folyamon Alvarus és Cicero uralkodott; az képezte az elméleti alapot, ez adta a gyakorlati alkalmazást. Gvadányinak a kézi könyve annyira emlékébe vésődött, hogy később is, több mint fél század múlva, a mikor az 1790-iki országgyűlés aprólékos szóhegyezéseit gúnyolja: *Alvarus* jut eszébe. A mint a

* Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas katonának és gróf Benyovszky Móricznak életek. Pozsony és Komárom, 1793. 46. l.

** *Ratio studiorum.* Antverpiæ, 1635. 115, 119, 16: 23.

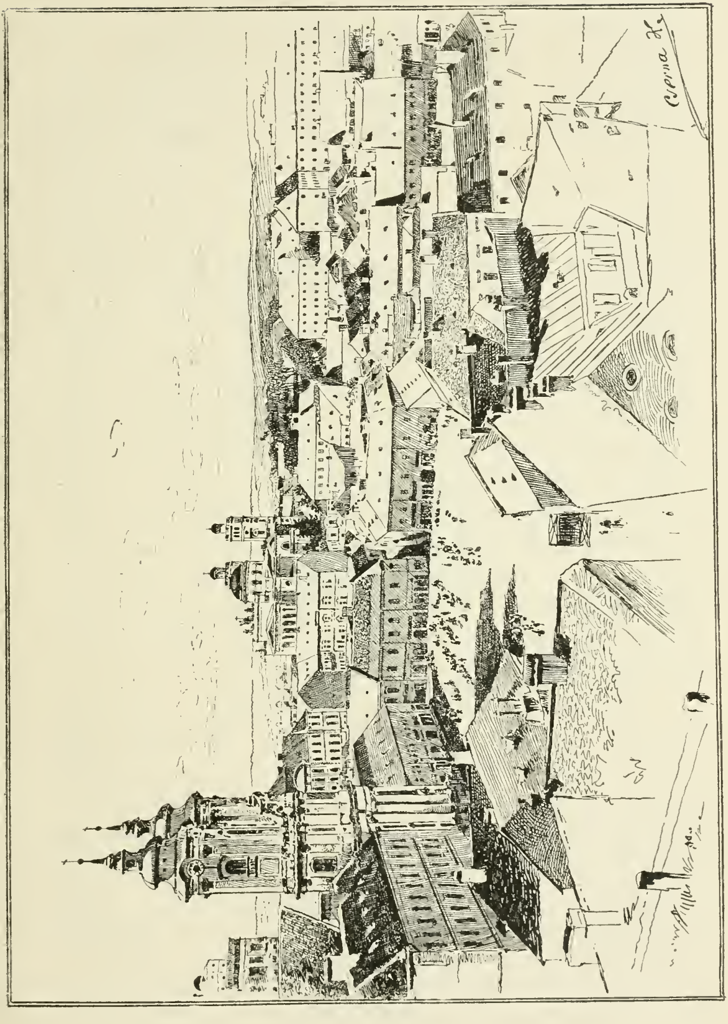
királyi itélő-mester elkészíti és felolvassa a latin feliratot: heves vita támad felette. Nem azon, a mit magában foglal, hanem a hogy írva van:

Hogy ex his vagy de his, mellyik fog tetszeni,
Válasszon a király, azt lehet küldeni,
De e szókat, hallván az ország ejteni,
Oly zendűlés esett, nehéz megfejteni.

Ex hisen, de hisen tovább négy óránál
Versengettek urak ezen fő táblánál,
Nem ment tovább senki a grammatikánál,
Alvarus-nak ezen ex, de két szavánál.*

Gvadányi legalább tovább haladt. A humanitási osztályban, melynek czélja az ékesszólás ösvényének egyengetése, a nyelv gyökeres elsajátítása, ismeretek szerzése és a szónoklattan rövid áttekintése volt, megismerkedett Cicero szónoki beszédeivel, Cæsar, Sallustius, Livius és Curtius történeti munkáival, Vergilius és Horatius költői szemelvényeivel; míg a rhetoricai két éves folyamban, mely a teljes ékesszólást ölelte föl, vagyis nemcsak a szónoki előadást, de az ékesen beszélést és ékesen írást is, a költészeti és æsthetikai műveltséggel együtt, behatolt Aristoteles Rhetoricájába és Cicero többi műveibe. Már itt a felsőbb osztályokban a tanárok alaki képzés helyett inkább szellemi tartalomra törekedtek, hogy a tanulók eruditiója a történeti írók könyveire, a népek erkölcseinek ismeretére, a tekintélyes szerzők használatára s a különböző tudományokban való jártasságra is kiterjedjen, hogy egyenlőkép alaposak legyenek az előadás és írás művészetében, a beszédek fejtegetésében és gyakorlatok készítésében, végre a görög nyelv és irodalom megértésében.**

* Gróf Gvadányi József: A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása. Lipcse, 1791. 76. l.
** *Ratio Studiorum.* Antverpiæ, 1635. 119: 1, 121: 3, 123: 8.

19. EGER LÁTKÉPE.

Gvadányi, a hogy indúlt, úgy is végzett. Nem az öreg ember komolykodó beszéde csak, mikor a kis Dónits Andrást, a miskolczi gyerek-poétát, kivel élte végén verses levelezésben áll, sikeres vizsgálatáért megdícséri és tanulásra serkenti: hanem a maga tanuló-pályájának kedves emléke és belső meggyőződése szólal meg benne.[1] Hiszen az iskolában, a mint maga vallja, minden tanulótársa közt talán első volt, nem hiába áldotta meg isten meglehetős talentummal.[2] Pedig nem tartozott a csöndes, nyugodt gyermekek közé. Vére már zsibongott, pajkossága már villogott. A mint szeretetreméltó kedélyességgel beszéli, sok csintalanságot követett el, a miért aztán térdepelt, virgácsot is nem egyszer érdemelt.[3] Mert abban az időben bizony nemcsak «szeretettel»: virgácscsal is neveltek. De tehetsége szorgalommal, szorgalma kitartással, kitartása becsvágygyal párosúlt. Tanuló pályája alatt mindég sokat adott három *p*-re, mint Bükk László úrfi a II. József korából; csakhogy ennek három *p*-je, mely diák emlékezetét őrzi: pálcza, pomádé, púder;[4] az ő három *p*-je pedig: pensum, penna, papiros; az elsőnek mindig derekasan megfelelt, a két utolsóból mindég eleget pusztított. Nem egyszer annyi készséggel írt, hogy három óra alatt száz distichont készített deák nyelven.

Általában az egész jezsuita tanításnak, a mint programmja bizonyítja, alapja a latinság volt. A kor vétke inkább, mint a rendé. Vagy ki nem emlékszik Bessenyei György panaszára? Ha erkölcsi és tiszta életre nézve a debreczeni és pataki professorok megbecsűlhetetlen emberek is, a tanításuk módjára nézve az ő ítéleteként

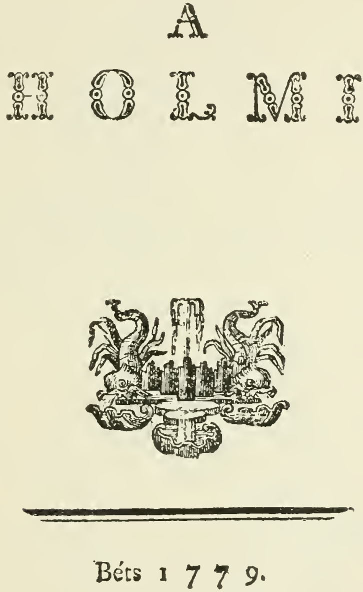
1 Gróf Gvadányi József: Dónits Andráshoz írt levelei válaszaikkal együtt. Nagy-Szombat. 1834. 21. l.

2 Gróf Gvadányi József: István bácsi naptára. 1865. 80. l.

3 Gróf Gvadányi József: Unalmas órában való időtöltés. Pozsony, 1795. 119. l.

4 Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. III. k. Budapest, 1888. 306. l.

változást szenvedhetnének. Mert szüntelen a classicus authorokat kényszergetik és nyüvik: a többi világról szó sincsen. Bibliai és egyházi, görög és római történet még a mit közölnek; a magyar történetet mellőzik. Mikor a nemes ifjak azután haza mennek az iskolából, a Glis, Dis, Lissel és Gripsel semmire sem jutnak, mert világi társa-

A

HOLMI

Béts 1779.

20. A «HOLMI» CZÍMLAPJA.

ságokban nem lehet Corneliust és Cicerot recitálni; azon kivűl pedig semmit sem tudnak, ha csak magok nem olvastak.* A jezsuita-rend legalább magán úton pótolta, a mit a nyilvános iskola elhanyagolt. A mióta Molindes tartományi főnök, a bécsi kormány nyomása alatt 1735-iki

* Bessenyei György: Holmi. Bécs, 1779. 102, 105. ll.

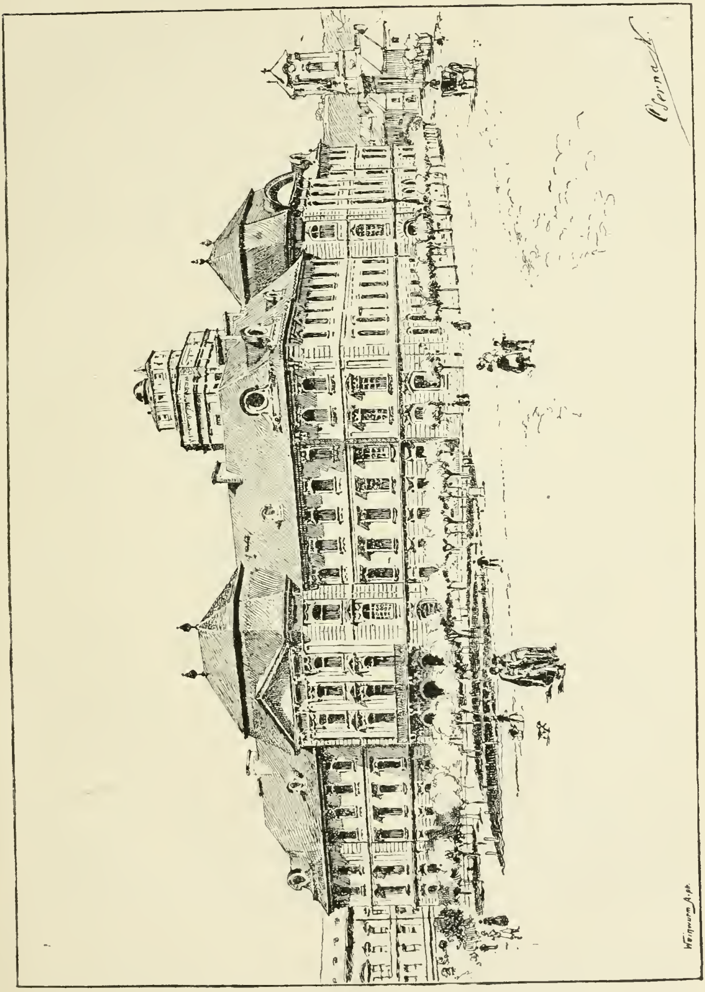
módszeres utasításában a nemzeti nyelvnek nagyobb szerepet juttatott Ausztriában: nálunk Magyarországon is üdvös követésre talált.[1] Az iskolai színi játékok nemcsak latinúl, de magyarúl is folytak; a bibliai történetek mellett már Savoyai Jenő diadalai, Hunyadi Mátyás vitézi tettei is színre kerűltek. Beniczky Gáspár, II. Rákóczy Ferencz magán-titkára, írja Naplójában, hogy 1707 deczember 28-án, ebéd után a fejedelem Bercsényi Miklóssal a kassai jezsuitákhoz comœdiára ment, «az kik is régi Mátyás király dicső cselekedeteit produkálván, tovább három óránál ott mulatott eő Felsége».[2] S föl van jegyezve, hogy a kassai egyetemen, 1748-ban oly serényen tanúltak magyarúl, hogy sokan, a kik az év elején egy szócskát sem tudtak, az év végével szülőiknek örömet okoztak előhaladásukkal s föl van jegyezve, hogy a nagyszombati collegium nemesi convictusában 1764-ben egyebek között a magyar nyelvnek is professora volt, a ki minden bizonynyal nem működött hiában.[3] A mit pedig Kassán és Nagy-Szombatban űztek: Egerben sem maradt foganat nélkűl. Hiszen nem azért volt a jezsuita-rend a legfegyelmezettebb, hogy minden háza egy csapáson ne indúlt volna; s nem azért engedett a tartományi főnök az újabb kívánalomnak, hogy minden társa ne követte volna.

Az egri évkönyvek talán többet beszélnének, ha megvolnának; de vagy a rend eltörlése és elzüllése alkalmával, a mikor tagjai a hányan voltak, annyifelé szakadtak, vagy az átmeneti zavarok között, a mikor a gymnasium előbb világi papok, 1779-től fogva pedig a zircziek kezébe ment át, szinte teljesen elkallódtak. Még szerencse, hogy belőlök két kötet, éppen a Gvadányi egri tanulásának vé-

1 Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. k. Budapest, 1881. 203. l.

2 Thaly Kálmán: Rákóczi-Tár. I. k. Pest, 1866. 81. l.

3 Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. k. Budapest, 1881. 206, 236. ll.

21. AZ EGRI LYCEUM.

géről, az érseki levéltárba vetődött s pár érdekes adatot megőrzött.*

Megtudjuk ezek révén, hogy az egri háznak 1740-ben 18 tagja volt: 10 pap, 3 mester és 5 segédtárs; így legalább ebből az időből megismerkedhetünk tanáraival. Az intézet élén Kissóczy Mihály rector állt, ki már 1738 deczembertől viselte ezt a tisztet, mellette Török Albert, Gáll András, Scoda György, Nedeczky László voltak a præfectusok, kik a szabályok értelmében épp úgy felügyeltek a növendékek tanulmányi rendjére és erkölcsi magaviseletére: valamint a tanárok oktatására, bánásmódjára és elődeik tanításának hagyományos követésére. Aztán Hellmayr Bertalan, Palkovics Imre, Földváry Mihály, Ambler Tamás és Thaller Tamás egészítették ki a papi kart, kik leginkább mint egyházi szónokok és gyóntatók működtek közre. A mesterek közűl Henter Mihály a költészetet és szónoklatot, Barbierik Miklós, kit évközben Haimel M. váltott föl, a szókötést, és More István a grammaticát tanította; míg a segédtársak, egytől-egyig idegen nevűek, a collegium gazdasági ügyeinek kezelésében osztoztak. De megtudjuk ezek révén azt is, hogy mint valamennyi jezsuita-házban, úgy az egriben is, kegyes társaságok virágzottak; a rendi tagok czímei között megtalálható, hogy Palkovics Imre a haldokló Krisztus társulatának, Nedeczky László a Mária-egyesületnek elnöke volt.**

A haldokló Krisztus társulata nem a tanulók közűl toborzotta a maga híveit, épen azért nincs miért figyelembe vennünk: ellenben a Mária-egyesűlet teljesen a fiatalságra épített, minélfogva meg kell róla emlékeznünk.

* Szvorényi József értesítése szerint.

** *Historia Collegii Agriensis* Societatis Jesu ab anno 1739 quo primum Domus Agriensis inter Collegia Provinciæ numerari cœpit. 1 k. 16. l. Dutkay Pál, érseki levéltárnok közléséből.

Hiszen már hivatásánál fogva, hogy a vallásos rajongást emelje és erősítse, a katholicismus eszméit oltalmazza és terjeszsze, ha kell, a szegények tanításával, ha kell, a tévelygők térítésével, mélyen megragadta az ifjú szívet. Épp oly meglepő, a mily megható, hogy ez egyesület gyermeki tagjai, kik nemcsak elnökük minden intézkedésének, de a rend szervezetének és kormányának, egyenesen a generalis parancsainak is magokat teljesen alája vetik, mennyi igazi buzgóságba, töredelmes vezeklésbe merültek

CIRCULUS
MENSTRUUS
FILIATIONIS
MARIANÆ.

TYRNAVIÆ,
Typis Academicis Coll. Societatis
JESU, Annô MDCCXLV.

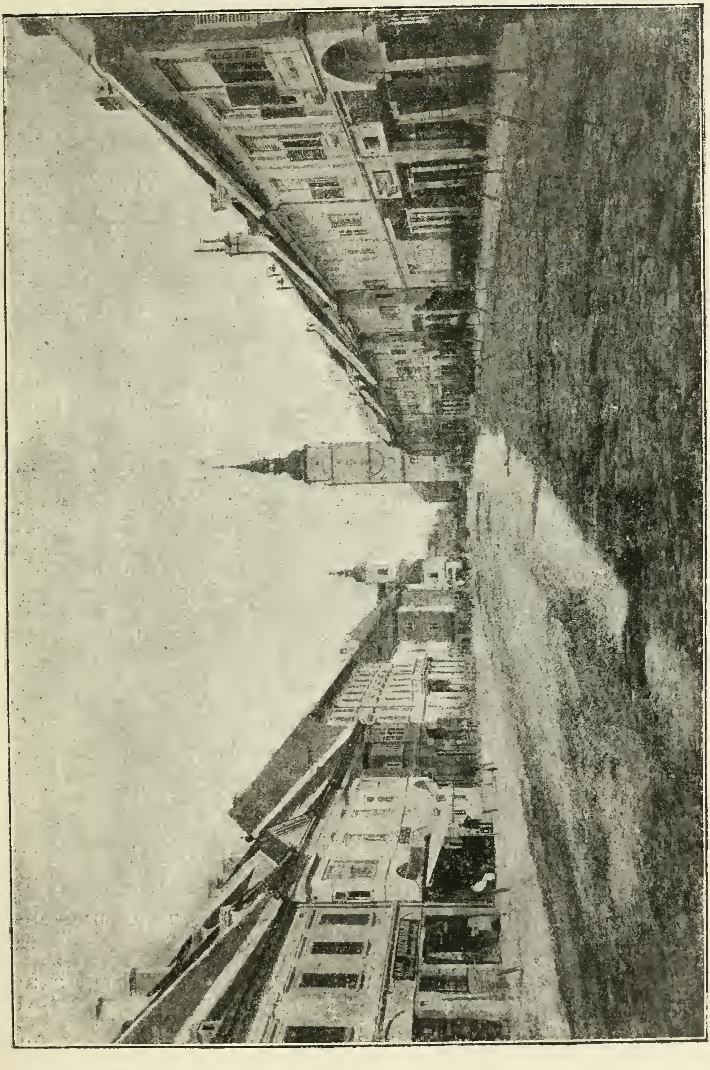
22. A «MÁRIA-EGYESÜLET» SZABÁLYAINAK CZÍMLAPJA.

el! Mintha csak a középkor régibb századainak szelleme ébredett volna fel: csodás önfeledéssel vonúlnak félre az élet fakadó tavaszának örömei elől, napokat és éjeket térdepelve, örök imádkozásban zümmögve töltenek, téli hidegben a Mária szobrához mezítláb zarándokolnak, puszta földön hálnak, vagy épen durva fából keresztet tákolnak és azon feküsznek, hogy a Krisztus szenvedését átérezzék, szeges övet hordanak és testöket ostorozva gyötrik. Szegények, mintha bizony nevezhetetlen bűnnek bánata borongna bennök és vétkök vezeklése nem lehetne elég. Pedig

juventus ventus, fiatalság bolondság: ennyi az egész hibájok. Oh boldog idő, melynek hibája is édes, nem annyira vétkes, mentséget és nem töredelmet érdemelsz! Elmúlnak apró tévedéseid, mint a hogy a fák virágai elhullnak: az ember aztán hiában sóhajtozik értök. S mégis tagadhatatlan, hogy e Mária-egyesületnek szelleme meglep és meghat, mert a vallásos rajongásnak, ha ártalmatlan, őszintesége és mélysége még túlzásaiban is nemes!

Az egri Mária-egyesület bizonyosan épp oly buzgó, mint a többi. Népességéről pedig tanúskodhatik, hogy 1738-ban 200,[1] — 1739-ben 130 tagot számlált, noha az utolsó számról nem eléggé világos, hogy nemcsak a gyűlésben megjelenteket jelzi-e?[2] Minden esztendőben kétszer, Boldog-Asszony szeplőtlen fogantatásának ünnepén, deczember 8-án, és Sarlós Boldog-Asszony napján, julius 2-án, fényes és nyilvános ülést rendezett,[3] melyet a kitűnőségek, egyházi és világi nagyok a szülőkkel együtt ép oly érdeklődéssel látogattak, mint a színi játékokat. Ez ünnepélyeket rendszerint külön isteni tisztelet, körmenet, áldozás előzte meg s egészítette ki, mi komolyságukat és pompájukat még inkább emelte. 1740 julius 2-án a templomi szertartások végeztével Karancsberényi gróf Berényi Tamás az offertoriumba ment, hová más nemesek is követték, valamint az egyesület tagjai. A reggeli papot az elnök váltotta föl, ki az ujonczokat szokás szerint megvizsgálta, az egyesületbe beavatta. Aztán a magasztaló beszéd *De laudibus Marianis* következett, melyet ez alkalommal a tisztelendő káptalanhoz s más nemes vendégekhez, a fiatal Gvadányi József gróf intézett. A beszéd általános helyesléssel találkozott.[4] Talán ennek tulajdonítható, hogy az évkönyv, bár a tanulók neveiről hallgat, az övét megörökítette.

1 *Historia Collegii Agriensis.* II. k. 347. l.
2 *Historia Collegii Agriensis.* II. k. 4. l.
3 *Historia Collegii Agriensis.* II. k. 10. l.
4 *Historia Collegii Agriensis.* II. k. 10. l.

23. NAGY-SZOMBAT. HOSSZÚ-UTCZA A VÁROSI TORONYNYAL.

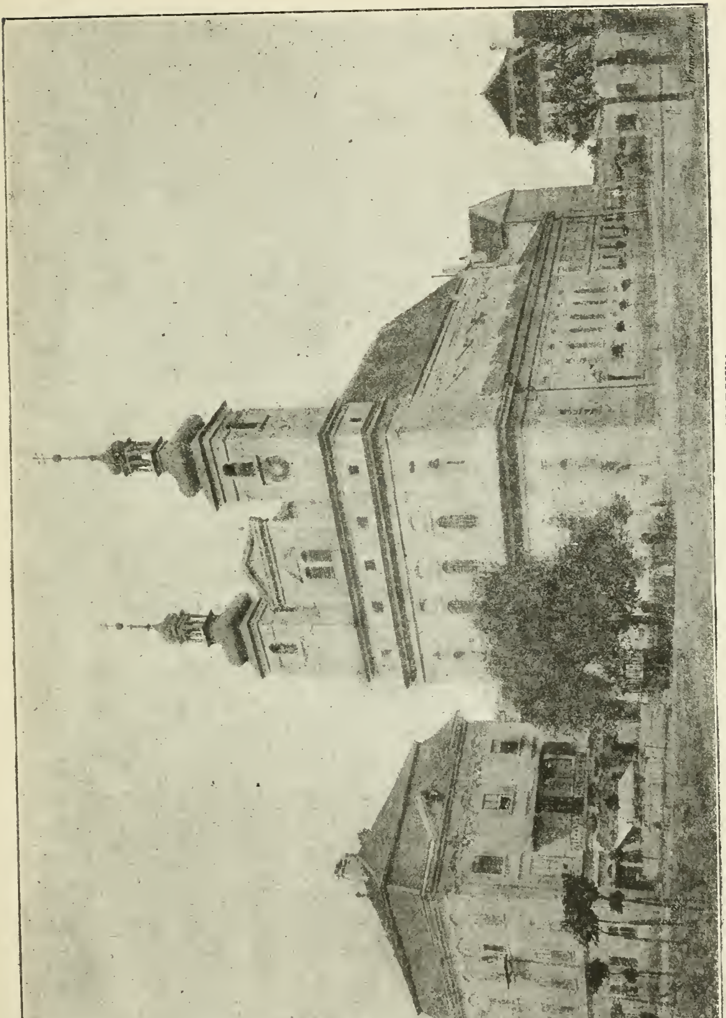
Ime, ez volt egri diák-pályájának befejezése. Kettős diadal: szónoki készségének és vallásos buzgóságának igazolása! Az egri collegium, mint minden jezsuita-iskola, ép e két irány kifejtésére fordította főként erejét; így véle nem hiában fáradozott.

Mi állt még előtte? A bölcsészeti tanfolyam, mert abban az időben a bölcsészetet úgy tekintették, mint az egyetemes műveltség nélkülözhetetlen részét, melyet minden jól nevelt nemesnek ismernie kell; azért sokan olyanok is elvégezték, kik aztán haza tértek az ősi telket művelni vagy a «Tekintetes megyének» és «Tekintetes hazának» szolgálni. Gvadányi sem mellőzhette tehát; s még az őszszel, vagy anyja tanácsából, mert apja e közben elhalt, vagy a maga választásából, mert tehetsége mindig jobbra tört, Nagy-Szombatba ment és beiratkozott a bölcsészeti kar hallgatói közé; de mellesleg a főrendiek akkori szokása szerint a hittudományi előadásokra is eljárt.

A tanfolyam három évre terjedett s mindenik év teljes egészet képezett logica, physica, metaphysica névvel. A vezér-fonal mindenütt ARISTOTELES. Fordították, fejtegették, részletezték: minden ismeret-ág belőle indúlt ki s hozzá ért vissza.* Mert a mi még előfordult: az első év alatt Toledo és Fonseca, a másodikban Euklides, a földrajz és csillagászat elemeivel, az is az ő tanaihoz alkalmazkodott. Csak a vallás területe maradt kivétel, a hol *Aquinói Szent Tamás* uralkodott. Nem rendszeresen, mint a theologiában, hanem alkalmilag, a mint a hit kérdései felmerűltek; mert mint sugár a lombok közén, úgy szürődött át abban az időben a vallás minden tudományon. A magasabb osztályba csak jeles vagy jó eredménynyel lehetett fölmenni: közepessel nem.

Gvadányi Nagy-Szombatban is jeles maradt. Tanárai:

* *Ratio Studiorum:* Antverpiæ, 1635. 74—81. ll.

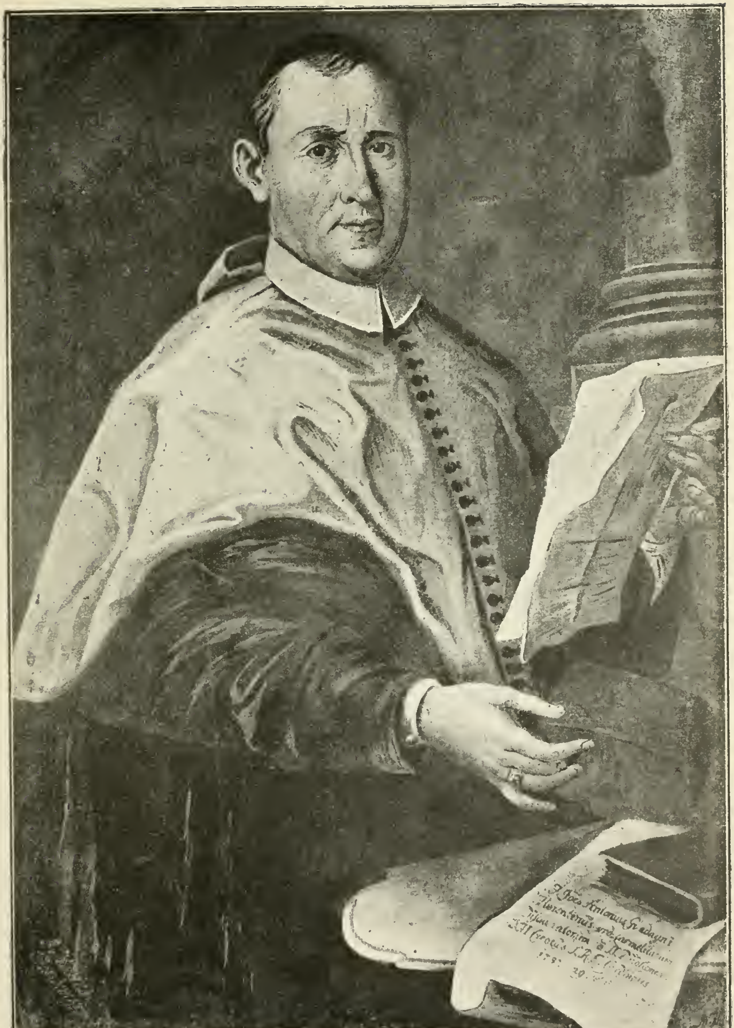

24. A NAGYSZOMBATI JEZSUITA COLLEGIUM.

KAZY FERENCZ, a neves történész, PRILESZKY JÁNOS, a szentek és vértanúk e buzgó írója, THURÓCZY LÁSZLÓ, a szorgalmas theolog, oly érdemes férfiak voltak, a kiken becsüléssel és szeretettel csügghetett. A bölcsészetet, a mint maga írja, ama híres professor Prileszky János alatt hałlgatta,[1] ki 172 tanítványa közűl elsőnek emelte a baccalaureatusra, mit a tanfolyam második esztendejében csak szigorú vizsgálattal és nyilvános vitatkozással lehetett megszerezni. Büszke volt sikerére és kitüntetésére, mely elismerésével a tanfolyam végig kisérte; mert még félszázad múlva is fölmelegedik, mikor reá vissza emlékszik.

Gvadányi a bölcsészetet kitanúlta: már most mi legyen belőle? Az volt a kérdés. A papi pálya, melyen Antonio Giovanne a biborosságig emelkedett, minden bizonynyal fényes jövővel kecsegtethette volna, különösen ennek szemei előtt Rómában: de a magyar vérkeresztezés következtében olasz vérének csak könnyűsége, csak sebes lüktetése maradt meg, vallásos rajongása nem; hisz a vallásos művek között csak a Biblia és Kempis Tamás érdekli és vonzza mind-végig.[2] Mert minden mély vallásossága mellett, úgy tetszik, hogy ez érzése inkább jezsuita behatás, a nevelés következése, mint természetes megnyilatkozás, a vér öröklése. Majd látni fogjuk, hogy sokszor ejt el vallásos kijelentéseket, de mindig a jezsuita hagyomány keretében, a jezsuita szólamok szerint. Teli a deisták, naturalisták, illuminatusok, szabad-kőmívesek szenvedélyes elítélésével, mint akár Prileszky és Thuróczy, kik annyit írtak és beszéltek az eretnekek ellen.[3] Valóban nem egyszer meg fog lepni bennünket, hogy egri és nagyszombati tanulása mily élesen visszatükrözik még népies költői elbeszéléseiben is, nem egyszer a komikumot emelve, mint

1 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: István bácsi naptára. 1865. 80. l.
2 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: István bácsi naptára. 1865. 80. l.
3 MÁRKFI SÁMUEL: Scriptores facultatis theologiæ Pestini. 1859, 23, 24, 35, 36. ll.

ANTONIO GIOVANNE GUADAGNI.

(Báró Horeczky Ferencz birtokában levő eredeti olajfestményről.)

a falusi notárius *Budai Utazásá*ban: de nem egyszer a hatást zavarva, mint annak *Utolsó Elmélkedései*ben. Vallásos buzgóságánál azonban erősebb az ő vidorsága, pajkossága, sőt csintalansága, a mi a reverendával nem igen fér össze. Tudjuk, hogy Ányos is kínosan megkeserűlte. A papi pályára már egyéni jelleménél fogva sem léphetett. A jogi pályára, ha a jogi tanítás nem is lett volna azon idő szerint oly gyönge, még kevésbbé készűlhetett. Hiszen e hivatás csak azokat vonzotta, a kik vagy kenyér-keresetűl választották, a mit Gvadányi, kora felfogásánál fogva, már családjára és rokonságára nézve sem tehetett, vagy a megyei és országgyűlési forumokon törekedtek kitűnni. Ám a megyei élet Mária-Terézia alatt, különösen az első évtizedben nem igen pezsgett, az örökösödési háború miatt.

A tárogató szólt: csatára hívogatott!

25. A FORGÁCS-CSALÁD CZÍMERE.

IV.

KATONÁSKODÁS A HÁBORÚBAN.

Egész Magyarország fölkelt Mária Terézia királyi székének, ősi örökének védelmére. Mert ennek a nemes és büszke nemzetnek mi kellett egyéb, minthogy egy fiatal és bájos asszony, a fenséges királyasszony szerencsétlenségének és elhagyatottságának pillanatában a rendek hűségéhez, fegyveréhez és régi erényéhez menekűljön, mikép a lelkesedés lobogó lángja elragadja s életét és vérét érte pazaron áldozza?! Lovagiassága a nőért, hálája a bizodalomért, küzdelme a jogért, vitézsége a becsületért, a nemzeti jellem eme drága gyöngyei, egyszerre és együtt ragyoghattak és ragyogtak. A régi dal a régi dicsőségről megzendűlt és fennen csattogott megint! Még esztendeje is alig telik el a magyar felkelésnek, már a magyar sereg Bécset biztosítja, Linzet Felső-Ausztriával visszahódítja, Münchent a bajor városokkal elfoglalja és megsarczolja, Olmützöt Morvaországgal felszabadítja, Prágát Csehországgal visszaveszi: a magyar lobogó mindenütt diadalmasan leng. A bajor és franczia már alig verekszik, inkább menekszik, mint Belle-Isle a csehek fővárosából; a porosz még meg-megütközik és Chotositz mellett győz is, de ez a győzedelme vereséggel fölér, és azért II. Frigyes a boroszlai békére lép: a magyar fegyver mindenütt fényesen megalapítja a maga becsületét.

S Mária Terézia már nem védekezik, hanem támad. Szerencsétlen helyett szerencsés, remegő nő helyett ret-

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF.

(Szakolcza városa birtokában levő olajfestmény után.)

tegtető fejedelem, kinek büszkesége már csak a hódításban keres és talál kielégítést. Nagyravágyó lelkében megszülemlik és megerősödik a nápolyi királyság visszaszerzésének, Bajorország vagy a Pfalz megvételének eszméje, a Wittelsbach-ház és szövetségesei lealázásának s a császári korona visszavívásának, nem a maga, hanem férje számára, vigasztaló édes gondolata; meg a Francziaország ellen való háború lehetősége is. Prágai diadalútja, csillogó koronázása 1743 májusában biztató nyitánya volt a jövendő kecsegtető igéreteinek, melyeken nemcsak a nagy királyasszony, de az ő hű magyar nemzete is reménykedve csüggött.

Ily időben hol nyílhatott volna fiatal embernek fényesebb és megfelelőbb pálya, mint a csatamezőn! S Gvadányi ott, a nagyszombati egyetem csöndes, komor falai közt, a magyar fegyverek csattogó zajára, a magyar vitézek bajnoki életére rá-ráfeledkezett. Szilaj vére, feltörő lelke, személyes bátorsága, családi hagyománya, a Gvadányiak és Forgáchok gazdag emlékeivel, az öröklés végzetességénél vagy törvényszerűségénél fogva utalta a katonaságra. Hiszen már mint egri kis diák társai közt egyre katonákat toborzott és a töröknek képzelt bodzák ellen irtó hadat viselt.* Most mint egyetemi hallgatónak és 18 éves ifjúnak kedve kerekedett, hogy igazi toborzót lásson, és igazi háborúban szerepeljen. Alig végezte a bölcsészeti tanfolyamot, alig szerezte meg a baccalaureatust oly kiváló sikerrel: — 1743-ban elhagyta a főiskolát, magával vive onnan a katholikus vallás erős érzetét, a múzsák tiszteletét, könyvek szeretetét és a lelke előtt derengő jövő imbolygó reményeit. Beállt a Szirmay gyalog-ezredbe, mely egy évvel az előtt Prága alatt oly ritka hősiességet tanúsított, mikor két zászlóalja a városból kitörő francziákat

* Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony. 1795. 49. l.

kardjával verte vissza és a város kapujáig vágta.[1] Tévedés, a mit Kovács Dénes állít,[2] hogy ez az ezred abban az időben a De Vins tábornok tulajdona volt, mert az ezred *mindég* a tulajdonosa nevét viseli; a tulajdonosa pedig Szirmay Tamás volt, ki Greifswaldban XII. Károlytól ösztöndíjat húzott, Savoyai Jenő alatt a katonai pályára lépett és a gránátosoknál századosságig emelkedett. Aztán hazajövén, megnősült és a közéletben szerepelt, Zemplén vármegyének több országgyűlésen követe volt. Majd az örökösödési háború kitörésekor megint szolgálatot vállalt és ezt az ezredet újonnan szervezte. Lelkében a hős svéd király és a hős herczeg emléke élt s mint méltó tanítványuk küzdött a poroszok ellen, míg 1743 juliusában Ambergben meghalt,[3] de az ezred még egy esztendeig nevén maradt. Csak később, négy évtized múlva, 1784-től fogva és a kilenczvenes évek elején képezte a De Vins tulajdonát, a mint Gvadányi 1789-ben,[4] Mindszenti 1795-ben írja és bizonyítja róla,[5] hogy *most* De Vins generalisé. S tévedés a mit Toldy Ferencz tanít, hogy Gvadányi 1744-ben lépett a seregbe.[6] Hisz egyenesen maga vallja, hogy 1743 óta szolgál a dicsőséges ausztriai ház sassának szárnyai alatt,[7] s egyenesen a hivatalos adat igazolja, hogy 1743 deczember 1-én állott be és azonnal bevonúlt ezredéhez.[8]

Mert a boroszlai béke ellenére Csehország és Szilézia harczi piacz maradt. A készülődés és szervezkedés vete-

1 Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 104. l.

2 Dr. Kovács Dénes: Gvadányi-Album. Budapest, 1887. 11. l.

3 Nagy Iván: Magyarország Családai. x. k. Pest, 1863. 745—746. ll.

4 Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 104. l.

5 Mindszenti Sámuel: Ladvocat Historiai Dictionariuma. III. k. Komárom 1795. 428. l.

6 Toldy Ferencz: A magyar költészet kézikönyve. II. k. Budapest, 1876. 200. l.

7 Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok., Pozsony és Komárom, 1790. 53. l.

8 *A Baranyay-ezred jegyzéke.* A bécsi cs. és kir. hadi levéltárban.

kedve folyt. II. Frigyes minden eszközt kihasznált, minden takarékosságot kifejtett, hogy a megürült állami pénztárt újra megtöltse, hogy a sziléziai erődöket Neiszetől Glatzig megerősítse és biztosítsa, hogy seregeit folyton szaporítsa, rendszeres gyakorlatokkal edzze és képezze, végre hogy mennél több német fejedelmet és idegen államot a Mária Terézia ellen való egyesűlésre és támadásra bírjon.* De a királyasszony diadalai cseh, bajor és olasz földön Braunau, Dettingen, Campo Santo, Lauterberg mellett oly erősek és csattanósak voltak, hogy a nagy király megejtő mesterkedései és csábos ígéretei hatás nélkűl hangzottak el. Még Szászország sem csatlakozott hozzája, csak a császár, ki most földetlenűl bujdokolt, a pfalzi választó és a hessen-casseli gróf: 1744 augusztus 8-án mégis megizente a hadat, nem mint porosz király, hanem mint a császár szövetségese, ki nem nézheti jó szemmel ura elnyomatását és a birodalmi alkotmány megváltoztatását, és megindúlt a szász földön keresztűl Csehországba, hol Prágát elfoglalta és megszállta; majd az osztrák-magyar és szász seregek ellen nyomúlt, melyek Janovitz mellett állottak, Károly lotharingiai herczeg alatt.** A király csatarendbe helyezkedett, a szövetségesek szintén. Szép holdvilágos éj volt, az ütközetre csalogató: mind a mellett egyetlen lövés sem dördűlt el. Mély csend ült a vidéken, a fegyvereken, mint vihar előtt. A közelgető viharról beszélt minden: a szállingó szökevények, kik az éjszaka átjöttek, a porosz hadoszlopok, melyek reggel a király parancsára a szászok ellen felvonúltak; a két sereg farkas szemet nézett egymással feszűlten, izgatottan, de a támadás elmaradt és II. Frigyes estve visszavonúlt. A mi annyira megrontotta helyzetét, hogy vagy Prágát és Csehországot kellett el-

* Alfred von Arneth: Maria Theresias erste Regierungsjahre. II. Band. Wien, 1864. 401, 411. ll.

** Alfred von Arneth: Maria Theresias erste Regierungsjahre. II. Band. Wien. 1864. 432. l.

hagynia, vagy Sziléziát az osztrák-magyar támadásnak kitennie. Úgy tetszik, hogy az összeköttetést új tartományával többre becsűlte, mint a cseh foglalást, és Kolinnál november 9-én átkelt az Elbán, tábort ütött és sánczokat húzatott. Tiz nap múlva a mi hadaink is átmentek, Wedell csapatainak minden hősiessége ellenére. Ám a helyett, hogy Károly herczeg most a poroszokat üldözte és szétszórta volna, udvariasan időt engedett a királynak, hogy Königgrätz irányában Sziléziába vonúljon, Pardubitzot kiürítse és fölégesse, hogy prágai parancsnoka, b. Einsiedel, noha heves útczai harczok után, ágyúi és podgyász-készlete vesztével elmenekűlhessen.*

Egyetlen döntő csata nem esett. A porosz bevonúlt és kivonúlt: a két sereg mégis agyon fáradt. A királyasszony mindamellett azt hitte, hogy ime terve megvalósúlt: Sziléziát visszaveheti és oda rendelte hadait az idő előhaladásának daczára. Nádasdy és Ghillányi könnyű csapatai törtek a pfalzi grófságba be először, aztán, deczember 21-én követte őket az egész sereg.**

Gvadányi mind 1743-ban, mind mostan, híven osztozott ezrede fáradalmaiban. Természetesen a hosszú és lankasztó menetek, a mikor a hadviselés bölcsesége az erő kimélésében és az ellenség nyugtalanításában nyilatkozott, nem igen tetszhettek és nem igen feleltek meg sem fiatal vérének, sem személyes bátorságának. Az örökös mozgás, kikerűlés, bekerűlés során leginkább részleges összeütközések, apró csetepaték történhettek, s az osztrák hadvezérek a methodismus elveinél fogva leginkább csak a védekezésre szorítkoztak.

Oh szent methodismus, mely gyönyörködöl a hadi vonal miatt való fölös aggályoskodásban, a várak és erődök

* Alfred von Arneth: Maria Theresias erste Regierungsjahre. II. Band. Wien. 1864. 435—440. ll.

** Alfred von Arneth: Maria Theresias erste Regierungsjahre. II. Band Wien. 1864. 441. l.

nagyrabecsülésében, a csaták és ütközetek óvatos halasztásában, a hadjáratok kicsinyességében és eredménytelenségében; az a fődolog a te csodálatos tanításod szerint, hogy a sereg bőre épen maradhasson és hetekig-hónapokig döntés nélkül mozoghasson, mint 1744-ben is!*

Az ilyen hadviselés vagy inkább táborozás mindössze arra jó, hogy a fiatal ember a katonai ismeretekbe és fogásokba beavassa magát, a mire Gvadányinak legelső szüksége volt. Hiszen Nagy-Szombatban eleget foglalkozott ugyan Aristotelessel és Szent Tamással: de annál kevesebbet Montecuccoli és Savoyai Jenő hadtudományi műveivel. Ott, a háborúban kellett a hadi elméletet gyakorlatilag megtanúlnia. De meggyőződésénél fogva a támadás híve volt. Később is, a nyolczvanas évek végén, mikor a török háborúról egész könyvet ír, a támadást sürgeti a védekezés helyett. Mert nagyon kétséges fejtegetése szerint a siker, ha a mi sergünk azt lesi, hogy az ellen micsoda mozdulatokat fog tenni s azokhoz képest működik. «Mienk, mienk legyen az elsőség — kiált lelkesedve, mi húzzuk a nótát, a melyen ő kénteleníttessék tánczolni.»**

Nem sokára betelt kívánsága. Része jutott a támadásban is. Mert Mária-Terézia bár Sziléziát vissza nem nyerhette: a császári koronát férje számára diadalmasan kiküzdötte; aztán büszke lelke megujhodó reményével folytatta a háborút Itáliában. Úgy látszott, hogy elérkezett az idő Sicilia és Nápoly meghódítására, a francziák és spanyolok elűzésére az olasz földről. Serge főerejét ide vonatta össze, ide került a Gvadányi ezrede is, melyben már hadnagyi rangot viselt. Angolország azonban a béke jövőjére nézve, még inkább a maga érdekében fontosabbnak tartotta Toulon megvételét, mint a királyasszony czél-

* Rónai Horváth Jenő: Hadtörténelmi Közlemények. II. k. Budapest, 1879. I. füzet. 4. l.

** Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 204. l.

zatát, mibe némi huzalkodás után M. Terézia és a szárd király csakugyan beleegyezett. A szövetséges hadak egyesűltek s a fővezérletet a szárd király helyett gróf Browne vette át, ki Bordigherától 1746 október 10-én Viantimigliának nyomúlt előre. A vár franczia őrség kezén volt s a hely közelében erős ellenséges sereg tartózkodott: gróf Gorani mindamellett, ki a mi elővédünket vezette, merészen támadott. Egymás után vítta meg az ellenség megszállta magaslatokat, de épen abban a pillanatban, mikor az utolsóra feltört volna, egy muskétás golyó kioltotta nemes életét.[1] Gvadányi, ki nemcsak nézője, de osztályosa is volt a vitézi támadásnak és hősi küzdelemnek, még négy évtized múlva is magasztalva emlegeti az osztrák-magyar tisztikar e kitünő tábornokát, s az ő fegyvere hatásának tulajdonítja, hogy ámbár maga kemény csatában elesett, a királyasszony seregének útat nyitott egészen a Var vizéig,[2] a melyen hosszas apró csatározások után szövetségeseivel egyetemben november 30-án áttört és franczia területen ütött szállást. A francziák kiürítették sánczaikat, melyeket a Var jobb partján húztak és Antibesbe vonúltak vissza. Browne mindenekelőtt azokat szállotta meg, aztán ennek bekerítésére törekedett, a miért Cannes felé előre nyomúlt.[3]

Gvadányi e művelet alatt, deczember 3-án franczia fogságba esett és Toulonba kerűlt, a hol négy hóig hallgatta a tenger mormolását, tenger habja fölött futó szél zúgását. Bizonynyal elgondolkozott magában és fogoly társaival együtt, hogy a szövetséges sereg *máskép* gondolta a Toulonba jutást: de a hadi szerencse forgandó. Ime a

1 ALFRED VON ARNETH: Maria Theresias erste Regierungsjahre. III. Band. Wien, 1865 234, 235. l.

2 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 204. l.

3 ALFRED VON ARNETH: Maria Theresias erste Regierungsjahre. II. Band. Wien, 1865. 236, 237. ll.

francziák a hazai földön vitézebbek és elszántabbak, az első apró vereségeik zavaraiból nemcsak kiemelkedtek, de számban és erőben növekedve, lelkesedéstől és dicsőségtől lángolva minden őrhelyet visszafoglalnak. S Gvadányi alig jő meg négy hét múlva csere fejében ezredéhez,[1] a mi hadaink helyzetének tarthatatlansága, a kivonulás szüksége mind élesebben mutatkozik. S hiában veszi meg Browne S. Marguérite és S. Honoré szigeteket: nincs maradása már Francziaországban. Az egyesült franczia-spanyol seregek Belle-Isle maréchal alatt nyomról-nyomra előbb törnek, úgy hogy Maquire tábornok és Neuhaus altábornagy kénytelen meghátrálni, Browne pedig hadi tanácsot ülni, ha nem jobb lenne-e visszavonúlni, nehogy összes ereje megsemmisűljön? Még megkísérti ugyan, hogy a Loup megett elsánczolja magát, hogy a mig lehet, az ellenséges terűletet, bármi csekély is, ki ne adja kezéből: de minden hasztalannak bizonyúl. Ennélfogva elrendeli Novati marquisnak, ki még Venceban küzdve, segedelemre vár, hogy hagyja el az erődöt és térjen vissza a Varon; majd maga is február 3-án, az ellenség szeme láttára átkel a kis határfolyón.[2] Ennél az átkelésnél Gvadányinak is szerepe jut. Az a parancsa, hogy utánok a hídat hányassa el. Kötelessége buzgó teljesítése közben megsebesűl. A franczia szolgálatban lévő svájcziak bal lábán meglövik s a mieink a beteget más sebesűltekkel Savonába viszik,[3] mert gróf Browne az olasz tenger mellékén Nizzától Savonáig foglal téli szállást.

A fiatal hadnagy sebe lassan gyógyúlt, de mégis begyógyúlt három hónap alatt. A májusi kikelettel újra

1 Mindszenti Sámuel: Ladvocat Historiai Dictionariuma. III. k Komárom, 1795. 428. l.

2 Alfred von Arneth: Maria Theresias erste Regierungsjahre. III. Band. Wien, 1865. 254—256. ll.

3 Mindszenti Sámuel: Ladvocat Historiai Dictionariuma. III. k. Komárom, 1795 428. l.

megjelenhetett a seregnél, osztozhatott annak műveleteiben; s Genua alatt az egész táborozást elvégezte és főhadnagyságig emelkedett.[1] A béke megkötése után hazajött Olaszországból és távoli rokona Gvadányi Ascanius marquis eszéki parancsnok pártfogásából ennek ezredében kapitánynyá lett.[2] Majd három év múlva 1751 deczember 1-én a Baranyay lovas-ezredbe lépett át, mint százados kapitány,[3] és Nyitra megyében szállásolt.

Itt ismerte és itt szerette meg Horeczky Franczískát, Horeczky Miksa báró és Majthényi Angelika bárónő leányát. Csakhamar megkérte és elnyerte kezét. A vőlegény élete 27-ik évében járt, szép és szeretetreméltó, ifjusága lüktető teljében. Még megvan képe, valószínűleg ebből az időből, a Horeczky-család emlékei közt. Vonásaiban az olasz lágyság és magyar férfiasság egyesűl. Homloka magas, dús haja az akkori divat szerint felfésűlve hátra borúl, mi az amúgy is nyílt arcznak még nyíltabb kifejezést ad és szerencsésen ellensúlyozza a nőies, duzzadó kicsi ajkak hatását. Gazdag és még sem erős szemöldei, melyek alól az olvatag szemek mélyen és gondolkozva néznek, tökélyes ívvel simulnak ezek fölé, s teljes összhangban állanak a fínoman metszett egyenes orral, magyarosan pedrett kis bajúszszal, hosszúkás, teli arczczal. Mellére bőven zsinórozott atilla domborúl, melyre zsinóros-prémes mente van öltve. A mint áll, bal karját leeresztve, jobb kezét egy szék támlájára nyugtatva, tartása kissé feszes, de mégis előkelő. Az egész alak — a *szellem* és *erő* megtestesűlése egy lovagias és vitéz huszárkapitány személyében, a mely a legtöbb nőnél minden esetre fokozza a benyomást. A menyasszony képe nem maradt reánk. Sem a család

1 Mindszenti Sámuel: Ladvocat Historiai Dictionariuma. III. k. Komárom, 1795. 428. l.

2 Májer István: István bácsi naptára. 1869. 80. l.

3 *A Baranyay-ezred jegyzéke.* A bécsi cs. és kir. hadi levéltárban.

ereklyéi közt, sem a Gvadányi irataiban. Úgy látszik, hogy története rövid és egyszerű: született, szeretett és elhervadt, mint a virág, fiatalon. Horeczky Ferencz állítása szerint három gyermeke lett, de csak kettő élte túl: Erzsébet és Ignácz, ki mint nyugalmazott ezredes 1828-ban halt meg, *hetvenhárom* éves korában,* minélfogva 1755-ben kellett születnie. Horeczky Francziska vagy ennek az évnek második, vagy a következőnek első felében húnyhatott el, mert Gvadányi «felesége halála *után* a hét éves háborúban annak *egész* folyama alatt részt vett».** Rövid házassága boldog lehetett, mert a hír nem beszél róla, s mert a nő családja a férj emlékezetét a legmelegebb kegyelettel őrzi.

Gvadányinak a hosszú háború után pihenője, édes, enyhe idyllje volt. Hamar is elhangzott, épen mint az idyll; s ő a házi béke vidor madarai helyett ismét a háború viharaiban ennek csattogó sirályaira hallgatott.

Kicsoda kísérhetné nyomon, merre járt a hét esztendő alatt? A katona, ha még nem emelkedett a parancsnokok sorába, bármi vitéz és merész, rendszerint elvész a tömegben, a névtelen hősök között marad. Legfölebb csak egy-egy pillanatra villan föl alakja a háború egyes mozzanataiban. Annyi bizonyos, hogy Gvadányi elejétől végig ott volt a csatatéren, hogy hősi és bátor lélekkel harczolt és becsületesen törekedett megfelelni a Gvadányi névnek és olasz érzelmének: de csak egyes mozzanatok azok, épen mint az örökösödési háború folyamában, melyeken rámutathatunk jelentésére és szereplésére, hivatkozhatunk saját följegyzésére és hiteles tanúságára.

Eleinte a porosznak kedvezett a szerencse, de aztán hirtelen megfordúlt. 1757 junius derekán az osztrák és

* B. HORECZKY FERENCZ: Gvadányi József magyar lovas generális emlékezete.. Pozsony, 1887. 7. l.

** B. HORECZKY FERENCZ: Gvadányi József magyar lovas generális emlékezete. Pozsony, 1887. 7. l.

magyar sereg a beverni herczeg támadása ellenére megszállta Kuttenberget és Krichnowig nyomúlt előre, majd elfoglalta a kolin-prágai országúttól délre eső magaslatokat és szembe nézett II. Frigyes hadával. A király junius 18-án Kolin mellett csatarendbe állt és megkezdte a támadást, melynek rohama, ereje, sodra a mi katonáinkat megingatta s egyes pontokon visszanyomta: de a mint ezek a kretsori erdőséget és a brezáni magaslatokat megszállották, a poroszok sikertelenül küzdöttek ellenük. Az osztrák és magyar tűzérség vadul, rettenetesen pusztított soraikban; mindamellett rendületlenül előre törtek s akkor gyalogságunk fogadta őket erős tűzzel. Most a poroszok megingottak és meghátráltak, mire az osztrák és magyar ezredek szuronyt szegezve rohantak le a magaslatokról. Ember ember ellen viaskodott. Hiában ujította meg a király minduntalan támadását, hiába küldte lovas dandárait a tűzszóró ütegek ellen: azokat visszaverték, ezeket megfutamították. Csapatai megfogytak, elhullottak vagy menekűltek. 14,000 embere, 22 zászlója és 45 ágyúja veszett el. A seregnek romjaival az anhalti herczeg Nürnberg, a király Prága felé sietett.* Az érdem, a mint Gvadányi írja, főként gróf Daun és gróf Nádasdy táborszernagyokat illette, kik II. Frigyest oly elhatározóan megverték, hogy nemcsak Prága városának vívását abban hagyni, de egész Csehországból fölötte való sok népének és podgyászának elvesztésével kimenni kényszerűlt.**

Gróf Daun szerint most az ellenség nyugtalanitása volt a fődolog; azért mindjárt a csata után a poroszok üldözésére küldötte a könnyű gyalog és lovas-csapatokat. A király két részre osztotta seregét, hogy egyikkel Szászországot az osztrák és magyar hadak benyomúlásától megoltalmazza,

* ALFRED VON ARNETH: Maria Theresia und der siebenjährige Krieg. 1. Band. Wien, 1875. 195—198. ll.

** Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 217. l.

26. BERLIN, A KIRÁLYI PALOTA TERE A XVIII. SZÁZADBAN.

a másikkal testvére, Vilmos-Ágost herczeg fővezérlete alatt Lausitzot és Sileziát fedezze. De II. Frigyes csalódott benne. Gabel megdőlt, Puttkammer megadta magát s a herczeg hadi készlete és podgyásza java részének elvesztésével elhagyta a cseh határokat és egyre hátrább szorúlt. Az volt a remény, hogy a porosz sereg legalább *Zittaunál* tarthatja magát; de a város összelődözése és fölégetése után tovább vonúlt onnan is.[1] Gvadányi jelen volt e kegyetlen pusztításnál s különös elösmeréssel magasztalja a királyasszony két pattantyús ezredét, hogy mily sebességgel és biztossággal tüzelt. Látta — úgymond — hogy ama pattantyús, ki az első ágyút kisütötte, a tornyon lévő aranyozott gombot az első lövéssel úgy lelőtte, hogy egy vadász valamely fának tetejéről egy madárkát szebben-jobban le nem lőhetne.[2] Később is, négy évtized múlva, erős meggyőződése, hogy az osztrák és magyar tűzérségnek Európában párja nincs.[3]

Mivel e diadalmak következtében Poroszországot gond, zavar és ijedtség fogta el, Berlin, a főváros, csaknem védtelenűl állt; így az idő a viszonyokkal kinálva kinálkozott annak meglepésére és megsarczolására. Gróf Hadik András, ki e feladatot végrehajtandó volt, lelkesedett a vakmerő kalandért. Az ő terve szerint mindenek előtt Elsterwerdában kellett állást foglalnia, a Berlin és Drezda közt eső posta-vonalon, aztán az előkészületek megtörténtével egyenest Berlinnek vágni, mire 1200 német gyalogost, 1000 német lovast, 1600 magyar huszárt, 2300 horvát granicsárt nyolcz üteggel elegendőnek tartott.[4] Ez a vállalat, melyben a mi Gvadányinknak is büszke része volt, nem

1 Alfred von Arneth: Maria Theresia und der siebenjährige Krieg. 1. Band. Wien, 1875. 205—206. ll.

2 Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 116. l.

3 Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom. 1790. 113. l.

4 Alfred von Arneth: Maria Theresia und der siebenjährige Krieg 1. Band. Wien, 1875. 238. l.

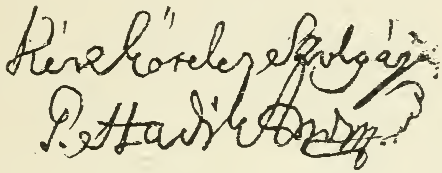

HADIK ANDRÁS.

(Eredeti rézmetszet. Orsz. képtár. 1677.)

afféle egyszerű huszár-csíny, hanem oly hadi művelet, melyben az eszélyesség a merészséggel, a gyorsaság a biztossággal, a vérmes számítás a józan mérséklettel egyesűlt; épen azért egyik jeles katonai szakértő ítélete szerint ma is minden hasonló vállalatnak mintaképe lehet.*

Hadik október 11-én indúlt meg Elsterwerdából. Menete biztosítására Kleefeld tábornokot 1000 gyaloggal és 500 lovassal hátrahagyta, hogy a Röder és Fekete-Elster

27. GRÓF HADIK ANDRÁS ALÁIRÁSA.

között levő vidéket, Herzbergtől Grossenhaynig felügyelje s az ellenség minden mozdulatáról úgy neki, mint Marschall bárónak jelentést tegyen, túlerő támadása esetében pedig Senftenbergbe vonúljon vissza.

Hasonlókép parancsot adott Lósy ezredesnek, hogy 1000 granicsárral és 800 huszárral vigyázzon az Elbére Meissentől Schandauig.

A legjobb lovas 100 huszár feladata volt viszont az írásbeli forgalomnak kezelése Marschall báróval és Kleefeld tábornokkal. Aztán október 12-én Luckauig nyomúlt. Innen kiküldötte Ujházy ezredest 300 huszárral, hogy balra kanyarodva, balszárnya fedezésére Golsenen és Baruthon át Mittenwaldig menjen.

13-án Hadik Lübbenig haladt, s ott az ellenség meg-

* VICTOR VON POKORNY: Organ des Wiener militär-wissenschaftlichen Vereins. VIII. Band. Wien, 1874. 403. l.

tévesztése végett olyan készületeket rögtönzött, mintha az oderai Frankfurt ellen akarna zárvonalat emelni.

14-én, napkelte előtt a Spree balpartján, a legegyenesebb úton Berlinnek vágott s még az estve elérte Buchholtzot.

15-én Wusterhausenig jutott és 16-án délben észrevétlenűl Berlin sléziai kapuja előtt, a nagy Királyerdő nyílásánál úgy helyezkedett el, hogy a kapuhoz és a Spree hídjához egészen közel állt, ereje még sem maradt fedezetlenül. Ebből a czélból már Wusterhausentől keletre fordúlt és a köpeneki kapu tövébe ért.

Ujházy ezredesnek pedig meghagyta, hogy a potsdami út irányában nyugatra tartson, és a potsdami kapu felől verje föl a várost.[1]

Gvadányi ennek a vállalatnak folyama alatt Ujházy ezredes alatt szolgált s ennek csapatában az elővédet képezte 111 emberrel.[2] Luckautól kezdve Golsenen és Baruthon keresztűl, vadon erdőkön és uttalan utakon tört előre, s egész szivéből osztozott Berlin megszállásának és megsarczolásának örömében. A tekintélyes összegnél, harmadfélszázezer tallérnál, sokkal többet ért az erkölcsi hatás, hogy az osztrák és magyar fegyverek félelme egészen a porosz népnek szivébe nyilallott. Hadik Berlin szűzességével — mondja Gvadányi — mint valami képzelhető zöld borostyán-koszorúval (mivel mind addig ezen várost még semmi ellenség meg nem vette), ékesítette a királyasszonyt neve napján. Valósággal elmondhatta magáról, mint Julius Cæsar Rómába érkeztekor, hogy veni, vidi, vici; s ezen cselekedetét egész Európa csodálta.[3]

1 Victor von Pokorny: Organ des Wiener militär-wissenschaftlich. Vereins. VIII. Band. Wien, 1874. 398—399. ll.

2 Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 158. l. Hasonlókép a bécsi cs. és kir. hadi levéltár bizonysága szerint.

3 Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 159. l.

Annyival inkább, mert a mily szerencsésen oldotta meg a feladatot, ép oly szerencsésen vonta vissza seregét. A királyasszony elismeréssel, kitüntetéssel halmozta el.*

A háború aztán változó szerencsével folyt tovább. Gvadányi ott volt *Boroszlónál*, a hol a beverni herczeg oly erős állást foglalt el, hogy megtámadása fölötte veszélyesnek tetszett: mindamellett 1757 november 22-én megkezdődött az ágyúzás az elsánczolt falvak ellen. Az osztrák és magyar csapatok az ellenség legerősebb tüzelése közt hét hidat vertek a Lohen, s áttörtek rajta. Egyik erődített falut a másik után foglalták el, a leghevesebb vérontással az ellenség vitéz ellenállása miatt. Csak az éjszaka vetett véget a mészárlásnak. A beverni herczeg az Odera túlsó partjára menekült, 9000 halottat, sebesültet és foglyot veszítve. Harmadnap, a mint a mi hadaink mozdulatait kikémlelte volna, elfogták s szinte egész serege feloszlásnak indúlt. Lestwitz, a boroszlói parancsnok, föladta a várost, oly föltétel alatt, hogy minden hadi tisztelet mellett vonúlhasson el; elvonúlt, de 4000 embere állott át.** S Gvadányi ott volt *Hochkirchnél*, II. Frigyes szerencsétlen ütközetében. A király elbizakodása gróf Daunt támadásra bátorította. 1758 október 14-én, a mikor a hajnali harang megkondúlt, az osztrák és magyar hadak ellenállhatatlan erővel csaptak le, s az álomban levő poroszokat a jobb szárnyon meglepték és megrohanták a fölvert előőrsökkel szinte egyszerre. Bár ezek megkisérlették, hogy fegyverre kap-

* Hadik berlini sarczához egy jóízű adoma fűződik, melyet Retzow fölemlít (Charakteristik der wichtigsten Ereignisse des siebenjährigen Krieges. 1. Theil. Berlin, 1802. 198. l.). Abban az időben a berlini női keztyűk lévén a legfinomabbak, Hadik, mint gavallér, a királyasszony számára két tuczatot követelt a kereskedő-testülettől, mely aztán a 24 pár keztyűt kikereste és átszolgáltatta; de a vitéz vezért a kiállott szenvedésekért oly módon játszotta ki és boszúlta meg, hogy minden darab keztyű csak a balkézre szólt. Ha az adoma igaz — jegyzi meg az író — Mária Teréziának nem igen lehetett kedves a Hadik ajándéka. Biz az csak adoma Hadik ajándéka Berlin megszállásának dicsősége volt.

** Alfred von Arneth: Maria Theresia und der siebenjährige Krieg. 1. Band Wien, 1875. 255—256. ll.

janak s összeszedelőzködjenek: — minden hiába volt. Mire a nap fölkelt, a védművek, a falu a magaslatokkal már az osztrák és magyar gyalogság kezén voltak. Ugyanekkor Arenberg herczeg a balszárnyra vetette magát s a poroszok nyakas küzdelme ellenére diadalmasan előre nyomúlt. A királyasszony gyalogsága, úgyszólván a tűzérség támogatása nélkül, karddal, bajonettel rontott keresztűl mindenütt. Különösen a gránátosok küzdöttek rendűletlenűl. A harcz gomolyaga meg-megingott ugyan; a poroszok Hochkirch egy részét vissza is vették újra: de végre minden vonalon kénytelenek voltak visszavonúlni, 9000 ember, 100 ágyú, 30 zászló és egész podgyászuk elveszítésével. A váratlan győzelem híre épen Mária Terézia neve estéjén érkezett Bécsbe, s rögtön az egész udvar nagy Te Deumot tartott.*

Gvadányi mind a két helyen leginkább a gránátosokat magasztalja, kik csata idején hat gránátot hordottak táskájukban, melyekkel, szükség esetén meggyujtva azokat, az ellenségre lapdáztak. «Jelen voltam — úgymond — a mikor a boroszlai és hochkirchi verekedésekben tüzeltek, s nem másképen tüntek szemembe, hanem úgy, hogy valamely hosszan és szélesen állottak, mintha egészen be lettek volna tüzes lepedőkkel vonva.»**

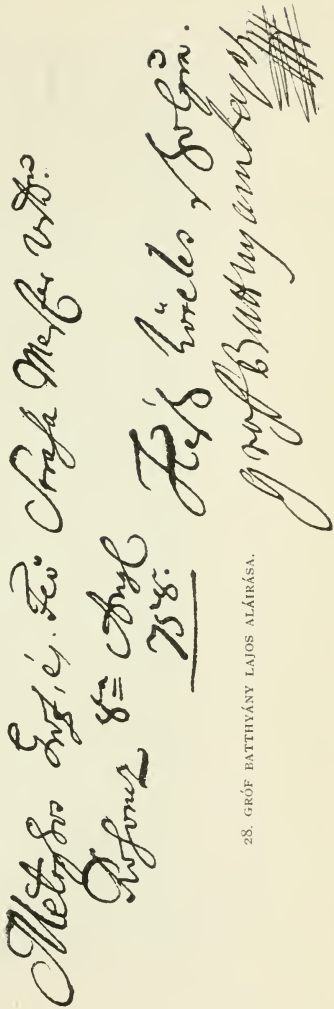
A két ütközet közben lépett elő. Gróf Batthyány Lajos kanczellár, Orczy és Török ezredesek együttes ajánlatára a jász, melyet Nádor-ezrednek is neveznek vala, őrnagyúl terjesztette föl a királyasszonynak, ki 1758 augusztus 2-án csakugyan kinevezte. A mikor Batthyány hat nap múlva Rohonczról a felség kegyét tudatja véle, melegen emlékszik meg dícséretes képességéről, hadi tudományáról és szerzett érdemeiről, valamint abbeli reményéről, hogy új

* ALFRED VON ARNETH: Maria Theresia und der siebenjährige Krieg. I. Band. Wien, 1875. 419—423. ll.

** Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 97. l.

hivatalában neki örömet és teljes vígaszt, ezredének pedig becsületet fog szerezni.[1] Még több elismeréssel beszél róla a hadi tanács rendelete, mely Gvadányihoz augusztus 10-én kelt. Kiemeli fáradhatatlan buzgóságát, minden alkalommal kimutatott vitézségét, híven teljesített hadi szolgálatait és hadi tapasztalatait, nem különben egyéb dicséretreméltó tulajdonságait, utasítja egyszersmind, hogy miután a Baranyay-ezredhez elbocsátása iránt az intézkedés elment, új ezredénél mielőbb jelentkezzék és ott köteles hűséggel, odaadással és engedelmességgel viselje magát.[2]

Gvadányi csakhamar csattanósan igazolta, hogy a kanczellár pártfogása és a felség kegye méltóra esett. 1759 május 21-én, a mikor összes ereje csak 130 emberből állott, szász földön, Auerbach mellett sokkal nagyobb ellenség támadta meg. Mildenhammerbe húzódott. S midőn itt is reá ütöttek, 100 horvátot véve segítségül, oly ügyesen vonúlt vissza, hogy vereséget nem szenvedett. Kis csapatát a túlnyomó erő elől szerencsésen elvezette és megmentette.[3]

28. GRÓF BATTHYÁNY LAJOS ALÁIRÁSA.

1 Az eredeti SZILÁGYI ISTVÁN mármaros-szigeti főiskolai igazgató és akad. tag gyűjteményében.

2 *A bécsi cs. és kir. hadi tanács levéltárában.* 1758. 14—224. Aug.

3 A. GRÄFFER: Die Geschichte der k. k. Regimenter. Wien. 1804. II. Band. 258. l.

Új ezrede 1759 óta, úgy látszik, szinte szakadatlanúl a szász és cseh széleken mozgott, hol különösen 1760-ban és 1762-ben élénk és heves csatározások folytak. Freiberg, Marienberg, Annaberg, Sonnenberg, meg a többi bányahely kölcsönös támadások és foglalások színtere volt. Már 1760-ban fel-felvillan e vidéken Kleist, a *zöld* Kleist, a legbátrabb porosz tisztek egyike, a maga huszáraival és zöld dragonyosaival. Ritka szerencséje van a szabad csapatok alakításában, a szökevények fölhasználásával; a mellett ritka vakmerősége a hadi harács szerzésében. Épen ezért II. Frigyes felette becsülte, gyorsan emelte fölebb-fölebb: 1760-ban ezredes, két esztendő múlva tábornok. A mellett teljesen szabadjára hagyta a hőst festői öltözetű martalóczaival.* Kleist a Gvadányi ezredével sűrűn ütközött össze. Ez az ezred 1762-ben, midőn Hadik gróf ügyes mozdulataival Henrik porosz herczeget előbb pretschendorfi állásából kiszorította, aztán Freiberg mellett bekerítette, ugyancsak dicsőségesen harczolt. A magyar-osztrák sereg a porosz csapatok egyes osztályait apróbb véres csetepatékban már leverte; de a bányák fölhányt dombjai közt a Salmuth gyalogezred s a Kleist magyar gyalogsága, huszáraival és zöld dragonyosaival egyetemben oly keményen tartotta magát, hogy az apró fegyvertüzeléssel — mondja Gvadányi — azok közűl kiűzni nem lehetett. Ennélfogva a gróf Gyulay Ferencz ezrede vállaira vetve tüzelő fegyverét, karddal kergette ki és szalasztotta meg a bányák szorosaiból; a mikor pedig a mezőségre leért, a Nádor-huszárezred hajtott neki, úgy leaprította, hogy fogolynak is alig maradt belőle** Henrik herczeg hivatalos jegyzéke szerint ellenben a Salmuthokból 412,

* K. W. von Schöning: Der siebenjährige Krieg. Nach der Original-Correspondenz Friedrich des Grossen mit dem Prinzen Heinrich und seinen Generalen aus den Staats-Archiven. II. Band. Potsdam, 1851. 390. l.

** Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 105. l.

29. KLEIST ARCZKÉPE.

a Kleist magyar gyalogságából 449 ember jutott fogságba. De alig pár hét múlva már újra Frigyes király kezében volt Freiberg, Kleist november havában Marienbergen át ismét beszáguldotta és megsarczolta a tepliczi vidéket.* A lángeszű király büszke és bátor lelke átáradott reá, át jelesebb tiszteire mind egyig. Nem hiában tanította hires rendeletében, melyet a lovasság számára kiadott, hogy minden tiszt vésse eszébe, hogy az ellenség leverése két dologból áll: először a legnagyobb sebességgel és erővel támadni, másodszor fölülmúlni; azért vegye oldalt, hogy minél előbb elejthesse; nem hiában tanította, hogy a támadást akkor kell kezdeni, mikor az ellenség a felállással van még elfoglalva, mert a diadal akkor csak fél dolog; hogy a lovasság előbb csak ügetve, aztán vágtatva, végre száguldva támadjon és pedig úgy, hogy egyszerre szakadjon az ellenség nyakába, nem pedig cseppenként vagy ezredenként.** Még a mi katonai szakértőink is elismerik, hogy a porosz lovasság feltétlenül képzettebb és fegyelmezettebb volt, mint a királyasszony lovassága, ennélfogva zárt szakaszokban és csata folyamán fölhasználha-

PÖSTÉNYI
FÖRÖDÉS
a' mellyet
Egy Magyar Lovas Ezeredbül való
SZÁZADOS
az ottan történt
MULATSÁGOS DOLGOKKAL,
élö Magyar nyelven, Versekbe foglalt,
1787. Esztendőbe. Rák Havának 12. napján.

Nyomtattatott Tsöbörtsökön,
a' Caspium Tenger partyán azon Esztendőbe.

30. A «PÖSTÉNYI FÜRÖDÉS» CZÍMLAPJA.

1 K. W. von Schöning: Der siebenjährige Krieg. IV. k. Potsdam, 1852. 478, 479, 485. ll.

2 K. W. von Schöning: Der siebenjährige Krieg. III. Band. Potsdam, 1852. 509. l. Alfred von Arneth: Maria Theresia und der siebenjährige Krieg. II. Band. Wien, 1875. 312. l.

több.[1] A hír azt beszélte róluk, hogy nem kérnek kegyelmet; inkább meghalnak, mint később a franczia gárda.[2] Gvadányi azonban sokszor megűzte őket, a *Pöstényi Fürödésben*, e jó kedvű, de alantas erű versében emlegeti, előőrseiket fölverte, podgyászaikat elszedte, lovaikat elnyerte, magok közűl is nem egyet elcsípett. Tőle bizony elégszer kértek kegyelmet.[3]

Bár inkább alacsony, mint daliás katona volt, de vitéz és bátor, a mellett fürge és nyalka huszár, a mint maga énekli magáról:

> Paripám szürke volt. Büszke volt a neve,
> Kényesen járó volt, mert volt tüze, heve.
> Megeresztvén fékét olyan futást teve,
> Hogy arczámról csordúlt két szememnek leve.
>
> Szép bogláros szerszám csüngött a lovamon,
> Varrva volt királyném neve czafrangomon,
> Török kard tarsollyal csüngött oldalamon,
> Kócsagtollam lengett széltül kalpagomon.[4]

Kitünő híre és nagy becsülete is volt a porosz tisztek előtt. Bizonysága lehet, hogy Kleist nem egyszer megcselekedte véle, hogy a csata viharában, az összecsapások alatt a Gvadányi nevét kiáltozta, ő előugrott, s a két hős, a ki csak ilyenkor találkozhatott, pár barátságos szót váltott együtt, Kleist a maga méltó társával kezet szorított, a mi alatt tetőtől talpig végig nézte; aztán mindkettő újra elvált és másutt kereste a halált.

Ám Kleistot minden nagyrabecsülése sem akadályozta meg abban, hogy titkon száz aranyat ki ne tűzzön a Gvadányi fejére. A gondviselés a magyar nemzeti érzés,

1 *Organ des Wiener militär-wissenschaftlichen Vereins*. VIII. B. Wien, 1874. 256. l.
2 VICTOR VON POKORNY: Organ des Wiener militär-wissenschaftlichen Vereines. VIII. Band. Wien, 1874. 262. l.
3 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: Pöstényi Förödés. 81. l.
4 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: Pöstényi Förödés. 10. l.

a magyar nemzeti költészet szerencséjére nem arra tartogatta azt a fejet, hogy Kleist gyönyörűsége és zsákmánya legyen; sőt ellenkezőleg, majdnem a vakmerő porosz vezér jutott Gvadányi fogságába, mert ez egy versen oly hirtelen robbant reája, hogy Kleist személyesen alig menekülhetett: fogata, hadi készlete, mindene Gvadányi kezébe esett.*

Ime, így szerette egymást Kleist és Gvadányi!

* Gróf Gvadányi József: Pöstényi Förödés. 11. l.

31. JÓZSEF CSÁSZÁR.

V.

KATONÁSKODÁS A BÉKÉBEN.

Poroszország a hét éves háború folyamán nem egyszer elszigetelve, szinte elhagyatva küzdött: de II. Frigyes vezéri lángesze, szervező ereje, hősi bátorsága, gyors leleménye és biztos kivitele következtében rendszerint szerencsésen kiemelkedett a nehéz megkísértések és nehéz vereségek közűl. Mert a király, ki seregének nemcsak kegyelmes ura, de jó példája is volt, a mily előrelátással gondoskodott már eleve 1743-iki szolgálati szabályzatával a katonaság szabatos és egyöntetű kiképzéséről, mire maga felügyelt: ép oly meggondolással és sikerrel használta fel most egész erejét, minek az ő személyes befolyása, személyes intézkedése megkönnyítette a szabadabb mozgást, szaporább tevékenységet. A mig ő a maga emberismeretével és helyi tapasztalatával személyesen vezette hadainak műveleteit; addig nálunk minden elhatározást egész jegyzékváltás előzött meg.

Például, hogy a Hadik esetére hivatkozzunk, neki berlini vállalata alatt mindég jelentést kelle tennie Marschall táborszernagynak, mint közvetlen fölebbvalójának, valamint Daun grófnak és Károly lotharingi herczegnek, kik közűl aztán egyik vagy másik a jelentésre tervezetet készített és beküldötte megerősítés végett a bécsi hadi tanácsnak, mielőtt a döntő parancsolatot kiadta volna. Hadiknak 1757 szeptember elejétől november végéig a hadi levéltárban 64 ilyen fontosabb jelentése található *csak* Károly herczeghez.* Természetes, hogy ez a régi káros szokás, mint Gvadányi panaszolja, a mi seregünket nyügözte; s annyival inkább nyügözhette, mert több ilyen káros szokása volt, mint pl. az ellenség megvetése és a maga-nagyzása.

Gvadányi gondolkozó fő, ki a háborúban nemcsak harczolt, de megfigyelt és ítélt is: ennélfogva élesen megrótta, hogy a mi katonaságunk az ellenséget meg szokta vetni, és úgy tartani, mintha az nem oly kézzel, lábbal, szívvel termett volna mint ő maga; a minek okát soha ki nem tanúlhatta, sem pedig meg nem foghatta, hisz józan és tárgyias belátással be kellett ismernie, hogy a mi lovasságunk akkor sem a tanúltság, sem a fegyelmezettség tekintetében, — a mi gyalogságunk sem a tüzelés gyorsaságára, sem a bontakozás kivitelének szabatosságára nézve nem mérkőzhetett a poroszszal. Mi történt mégis? Az ellenség lenézése akkora volt, hogy ha valahol példának okáért 100 embernyi csapata állt a porosznak, az ellen 40—60 embernyi csapatot küldtek ki; s ha ez szerencsétlenűl járt, vereséggel visszavonúlt, a tisztjét vetették okúl, vizsgálatba és perbe fogták, meg nem gondolván, hogy a sok lúd a farkast is legyőzi. Ha pedig a tisztet nem okolták s megelégedtek a túlnyomó erő mentségével, akkor az elveszett katonákról, a királyasszony káráról hallgatott az írás. Gvadányi

* Victor von Pokorny: Organ des Wiener militär-wissenschaftlichen Vereins. VIII. Band. Wien, 1874, 254, 259, 262. ll.

még keményebben megrótta a maga-hittséget, hogy az ellenségtől tanúlni nem akartak, minek következtében egyes lovas csapatokat messze kiküldtek, melyek az ellenség nagyobb erejének támadására minden haszon nélkül tértek, vagy gyakrabban véres fejjel szaladtak a sereghez vissza. Számtalanszor egész könnyű lovas ezredeket minden gyalogság és ágyú nélkül rendeltek tova, minek tudomására jövén az ellenség, rájuk ütött lovassággal, gyalogsággal, ágyúkkal és valameddig tetszett szemének szálának, addig űzte, kergette, fogta, vágta azokat, mert a porosz soha a megfelelő tartalékok nélkül nem indúlt el. A régi slendrián nálunk ezt nem vette számba, nem sajátította el.[1]

Mind ebből pedig mi következett? Nem egyéb mint az, hogy a hét éves háborúnak *sok* fényes és csattanós hadi ténye, de a magyar és osztrák, valamint a szövetséges hatalmak áldozataihoz képest *kevés* eredménye volt, hogy a hubertsburgi béke nekünk is ép oly jól esett, mint a porosznak.

Gvadányi mindenesetre szintén szívesen fogadta és üdvözölte azt. Mert a háború nemcsak diadalból és dicsőségből, nemcsak csupa csatározásból áll, hanem nyomasztó nyomorúskodásból és szenvedésből is. A mint maga írja, nem egyszer szenvedett hideget-meleget, éhséget, nem egyszer hált a fagyos földön, különösen az 1760-iki téli táborozás alkalmával, mikor január 26-ig maradtak a nyilt mezőben;[2] egész fejealja nem volt egyéb, mint igmándi nyerge, takarója pedig a köpönyege, a mely alatt őszi esőben, síró szélben, dermesztő fagyban úgy reszketett, mint a nyárfalevél.[3] Később is köszvényes bántalmait a

1 Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 211—213. ll.

2 Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 143. l.

3 Gróf Gvadányi József: Pöstényi Förödés. 12. l.

kemény fáradalmak és szenvedések maradványainak tulajdonítja, melyek ellen olykor a pöstényi fürdőben keresett üdülést, vagy könnyebbűlést.

A béke megkötése után a szász és cseh szélekről visszakerűlt Magyarországba, a hol ezrede négy vármegyében: Szathmárban, Beregben, Ugocsában és Máramarosban kapott szállást. Gvadányi Badalóba, e félreeső kis faluba jutott, mely a tiszaháti járásban fekszik s jó magyar népéről, tiszta nyelvéről és termékeny vidékéről ismeretes. Abban az időben szép gyümölcsös kertjei voltak, melyek a Tisza szabályozása óta, mivel az ártérbe estek, nagyobbrészt eltüntek.* Ma a Tisza is távolabb tőle, mint a mult század hatvanas éveiben, mikor kiöntései és vad vizei, különösen tavaszszal, annyira elárasztották, hogy szinte minden közlekedéstől elszigetelték, holott ma az egyik legélénkebb megyei út érinti. A Gvadányi lakása a falu keleti végén, egy elhagyott temető helyén állott a *nagy házban*, melyet a nagyház-sor dűlő nevezet ma is emleget,** ablaka előtt széles tóval, kapuja előtt a Tiszával, körülötte mocsarakkal és árkokkal, mint valami vízi erőd, minek következtében «a lég és föld urai», a rajzó legyek és feltörő férgek véle nem egyszer megosztották és nem egyszer népesítették be azt. Volt idő, hogy más nép alig közelítette meg, mert megesett, hogy a Tisza, mely különben oly simán, oly szelíden kanyarg le parttalan medrében, zúgva és bőgve borította el a badalai rónát, mintha el akarta volna nyelni, ha nem is a kis falut, de legalább a Gvadányi nagy házát! Ilyenkor aztán az ár elzárta a grófot minden társaságtól, megfosztotta minden látogatástól, hetekig, sőt kétszer hónapokig csak az udvaron mozoghatott, mire nézve azzal vígasztalta magát:

* Pap Károly közlése szerint.

** Zámbory Béla badalai ref. lelkész értesítése szerint.

32. BADALÓ.

Három hónapokig szenvedtem én eztet,
Még jó, mint az ürgét, hogy ki nem feresztett.*

Víg kedve mind a mellett be nem borúlt, mulatozó és mulattató elevensége el nem bágyadott: olvasott, mert katona korában is ládánkint vette a könyvet, zenélt, miben Bacsányi szerint egész művészetet ért el, vagy csöndesen elpipázgatott a kandalló előtt. Majd egyet gondolt, hogy a renyhe raboskodásban lelke könnyű szárnyait az unalom utoljára is el ne nehezítse, aztán bált rendezett a falu fiatalságának.

A házi cselédség, különösen a német vadász el nem gondolhatta, hogy honnan jő a vendég a vízbe: de a badalai biró, Veres Miklós uram, emberül megfelelt a megbizatásnak. S begyűlt a leányság piros csizmákban, pártásan, be a legénység sarkantyúsan, két üstökbe fonott hajjal: rakta is a tánczot ugyancsak világos virradtig a Putyu hegedűje mellett. Az egyszerű nép bizodalmasan, de illedelemmel mulatott: mialatt Gvadányi kedélyes biztatással forgolódott közöttük a vendég-lakománál és nézelődött rajtok a táncz alatt. Sok legény természetes tisztességtudással megállt előtte és megkinálta a maga tánczosnéjával: de ő lába sebére, a vari golyó emlékére hivatkozva kitért a kitüntetés elől. Csak egy-egy nyájas szóval vagy egy-egy pajkos megjegyzéssel élénkítette és bátorította a vidámságot; de jóakaró türelemmel és komoly figyelemmel hallgatta a naiv hálálkodást. A biró, Badaló bölcse, poharat emelt egészségére, hogy a burkust vághassa, ölhesse; kellő nyomatékot adva faluja érdekeinek is:

Nagy úr ked, még dolgát nagyobbra vihesse,
Több ily víg napjait *mi velünk* tölthesse.**

Majd búcsúzóra, hajnal előtt, megint megkereste a grófot

* Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 16. l.
** Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 16. l.

ÚNALMAS ÓRÁKBAN,

VAGY - IS

A' TÉLI HOSZSZÚ ESTVÉKEN

VALÓ

IDŐ TÖLTÉS.

A' MELLYET

a' Versekben Gyönyörködőknek kedvekért,

KI-ADOTT

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF

MAGYAR LOVAS GENERALIS.

Pozsonyban,

Wéber Simon Péter költségével és betűivel.

1795.

lme
ı és
ıtól,
rke-
még
;yen
m a

ınos
dik,
ıya-
kor-
len,
ltak
róf-
áról
mil-
zo-
má-
ebes
fel-

míg
ıány
gy a
rdu-
sen,
ótól.

. 29. l.
3

mul
katc
ben
dese
hog
una
falu

gon
dala
biza
san,
jal :
heg
dele
forg
rajt
tuda
jáva
koz
vag
tott
figy
bölc
ölhe

Maj

*
**

és ékesen megköszöntötte mindnyájuk nevében «ő kelme kegyelmét, mutatott malasztját». S a fiatalok módosan és önérzetesen kezet fogva búcsúztak a vendéglátó gazdától, kinek szállására viszonzás fejében másnap tömegesen érkezett a gyümölcs és szárnyas, mert a magyar ember, még ha a nép egyszerű gyermeke is, nem szereti az ingyen ajándékot. Nála az *elfogadom* szónak rendszerint *adom* a ríme. Ez az igazi paraszt becsület!

Másszor meg Gvadányi a tiszteletessel, Bakos János református lelkészszel, kinek jóravalóságáról tanúskodik, hogy kis egyházában, 1759-ben ő kezdte meg az anyakönyv vezetését,* meg Kós István urammal, a ki kormányzott, csolnakos vadászatra indúlt az áron, nyúl ellen, róka ellen. Mert a szegény állatok a víz elől felhúzódtak görbe fára, hajlott ágra, kiálló tőkére. S tetszett a grófnak a tréfa, különös íze miatt, a mint a fák kajmójáról hullott a nyúl, róka, farkas; míg egyszer a tréfa «gimilsinek keseruv uola vize: hug turchucat maid mige zocoztia vola»; mert a tiszteletes segíteni akarva a kormányosnak, olyant lendített a csolnakon, hogy az a sebes hajtás miatt egy látatlan tőkébe belecsapódott és — felborúlt:

«Legelső volt a pap, a ki talpra felállt,
Szent Jehova Isten! hol a gróf, kiabált,
Seregeknek Ura! tán szenvedett halált
Hogyha mély gödörbe ő béesni talált.»**

De Gvadányi nem esett ki jó kedve sodrából. A míg Kós István uram dohogott, hogy biblia, nem kormány kell a pap kezébe, a míg német vadásza jajgatott, hogy a flintája, nem az ura, megázott: addig reá az egész fordulat csak furcsaságával hatott, s nevetett a tiszteletesen, kinek tudós, komoly parókája összecsapzott az iszaptól.

* Zámbory Béla közlése szerint.

** Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 29. l.

A vízben is, otthon is pajzán élczeivel ő derítette föl a kiöntött karavánt: mégis aż ő halálának kelt híre. Bejárta az ezredet, négy vármegye földén, a Latorcza, Körös, Szamos és Tisza mellett, de főként Szathmárt, a törzsnek székhelyén terjedett el: úgy, hogy Gvadányi maga rándúlt oda élő czáfolatúl. S az ezredest és ezredesnét napokig kaczagtatta a kaland újabb meg újabb színezésével és előadásával; aztán a szathmári jezsuita-főnököt is, a ki atyjafija volt és miatta aggódott, megnyugtatta és elmulattatta.

Mert kedélyesség és elevenség lüktetett benne! Nemcsak a dob és trombitaszó vidította mindég a csatamezőre kivonulóban, mint a Rimay vitézit: de a béke renyhe idején is tele volt tréfával, bohósággal, örökös kötődéssel, katonás könnyelműséggel. Mellette és körülötte felvidult mindenki.

A mikor a víz leapadt: a badalai szabad szállás megtölt megint vígadozó vendéggel. A szathmári jezsuita-főnök kijött májusi pihenőre, vagy inkább vérpezsgető mozgásra. Gvadányi, mint rokona és régi tanulótársa az egri főiskolában, nemcsak szívesen látja és biztosítja, hogy az ő ágyában nem fog ördöggel álmodni, mert a katonától még az ördög is fél; de fiatal tiszteket is hív meg szórakoztatása végett, kik nyájasságra, tréfára, adomázásra mindig készek. A míg azok érkeznének, Gvadányi bevezette a főnököt paripáihoz. Hiszen melyik huszárnak nem büszkesége a lova? Van itt szarvas-fakó, szürke, szegsárga, fekete, arany-pej és deres, hat gyönyörű állat, egyik szebb, mint a másik. A vendég alig telik be nézésökkel és dícséretökkel. A házigazda bemutatja azután minden mulatságát: kevély kecskebakját, mely mint valami udvari bolond, ki nem fogy a csíntalan csínyből. A kapu előtt őrt áll, a szobában sétál, az udvaron felügyel; szárnyast onnan kiver, koldúst kikerget, czigányt felöklel. Csak urának és paripáinak ismeri el

maga mellett a jogát. Majd megjönnek a tisztek, és szapora szóval sziporkáznak a katona-humor szikrái. Az egyik Szászországon akkora hegyre jutott, hogy benézett róla Rómába és beleharapott a holdba, mint valami almába; a másik hittel esküdött, hogy Königsberg vára alatt, mikor ott raboskodott, egy czethal olyant *sóhajtott*, hogy az egész város megingott és legmagasabb tornya összeomlott. A jó jezsuita csak eldőlt nevettében. Az ifjak között maga is megifjodott: versenyezve évődött, lovagolt. Még a breviariumhoz is hűtelenné lett.

A míg ő a társasággal halászni, paripázni járt: addig a kecskebak beszabadúlt szobájába. Bizony nem hiába volt péntek, baljóslatú nap, nem hiába mulasztotta el az imádkozást világi hiúságért: meglakolt érte, a kecskebak — megette a bréviariumot. A mikor haza kerűlt és szobájába sietett: a büntető nemezis már csak a kötése felett merengett. S bizony hiába volt a «Per amorem Dei», hiába az «Incarnatus Dæmon», hiába a jaj és pálcza; még a baknak állt fölebb és megöklelte a barátot. Gvadányi úgy hozatott Beregszászról más breviariumot, s úgy szabadította fel újra a jó kedvet. Mert eleinte, a vallásos vonatkozás miatt, senki sem érintette a dolgot.

Később azután eleget pedzették, sőt sokat is nyűtték. De a jezsuita, ha kell szent, ha kell lovag és vitéz, nem maradt adós a visszavágással, nem maradt ki a vidám vetélkedésből: akár a kalapjokat egymásnak a levegőbe feldobálták és összelőtték, akár sétalovaglást rendeztek és vad futtatást végeztek, noha szinte a nyakát szegte szegény! Különben pedig nem bírta elegendőkép csodálni, hogy míg nappal olyan zajos az élet, éjjel és reggel akkora a csend, hogy a legénység mindent olyan nesztelen és pontosan igazít el. Gvadányi a káplári pálczára hárította az érdemet és kedélyesen jegyezte meg:

«Hasznos ungventum a mogyorófa kenet . . .
Lehet vele élni mind fekve, mind menet.»[1]

Hathatósan ajánlta számára is az arany-ér ellen, mint csalhatatlan szert, melytől a sűrű vér megritkúl és mindjárt jó keringésbe, szokott járásába tér.

Így folytak a badalai évek, 1763-tól 1765-ig. A míg Gvadányi itt szállásolt, más történeteket nem élt, mint maga vallja. A félreeső fészek mást talán elgyötört volna az unalomig; de az ő derűs lelkének, villogó szemének ott is ragyogott, a hol másnak beborúlt: ő még Badalóban is boldog maradt.[2]

Hogy is mondja az Amade vitéze?

«A szép fényes katonának
Arany, gyöngy élete! . . .»

1765 november 10-én alezredessé lett[3] és Szathmárt, meg Zajtán szállásolt, a hagyomány szerint. Itt barátkozott össze a Becsky-családdal, mely a megye egyik leggyökeresebb és legvagyonosabb családja volt. Eredetét egészen a XIV. századig vitte vissza, s a mily büszkén mutathatott régiségére, épp oly megelégedve nézhetett előkelő rokoni összeköttetéseire, messzire terjedő birtokaira. A megye legtermékenyebb részében, nyugotra, a Szamos áldott rónáin, 17,000 hold volt a kezén;[4] Becsky-udvarházak álltak és díszlettek Nagy- és Kis-Peleskén, Nagy-Géczen, Komlód-Tóthfaluban,[5] sőt Tasnád-Szántó is, Közép-Szolnok megyében, hozzájok tartozott. Az udvarházak ma is állnak, de már nem díszlenek, elpusztulva, megviselve, dűledezve, nagyobbrészint zsidó kézen, szomorúan hirdetik, hogy itt

1 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 51. l.
2 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 87. l.
3 *A hadi tanács iratai közt a cs. és kir. hadi levéltárban.* 1765. 170. sz.
4 LUBY KÁROLY közlése szerint.
5 VÁLYI ANDRÁS: Magyarország leírása. II. k. Buda, 1797. 19. III. k. Buda, 1799. 45. 520. ll.

hajdan szebb élet volt.[1] A család pedig elszegényedett, elszóródott, elzüllött, csak Nagy-Szőllősön és Tasnád-Szánthón él még egy-egy tekintélyesebb töredéke; míg abban az időben négy ága: a nagy- és kis-peleskei, a géczi és tóthfalusi virágzott. Mindannyi kedvelte a jó és víg életet, s pazaron gyakorolta a vendégszeretetet.[2] Magyaros mulatozással, nemesi nagyzással, könnyelmű költekezéssel, örökös örömökkel, s nem maradt utána egyéb, mint a ragyogó múlt mélabús emléke és beszédes tanúlsága, mely példájában annyi igazi és derék magyar család elhanyatlásáról regél!

Különösen a nagy-peleskei és nagy-géczi ház hangzott a vígasságtól. Nagy-Peleskén *Becsky György* volt a gazda, pompás és elevendi czimbora, mindig teli tréfával, ki épen Gvadányihoz illett. Különben eszes és tanúlt ember, ki előbb, inkább hagyományos szokásból, egy évtizeden keresztűl főszolgabíróságot viselt. Később királyi táblai bíróságra vágyott és érte a fővárosba útazott — eredménytelenűl. Kedvkereső vendéglátásában nem csak felesége, lengyelfalvi Erőss Klára, de leánya, Françziska[3] és két fia, Ignácz és László is osztozott. Az utóbbi, mint hadnagy, a seregnél szolgált. — Nagy-Géczen pedig *Becsky Gábor* lakott, ki nyílt szívvel nyílt házat tartott. Mária Terézia háborúiban szintén része volt és mint kapitány vonúlt vissza, hogy a hadviselés fáradalmait az édes otthonban pihenje ki és zajos szórakozások között feledje el. Felesége semsei Semsey Mária, a megye egyik legszebb asszonya, nemcsak ritka bájával, de játszi szellemével is vonzott. S a mily fürge volt esze, ép oly szapora nyelve járása.[4] Mint mondani szokás, kardos menyecske, a labancz

1 Kovács Jenő szathmármegyei árvaszeki elnök szíves értesítése szerint.
2 Luby Károly közlése szerint.
3 Nagy Iván: Magyarország Családai. Pótlék-kötet. 1868. 116. l.
4 Luby Károly szíves értesítése szerint.

katonának kurucz párja; de rajongott érte, a ki csak közelébe ért!

Gvadányi gyakran megfordúlt mind a két faluban. S a nagy-peleskei nyilt rónaságon, el a lázári és atyai határig, s a nagy-géczi szabad síkon, el Darah és Peteh irányában vidor vadászatok folytak. A Szamos-járta és öntözte földön bőven fakadt a fű, nagyon elszaporodott a nyúl; a szép és szálas erdőben meg-megakadt a kártékonyabb vad is: a hajtás mindig gazdagon fizetett. Vagy szüret s egyéb alkalmiság fordúlt elő, a mikor rendszerint megeredt a táncz, ropogott a röppentyű, durrogott a mozsár, csengett a pohár és pattogott a lárma. Természetes, hogy ilyenkor abban az időben, mikor a szenvedélyek szilajabbak és a csínyek csintalanabbak voltak: a pajkosabb tréfa sem maradhatott el. Így Gvadányi, a mint maga beszéli, valami unokaöcscse, egy bornemissza huszárkapitány ellen, azt az erős pajkosságot követte el, hogy egy rókát nyúl módjára elkészíttetett s azt elébe játszotta, ki csakugyan jóhiszeműen belakmározott belőle; s a míg a többiek boroztak, ő addig tejet ivott, mégis ráfogták, hogy részegebb nálok, sőt azzal tetézték a túlzó tréfát, hogy körűlötte

«Ebéd után kiki mint róka hahogott,
Mint mikor egeret eszik, úgy makogott.
Megtudván, mit evett, azon bosszankodott,
De mint víg gavallér, velünk megalkudott.»*

Gvadányi ekkor még csak negyven esztendős volt s már alezredes és özvegy, férfikora delén. Az ő derűs szemével és könnyű kedélyével bírva: még reá mosolygott az egész élet. A hagyomány egyik elbeszélése szerint beleszeretett a Becsky György leányába, jegyet is váltott vele; de azután a viszony felbomlott, minek következtében képe,

* Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 39. l

melyet menyasszonyának ajándékozott, a nagy-peleskei házban olyan helyre kerűlt, a hová nem szoktak szerelmi emléket akasztani.[1] A hagyomány másik változata szerint a Becsky Gábor felesége ragadta el. S mert azt a meggyőződést vallotta, hogy a mely katona nagy ideig harczol, az ilyen ottan is, hol nem szabad, sarczol; — megtévesztette, hogy a nagy-géczi ház nem ellenség, hanem barát háza, s megkísértette benne a szerelmi sarczot. Hiába volt a támadás, hiába a vívás, a kardos menyecske méltatlankodással verte vissza azt, miként maradékainak emlékezete megőrízte.[2] Melyik hagyomány az igaz? Ma már ellenőrízhetetlen; de mint rendkívűl érdekest, föl kellett jegyeznünk, hogy később hivatkozhassunk rája. Az bizonyos, hogy az egyik vagy másik megesett, mert a hagyomány Szathmárban egész megyeszerte ismeretes; az is bizonyos, hogy az összeütközés a Becsky-család és Gvadányi között igen érzékeny lehetett, mert barátságuk többé helyre nem állt.

Gvadányinak épen kapóra jött áthelyezése. Már 1768-ban Máramarosban szállásolt és éldegélt,[3] természete és szokása szerint. De kétségtelen dolog, hogy hivatalos tisztében is pontos és gondos volt; mert az átmeneti idő, mely a sereg teljes és gyökeres ujjászervezésére törekedett, sok kötelességet követelt a tisztek buzgóságától. Az örökösödési háborúban a magyarság lelkesedése, ősi vitézsége, mindkettőnek romboló ereje szinte mindent pótolt ugyan: de mégis megérzett a rendszeres képzés és szükséges fegyelmezés hiánya. Eladdig, sőt ennek a háborúnak végéig, az ezredtulajdonosok jogai az ezredeknek nagy önállóságot biztosítottak, mely a nemzeti érzés befolyása

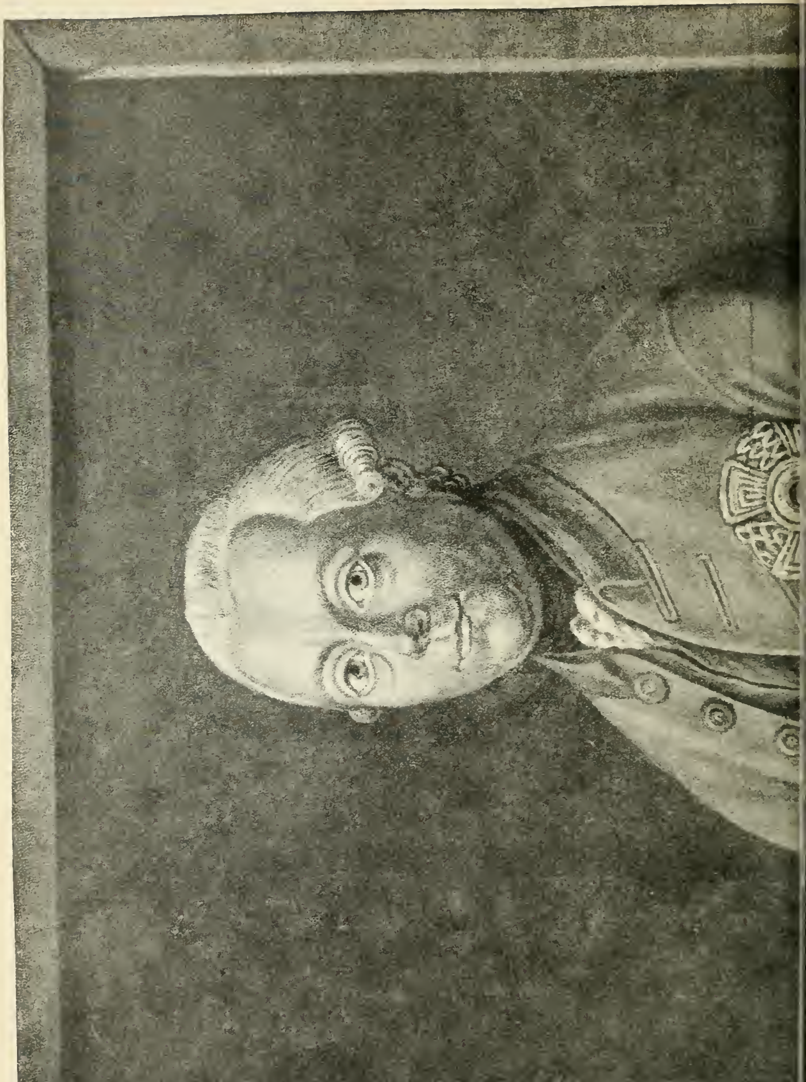
1 Kovács Jenő közlése szerint.
2 Luby Károly közlése szerint.
3 Silágyi István: Koszorú. II. évf. Pest, 1864. II. félév. 142. l.

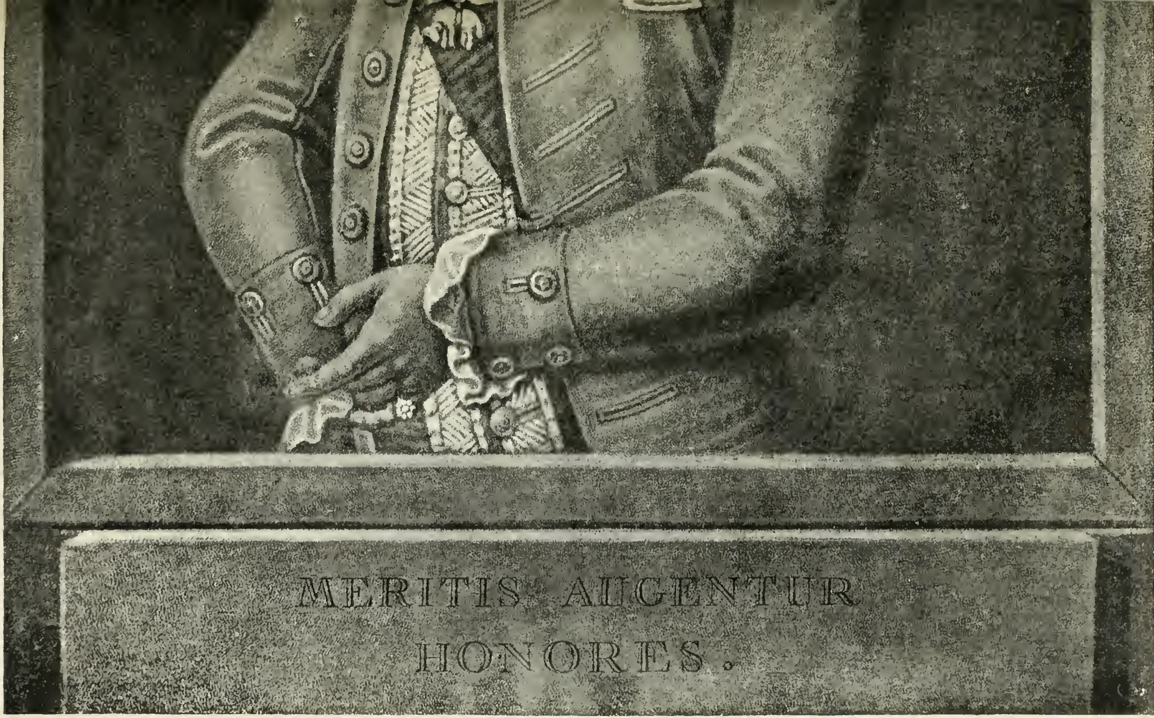
alatt még mélyebben gyökerezett.[1] Az egyes ezredek külön válva, külön szolgálati szabályzatot követtek, mert bár a lovasság a Khevenhüller szabályzatát, melyet 1726-ban saját ezrede számára kiadott, és a gyalogság a Regal regulamentumát, melyet 1728-ban hasonlókép a saját ezrede részére készített, általában elfogadta ugyan, de minden ezredtulajdonos csak pótlással, elhagyással, javítással: ennélfogva egyetemes haladás nem lehetett. Csak 1749-ben II. Frigyes hatása alatt jelent meg először nálunk a sereg minden osztályára egyetemesen kötelező szolgálati szabályzat;[2] csak a hét éves háborúban s még inkább utána, mikor József császár a hadügy élére állt és Lacy gróf katonai főfelügyelő, majd 1766-ban a hadi tanács elnöke lett, indult meg egész ijesztő erővel és merev következetességgel az egyenlősítés és összesimítás műve. Ettől az időtől fogva az ezredek önállósága helyett a központi igazgatás ölelt fel mindent; s nemcsak a hadi terveket dolgozta ki, de belenyúlt a maga mindenhatóságával a legjelentéktelenebb apróságba, a legénység öltözetén az utolsó gombig, öltözködésén a hajfonatok rendezéséig és beporozásáig.[3] Rend és egyöntetűség keletkezett ugyan, de annak veszedelmes elfajúlásával, a *gépszerűséggel.* A hadi kormány merő katonai irodává vált. «Ez a gépszerűség — mondja egy korabeli szellemes bíráló — melyre a mai hadi tudomány emelkedett vagy sülyedt, elöl minden személyes vitézséget s a sereg egyes tagjainak bátorságát nélkülözhetővé teszi. Bizonyos mértékig igaz ugyan, a mit legnagyobb íróink egyike megjegyez, hogy az ilyen állami gép, ha minden rugója összevág, annál tartósabb és használhatóbb, minél gyöngébbek erkölcsi tekintetben egyes

1 Marczali Henrik: Mária Terézia, Budapest, 1891. 103. l.

2 Victor von Pokorny: Organ des Wiener militär-wissenschaftlichen Vereines VIII. Band. Wien, 1874. 262. l.

3 Rónai Horváth Jenő: Hadtörténelmi Közlemények. V. évfolyam. Budapest 1892. 127. l.

GRÓF LACY TÁBORNAGY.

(Egykoru rézmetszet után. Orsz. Képtár. 2955.)

33. II. JÓZSEF CSÁSZÁR FIATALKORI ARCZKÉPE.

tagjai; de én nem szeretnék ennek a gépnek tagja lenni.»[1] Még jó, hogy ugyancsak II. Frigyes befolyása alatt a folytonos gyakorlat, a táborozás béke idején meghonosúlt, hogy legalább még ez ébresztgette és tartotta fönn a hadi szellemet, a vitézi vetélkedést, a katonai tapasztalatot és kényszerű haladást, melyet a fölösleges irka firka elfojtással fenyegetett.

Gvadányi mint alezredes és 1773, május 28-tól fogva mint ezredes hűségesen megfelelt a hadi tanács követeléseinek és utasításainak.[2] Ez évek jegyzőkönyvei számtalan tudósításáról emlékeznek meg, melyek leginkább szolgálati ügyekre vonatkoznak. Előbb mint helyettes, majd mint valóságos parancsnok, beküldötte a maga jelentéseit a havi állományról, a táblázatok kíséretében, a fölmerült bajok elintézéséről, a kérvények fölterjesztésével, a maga személyes dolgairól és a szökevények kimutatásáról. Mind ez a tudósítás ma már megsemmisült: de a jegyzőkönyvek nyilván tanúskodnak tartalmukról, valamint az ő kötelességérzetéről.[3]

Úgy tetszik mégis, hogy a hadi kormány új irányával nem egészen értett egyet. Panaszkodva említi, hogy a béke megkötése, 1763 után sok ezredtulajdonos és ezredes a régi katonákat a maga ezredéből kiválogatta és eleregette, hogy azok helyeit fiatal emberekkel töltse be, sőt még az öreg, vitéz és avatott főtisztekkel is hivatalukat eladatta vagy őket méltatlan üldözésekkel nyugalomba menni kényszerítette, hogy állásaikba szépen felfodrozott hajú, finnyásan lépő, francziául beszélő és ékesen tánczoló úrfiakat iktasson. «Szép bizonyára illyen ifjakból álló seregre nézni, mert kiki úgy képzelheti azt, mint egy virágokkal teljes kertet vagyis hímes tojásokkal és megaranyo-

1 *Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland.* 1. Band. 1784. 221. l.
2 *A hadi tanács iratai közt a cs. és kir. hadi levéltárban.* 1773. 70—154. sz.
3 *A cs. és kir. hadi levéltár nyilatkozata szerint.*

zott bokrétákkal tetőzött mátka-tálat, — mondja — kiknek látása a szemeket csiklandoztatja. De kérdés: hogy az illyen ifjúságból álló sereg két-három táborozás alatt is fog-é

34. CZÍMKÉP A TÖRÖK HÁBORÚBÓL VALÓ GONDOLATOKBÓL.

fejedelmének hasznot tenni, vagy inkább tetemes kárára fog lenni. Én ugyan ellenkezőt tartok. Való ugyan, hogy gyermekből válik az ember, de ezen példabeszédnek értelme a háborúságban nem áll, mert itten mindjárt em-

ber kell a gátra; mert máskép a háborúnak özöne csak sok esztendők múlva helyre hozható károkat fog okozni.»[1]

Gvadányi mint katona az örökösödési háborúban nevelkedett. Lelkének első benyomásai és tapasztalatának első emlékei uralkodnak fölötte. Az ő eszménye nem Lacy, kiről csak mint főszállásmesterről beszél teljes elismeréssel: hanem Hadik, ki rendszeres képzés helyett a maga erélyéből, személyes bátorságával és vitézségével emelkedett nagyra. Példája vonzza, pályája lelkesíti, az igazi katonaságot nem az elméletben, hanem a gyakorlatban keresi és vallja. Az ő szemei előtt még mindig a múlt dicsősége ragyog, mikor a negyvenes években a magyar huszárság merő megjelenése oly rémülettel töltötte el a francia hadat, mint őseink betörése azelőtt nyolcz századdal. Mert bár a francziák láttak ugyan már egyes kisebb száguldó csapatokat a magyar ördögökből, Diables d'Hongrie, a mint nevezik vala: de egy egész hadsereget elképzelni sem birtak belőlök, a mint csatarendben állnak és küzdenek, a tábornoktól az utolsó közlegényig be nem porzott hajjal, erős, pedrett bajuszszal, mely szinte fél arczukat elborítja, fejükön kalap helyett magas süveggel, kézelők, mellcsokrok és tollak nélkül. Széles görbe kardjukat homlokuk felett villogtatva, a mi alatt a szakállak és szemöldökök fekete fellegéből a szenvedély és elszántság pillantásai lövellnek elő, melyek még élesebbek, mint a ragyogó kardok czikázó villámlásai. Idő kellett nekik, mint a korabeli tanúk hirdetik, míg huszárságunk előtt szívdobogás nélkül megállhattak,[2] a mint ez sebesebben, mint az általa fölvert porfelleg, ütött reájok és kaszabolta őket ellenállhatatlanúl.[3] A Gvadányi huszárja a negyvenes évek

1 Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 36. l.

2 *Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland.* 1. Band. 1784. 337—338. ll.

3 Marczali Henrik: Mária Terézia. Budapest, 1891. 118. l.

harczosa, ki rossz kiképzése daczára jól verekedett, noha a káplár se hunczutkába nem nyírta haját, hogy felgöndörítse, mint a kacsa farkát, se vízzel be nem locsolta, hogy hajporral, mint valami péppel, összeragassza, se fával ki nem bélelte, hogy hajfonata minél vastagabb legyen.* Az ő meggyőződése szerint az egyszerű erkölcs többet ér a czifra cziczománál, a csatabeli jártasság az iskolai ismeretnél, a kemény férfiasság a fitogtató finnyásságnál. A magamegelégedés mosolya villan meg ajkán, mikor Csízi István barátjának a pipeskedő gyalogságról beszél, mely városon lakik és mesterkélten hivalkodik; mig ő és huszársága falukban, titkos zugolyokban él, hol a néma csöndesség és szemérmetesség honol; természetesek az emberek; egyenes erkölcsök, nem lépes a szavok, a szent együgyűség minden kincsek-javok. S ez a mosoly a gúnyba és szánalomba fanyarodik, majd nevetésbe csattan, mikor a gyalogokat rajzolja:

«Nem is tudunk mink úgy, mint tik pipeskedni,
  Czikornyás és mézes szókkal kedveskedni.
Ha városba mentem, szivemből nevettem,
  Rátok, gyalogokra, ha szemem vetettem.
Mert láttam tactusra ti mint nem léptetek.
  És a természeten erőt mint vettetek.
Hajatok, mely szépen vala frizirozva,
  Testetek, gúnyátok beparfumirozva.
A felházakra is miképen néztetek,
  Majd a földet túrta ti complimentetek,
Szép volt rátok nézni a Comédiába,
  Hol már minden dáma ülvén lózsiába,
Kis látó üvegen néztetek reájok,
  Holott szemeteket nem fogta el hályog.
De ha így nem tenne egy infanterista
  Ki mondhatná: hogy ő nagy galanterista?»**

* Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. III. k. Budapest, 1888. 414. l.

** Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 145—146. ll.

Igen, a Gvadányi katonája a huszár, a negyvenes évek huszárja. Nem mindég tartozott ugyan hozzájok, de velök táborozott, velök csatázott, aztán soraikba és élükön harczolt, velök öregedett. Multjok, dicsőségök mintha egészen az övé volna, oly drága előtte; még vásott keménységöket és duhaj legénykedésöket is bizonyos melegséggel emlegeti. Épen azért, a mily megütközzéssel és őszinteséggel ítélte el Hadik azt a szándékot, hogy minden közlegényt írásra, olvasásra, számolásra és vallásra oktassanak, hogy képzett altiszteket nyerjenek; hogy minden ezrednek külön iskolája legyen vagy elhelyezése szerint látogassa azt, a hol máskép nem lehet, félévenkint az iskola székhelyére vonúljon be, mintha már nem is kellene közlegény:* oly megütközéssel és zokonvevéssel rója meg ő is, hogy a régi közlegénynek, az öreg katonának elveszett a becsülete, értéke, hogy múltjok, dicsőségök kötelékéből kiszakítva szélnek eregetik, ki az ellenségtől vitézi borostyánt érdemelt. Ha valaki, — fejtegeti — azzal kívánná megtorkolni, hogy a vitézekből álló sereg tehetetlen, mert a vénség betegség; annak azt feleli, hogy ő nem olyan katonákat ért, kik vénség miatt megrokkantak, hanem olyanokat, kik ámbár őszbe csavarodtak, mégis nyers, tehetős, egészséges, pozsgás emberek. Elismeri, hogy kell ujonczozni, mert valamint az erdők elfogynának a fejszék vágásától, a forgó szelek rombolásától, a belső rothadástól és taplózástól, ha a törzsökök új sarjazásokat és növéseket nem hajtanának: úgy a sereg is semmivé lenne, ha örökké csak azon emberekből állana, a kikből egyszer alakult. Mert mindenkinek zsoldja a halál és örökké ki sem élhet. A halottak és aggastyánok helyett szükség ujonczokat toborzani, kik az öreg vitézektől a szolgálatot, hadi gyakorlatot, az ellenséggel való ütközetekben mint megannyi mesterektől a me-

* Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. III. k. Budapest, 1888. 416. l.

MAGYAR HUSZÁROK.

(Ernst Lajos gyüjteményében levő egykoru képek után rajzolta Cserna K.)

részséget és bátorságot megtanulhassák: de mégis sokkal több öreg katonából kell a seregnek állania, mint ujonczból, mert valamint az erdőnek, mely fiatal fákból áll, csak csere vagy berek a neve: úgy a sereg is, melyet merő ujonczok alkotnának, csak seregecske lenne; a mellett valamint idővel a vesszőkből szarufák, több idő multával oszlopok válnak: úgy az ujonczokból is jó idővel vitézek, főtisztek lehetnek. Ebből a tekintetből különösen helyeselte a rendszeres gyakorlatokat, mert semminémű tudomány, — veti oda megokolással — nem mehet hirtelen tökéletességre, főképen a hadi tudomány, ez sok esztendők alatt való gyakorlást és vetélkedést kíván, még a nap is sokáig főzi az eret, a míg aranynyá válik. Az arany katona — az öreg katona.* Nem hiában maga is évtizedekig katonáskodik, szíve egészen öreg vitézeihez van forrva, kiknek sorsával pályája összeszövődött. Mintha minden egyes öreg katonájával életének egy-egy emléke szakadt volna el tőle! Mintha az új irány rideg elbánásában irántok a tikos fájdalomnak érzete szólalna meg a maga mellőzéséről!

Gvadányi hiában tette meg a maga köteles jelentéseit, hiában vezette nagy kedvvel az ezred gyakorlatait: a szerencse ellene fordult. Meg kellett érnie, hogy a hadi kormány 1775-ben föloszlatta a Nádor-ezredet, mely 1766 óta b. Török András nevét viselte.** Gvadányi tizenhét esztendeig szolgált benne, fokozatosan emelkedve, míg utoljára ezredese és parancsnoka lett. Háborúban és békében, diadal és vereség, öröm és szenvedés napjaiban megosztozott véle egyaránt: természetes ennélfogva, ha fájt, pedig mélyen fájhatott szivének, a válás régi hű bajtársaitól. Sőt meg kellett érnie, hogy a hadi kormány idegen földre,

* Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790. 38—39. ll.

** *A hadi tanács iratai közt* a cs. és kir. hadi levéltárban. 1775 : 75—3. 51—236/1. sz.

Galicziába, második ezredesnek rendelte be a Kálnoky-ezredhez, hogy parancsnoki állását annak kitüntető kiváltságaival, széles hatáskörét annak kifolyó jogaival elvesztette. Talán innen magyarázható, hogy kedve-szegve, csak késlekedve vonúlt be ezredéhez, pedig a nélkül is elég ízetlenségbe bonyolódott. A Török-ezred anyagi ügyeinek leszámolásánál oly különbözetek mutatkoztak, az adóssági panaszok ellene oly tömegesen érkeztek, hogy a hadi kormány mind ezt nem hagyhatta szó nélkül.* Nem az volt a kérdés, mintha ő sáfárkodott volna hűtlenűl, mert a ki életének két utolsó évtizedében csekély vagyonából annyit áldozott a közért, annak keze előbb sem nyúlhatott a közéhez; különben akkor egyszerűen perbe idézik és elítélik, rangja és állása elvesztésével megbélyegzik, mint a Székely testőrfőhadnagy esetében történt: hanem csak az, hogy elnézést gyakorolt, vagy még inkább, hogy a személyes becsülettel megelégedett a hivatalos írás helyett. Még a régi idő tanítványa lévén, az új irány utasításainak aprólékosságaihoz nem mindig alkalmazkodott mereven és következetesen: inkább a bizalomnak, mint a szigorú szabálynak és rideg ellenőrzésnek hódolt. Szabálytalanságok estek, panaszok támadtak. A hadi kormány minden dologra és minden panaszra felvilágosítást kivánt tőle, s ő alig győzte nyilatkozattal; mi az ízetlenségnek rendszerint véget vetett ugyan, de nem minden következés nélkűl, mert 1779-ben megint mellőzésben részesült. A mikor ugyanis Baranyay, a Kálnoky-ezred parancsnoka, vezérőrnagygyá lőn, helyébe nem Gvadányi lépett, mint második ezredes, hanem Hellebrand alezredest nevezték ki ezredesül és parancsnokúl. A mi Gvadányink, mint rangban idősebb, nem maradhatott mellette, a hadi kormány tehát második ezredesnek 1779, julius 10-én a

* *A hadi tanács iratai közt* a cs. és kir. hadi levéltárban. 1777: 614, 1778: 488, 46, 3249. sz.

Nádasdy-ezredhez helyezte át, mely ugyancsak Galicziában feküdt.[1]

Miért voltak ezek az ezredek idegen földön? Hát azért, hogy a hadi tanács az udvar politikai czélzatai szerint gyöngíteni akarta bennük a nemzeti érzést, egyszersmind elegyíteni a sereget. Mert Mária Teréziának és kormányának a magyar főnemesség Bécsbe vonása, maga-rontó fényűzése, a cseh és osztrák főrenddel keverése, nemzeti nyelvéből és erkölcséből való kivetkőzése még nem látszott elég hathatós eszköznek az egész nemzet átalakítására: a seregnek is közre kellett dolgoznia, hogy a nép a katonaságot, a katonaság a népet mételyezze meg. A hadi tanács a magyar gyalog- és huszár-ezredeket nagyrészint Csehországban, Morvában, Galicziában, az osztrák örökös tartományokban helyezte el;[2] míg a német ezredeket, főként a vasasokat és dragonyosokat, Magyarországon szállásoltatta, mely a Habsburgok minden birtoka közt, a mint egy korabeli éles megfigyelő vallja, leginkább meg vala rakva katonáival.[3] A mellett a huszár-ezredeket, mint előbb a gyalogokat, német elemmel töltötte meg, úgy, hogy a hetvenes évek végén és nyolczvanasok elején már nem találkozott egyetlen egy huszár-ezred, mely csupa született magyarból állott volna. Az új irány ezt az eljárást azzal okolta meg, hogy az új szolgálat következtében a vegyítés nélkülözhetetlenné lett, mert a mióta nem a természe-

1 *A hadi tanács iratai közt* a cs. és kir. hadi levéltárban 1779: 4710, 4808. sz.

2 *A Militz-Almanach* (Nro 1 für das Jahr 1790) kimutatása szerint *huszár ezredek* állomásai voltak: Gábel Csehországon, Troppau Sziléziában, Olatko, Horodeck, Tarnow és Tarnopol Galicziában; míg ellenben *vasasok* feküdtek: Szombathelyen, Balassa-Gyarmaton, Székesfehérvárt. Kanizsán, Szent-Györgyön, Nagy-Patakon, Szabadkán, Gyöngyösön, Tapolcsányban; *dragonyosok:* Sopronban, Nagy-Váradon, Szász-Régenben, hogy másnemű katonaságot ne is említsünk. A megjelölt helyeken azonban csak az illető ezred törzskara székelt, míg az ezred a törzskar körül több kerületet vagy megyét behálózott, pl. a Török-ezred törzskara Szathmáron szállásolt, az ezred pedig Szathmár, Bereg, Ugocsa, Máramaros megyékben volt elszórva.

3 *Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland.* 1784. 1. Band. 340. l.

tes erő és személyes bátorság, hanem a fegyelmezettség, engedelmesség, a gyakorlatokban és fogásokban való jártasság képezik a katona legfőbb erényeit: a magyarnak minden katonai értéke elveszett. Épen szellemének és jellemének legbecsesebb és legmagyarosabb vonásai: az önállóság és hősiesség, az egyéniség erkölcsi ereje az élettelen szabály ellenében váltak hátrányára: csak a hideg vérű és vakon engedelmeskedő német oldalán használható.[1] Pedig volt idő, nem is olyan régen, mikor egy Ligne herczeg, különben osztrák tábornagy, magasztalva emlegette a magyar huszárság katonai hivatását, vitézségét, maga-feltalálását, becsület-érzését, testületi szellemét, mely a nemzeti szellemmel a legösszhangzatosabban egyesült; pedig volt idő, nem is olyan régen, a mikor a bécsi udvar tudta, hogy a magyar baka és huszár a németet egyiránt megveti; épen azért nem is nevezett ki közéje idegen tisztet.[2]

Most az új irány alatt a nézet megváltozott, az emlékezet kihalt. Csak 1775-ben is magában a Gräven-ezredhez egyszerre 24, pár esztendő múlva ismét nehány főtisztet tettek át «a nemes hazafiak káros hátráltatásával és megvetésével,» a kik számos évi szenvedésök és hű szolgálatok fejében sem mehettek immár előre.[3]

S mi lőn a következése? Rövid egy évtized múlva kitűnt. Az események maguk szomorúan beszélik: hogy először a Gräven-ezred és más hét magyar ezred kénytelen volt utoljára az országgyűléshez folyamodni, mikép az idegen tábornokoktól, törzsbeli és főtisztektől, kiknek nagy száma miatt a hazabeliek száma majdnem láthatatlan, a közkatonának sorsa pedig az örökös büntetés, szidalmazás és

1 U. o. I. kötet. 1784. 339. l.

2 Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. III. k. Budapest, 1888. 419. l.

3 *Acta Dietae.* 1790/91, 12, 37. sz.

üldözés miatt tűrhetetlen, szabadítsa meg őket; kénytelen esedezni, mikép a magyar ezredek békesség idején a magyar haza kebelében maradhassanak; a német ezredek pedig hazatérjenek, melyek a magyar levegő egészségtelen voltáról úgyis egyre kényesen panaszolkodnak;[1] másodszor, hogy az irás kultuszában a hadi szellem kultusza helyett Mária Terézia nagy örömére a hadi tanács kezén a mindennemű táblázatok, kimutatások, elhelyezési és hadi tervek napról-napra rendben voltak ugyan: de sem a törökök, sem a francia forradalom tábornokai nem ragaszkodtak oly pontosan a szabályokhoz, s a Lacy papir-rendszere az ellenség hadi szelleme ellenében csattanós kudarczot vallott.[2]

Gvadányi a galicziai életbe hamar beletörődött. Vére sokkal pezsgőbb, kedélye sokkal elevenebb, semhogy vidám lelke egére bármi ízetlenség sűrűbb felleget vonhatott volna: jó kedve napja hamar áttört rajta és diadalmasan ragyogott megint. A mellőzés talán inkább bánthatta volna, hogy míg előbb, az első hét év alatt a kapitányságig vitte, aztán minden hét esztendőben fölebb emelkedett egy-egy fokkal: most előléptetése egyre késett: de hát az új irány alatt az ő sorsa a magyar tisztek közös sorsa volt az idegen elemnek a magyar huszárságba való tolulása miatt. Bele kellett nyugodnia, noha sem ő, sem maga az ezred nem rajongott ezért az idegen elemért. Bizonysága lehet, hogy Gvadányi 1781-ben, a midőn Hocsimírban volt állomáson, a német Panther főhadnagy személyében egy tréfás bohósággal az *aprekaszionnal*, jellemezte és kaczaghatta ki;[3] a Nádasdy-ezred pedig a

1 BALLAGI ALADÁR: A Magyar Testőrség Története, különös tekintettel irodalmi működésére. Pest, 1872. 438—440. ll.

2 MARCZALI HENRIK: Mária Terézia. Budapest, 1891. 282. l.

3 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: Aprekaszion, mellik mek sinalik fersben mikor megtartatik szent Franz Xavér Neve nat Patron strenge Herr kapitán úr N.... Asz nemes Regiment Excellenz Gróf N.... Huszáren. Pozsony, 1791.

hét ezred egyike volt, mely miatta az országgyűléshez fordúlt.[2]

Gvadányi már ekkor nem tartozott hozzája: 1783 április 10-én nyugalomba helyezték vezérőrnagyi ranggal és jelleggel.[2] De büszke volt katonai pályájára, negyven esztendős szolgálatára, generális czímére; s rendszerint magyar lovas generálisnak irta magát alá. Aztán is el-elmerengett a multon, melynek dicsősége és sanyarúsága föl-fölszítogatta öregedő tüzét, édes emlékekkel népesítette meg képzeletét. S a mikor a török háború kitört: öregedő tüze föllobbant, képzelete megeresztette szárnyait; háborúról, táborozásról, csatáról, seregről, győzelemről, diadalmi miséről álmodozott, s ha már régi bajtársai közt meg nem jelenhetett, legalább el akarta nekik mondani tapasztalatait, ismereteit, tanácsait, egész hadtudományi könyvet írt, melyben a gondos tanulmány az önálló felfogással, a haladás új vívmányainak méltatása azok kritikájával egyesült. Mintha csak jól esnék igazolnia, hogy nemcsak a hadi gyakorlatot értette, de a hadi elméletet is jól ösmeri.[5] S ez írása közben keresi meg a király és hadi tanács felszólítása, hogy jelenjen meg Bécsben, hogy ha ereje és egészsége engedi, mint olyan vezér, ki már nehány háborút dícséretesen kiszolgált, álljon a Csehországban levő Hadik- és Eszterházy-ezredek élére; ha pedig a poroszszal a béke megmarad, vonúljon velök a Hadik táborához a török ellen. Egyszerre fölrajzott előtte kétségtelenűl egész fiatalsága, midőn Hadik alatt Berlin felé nyomúlt, férfias harczi vetélkedése, mikor Kleisttal össze-össze mérkőzött, pályájának méltatlan vége, midőn tíz álló esztendeig nem haladhatott tovább; végre akkor is, a mikor

1 Ballagi Aladár: A magyar testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére. Pest, 1872. 338. l.

2 *A hadi tanács iratai* közt a cs. és kir. hadi levéltárban. 1783: — 1717. 2526. sz.

3 Gróf Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra tzélozó gondolatok. Pozsony és Komárom, 1790.

előléptették, egyszersmind nyugalomba küldötték, noha még magabíró volt. Jól esett nemes szivének most ez az erkölcsi elégtétel: ime, reá-szorúlnak, elösmerik becsét, ismereteit, tapasztalatait. Hogy ne sietett volna föl? 1789 márczius első napjaiban járt fenn. «Ama nagy hirű nemzetünk tükre, Nádasdy halála után csak alig hiszem — írja

35. A «MAGYAR KURIR» CZÍMKÉPE.

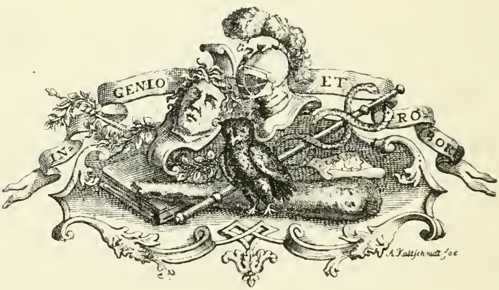
a *Magyar Kurir* márczius 14-iki számában — hogy gróf Gvadányin kívül egy ilyen tiszta szivet áruló, régi magyar tekintetű bajuszos fő hadi-vezér és gróf jelent volna meg a császári udvarban. Midőn ő felsége előtt a múlt vasárnap, 8-án megjelent volna, ezzel bocsátá el ő Felsége maga elől: «Generális uram sok háborút próbált, mint az arany sok tűztől próbáltatott, még egészséges, szolgálatra alkalmas ember; az ilyenekre van most nékem szük-

ségem ; még egyszer a huszárokkal a Mars mezején megjelenni készüljön».*

Gvadányi hazatért és befejezte művét. Eredetileg hadi tervet is szánt melléje, de megtudva, hogy a háború fővezérei 1789-re Lacy helyett Hadik, az ő eszménye és Laudon, ennek méltó társa lettek, elhagyta azt, nehogy úgy lássék, mintha egy csepp vízzel kívánná kiárasztani a Dunát, készült és várt, de bizony hiában; nem kardjával, csak tollával vívta meg a harczot, Nándor-Fejérvár megvételét, Laudon és a magyar hadak vitézi sikerét lelkes és érzelmes versekkel énekelve meg :** a hadi tanács felszólítása és a király elismerése mégis engesztelő és melegítő fényt vetett katonai pályájának végére !

* *Magyar Kurir.* 1789. 251. l

** *Nándorfejérvárnak megvétele,* mellyet Belgrád és annak kommendánsa között eshető képzelt beszélgetésben versekbe foglalt és Hazánk élő nyelvén közre bocsátott. Pozsony és Komárom. 1790.

36. SZAKOLCZA.

VI.

A PAJKOS ÖREG.

HARCZIAS generáliusnk nagyon békés polgár lett a nyugalomban. Előbb Rohóra,* majd rövid idő múlva *Szakolczára*, e nyitramegyei határszéli kis városba vonult, mely mellett anyai jószága feküdt. Az egyszerű fészek csekély lakossággal, alig hatodfélezer lélekkel bírt, noha szabad királyi város volt. Népe tót és német, kézi mesterséggel, főleg posztószövéssel és gazdálkodással foglalkozott; ha mégis királyi város rangjára emelkedett, azt leginkább történeti emlékeinek köszönhette, mert egyik szerencsétlen királyunk, Vak Béla itt született, s utódai közűl Zsigmond és II. Ulászló bizonyos kegyelettel bántak véle.

Fényes multjáról száz esztendővel ezelőtt már csak sok szép temploma beszélt, már csak pár nemesi udvarháza állt, a *Tarnóczy*- és *Marsonay*-családokkal: de Gvadányi boldogan, megelégedetten élt falai között; legfölebb

* *A hadi tanács iratai közt.* A bécsi cs. és kir. hadi levéltárban. 1802: 5080, 5133, 6270, 8684. sz.

arról panaszkodott, hogy ritka benne a magyar szó, mint a fejér holló, hogy távol esik azoktól, kik magyar művekre az előfizetést szedik.[1]

Boldogságának, megelégedésének forrása a maga vidor természete, de kétségtelenűl családi tűzhelyének jó szelleme, felesége is. Mert Gvadányi 1785-ben újra megházasodott, *Szeleczky Katalin* asszonynyal kötve örök frigyet, ki bár kétszeri rövid házassággal már kétszer jutott árvaságra: mégis úgy látszik, még mindig elég fiatal és elég vonzó volt, hogy költőnket elbájolja. Hálásan magasztalva emlegeti, hogy Isten kegyelméből jó életet él vele.[2] Kedves párjának és kedves társának nevezgeti, ki a mindenféle idegen divat közt magyar főkötőben jár s minden cziczomának s kendőzésnek ellene.[3] Afféle jó magyar asszony lehetett, a milyenért ő lelkesedett: lelke a háznak, jobb keze a gazdának, nemcsak takaros, de takarékos is. Ha egyéb nem dícsérné: ragyogó dicséretül szólna mellette az, hogy oly munkás öregséget élhetett oldalán. Mert csak a szerető összhang és emelő béke édes örömei közt lüktethetett munka-ereje annyi kedvvel és annyi elevenséggel, mint a hogy lüktetett. Hisz Gvadányi ép abban az időben, mikor más rendesen pihenni tér, a fiatalság lobogó lázával, a férfiasság aczélos kitartásával dolgozott a *nemzeti eszme*, a magyarság fölélesztése érdekében. S hervadhatlan koszorújának nehány levele bizonnyal annak az asszonynak az érdeme, ki minden ízében jó magyar szivével az ő hazafias czélzatát megértette és méltatta, ezt szeretetével jutalmazta. Mert olyan a jó asszony mint a napsugár; nyoma se látszik, mégis áldás fakad mosolyára!

Gvadányiné különben a gazdaságot is gyarapította a

1 *István bácsi naptára,* 1865. 79. l.
2 *István bácsi naptára.* 1865. 79. l.
3 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 189. l.

szakolczai emeletes házzal, melyet első urától örökölt. A mint az öreg átvette: megújíttatta, hatalmas kőczímerrel és erkélylyel látta el, egyszersmind földiszítette százada barokk ízlése szerint.[1] A mutatós épület, a régi jezsuita templommal és collegiummal szemben, a főtéren emelkedik: ennél fogva kerttel övezni nem lehetett. Pedig a kor nagyúri divatához tartozott a kert, a hol a természet szeretete a szép-érzéssel egyesülhetett. A vagyonosság jele, az előkelő szellem hirdetője volt, melyért sokan sokat áldoztak; nem annyira azért, hogy mások hasznát vegyék, hanem, hogy mások is abban szellőzhessenek és mulathassanak. Mai híres parkjaink, messzifutó vagy összecsapó fasoraikkal, kanyargó útvesztőjükkel, apró árnyas erdejükkel múlt századi alkotások.

Gvadányi kedvelte ezt a divatot és követni is kívánta. A város végén négy hold földet bekeríttetett és parkot nevelt. Minden reggel itt mozgott és motozott, ültetve, gyomlálva, nyesegetve, gallyazva, virágai, a jáczintok, nárcziszok, tulipánok és ibolyák között sétálva;[2] s kertje néhány rövid év alatt elhíresedett: úgy, hogy maga dicsekedve írja Flóráról egy helyütt, mikép ez istenasszonynak nála van lakása, a ki nem hiszi el, jöjjön oda, lássa.[3] S hogy ne csak a maga élvezetére, de a mások kiszellőzésére is legyen, a kertet megnyitotta a szakolczai népnek, mely vasárnaponkint sűrűen látogatta. Gvadányi innen rendszerint befordult mellette eső majorjába, mert szemes gazda, a ki távolabb kirándulásra csak télen vállalkozhatik, mert nyáron gazdálkodnia kell, a ki kinéz szénagyüjtőihez, s mellettök egy vadalma-fa alatt olvasgat, — nem mulasztja el, hogy juhászatát megtekintse, hogy gyönge

1 Dr. Kovács Dénes: Gvadányi-Album. Budapest, 1887. 136. l.

2 Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsoony, 1795. 173—175. ll.

3 Gróf Gvadányi József: Verses levelezése nemes Fábián Juliánnával. Pozsony, 1798. 33. l.

báránykáinak örüljön. Virgoncz játékok, szökdécselésök képzeletét a hellén világba viszi: mintha Pán, Galathea és a Satyrok lejtenének körülötte. Majd a szomszédos dombon mereng el, melynek katonás kifejezése szerint kommendánsa a *Halál*, és sorsáról elmélkedve borong, hogy napjai is elmulnak, mint őszszel virágai, s tevékeny életének derűs egére az elmulás méla bújának fekete fellege futó árnyat vet: de nem kell hinnünk, hogy a ki tizennégy táborozás alatt annyiszor nézett farkasszemet a halállal, valami komolyan félne tőle. Költői levelezésében *Csízi Istvánnal*, nem egyszer komázva emlegeti, katonamennyországról regél, a hol toborzó-dal fog hangzani, s a hol Csízi lesz a helyparancsnok. Meg is kéri rögtön:

Ha elébb oda érsz, rendelj nekem szállást,
Húsz paripáimnak istállót s jó állást.
Ott van már Nováki, segítségedre lesz,
Ő ott régi gazda, értem mindent megtesz.
De míg e világon fogsz még sántikálni,
Meg ne szünj verseket én hozzám irkálni.
Ha egyszer megérzzük a halálos sajtót,
A ki utánnunk jön, tegye be az ajtót.*

Szerencsére sok víz lefoly addig a Morván, Szakolcza mellett, a míg ennek sora következik. Gvadányi addig szapora szorgalommal szórja még a maga elbeszéléseit, leirásait, költői leveleit, melyek nagyobb része ma már alig jő másképp számba, mint emberi és irói jelleme megismertetésének élő és igaz forrásai, mert művei teli vannak pajkos tréfával, tüntető hazafisággal, legényes dancsoskodással és felekezeti türelmetlenséggel: a mi mind jellemének meghatározó vonása. Egyéniségében az elevendi játékos olasz vér pezsgése, a magyar nemes erős nemzeti érzete, a férfi-társaság nevelte katona szabadossága, meg

* Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 125. l.

a jezsuita-tanítvány diákos tudása, és az újítók ellen való heveskedése olvad össze. Írónak szakasztott olyan, mint embernek; emberi képe világítja és mutatja meg írói jellemét. Mert emberi, képe műveiben teljesen visszatükrözik. Alkotásai, noha nagyobb részint elbeszélések és leírások, teli vannak alanyi vallomásokkal, megemlékezésekkel személyes élményeivel; mert ő általában a *történt dolgok* énekese. S a mi szerepe neki bennök jutott, könynyen megrajzolható. Kora ismeretével, művei vonásaiból híven megébred előttünk Gvadányi alakja, a mint maga kezelte birtokán kertészkedik és gazdálkodik, a mint kisded könyvtárában délig ír és olvas, hegedűjével el-elmulat, a mint barátaival, a morva grófokkal, kik tőszomszédságában laknak: *De Magnis* Straszniczon és *Hardegg* Miloticzon, vadászgat és nyájaskodik, a mint ismerőseivel egész életén keresztül apró csínyeket űz. Mert igazi nagy kópé, a mint mondani szokás. Teli mindenféle ötlettel, megjátszással, felültetéssel, mindenütt mulattatója és lelke a társaságnak. Tréfái, pajkosságai, bolondságai sokszor erősek és katonásak, de annak az időnek közízlése és érzéki kedvtelése nem ütközik meg bennök. Mert hiszen a legtisztább jellemek, a legnemesebb szívek is, a mint Grünwald Béla helyesen figyeli meg,* teli vannak nyerseséggel, szeszélylyel; mulatságok jelentékeny része a velők élő vagy tőlük függő emberek bosszantásából áll, mert megszokva a nemesi szabadságot, nem ismerve semmi társadalmi korlátot, jó kedvük fegyelmezetlenül csapong: s Gvadányi örökkön bohóskodik. Nincs a régiek között egyetlen írónk, a kinek viselt dolgaiból annyi kópéságot, magára és korára annyi jellemző apróságot lehetne összejegyezgetni. Elbeszéléseiben, leirásaiban, költői leveleiben kedélye, mint az üveg-prisma a nap sugaraiban, mindég

* Grünwald Béla: A régi Magyarország 1711—1825. Budapest, 1888. 112. l.

színeket játszik, tréfára, bolondságra mindenha kész. Nevén, czímerén, a család arezzói és firenzei emlékein kívül *ez is olasz öröksége*, mely irásaira elevenítő fuvallatot lehell. Ezért leleményei nem annyira lelemények, mint igen sokszor élmények, miket a költő a maga viselt dolgaiból felszedeget, képzelete hímes szálaival legfelebb kiszínezi. Nem egy ötlete, mely valamely műre ihleti, nem egy indítéka, mely annak készítésében vezeti, fakad egyes-egyedül ebből az örökségből. A megjátszás — természete: a kik közelében élnek, a kik tőle függnek, válogatás nélkül csínyjeinek hálójába jutnak, aztán tollára kerülnek. Még a nők sem mentek tőle; azokat is majd oly kikerűlhetetlenűl eléri végzetök, mint az Amade Antal *Utolsó ítéletében*,* a hol hiában a drága kenet, szagló eszköz, hiában a köves függő, reszkető tű: asszonyok csak futkosnak! Nem segít rajtok semmi, még a *strikrok*, a XVIII. század krinolinja sem! A Gvadányi ítélete ellen sincs segítségök: az egyik a géczi boszorkány, a másik a budai serfőző lyánya lesz tolla alatt. Csak akkor lüktet igazán elevendi, játékos olasz vére, ha valakit sikerülten megtréfálhat. Legelső verse is, mely reánk maradt, az *Igaz szeretetnek hármas kötele*,** egy névnapi köszöntő, — ilyen bohóság. Kiadása előtt valami harmincz évvel, 1765-ben írta, a mikor számos éneket és névnapi verseket készített: de mivel előre nem tudhatta, hogy elméjének csekély szüleményei a közönség előtt kedvességet nyerhetnek, elküldésük után a kéziratot rendszerint eltépte és fojtásnak töltötte, közülök csak ezt az egyet őrízte meg, mert több névnapra is alkalmazta. Azért hiszszük, hogy még a *Badalai dolgok* előtt származott. Sok kézen megfordult, sok ember ma-

* ABAFI LAJOS: Figyelő. XVIII. Budapest, 1885. 277. l.
** Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 88. l.

gának tulajdonította, a min Gvadányi csak nevetett.* A köszöntő négy soros, 12 szótagos három versszak, a sorok közepén ketté metszve, hogy hat szakaszúl is olvasható: úgy merő áldás, így merő átok. Kétségtelen, hogy a jó kívánat az igaz, annyival inkább, mert egy nőnek, Ocskay Ferencznének, nevenapjára közli: visszája csak a kaczagásra van szánva. Mert Gvadányi kaczagtatni szeret. Van esze, hogy a más rovására, mint az *Aprekaszionnal.*

Ez is köszöntő, melyet még mint ezredes Nováki Ferencz kapitánynak ír, Panther főhadnagy nevében. Már ez egészen szellemes, jóízű bolondság. Nováki tüzes magyar, a ki a németet és tótot ki nem állhatja, pedig a Nádasdy-ezredet, melyben Gvadányi oldalánál szolgál, mint általán az egész magyar katonaságot, az idegen elem már teljesen ellepte: ilyen ez a Panther is, a ki német létére egy szót sem ért magyarul. Mi kell egyéb Novákinak, hogy számba se vegye, haragjával üldözze. Gvadányi azért németes tört magyarsággal, melyet pompásan utánoz, Panther képében megköszönti; s az irást alattomban kezére játsza, mintha a némettől jőne. Néhány tréfás czélzással és vonatkozással megcsipkedi a kapitányt, kivel szikszai toborzásakor sok csiklándós dolog esett, mert vídám, élvszerető huszár, ki örömest tánczol, miközben szilajon nagyokat rikkongat: «Túr a bika, túr, túr!» Büszke gyönyörűsége paripája, a Tatár, melyről azt tartja — maga mondja, el kell hinni, hogy az ezred legjobb lova. Gvadányi mindezt kedélyesen beszövi a versbe, mely az egész olympi kart mozgásba hozza Nováki üdvözletére.

Még csak hajnal volt, mikor Panther fölébredt és pantoffel meg schlafrockban az útczára kiszalad, mert csodás világosság árad széllyel. Nagy meglepetéssel veszi észre,

* Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony. 1795. 1. és 86. l.

hogy az olympi istenek, külön-külön fogattal Hocsimirba vonúlnak. Elől mint a «núl szalatik» Mercurius.

Két galamb mek fonni második szekeret,
Granat fan, brilliant, smaragd a kereket,
Szép Venus ülik itt, sinál sok szeretet,
Mek tartani Soszban, Kupidó jereket.

Diána űl a harmadikon, négy szarvas húzza, Mars és Bellona követi a negyediken, két tigris cziholja, az ötödikben pedig Jupiter, ennek kustik, senki resonniren nem mer.

Asz hatodik szeker, mek folt et nat hordó,
Ülik rajta Pakhus, mint katona a ló,
Övé fején mek fan Veintrauben koszoró,
Nét bakok mek fonik, et kéz mek tart korsó.

Aztán következik Ceres, Minerva, Apolló, a szép Flóra és sok nympha, valamennyi Hocsimirbe siet «Szent Franz Xavér nat Pátron strenge Herr kapitán» üdvözletére. Panther is menne, de «a fáj a lába mek van lovának»: azért csak igy teszi meg szép aprekasziont kívánva, neki jó ekessék, igen jó felesék, Mária-Terézia rendet és tábornagyságot; annyival inkább, mert hiszen mind a kettő németországi, bambergi eredetű levén, Nováki igaz atyafija. A rokonságot így köti össze:

Asz enim nad apád mek folt Bürgermester,
A kemeté mek folt kurasir Rittmeister,
Annamedel, Resel szülik a két schweister,
Kik mek foltak lánok ott a Königsrichter.

A kendé nad apád madjar ország menni,
Hol Kaiser Leopold őt madjarnak tenni,
Azután madjar lán, felesék mek venni,
Kend apád mek sinál, kend is madjar lenni.

En most is nat kiált: fifat enim Fetter,
Franz Xaver sok élik, esztendő Rittmeister,
En mindég maradni igaz Anverwandter,
Kend Karsamadiener, Oberlajtinand Panther.*

No természetesen volt kaczagás, bosszantás e miatt az atyafiság miatt. Pajkos huszáraink, ott az idegen Galicziában, hogy is tölthették volna el azt «a gyöngyéletet,» ha föl nem derítik olykor, hogy is vehettek volna elégtételt az idegen elemen, ha ki nem nevetik néha kedvük szerint. A Gvadányi leleménye, az ő olasz vére mindig villogott: igazi pajkos öreg, igazi ezermester; a mint maga vallja magáról, teli van ebséggel. Azok a csínyek, azok a kópéságok, melyeket vadászati leírásában a maga rovására vesz, valószínüleg nem egyszerre, talán nem is egészen úgy eshettek, a mint elősorolja őket: de hogy nagyobb részint megtörténtek, és pedig az ő bohó feje kieszelése szerint, arról kétségünk se lehet. Annyira Gvadányira vallanak. Már maga az, hogy ezt a leirást barátai és ismerősei, talán ép vadászó társai kérésére adja ki, valódisága mellett beszél.

Különben, még ha kalandjai egyebek nem volnának is, mint phantasiájának leleményei, reá mutatnának az ember eredeti hajlamára, sajátos egyéniségére, kinek az erdő valamennyi fája közt legkedvesebb fája — *a tréfa*. Vadászik a Vértes vadon erdeiben, barátaival és ismerőseivel, kik grófok és bárók s egyéb földön járók, kényes és kényeztetett gavallérok, kiknek fínyás szokásaival és puha resteskedéseivel örökkön évődik. Nem csak találós esze, de katonás természete is segítségére van, hogy társai közt diadalmas fölénynyel mint igazi élő alak mozog. A többi csak marionette, kiket kedvére igazgat. Kihallgatja dicsekvéseiket agaraikról, vadász-füllentéseiket lövéseikről; mert

* Gróf Gvadányi József: Aprekaszion. Pozsony, 1792. 14—16. ll.

mindenik talált, csakhogy egynek őze elbukott, de aztán elinalt, pedig nagyon vérzett, a mint a nyomán látta:

> Más a földről szőrit szedte két kezekkel,
> Más a bőrit tette rostává sréteklcel,
> Eltörvén négy lábát, elszaladt ezekkel
> Hogy ezek így voltak, pecsétlék hitekkel.*

S minduntalan felülteti és kineveti őket, annyi elevenséggel járva-kelve, hogy szinte szemünkbe villan beszédes szeme, a mikor csínyje lelkében felötlik és hamiskodva foganatba veszi. A mint a völgyben patakra bukkan, mely teli kövi- és lepény-hallal, meg pisztránggal, oroszlán módjára egyet kondít, hogy urak és legények sietve rohannak oda. Nosza a legényekkel követ hordat, elrekeszti a vizet, — s az urak a patak üres medrében kézzel halásznak: míg ő hirtelen kiszakasztja a gátot s társai egyszerre térdig áznak és ijedten ugrálnak félre. A mint pedig másnap virrad, fektéből felugrik s riadva kiáltozza: «Ég, ég, vizet, vizet!» Sátorában mindenki kél és szökelve szalad elő, hogy hol ég? Az öreg a vadásztűzre mutat. Majd tréfás talánynyal kérdi, ki tudja, hogy hol van a róka pézsmája, a melyen ha alszik, fekszik orra szája? Gavallérok és vadász-legények ámulva néznek össze, mire pár kiszakított szőrrel mutatja meg a pézsma helyét. S a mikor társai fenmulatoznak, mint éjjeli őr kiáltja ki az órát, vagy mint Diána hírnöke, mivel épen vadász-felavatást tartottak Dianával és oltárával, az oltár tetejéről fujja el a takarodót; a mikor pedig huzalkodva kelnek, hajnal hasadtával a bundáját puffogtatja s nagyokat jajgat mellette, mintha embert ütne, vagy mint dobos egy dézsa fenekén veri a fikátort, fütyülve jár körül minden grófi sátort, mert a fikátor, a készülő jelzésében a dob és sip

* Gróf Gvadányi József: A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása. Lipsia, 1791. 168. l.

játszik; s rendesen sikerül föllármáznia a vadász-tábort. Társai alig győzik csodálni, hogy annyi ebség hogy fér a fejébe; alig győzik magasztalni:

> Csak nincs, Földi, mássa Te bohó fejednek,
> Párját kell keresni víg természetednek...*

S még ez mind nem elég. Mikor egyszer kora reggel a vadász-tűzhöz melegedni megy, czigányokat talál mellette: velök a «nótafa» is. Nosza rögtön ráhúzatja s úgy indúl meg múzsikaszó mellett, toborzó dallal: «Ez az élet, a gyöngy-élet,» közben nagyokat rikkongatva: «Gyere katonának», a sátorokhoz, honnan kíváncsi meglepetéssel siet elő minden ember s örömmel veszi az öreget körűl; estve pedig vadászat közben szerencséjére hat tót leányra akad, kiket a telepre vezet; mire társai is megtérnek, ugyancsak ropog a táncz, melyért a tót leány a templomot elhagyja, apját, anyját, vérit könnyen megtagadja. Hol vette őket? Azt feleli, hogy ezek a Druidesek leányi, erdei Faunok mátkái, Dianna istenasszony nymphái, a ki szolgálatukra küldötte őket; az egyiket, a termetes Hannust, fel is öleli, hogy Diána még álló trónjára emelje, miben csak úgy ropog a dereka. A trón könnyű, a teher nehéz: felborúl mind a kettő. Egyéb hiba nem esik, Hannusnak csak rövid szoknyája, kaszanyiczája lebben, miközben feltünik egy titkos villámlás, melytől ered rögtön sok szemben csiklándás.**

Gvadányi pedig kópéskodik tovább. A hol tettel nem tehette, szóval vagy írással. A mikor egyik ismerőse, Piatsek Károly, születésére nézve trencsényi, ezredessé lesz, olyan üdvözletet küld neki tótos tört magyarsággal, hogy Mars hadi Pan Bochnak csak úgy doboghat bele a

* Gróf Gvadányi József: A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása. Lipsia, 1791. 164. l.

** Gróf Gvadányi József: A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása. Lipsia, 1791. 193. l.

szíve;[1] a mikor pedig Molnár Borbálától megtudja, hogy egyik tehene megköszvényesedett, rögtön kész a terve, mivel az övéi közt is akad olyan. Eszébe jut, hogy barátja, Csizi István, tokaji nyugalmában alig járhat, — s azonnal repül a válasz a verselő Minerva levelére:

Ha tetszik: ne légyen egyikünk is fösvény,
  Küldjük olyan úrnak, a kit bánt a köszvény.
Hallom, hogy Tokajba volna egy ilyen Úr,
  Kinek lábaiban podagra rútúl túr.
Küldjük ajándékba tehát őket néki,
  Mondják: kerekeken áll podagrás széki.
Ennek eleibe őket fogathatja
  Hová fog tetszeni, magát vonathatja,
Igaz: míg Rakomászt fogja velek érni,
  A gohér Hegyalján meg fog addig érni.[2]

Sokszor azonban messzi veti a sulykot: a pajkos öreg dancsossá válik elannyira, hogy kora szép ízlésének mestere, Kazinczy, felháborodással beszél róla, egyenest erkölcstelenséggel vádolja:[3] pedig csak egyéniségük, irányuk különbözik. Gvadányi példánya a régibb magyar irodalom, s ennek munkásai közt különösen Gyöngyösi, kiről azt vallja, hogy mióta a magyar haza áll, még oly magyar költőt a világra nem szült:[4] míg Kazinczy a görög-német idealismus úttörője, ki a görög és német nagy mesterek eszméit, alakjait, műfogásait törekszik a magyar költészetben meggyökereztetni, kinek Zrínyi, az alkotó erő, zordon nyelvében és verselési botlásaiban is többet ér, mint Gyöngyösi a folyamatos elbeszélő; Gvadányi a viszonyos igazságot adja emberöltője közízlése szerint, Kazinczy pedig az egyetemes igazságot keresi, mindig és mindenütt az *egyetemes szépet* írja lobogójára, s azt az æsthe-

1 Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 100. l.
2 Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 203. l.
3 Kazinczy Ferencz: Levelezése. II. k. Budapest, 1891. 233. l.
4 Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása, Pozsony és Komárom, 1790. XIV. l.

tica és ethica legmagasabb törvényei szerint követi és alkotja meg. Azonban talán semmiért sem oly elfogúlt, oly kíméletlen, oly ideges Gvadányira, mint hangja miatt. A Kazinczy múzsája a *Xenidion*, az *Idegenke*, ki szavában, czélzásában elökelő és finnyás, mozdulataiban, egész kifejezésében és magatartásában sejteti, hogy nem földi a származása, nemes és választékos, mint a nagyvilági termek és társaságok hölgye, ki mint ez abban az időben, bizonyos negédességgel és büszkeséggel árulja el idegen csillogásait és ékszereit: míg a Gvadányi múzsája az egyszerű magyar paraszt leány, a ki keresetlen természetességgel beszél, a mint agyában megvillan, szivében megnyilatkozik, nem válogat, nem mesterkél, a ki nem veszi számba a fínomabb illemkedés tekinteteit sem a divatos dísz, sem a csinos beszédre nézve; sokszor pajkos és nyers is, a kinek nincs meg az érzéke a kellő maga-mérséklet iránt, sőt nem egyszer eljár a nyelve, mintha végig táborozott volna a huszársággal harczaiban és vigalmaiban, mintha nem is egyszerű paraszt-leány, hanem kalandos markotányosné lenne. Kazinczy igazi világfi, kinek ízlése és társalgása tüneményes leányok és asszonyok körében érlelődik, kikkel, mint azon idő szép szellemeivel, az irodalom és művészet alkotásairól, a nemzeti és nagyvilági politika kérdéseiről elcseveg, a lovagias tisztelet és hódolat legnemesebb tartózkodásával: míg Gvadányi negyven esztendeig katonák, Mars vidor és könnyelmű, beszédben és erkölcsben szabados fiai közt forgolódik, tréfákkal, adomákkal, vaskos csínyekkel és sallangos mondásokkal mulatva és mulattatva egymást. S csakugyan műveiben számtalan helyet találunk, mely nemcsak æsthetikailag megrovást érdemel, de ethikailag is megbélyegezhető mai nemzeti ízlésünk s mai társadalmi etiquette-ünk nemesebb és választékosabb fogalmai szerint, számtalan helyet találunk, melyet női társaságban orcza-pirulás nélkül felol-

vasnunk sem lehet; de az is kétségtelen, hogy száz esztendővel ezelőtt az egész köznemességnek, vagy ha jobban tetszik, az egész közép-osztálynak ízlése még egészen parlagi volt a mai értelemben, időtöltése, tréfálkozása, mulatozása nyers és érzéki; még száz esztendővel ezelőtt a természeti és nemi dolgok emlegetésén nem igen szégyenkeztek, attól hamiskodás és bosszantás alakjában nem igen riadoztak. Hiszen *Fábián Juliánna*, a múlt század ez ismeretes poëtrixe, asszony létére egyik barátnéjának, Czika Pál, gellérfalvi papnénak menyegzőjén olyan felköszöntőt követ el, mi ma férfi ajkáról is erős lenne; sőt elküldi a verset Gvadányinak, mire az öreg huszár vídáman feleli, hogy Borsod vármegyében ő is nem egy papi lakodalmon mulatott, a fiatal tiszteletesnék titkos súgására czigányt hozatott; s míg az öreg papok magokban dohogtak:

Sok fekete fátyol bizony hasadt, szakadt,
Mivel a katona-sarkantyúba akadt!

Aztán visszakerülve Czika Pál menyegzőjére, nem épen vallásos épületességgel hivatkozik a bibliára, bizonyos bibliai «vessző» csirázására. Igaz, hogy nemes Fábián Juliánna, nemes Bédi István felesége, mint Molnár Borbála is, főkötő-varrással foglalkozik, az ura mestersége pedig «gyakorló csizmadiaság»; de végre is nő és költőnő, kinek irodalomtörténeti neve van, mely beleszövődik a Csokonai életébe, Lillával való regényébe, kivel a gróf egyenesen azért levelez, hogy leveleit aztán a magáéval együtt kiadhassa, mert ritka hazánkban a verselő Minerva. S e verselő Minervának Komáromi Gyászában, a komáromi földrengésnek föstésében az ijedező és futkosó népet olyaténkép mutatja be, a hogy inkább a szobrász vésője, mint az író tolla alá való. Hogy is mondja Arany? Nem ember az ember, mikor öltözetlen! S ez a Komáromi Gyász

a holtak rajzával annyira elborítja az öreg szemét, hogy már azt gondolja, Fábián Juliánna is halott: de újabb levele jöttére örömében nagyot ugrik, vizslája utánna, mi közben nagyzó álom lepi meg, hogy ő a dörgő Jupiter. Megis rángatja ura a két fülét érte.*

Ime, a Gvadányi dancsoskodása, mi nemcsak magára, de kora szellemére és ízlésére is rendkívül jellemző, mert a tréfálkozásnak eme módja a múlt század utolsó évtizedeiben természetes és közönséges csevegés számba ment, legfölebb talán csípősnek és pajzánnak tetszett. Hiszen a nemzet egyetemének, a mint Arany János helyesen veszi észre, a választott elmék kivételével, a fr
ancziás iskola nemesebb ízlése csak *kaviár* volt, a diákos iskola nyelvétől meg visszaborzadt:** műveltségének egyedűl a népies irány s annak eme hangja felelt meg, benne ismert leginkább önmagára. Talán el sem hinnők, ha Gvadányi nem a maga személyes élményeként beszéli el, hogy Pöstényben, Pázmány Péter egykori kedves fürdőjében, hol rendesen víg társaság gyülekszik össze a szomszédos megyék fő- és köznemességéből, miként kötölődik a nőkkel a közebédeken. A hórihorgas trencsényi legényt, ki ruhája eltünése miatt való zavarában a maga szemeit befogja, azzal a hiszemmel, hogy így senki sem látja, s úgy szökik ki a közferedőből és szaladgál a közönség között, megteszi geometrának s váltig ajánlja az asszonyok emlékezetébe; ő tudja miért. S egész jó kedvvel, nem mint adomát, hanem mint pöstényi történetet írja meg, hogy a jámbor predikátor és bájos felesége mint tűnik szembe, valami katonatiszt mint ismerkedik meg velök; míg egyszer a jámbor tiszteletes véletlenűl korábban érkezik haza, mint a hogy szerepe kívánja vala, miért másnap feleségé-

* Gróf Gvadányi József: Verses Levelezése nemes Fábián Juliánnával. Pozsony, 1798. 28, 34, 62, 115. ll.

** Arany János: Prózai dolgozatai. Budapest, 1879 309. l.

vel elpárolog, csak a közönség kaczagásában van még jelen; s egész jó kedvvel énekli meg, nem mint adomát, hanem mint pöstényi történetet, hogy a fiatal zsidóasszony megásott sírjába éjszaka a katonák fiatal malaczot lopnak bele, természetesen férje felsíró fájdalmára és jajveszékelésére, minek zagyva visszhangja a dancsos öreg és a közönség nevetése![1]

Ilyen a kornak közízlése és érzéki mulatozása. Oly történeteken, melyek nyerseségükkel az arczba kergetik a vért, melyeken nemcsak a férfi becsülete, de a papi palást tisztessége is gyalázatot szenved, nemcsak a férji szerelem kétségbeesése, de a vallás szentsége is pellengérre jut, a fürdő egész közönsége meg nem ütközik, sőt kedélyesen kaczag!

Szerencsére irodalmunk, különösen költészetünk megtisztult és megnemesedett, ízlésünk és erkölcsünk fölemelkedett és megfínomodott: de száz esztendővel ezelőtt, mikor az ősi mezőkön csak a vadkergetés és agarászat folyt, a mikor a fejekben egyedül az üresség és tudatlanság uralkodott, mikor a nemesek Kármán szerint «*nemzetes betyárok*»[2] voltak, minek csattanós bizonysága az a kis adat, melyet Marczali Henrik följegyez, hogy Egerben szigorú szabályokat kellett hozni a gatyában járó, csúnyákat éneklő, lármázó, nagy botokkal fegyverkezett, ablakokat betörő és éjjeli őröket elverő jogászok ellen:[3] — igen, a száz esztendővel ezelőtt vigadozó és poharazó férfiak között ez a szellem élt. Gvadányi legénykedő és tréfálkodó katonái társaságában megszokta és eltanulta; gyakorolja is a nélkűl, hogy erkölcstelenségre gondolna. Mert a leplezetlenség előtte nem művészi czél, mint a mai «legmo-

1 Gróf Gvadányi József: Pöstyéni Förödés. Csöbörcsök, 1787. 28, 31, 35 ll.
2 Kármán József: Urania. III. k. Vácz, 1794. 270, 273, 274. ll.
3 Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. III. k. Budapest, 1888. 308. l.

dernebb» irodalom előtt; csak szabados szer, melyet a színek élénkítésére használ, mint emberöltője. Sőt ellenkezőleg, van benne bizonyos erkölcsi derekasság, van benne bizonyos férfias mérsékeltség, bizonyítja a feslettek ellen nem egy kitörése; de a szabados és dancsos beszédet mértéktelenűl űzi. A természeti és nemi dolgokat minduntalan el-elszalajtja: még pedig oly nyíltan és leplezetlenűl, hogy a módja nem egyszer bántóbb, mint maga a lényeg. Az olyan helyek, melyeken az öreg generalis kerülő szóval él: nála már ritkaság és finnyásság. Téli szánkázásának leírásában, melynek nem egy értékes része van, mint a lószínek gazdag felsorolása, elég mulatságosan beszéli el, hogy a lovak megszilajodnak, a tó jegére csapnak, lábaik a hámba keverődnek és a szánok felfordúlnak: férfiak és nők, különböző kor szerint felborúlnak, mire a pajkos, nem, nem, — a dancsos öreg hangja egyszerre megcsattan és hamiskodva szól:

> Lehetett itt látni sok setét ecclipsist,
> Mindenféle szinű papir-maché pixist.
> Oly fehér tükröket, mint az alabastrom,
> De ijedt szivekre szükség volt a flastrom...*

Van két dolog mégis, melyet a pajkos öreg mindig komoly érzéssel, nem egyszer megihletődéssel érint: a *haza és vallás.* A magyar nemes nagyzó megelégedése és faji büszkesége lobog benne: rendi és nemzeti érdekei iránt épp oly fogékony, mint a mily féltékeny. Nem szóvivő politikus, mégis mind az ország, mind a megye köztermeiben szorgalmasan meg-megjelen, a mohó figyelem és türelmetlenkedő aggodalom váltakozó benyomásaival kiséri a dolgokat, főként az 1790-iki zajos országgyűlésen. Mint katona, nem szereti az örökös vitatkozást, mert a kik

* Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. 96. l.

egyre csak bírálnak, ítélnek, rendszerint nem építenek, a sok ékes beszéd nem is egyéb előtte, mint kicsinyeskedés és szőrszálhasogatás. Úgy látszik, teljesen egyetért megyéjével, mely önérzetes bátorsággal jelenti ki, hogy hibáznak a fejedelmek, ha a törvények megszegésének szabadsága szerint mérik hatalmukat, mert törvényszegésre sem Isten, sem a nemzet nem jogosítja fel őket, pedig uralmuk ezek akaratából ered;* — egyetért a múltra nézve, s megkívánja, hogy a nyolczvanas évek intézkedései, II. József alkotásai, minden eszközeikkel egyetemben, pokolra szálljanak: ám a jövő tekintetében föltétlen bizalmat hirdet. Az ő meggyőződése szerint azok érvelése, kiknek felfogásaként II. József alkotmánytalan uralkodásával a nemzetre nézve is az alkotmány ereje az összes törvényekkel együtt megszűnt, ennél fogva az öröklés rendje is megszakadt, merő bolondok beszéde. Gvadányi *közjogi* követeléseiben az aristokratia ama mérsékelt pártjához tartozik, mely megelégszik az alkotmány helyreállításával, és sem a múltat megtorlani, sem a helyzetet kizsákmányolni nem kívánja. Az ő szemében az örökösödés fonalát a *Pragmatica* szent szűz fonta, szűz Pannoniát és szűz Austriát a szerelem legerősebb kötelékével egymáshoz csatolta. S nyugodt lehet hazánk, mert Austria kétfejű sasának hegyesek körmei,

Karmol igen nagyon,
Mint Jupiter sassa, mennykővel üt agyon,
Bár mennyi ellenség ellene támadjon!**

Azért úr és paraszt boldog alatta, s édes minden falat, melyet szájába tesz. Sőt Gvadányi mindenütt, a hol a nemzeti túlozás és királyi tartózkodás között kell válasz-

* Horváth Mihály: Magyarország történelme. VIII. Budapest, 1873. 5–6. ll.
** Gróf Gvadányi József: A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása. Lipsia, 1791. 33. 37. ll.

JÓZSEF CSÁS

(Rugen

ABB KORÁBAN.

ye után.)

tani, habozás nélkűl legfőbb hadura mellett érvel. A királyi házat áradozó lelkesedéssel magasztalja, az ő szemében I. Leopold a *nagy Leopold*, mivel Magyarország javára nagy dolgokat művelt, III. Károly pedig a *kegyes*, mivel a házához mindig szeretetet mutatott: az ő érdemükért adta meg a nemzet a fiú- és leányágon való öröklést. Mária Terézia és ura idejében még szerencsésebb vala életünk; de legszerencsésebb II. Lipót alatt, mert a király a királynéval ama jó gyümölcsfa, mely méltán az Éden kertjében állhatna, a királyfiak kellemesek, a királykisasszonyok meg édesek! S ilyen dicsőítő dícséret és merő mértéktelen magasztalás minden sora, a mikor a dynastiáról beszél; még II. Józsefet is, kit a nyolczvanas évek politikai jellemzésében elítél, Nándor-Fejérvár megvétele alkalmából ujjongva emlegeti, győzhetetlen nagy fejedelemnek s legkegyelmesebb felségnek nevezi.* S a nemzeti túlozás ellenére, a királyi tartózkodás helyeslésével nyíltan javallja, hogy II. Lipót nem akar más koronázási hitlevelet elfogadni, mint a melyet atyja vagy nagyatyja kiadott.

Mit jelent ez? Rossz hazafiságot? Nem, nem, csak a katonaságot. Gvadányi negyven esztendeig megszokta a napi parancs és hadi parancs szerint gondolkozni és cselekedni; neki a rend többet ér, mint a szabadság, a tekintély többet, mint az egyéniség; hisz erre tanította Eger és Nagy-Szombat, még inkább katonai pályája: a rend és tekintély nemzeti letéteményese, felkent képviselője pedig a király, ki az öreg generalis ragaszkodó hűségében és rajzolgató képzeletében hadura még mindig. Nem csoda ennél fogva, ha a felség fényében és pompájában megjelenő Leopoldról azt állítja, hogy látására még a beteg is meggyógyúl és felkél; ha megvetéssel és bosszúval emlegeti azokat, kik a porosz kormány titkos ösztönzésére

* Gróf Gvadányi József: Nándorfejérvárnak megvétele. Pozsony és Komárom, 1790. 49. l.

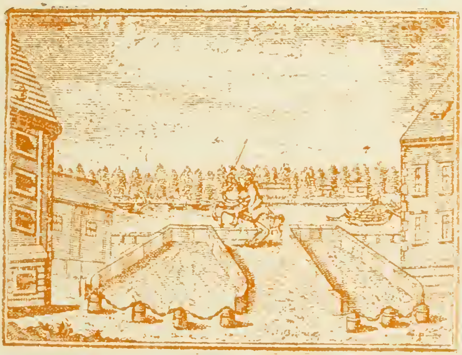
oltalomért a porosz Vilmoshoz folyamodtak, s olyan katonás keménységgel, a milyent csak a szökevényekkel éreztetett, pallosra és bitóra jelöli ki őket ;* mert mint katholikus a vallásos sérelmeket, mint katona a kisebb önkényeket nem veszi számba : de az alkotmány gyökeres felforgatása, a nemzeti és rendi jogok megszüntetése ellen már hevesen tiltakozik. A rendi szervezetet, melyen a magyar állam alapszik, a vele született és bele nevelt conservativismussal védelmezi. Pedig különös, úgy tetszik, mintha elméletileg egyetértene John Bullal, az első nevezetes demokrata gentlemannel, ki Wicleffe idejében faluról falura kérdezgette : «Mikor Ádám apánk kapált, Éva anyánk fonogatott, hol volt akkor a nemes ember?» Elméletileg ő is beismeri, s mind Fábián Juliánnának, mind Molnár Borbálának kifejti, hogy Isten a világ teremtésekor nem osztott grófságot, az embert csak a maga képére alkotta s az ég csillagaiként elszaporította : de különbséget köztük nem tett ; sőt azt is beismeri és élesen kiemeli, hogy a czifra pecsétes és czímeres levél semmit sem ér, ha birtokosának nincs tudománya, erkölcse, érdeme ; de mindez mégis csak elméleti fejtegetés. Hisz alig kapja meg a szakolczai házat, már czímerét reá rakatja, egyetlen levelében neve elől a *gróf*-ot el nem hagyja, egyetlen szóval a társadalmi egyenlőséget nem követeli ; sőt félünk, hogy a mikor a haldokló Zajtay megütközve hallja, hogy a fekete zsinóros, búza-virág színű posztó-öltözetet már a parasztok is viselik, mert azzal végre helyöket a nemesség közt lelik, — nem annyira a jó notárius, mint az öreg gróf, a büszke nemes beszél. Az a magyar nemes, kinek szemében a korona drága szentség, mint a zsidók frigyládája, mely előtt Dávid tánczolt és hárfázott ; az a magyar nemes, ki rendi kiváltságaihoz szívós szeretettel ra-

* Gróf Gvadányi József : A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása. Lipsia, 1791. 220, 231. ll.

A' MOSTAN FOLYO ORSZÁG GYŰLÉSÉNEK SATYRICO CRITICÉ való LEÍRÁSA,

a' mellyet
Egy Isten mezején lakó Palócznak ſzínlése alatt írta azon buzgó ſzívvel bíró Hazafi, a' kinek pennájából folyt ki a' Falusi Notáriusnak Budára való Útazása; ezen Munkájat-is négy forú Versekben Hazájának éleibe terjeſztette

1790. Eſztendőben, Bak Havának 25. Napján.

Lipsiában,
Wéber Simon Péter költſégével 1791.

oltalo
nás k
tetett
likus
ket n
gatás
heves
állam
vismu
elmél
demo
falura
anyán
letileg
Moln
kor n
alkott
get k
hogy
ha bi
minde
meg
len le
szóva
hogy
a fek
paras
ség k
gróf,
szemé
ládája
gyar

* Gr
leírása.

gaszkodik, még II. Lipótot is, ki jó, mint Marcus Aurelius, kegyes és békeszerető, mint Antonius, ha kell pedig nagy hadvezér, mint Julius Cæsar, leginkább azért magasztalja, mivel:

Megígérte, úgy mond, hogy a szabadságot,
Szokásokat, törvényt, mint fő boldogságot,
Mind megerősíti, *nem hoz be ujságot,*
Kiáltott is erre kiki sok vivátot.*

Mindenesetre az ő ujjongó és harsány hangja is belevegyűlt az éljenzésbe. Hisz maga-idejében a nemesek közt talán senki sincs, a ki a rendi jogok és kiváltságok ellen való támadást nálánál erősebben ítélné el. A gyűlöletes Hoffmann Leopoldot, ki a budapesti egyetemen, mint a német nyelv és irodalom tanára, kenyerünket ette, hogy becsületünket ócsárolja a *Bábel* és *Ninive* röpirataiban, melyek a magyar nemesség ellen a legszenvedélyesebb kifakadásokkal vannak telve, — minden névvel elhalmozza, a mi csak nem tisztességes; annyira szivére esik a sértés. Hisz semmire sem büszkébb, mint nemzetére és nemességére, s épen azért egészen kigyúl a magyar nemesi testőrség láttára, melynek mása nincs az ég alatt, mert ez a testőrség

Ninive.

Fortgesetzte Fragmente über die dermaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn.

Nebst einer wichtigen Beilage

Adhuc quadraginta dies — — ' '
Lib. Jon. C. 3 v. 4

Auch im römischen Reich gedruckt. 1790.

37. NINIVE CZÍMLAPJA.

Édes hazánk fénye,
Nemzetünknek disze és választott kénye,

* Gróf Gvadányi József: A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása. Lipsia, 1791. 79, 90. ll.

Sok magyar szülőknek gyümölcse, reménye,
Király bátorsága, bástyája, keménye.

Magyarokból álló testőrök serege,
A nyári hajnalnak pirosló fellege,
Alattok a dacztól ló alig pihege,
Kalpagjokon sas-szárny kócsaggal lebege.*

Gvadányi katona és nemes az utolsó csepp vérig, velejéig; de hazafisága egyszerre magasan lobog, mihelyest a nemzetiség, a magyar nyelv és magyar öltözet kerűl kérdésbe. Már itt egyszerre az országgyűlés legtúlzóbb elemeivel tüntet. Megyéje, Nyitra írta volt, hogy a pogány magyarok élete és nevelése módja hajdan megrettentette Európát; de elenyészik ezen erő, midőn a nemzet idegen népek viseletét és erkölcseit majmolja; térjünk vissza tehát az ősire, úgy leszünk a hazának és új fejedelemnek védoszlopai.** Gvadányi, mintha csak a megye az ő szellemétől nyerné ihletét és irányát, szakasztott ily módon gondolkodik. A magyar nemzetiség az ő idoleuma, ennek érdekében követeli, hogy az országgyűlés tagjai minden szószaporítás helyett csak három törvényt alkossanak:

1-ször a magyar öltözetről, mely a legszebb ruha, tetszik a világnak, bár drága, de tartós, marad az más ágnak; rendelje el az ország, hogy minden ember magyarban járjon; sőt az úr az asszonyért, az apa a leányért kezeskedjék, a ki pedig mulasztást követ el, veszítse birtokát, s menjen száműzetésbe a svábok földére;

2-szor a magyar nyelvről, mert e nélkűl a nemzet nem boldogúlhat, a német, franczia, angol, olasz nem szorúl idegen nyelvre, a magáéval él, virágzik is köztük törvény és tudomány;

* Gróf Gvadányi József: A mostan folyó országgyülésnek satyrico-critice való leírása. Lipsia, 1791. 219 l.
** Horváth Mihály: Magyarország történelme. VIII. k. Budapest, 1873. 9. l.

3-szor a nemzeti haderőről, hogy a hazafi, ha katona lesz, magyar ezredben szolgáljon, magyarok legyenek főtisztjei, vezére a nádor, hogy ne csak a király, de az ország hűségére is föleskűdjék, hogy béke idején a hazában szállásoljon, háborúban pedig oda menjen, a hová a felség rendeli.*

Ime, Gvadányi mindazt, a mi katonai pályája végén szívébe sajgott, orvosoltatni szeretné, legalább a mások javára; de a nemzeti haddal együtt biztosítani törekszik a nemzeti nyelvet és viseletet is, mert az ő meggyőződéseként eme három pont az igaz gravamen, ebben kell a levamen; a ki elmulasztja, arra katonásan csattan a szava:

> «Verje meg ily magyart a mennyei flámen,
> Szívemből kívánom, mindörökké. Ámen!»

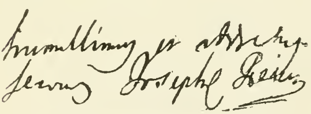
Az öreg e diákos fölfohászkodása nem áll elszigetelten magyar verseinek árjában. A jezsuiták tanítványa, *Alvarus* és *Cicero* vezetése alatt, annyira eltanulja a latint, hogy nem egyszer folyamodik a régi Róma nyelvéhez, hitéhez, műveltségéhez s veszi onnan a maga képeit és kifejezéseit. Oly vonás, mely főként a kornak bélyege, hiszen Amade László még szerelmi énekeiben, egyéni fellobbanásainak emlékeiben sem menekedhetik tőle; de beletartozik Gvadányi jellemébe is, s egyenest nevelésének következése. Az erdei völgy, melyben a hegyi ér megnövekszik, partjain a vadszőllővel, málnával, szederrel, komlóval, melyek a víz tükrére árnyat vetnek — egyszerre Dianára emlékezteti, ki szép leányaival, nymphaival bizonyára itt fürdött és itt szaggatta széllyel Acteont; a hajnal hasadásában Titán jut eszébe, a mint lovait zabolázza és Aurora, a mint rózsáját kinyílásra rázza; a meredek bérczek az Echo regéjére, átváltozására viszik képzele-

* Gróf Gvadányi József: A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása. Lipsia, 1791. 287, 290. ll.

tét; a vadászfelavatás meg sem eshetik Diána, Jupiter legkedvesebb mátkája ábrázolása nélkűl; ha hősi példa kell, rögtön Achilles és Hektor rajzik elébe; ha a királyfai vadász-legény bátorságáról, a mint a vadkannal elbánik, magasztalva szól, Atlassal és Herkulessel méri össze. Mindig és mindenütt diákos tudásából merít. Természeti képei, hasonlatai igen gyakran tévednek a római világba; nem csak mikor Gvadányi beszél, de akkor is, mikor emberei szólnak. Még az csak hagyján, hogy a derék notárius minduntalan diák szóra fakad, hogy a juhászt, ki a bősz bikák üldözésétől megszabadítja, s borsos és gyömbéres pálinkával életet önt bele, ily módon szólítja meg:

> Drága juhász-bácsim, én Hypocratesem.
> Te nagy bölcsességű kedves Socratesem,
> Én vitéz Hectorom, vitéz Ulyssesem,
> Engemet vezérlő hiv Ganimedesem!*

Az ilyesmi a diákos, s ezt a diákosságot örömest mutogató Zajtayban jellemzetes és sikerült vonás, a mellett az ellentét erejénél fogva a helyzeti komikumot rendkívűl emeli; de Gvadányinál a tyukodi mester, a lázári száraz molnár, a gyarmati kovács, a tóthfalusi vámos, a komorzáni harangozó s valamennyi vadászlegény épp oly jártas a régi római irodalom ismeretében, a bölcselet és vallás dolgaiban, mint maga az öreg. Ezt az erős diákosságot meg sem értenők Eger és Nagy-Szombat hatása nélkűl; csak a jezsuita tanítás iránya, mely egyszersmind a kor szellemének megfelelt, magyarázza azt meg; csak annak kései, töredező vagy elmaradozó visszhangja ama vallásos elfogultság és türelmetlenség is, melyet

38. PÉCZELI JÓZSEF ALÁIRÁSA.

* Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. 14. l.

gyakorta elárul és élesen hangoztat. Országgyűlési satirájában csak a katholikus hitet vallja üdvözítőnek és kívánja uralkodónak, csak annak védelmezését és erősítését várja az új királytól; a többi felekezettel nem valami kíméletesen bánik el.* Elfogultsága és türelmetlensége mégis nem annyira a protestansok, mint az újítók ellen nyilatkozik. Hiszen protestans papokkal, mint Péczeli Józseffel és Mindszenti Sámuellel baráti levelezést folytat, s mikor a franczia háború alatt, 1797-ben, az országgyűlés ajánlta személyes fölkelésről megemlékszik, tréfálkozva írja Mindszentinek, hogy ha a komáromi zászlóaljat vezetésére találják bízni, magával viszi őt, mert a reformatus vitézeknek is kell papjoknak lenni;** míg az újítók, a szabad gondolkozók ellen hevesen fel-fel dörög. A haldokló notarius képében megtámadja a bölcsészeket is, kiknek rendszere a szentírás alapjáról letér, mert Voltaire, Lessing, Rousseau átkozott munkája szülte az atheistákat, deistákat, naturalistákat, indifferentistákat, s mindenféle illuminatusokat. Aristoteles ugyan pogány, de mégis elismeri, hogy van egy Ens Supremum, a mi a Ratio Studiorum utasítása s a jezsuita fejtegetés értelme szerint más nem lehet, mint az *Úristen*, ki lakik az égben, örök dicsőségben! Csak azok, kiket a rossz könyvek megrontottak, tagadják ezt balgatagul. A deista még kegyesen megengedi, hogy isten teremtette a világot, de tagadja, hogy gondja is lenne teremtésére; a naturalista szerint mindent a természet tenyészt; még gonoszabb, ha lehet, az indifferentista, ki a keresztyének között keresztyén, Törökországban Mekkába zarándokol, zsidók között pedig a Messiást várja. Ám legyen hitök és nevök bármi, jansenista, szabad-kőműves, a Gvadányi ostora egyiránt keményen csattog elle-

* Gróf Gvadányi József: A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása. Lipsia, 1791. 4, 5. l.

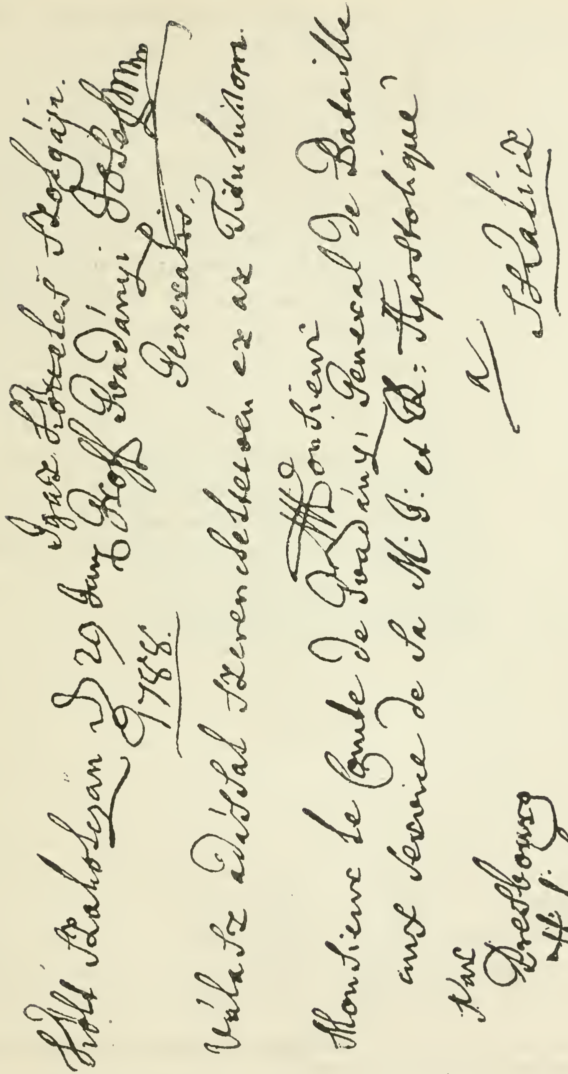
** *István bácsi naptára.* 1870. 84. l.

nük: az ő szemében csak szemét emberek, kiknek ő a legnagyobb ellensége. Az ő vallásának sarkköve a *biblia*, a mint a jezsuita-tanítás kifejtette. Az apostolok, evange-

39 PÉCZELI JÓZSEF ARCZKÉPE.

listák, egyházi atyák tekintélye ingathatatlan előtte: a ki nem hisz bennök, miként hihet a classicusokban? Vagy Herodotos híresebb doctor-é Péter apostolnál és Szent Ágostonnál, Horatiusnak szebbek-e ódái, mint bölcs Sala-

Költ Szabolcsán 20 Aug. 1788.
Igaz tisztelő szolgája:
Gróf Gvadányi József
Generális.

Válasz Vissza Szerentsétlen ez az Tündérlom.

Monsieur le Comte de Gvadányi Général de Bataille
au service de sa M: I: et R: Apostolique
à Szkalicz.
Nach Pressburg Holics.

40. GRÓF GVADÁNYI PÉCZELIHEZ ÍROTT LEVELÉNEK ALÁÍRÁSA.

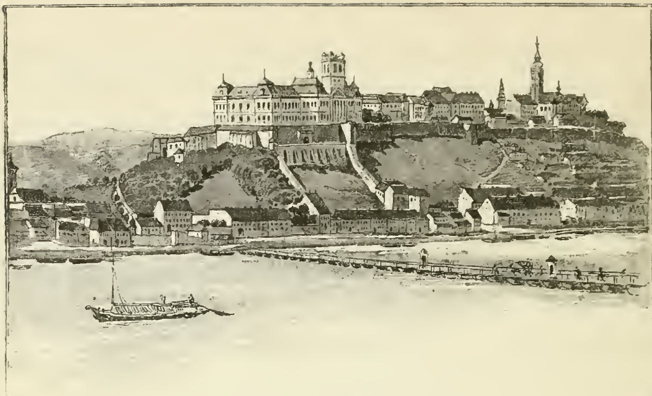
mon példái, s jobban írt-e Julius Cæsar, mint Szent Pál? Ezek beszéde isten szava, pedig

> Elmúlik a világ, te is, s a te nyarad.
> De az isten szava örökké megmarad!*

Így szövődik át a Gvadányi jellemén a pajkosság és dancsosság, meg a hazafiság és vallásosság: valamennyi erős vonás. Sokkal hevülékenyebb, sem hogy a mi szivére hat, azt heves dobogásba ne hozza; de sokkal vidorabb, semhogy megihletődése hosszabb ideig elfoglalja. Bármi komoly, megcsattanó hangja hamar változik, háborgó haragja fellegén keresztül-ragyog jó kedve sugara. Még legnemesebb intelmeit is a falusi nótárius *Budai Utazásában*, vagy legmelegebb buzgóságait is, annak *Utolsó Elmélkedéseiben* mielőbb áttöri vagy felváltja a dévaj tréfa és szabadoskodó csapongás. Czélzata lehet komoly, de az eszköze, melyet elérésében követ, rendszerint a furcsa, beszéde magva lehet szent, de az előadása módja nem egyszer sikamlós vagy czéda, mert az ő uralkodó hangulata a pajkosság. A mikor Zajtayja az emberi sors és emberi természet különböző voltáról kíván elmélkedni, a mély bölcseleti kérdés megfejtésére oly elemeket hívat magához, kik illetékesek ugyan orgona-nyomásra, harang-húzásra, csak épen philosophiára nem. Gvadányi ezzel az egész munkára eleve reá üti faji megismertető jegyét. Később változik ugyan hangja, a nótárius helyzete szerint: de meg-meg visszatér az eredeti hang a kópéság futamaiba. Sőt az öreg a maga bot-csinálta bölcsészeit fel is öltözteti a korabeli tudósok divata szerint. Kedves egyeteme hires-neves tanárainak alakjai és emlékei kelnek életre képzeletében, pápa-szemükkel, köpenyegükkel, széles kalapjokkal: s úgy lépteti fel a nótárius választottait is.

* Gróf Gvadányi József: A falusi nótáriusnak elmélkedései, halála és testamentoma. Pozsony, 1796. 90, 92, 94, 95, 104 ll.

A régi tisztes komolyságot azonban megviselte az idő: s az öreg félszázad múlva mosolyogva nézi, hamiskodva rajzolja elénk. Nem felejti a képből a hatalmas pedellust sem a maga aristotelesi botjával, a komorzáni oláht teszi meg annak, úgy is tarka a ruhája, bunkós a furkója. Gvadányi olykor hazafias, olykor vallásos, a mint szíve zajlik, vezető eszméje és érzése szerint: de a legtöbbször pajkos, eredeti természetéből. Még a hol dancsos is, csak azért az, mert kicsap a korláton; az ő legigazabb czíme — a *pajkos öreg*.

41. BUDA A MULT SZÁZADBAN.

VII.

NEMZETI ÁRAMLATOK.

Irodalom és társadalom alig értett inkább egyet valaha nálunk, mint a kitörő nemzeti visszahatás mámoros napjaiban. Czélzataik, eszméik, érzelmeik teljesen azonosak voltak: egymástól nyertek sugallatot, lelkesedést és erőt, kölcsönösen élesztették és edzették buzgalmokat, lüktetésöket, sikeröket. Mint a ragyogó nap a hajnal szürkületéből, úgy tünt fel egyszerre tiszta fényében egyetlen és örök hivatásuk: a magyarság emelése, diadala és dicsősége.

Az irodalom már előbb is a megújhodás magvető apostolainak szózatos ajkával nemesen hirdette azt: de a nemzetietlenség szomorú korszakának maga megfeledkező társadalma a politika nyomasztó levegőjében csak múló részvéttel és megadó közönynyel hallgatta. Mert előbb a nagy

királyasszony szeretetmutatása és jóbánása megejtette, aztán II. József hatalmi önkénye és következetes eljárása megtörte, minek tudatában a németesítés immár oly merészen tört előre, hogy sok helyen azt is megparancsolták, hogy a magyar helyesírást ne tanítsák, mert nem szükség, hogy a gyermekek magyarul tudjanak írni; hogy ne is tudhassanak, oly oktatókat rendeltek az iskolába, kik a nemzeti nyelvet nem értették és nem taníthatták; a gyermekek alattok úgy fordítottak és tanultak, mint a szajkók.*

Mert mint rendesen, a nemzetietlen uralom némely hivatalos eszközei nálunk is türelmetlenebbek és túlzóbbak voltak, mint magok az uralkodók. S a mint Péczeli József hazafias szomorúsággal följegyzi: ha a szegény lakos valamely kérelmet adott be magyar nyelven a tanácshoz, visszavetették azt s valami lézengő németet kellett drágán megfizetnie, hogy neki a magyar tanácshoz német folyamodványt írjon; ha pedig magyarul fordult a hivatalnokokhoz, azok nem feleltek szavára s tolmácsot kellett keresnie, hogy a maga hazájában németül érintkezzék olyanokkal, a kik jól tudták a magyar nyelvet; s ha a magyar növendék nem értett németül, magasabb intézetbe nem mehetett: tekergésre kényszeredett.**

Mert a német nyelv uralkodott a közoktatáson, még a szegény paraszt gyermeke is, kinek a valláson kívül sokkal nagyobb hasznára válik vala, ha egy kis gazdaságot vagy földmívelést tanul, a némettel gyötrődött; pedig ezután sem hordta búzáját sem Linzbe, sem Ágostába eladni, csak a szomszédos piaczra. «Sőt a magyar gyermek,» panaszolja Péczeli, «németül tanulja meg könyv nélkül azt, hogy kell a magyar *A*-t írni. Két-három levelet elmond németül, úgy hogy egy szót sem ért belőle. Sír az emberben a lélek, mikor látja, miképpen lesz-

* *Mindenes Gyűjtemény.* Komárom, 1790. I. k. 91, 92. ll.

** *Mindenes Gyűjtemény.* Komárom, 1790. I. k. 234. l.

nek az istennek okos teremtései szajkókká s merő bolondokká.»*

S épp oly hazafias hévvel, mint a mily faji féltékenységgel fejtegeti ismét és ismét, hogy mindennek a következése egy pár emberöltő múlva nem lehet egyéb, mint nemzetünknek, szokásunknak, természetünknek, szabadságunknak lassanként való eltörlése; épp oly helyes érveléssel, mint a mily nyomós igazsággal bizonyítja, hogy a fölvilágosodás terjesztésének ilyetén módja nem üdvözít, hanem megöl, hogy a németek sem úgy törekedtek a fölvilágosodást előmozdítani, hogy a magok nyelve helyett a francziát gyökereztették volna meg: hanem anyanyelvöket művelték és fejlesztették s a jeles munkákat azon közölték nemzetökkel; épp oly kínos aggodalommal borong nemzete és nyelve jövendője miatt, mint a mily repeső reménybe és ujjongó örömbe csap, mikor József megengedi, hogy a közigazgatás újra magyar legyen, mikor elrendeli, hogy a szent korona a hazába visszatérjen, mikor megígéri, hogy alkotmányosan fog uralkodni.**

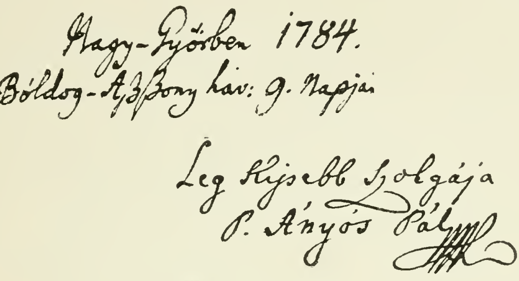
Most egyszerre tova futamlik a felhő az ország egéről, eloszlik a ború az emberek lelkéről: a nyíló tavasz új élet, új idő nyitása. A társadalom fölismeri és elismeri az irodalmat, czélzatait, eszméit, érzéseit, százszorosan visszhangozza mint hegyi vidék az ég szavát: a nemzeti riadalomból a nemzeti visszahatás kitörő riadója lesz.

Semmi sem érdekesebb és meghatóbb, mint ennek a visszahatásnak támadása, zajlása és elhatalmasodása. Mint a tavaszi ár, mely előbb csak csöndesen feszegeti és ropogtatja a folyó jegét, majd maga is nőttön-növekedve biztos erővel szaggatja meg és sodorja el, hogy aztán medréből kirohanva szilajon száguldja be a határt: úgy mutatkozott a kornak változása is. Előbb csak egyes biztató

* *Mindenes Gyűjtemény.* Komárom, 1790. I. k. 169. l.

** *Mindenes Gyűjtemény.* Komárom, 1790. I. k. 170, 220, 235. ll.

hangok hallszanak az elborulás szomorú éjszakájában; szinte olyaténkép, mint a ki a sötétben azért beszél, hogy inkább magat bátorítsa, mint mást lelkesítsen. A nemzeti törekvés naiv szerénysége mélyen megindít és csodál-

42. ÁNYOS PÁL ALÁIRÁSA.

kozó mosolyra fakaszt. Ányos magasztaló dalt zeng, hogy Károlyi Antal Szent István ünnepén énekelve követi a szent jobbot fiastul, ki atyjára vigyáz

«S mintha számba venné szives sohajtásit,
Olly híven szemléli ajaka' mozgásit!
Attya reá teként... gyúlad örömébe'!
Nyomtatott énekét szoríttya kezébe;
Ujjával intézvén fiját énekében, —
Felelnek egymásnak szavok' zengésében!»*

S ez a jelenet a költőt magánkívül ragadja s a magyart érzéketlennek vallja, ha ennek látására nem könyezik örömtől a szíve. Szacsvay Sándor honleányi érdemül méltatja, s az országnak lelkesedve hirdeti, hogy gróf Károlyiné magyarul oly szorgalmatosan, oly előmenetellel tanul, hogy minden órán fölülhaladja azokat, kik hazánk küszöbein születtek.** Péczeli József ismételten dícsérve emlegeti a pozsonyi, pesti és pécsi növendék-papokat, kik

* ÁNYOS PÁL: Költeményei. Abafi kiadása. 21. l.
** *Becsi Magyar Kurir.* 1789. 186. l.

tanáraik kérdéseire magyar nyelven felelnek; köztük különösen a tótokat, kik nemzeti nyelvünk legserényebb tanulói és pallérozói, sőt nem is örömest veszik, ha tótoknak és nem magyaroknak nevezik őket; s örvendezve emlegeti a soproni ifjakat, Kis Jánost és társait, kik anyanyelvök gyarapítására önképző társaságot alapítottak.[1] Egyelőre csak a nyelv mívelése, a miért az írók buzognak és elszólalnak, mert kinek-kinek szíve mélyén él nyíltan vagy titkosan a vígasztaló hit, mint Prónay László bárónak, hogy a magyar nyelv elmulásának ideje még nem jött el, hogy még mi is ama derültebb időket várhatjuk, melyekre a németek csak az imént virradtak;[2] kinek-kinek szive mélyén él az emelő tudat, mint Bessenyei Györgynek, hogy a nemzeti nyelvvel a nemzeti lét a legbensőbben összefügg.[3] Aztán mind elfogulatlanabb és önérzetesebb szózatok kelnek a magyarság érdekében, már a nemzeti viseletet is hatalmasan követelve. A követelők között alig van tüzesebb és türelmetlenebb mint a mi öregünk, Gvadányi József, ki a *Pöstényi Förödéssel* lépett ugyan 1787-ben a közönség elébe, de csak a kitörő nemzeti visszahatás mámoros napjaiban szerezte meg egyszerre országos hírét s aratta legszerencsésebb diadalát Falusi nótáriusával; mert igaz ugyan, hogy az öreg még 1787 őszén augusztus 2-tól október 20-ig, 80 nap alatt írta ezt a verses elbeszélést és 1788-ra szánta új-esztendei ajándékul a hazánkban élő érdemes, minden renden levő gavallérok és dámáknak tükör gyanánt, hogy bennök magokat főtől fogva talpig jobban megláthassák, mint a velenczei tükörben: de csak 1790-ben bocsátotta közre.[4] S azóta áll őrt Zajtay uram, a nótárius, ez a zekés, vitéz-

1 *Mindenes Gyűjtemény*. Komárom, 1790. I. k. 34, 103, 247. ll.
2 Széphalmy Vincze: Orpheus. Kassa, 1790. I. k. 15, 16. ll.
3 Bessenyei György: Magyarság. 1778. 7. l.
4 Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. III, IV. ll.

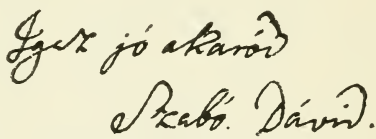
kötéses, rézkardos alak, kifent bajuszával és hegyes kardjával az út végén, hogy lépteinkre vigyázzon és mindig megfenyegessen, ha a nemzeti ösvényről le-letévedünk.* Czélzata, hogy az egyszerűség és magyarosság dícséretével a nemzeti visszahatást, az erkölcsi és társadalmi tüntetést a külföld majmolása és az idegenesség terjedése ellen képviselje és emelje. S alig tüntetett valaki zajosabban és sikeresebben, mint éppen a jó Zajtay. Kifakadó keserve és gáncsoskodó gúnya érzésében a legigazabb és törekvésében a legjogosabb s eszméje a maga idejében nagy és üdvös eszme volt. Azonban csalódott Arany, a mikor a nemzeti visszahatást a magyar öltözet tekintetében egészen Gvadányinak tulajdonította ;** ő csak fokozta, de nem okozta a magyar divatot. Hiszen az irodalom már előbb is hatott a változás mellett. Ányos már 1782-ben lelkesen köszönti a nagyszombati magyar nemes ifjúságot, mely az ősi magyar öltözetet fölvette, fején csákóval, haja pereczben ; a vadirtó Herkules és világbiró Sándor példájára mutat intő példaként, hogy eredeti természetek és viseletök elhagyásával megtört erejök. A szerencsés Spárta nem hordta a szomszédos nemzetek ruháját. Aztán figyelmeztetve zendül szava :

«Nem kedvell az erkölcs szagos keszkenőket,
Pípes ruházatot, nyakakon kendőket,
Fátyol, nagy ezüst-gomb, párduczok' bőrével
Jobban összve-illik Magyarok' szívével.
Tudgyátok, Barátim, mit érzünk lelkünkben,
Ha még olly aggottat látunk Nemzetünkben,
Kinek a' nagy időt olvassuk képéről,
'S őszbe-csavarodott csomó függ fejéről.
Nézzünk egy kevesség érdemes mellyébe,
Nem találunk ennek hibát erköltsébe'.
Egygyűgyű öltözet, csinos tisztasággal,
Mértékletes élet igaz jámborsággal,

* Beöthy Zsolt : A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. XXII. k. Budapest, 1888. 16. l.
** Arany János : Prózai dolgozatai. Budapest, 1879. 303. l.

Erkölcsök' szállása ; nem pedig gőgösség,
Mellyet vétek követ, 's végtére szegénység.
  Kedves Leányzóink ! már alig ismérlek,
Annyi abroncs, fodrás, csipkék köztt szemléllek.
Hát leszaggattátok már szűz pártátokat ?
Fejeteken tornyot csináltok, 's zárokat ?
Azt is lószőr 's csepű viszi magasságra . . .
Utálva tekéntek az illyen hivságra !
Akkor szerettem én ékes nemeteket,
Mikor még szemérem lakta sziveteket ;
Mikor aranykötő fénylett kezeteken,
'S természeti rózsák nőttek képeteken !»[1]

Valóban alig lehet valami szánalmasabb, mint az a kép, a melyet közvetlenül a nemzeti visszahatás előtt költőink a magyar leányról festenek. Ányos úgy állítja elénk, a mint csipke-főkötőben, korzikán-kalapban, párisi czipőben pípeskedik ; és csak a tűkörben gyönyörködik ;[2] Baróti

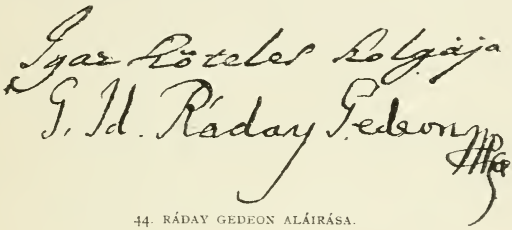
43. SZABÓ DÁVID ALÁIRÁSA.

Szabó úgy rajzolja, a mint nagy későn kel a pehelyből s kendőzni kezdi magát : előtte a sok bóbita, gyöngy, pántlika, csipke, kenet ; délig a tükör előtt szemlélgeti és csinosítja magát, aztán megindul udvarlói közt, kik bénaként vezetik ; különben jó tánczos, bőven költő, jó franczia, német : de főzni, varrni — ahhoz nem ért.[3] Ráday úgy mutatja be, a mint órákig bajmol kenőcseivel, olykor ugyan felkél, sétál föl s alá : de kézi kicsiny tűkre akkor is ujjai közt. Angyali szépsége még nem teljes, még

1 ÁNYOS PÁL : Költeményei. Abafi kiadása. 41. l.
2 *Ugyan ott.* 42. l.
3 BARÓTI SZABÓ DÁVID : Uj mértékre vett különb verseknek három könyvei. Kassa. 1777. 32. l.

igazítani kell: még nem elég kéksége az érnek, rózsája és liliomа az arcznak, kláris színe az ajknak, feketéje a szemöldnek; s addig igazítja, míg csupa lárva lesz.[1] S Rajnis ujjongó énekkel fogadja egy igaz magyar ruhába öltözött leány képét, melyet a festőtől ajándékba kap: a franczia módra nevelt és piperézett leányok ellenében nemzeti eszményül tünteti fel.[2]

Mindez mi egyéb, mint az ősi magyar viselet visszahozó útjának egyengetése, egyetemes divatának és diadalának

44. RÁDAY GEDEON ALÁIRÁSA.

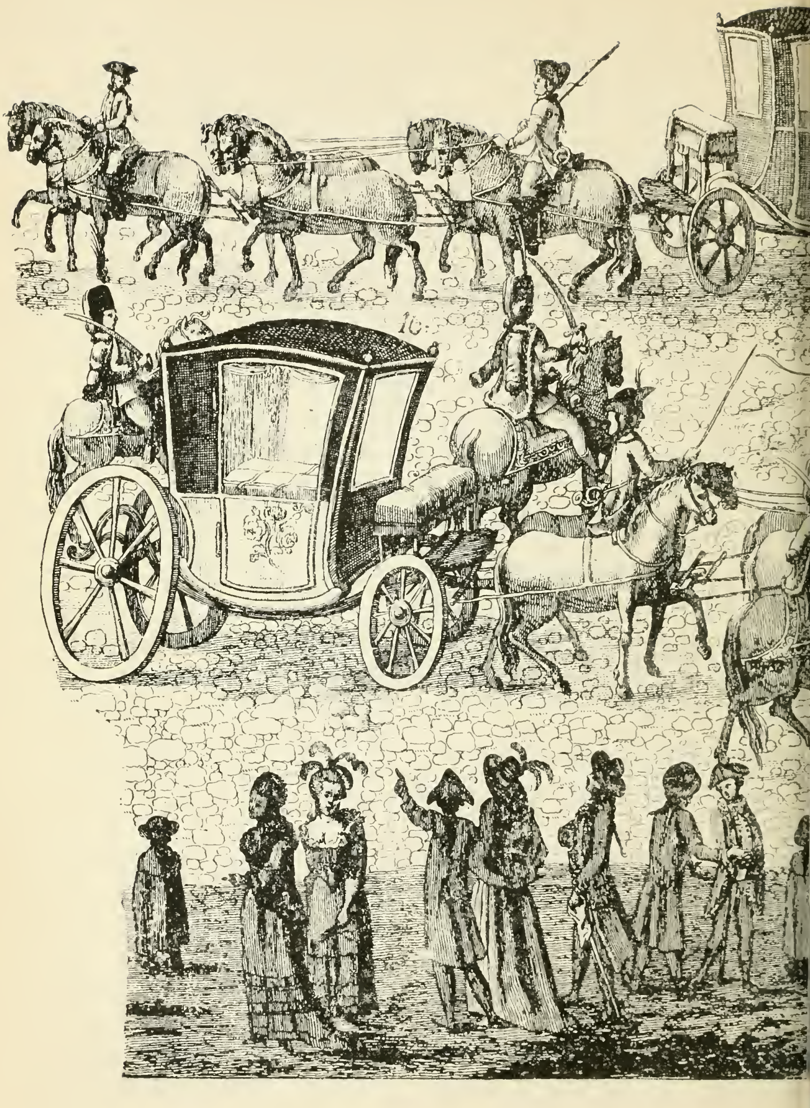
előkészítése. Péczeli is 1789 őszén nyíltan ezzel a czélzattal beszéli el, hogy két utazó angol ismerőse Komáromban nagyot bámult a templomból kijövő nyestes és nyusztos mentéjű urakon, kiszolgált huszártisztekül nézve őket; s mikor meghallotta tőle, hogy azok nemes emberek s a ruha rendes nemzeti öltözetük, alig győzte magasztalni ezt a vitézi viseletet. «Kár, hogy sokan mind nyelveknek, mind ruhájoknak változtatásával, sóhajt föl a magyarság e derék harczosa, önként törlik el nemzeti karaktereket; mennyire elsatnyultak már is azok, kik mind a kettőt fölcserélték; ha vitéz eleik föltámadnának, elszégyenlenék magokat.»[3] Ebben a sóhajtásban a fájdalom, szemrehányás és buzdítás érzete egyesül; s a magába szálló és ébredező közönség

1 Gróf Ráday Gedeon: Összes munkái. Budapest, 1892. 93. l.
2 Rajnis József: A magyar Heliconra vezérlő kalauz. Pozsony, 1781. 12. l.
3 *Mindenes Gyűjtemény*. Komárom, 1789. II. k. 155. l.

hangulatának hű kifejezése volt. A változás közelgetett, sőt meg is indult. Keresztesi József naplójában már 1789-ről följegyzi, hogy a hazafi-tűz a magok szabadságához ragaszkodó országok példájára nálunk is fellobogott s mind a férfiak, mind az asszonyok az idegen viseletet elhagyogatták és magyar ruhába öltöztenek.* Szabolcsban is, a mint Péczeli följegyzi, már ezen a télen elhányták a bóbitát, Szemere Klára, az alispán felesége ment elől a jó példával; Nógrádban és más vármegyékben is férflak és nők régi köntöseikhez tértek vissza, elhitették magokkal, hogy egész Európa szemei előtt nem lehetnek ők derekabb emberek, mint ha öltözetökre, nyelvökre, szokásukra és erkölcsükre nézve magyarok maradnak; a komáromiak pedig a nemesi bálokon oly magyarosan jelentek meg, hogyha vitéz Hunyadi s Mátyás föltámadnának, még magok is tapsolnának ily sok szép magyarságnak egy helyen való szemlélésére. Ha az asszonyok mindenütt hasonló módon cselekednének, még inkább elhitetnék, veti e hírek után a derék író, hogy ha asszony által jött bé a világra a bűn, a Szabadító is asszonytól született:** de a teljes visszahatás a maga sodró erejével mégis csak 1790 elején nyilatkozott mind az egész országon. József rendeleteinek visszavonása felszította a franczia és belga mozgalmak hatása alatt a nemzeti önérzetet, s a magyar koronának hazatérése büszke, diadalmas mámorba ragadta. Az a rajongás, az a lelkesedés, mely szent ereklyénket útjában köszönti, kíséri, futosó láng módjára terjed el. Áhitatos menetek, élükön a pappal egyházi díszben, templomi lobogókkal és énekekkel vonulnak elébe; daliás bandériumok kaczagányos mentében, kócsagtollas süveggel, tomboló paripákon sietnek üdvözletére; a szabadság éltetése és a

* Keresztesi József: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből· Pest, 1868. 176. l.

** *Mindenes Gyűjtemény*. Komárom, 1790. 1. k. 223–224. ll.

A KORON.

ALA.

taraczkok durrogása tölti be a levegőeget. Köpcsénybeen a lovakat kifogják a korona-szállító kocsiból és az ittas hazafiak magok húzzák; szerencsés kiki, ha a kocsira

45. ÚRI ÉS PARASZT VISELET A XVIII. SZÁZADBAN.

kezét teheti. Pozsonyból lelkes honleányok rövid mentében, bársonyos süveggel sorakoznak fogadására, mindenikökben a Dugonics Etelkája elevenedett fel; a komáromi szűzek háromszázan fehér gyolcsban viasz gyertyákat

visznek a szent korona előtt és magyar verseket énekelnek;* Budára az ország minden megyéjéből díszcsapatok jönnek a nemzeti kincset őrzeni, vagy inkább csak tisztelkedni körülötte: és a Te Deum Laudamus hálálkodó és örvendező hangjai szállnak országszerte a magas égig.

S most egyszerre a nemzeti visszahatás elhatalmasodik: tüzes és türelmetlen tüntetésekbe tör az idegen viselet ellen. Váradon az isteni tisztelet zajos ünneppé válik, melyre a nemesség lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogása közt gyülekezik; a múlt idők viharának emlékeztetéseként felbúg a régi kurucz-dal: «Hej Rákóczy, Bercsényi!» s felsír a Balassa bujdosó éneke: «Őszi harmat után...» Kovács Mihály plébános pedig hazafias beszédet mond a szent koronáról, mi közben jól lepirongatja a nem-magyarul beszélőket és idegen ruhában járókat, s megmutogatja, hogy e miatt úgy megromlott az erkölcs is, hogy egész Váradon Diogenes lámpásával sem lehetne találni egy szűzet s tiszta életű asszonyt.** Nem tudjuk, elméleti föltevéssel vagy személyes tapasztalatnál fogva hirdette-é, a mit állított: de azt tudjuk, hogy az idegen divatnak erkölcsrontó befolyást akkor nemcsak maga tulajdonított. Hiszen Decsy Sámuel nem hallomásból, hanem a maga megfigyeléséből bizonyítja, hogy az asszonyok, kiknek «útja tekervényes és Bölcs Salamon mondása szerént éppen oly kitanulhatatlan, mint a hajóknak útja a tengeren és a saskeselyűnek járása a levegőégben,» a német és franczia öltözet révén még a magyar ifjuságra is kiöntötték mérgeiket, úgy annyira, hogy már ritkán lehetett magyar ifjat szemlélni. Azokat, a kik ősi szokás szerint éltek és ruházkodtak, még csak kedves tekin-

* Ifj. Szinnyei József: Dugonics András följegyzései. Budapest. 1888. 59—61—65. ll.

** Keresztesi József: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből. Pest, 1868. 212—213. ll.

tetre sem méltatták; fodorítatlan és beporozatlan hajjal, kézelős ing nélkül teljességgel nem tűrhették.[1]

Most hirtelen föltámadtak a legigazabb magyar köntösök, holott előbb mindenütt mint az árvíz a német öltözet úgy eláradott; pedig csak zűrzavart okozott. «Sok nemeseket, írja egy naiv pestmegyei levél, nem esmérhettünk meg a mesterlegényektől; sok magyar dámákat az ő szobaleányoktól; a leányokat az anyáiktól. Sokszor csak irultunk, pirultunk, mikor a grófné helyett a szobaleányt köszöntöttük. Isten bocsáss, ki tudta volna őket megesmérni vagy megkülönböztetni: mindeniknek egy-egy tintukos szita lebegett a fején; ha pedig sétálni mentek, olyan nagy kalap, mint egy vámkerék... De hála légyen az egeknek, mihelyt a korona leérkezett, mint valamely fényes nap eloszlatta ezt a nagy zűrzavart.[2] A német öltönyök eltüntek. A gombkötők alig győzték verni az arany zsinórt, rojtot, mert a nemzeti viseleten az aranysujtásnak és paszománynak vége-hossza nem volt; s Erdélyben, hol minden arany fonál elfogyott, Kassáról mene a mentekötő és kalpagrojt, s nem postaszekeren, hanem a levélpostával, hogy már négy nap alatt vehessék, mikor pedig a hazában is megritkult, sok helyen a külföldről hozatták. «S lobogott a Zrinyi kucsmája», mondja Kazinczy, «minden fejen, pipacs-szín posztóból fekete magyar bárány prémjével; s ennél eszesb fejfedőnk nem lehete, mert legolcsóbb volt és legalkalmasabb; lobogott a kócsagtoll a nyusztos kalpagokon s prémet növele szája felett minden.[3] «Az asszonyi rend is,» írja Keresztesi, mintegy folytatásul, «fartoldó abroncsait, buffánjait, filegoriás főkötőit, pókháló reczeficzéit és ezer módi csúfos majmos öltözeteit elhányta és magyarba öltözött; a kik pedig azt nem akar-

3 Decsy Sámuel: Pannoniai Féniksz. Bécs, 1790. 82. l.

2 *Mindenes Gyűjtemény*. Komárom, 1790. 1. k. 337. l.

3 Kazinczy Ferencz: Pályám emlékezete. Budapest, 1889. 138—139 ll.

ták cselekedni, közönséges helyen is fejeikről letépték és összetapodták s minden csúfságot elkövettek rajtok. Az ifjak és urak az eddig oldalukon billegett peniczilus helyett széles magyar kardokat kötöttek, paripákat vásárlottak s azokon nyargalóztak. A német lakosok csak lappangottak, vagy azok is mind magyar ruhába öltöztek, mert másként nem sok bátorságuk lehetett.»[1]

Annyira forrt a nemzeti visszahatás, hogy még a tót vármegyék is: Árva, Trencsén, Liptó, magyar nyelven leveleztek;[2] hogy Kazinczy egyenesen a Mária Terézia házasítási szellemében azt ajánlja, hogy a magyar ifjak költözzenek a tót hegyek közé és ott rakjanak tűzhelyet;[3] annyira forrongott a nemzeti tüntetés, hogy Révai a volt hivatalnokokra ingerülten izgatja a nemzetet, hogy rúgja őket félre;[4] s a nemzeti szenvedély az ország észak-nyugoti határaitól délkeleti határáig élesen, kíméletlenül, szilajon háborgott, mint a viharos tenger, s a kin német ruhát találtak, azt leszaggatták róla; társaságokban, bálokban magyaron kívül más öltözetet meg nem szenvedtek.

Egész irodalom keletkezett a nemzeti ruha és idegen viselet ügyében, melynek egyik legérdekesebb darabja kétségtelenül a «*Gespräch zwischen einer ungarischen und deutschen Hose*», melynek szerzője tünődve áll meg egy kötélen csüngő magyar és német nadrág mellett, hogy az a maga sujtásos, ez a maga egyszerű volta mellett mily békésen van meg egymás mellett, mikor egyszerre hang üti meg fülét, a két nadrág beszélgetésének hangja. A magyar a németre rivall, hogy szedelőzködjék, rettegjen haragjától! A német megdöbbenve kérdi, hogy miért ez idegenkedés, hiszen eddig jó barátok voltak. A körülmé-

1 KERESZTESI JÓZSEF: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből. Pest, 1868. 183–184. ll.

2 *Mindenes Gyűjtemény*. Komárom, 1790, II. k. 143. l.

3 SZÉPHALMY VINCZE: Orpheus, 1790. I. k. 158. l.

4 SZÉPHALMY VINCZE: Orpheus. 1790. 220. l.

nyek megváltoztak, feleli a magyar, a német nadrágnak akkor indigenatusa volt. A ki valamit akart érni, német nadrágot húza fel, mert a szépnem egy része e nadrág iránt különös hajlandóságot érezett, ezért valami ötven esztendeig nem lehetett magyar nadrágot látni. Meg kell vallanom, hogy nekem e csere nem volt kedvem ellen. A magyar nadrág sorsa valóban nem a legjobb. Mindég oly erősen megfeszülünk, mint a dob; félnünk kell, mert a legkisebb mozdulat megrepeszt; azonfelül a mi a nélkül is szűk foglalatunkban még erszényt, keszkenőt, dohányzacskót kell fölvennünk; úgy hogy valóban egy teherhordó szamárhoz hasonlítunk. Nyomorúságunkat tetézendő, bekötnek egy zsinórral vagy szíjjal, mint valami pénzes erszényt. Ha az a szerencse ér, hogy jól megtermett czombokat takarunk, megvan legalább az a hiú előnyünk, hogy jól állunk, ha azonban egy pár czingár, kiszáradt békalábat kell fednünk, olyan szánalmas alakot mutatunk, hogy annak megtekintésénél szinte a föld alá sülyedünk. De el a kényelemmel, el a szépséggel, engem csak a *patriotismus* éltet. Egy német nadrág összes gyökeres jogainkat, szabadságunkat meg akarta ölni. Hát minden német nadrág ellen örökös gyűlölet legyen esküvel! Még egyszer szedelőzködj: vagy rettegj haragomtól.*

A német nadrág megígéri, de nem félelemből, mert a félelem nem a német nadrág jelleme; ám mielőtt menne, megkérdi, hogy helyes-é egy német nadrág miatt valamennyit gyűlölni? A magyar nadrág nem szereti a resonirozást, neki elég, hogy valamennyi magyar nadrág a német ellen kiabál, mit a német, ismerve a magyarnak alapjában jó szívét, kétségbe von. Különben figyelmezteti a köszönetre, melylyel a magyar nadrág a németnek tartozik.**

* *Gespräch zwischen einer ungarischen und deutschen Hose.* Thorn und Danzig, 1790. 5–6. ll.

** Ugyanaz. 7. l.

Mi magyar nadrágokul köszönhetnénk nektek valamit? kérdi ez felháborodva. Nagyon sokat; mond a német. A mint a IX. században a Moldva és Tisza mellékein letelepedtetek, olyan vad, nyers és barbár nép voltatok, hogy még a származástokról sem birtatok tudomással. Ma is még minden, a mit róla mondani lehet, csak gyanításból áll. A X. században Németországon nagy pusztításokat tettetek, mégis Geiza fejedelmetek alatt német hittérítőktől fogadtátok el a hit világát, az értelem világának egy részét. III. Ottó császár adta meg István királyotoknak az örökös királyi méltóságot, egy német császártól nyertétek első beosztástokat ispánságokra, kaptatok nádort és irott törvényeket. A XVI. században magatok egy németet, Ferdinánd osztrák főherczeget választottátok királyul, hogy a szerencsétlen mohácsi csata után a törökök ellen támaszt találjatok, mert abban a veszedelemben forogtatok, hogy egészen elpusztuljatok. 1686-ban ki foglalta el a török járomtól fővárostokat? Nem osztrákok, bajorok, brandenburgiak? Tehát németek voltak. Magatok éreztétek, hogy a németnek mennyit köszönhettek s mivel egy vitéz nemzet sohasem lehet háladatlan, Mária Terézia alatt adósságotokat a németek irányában leróttátok. Frigyes beszéde visszapattant vitézségetek- és hűségetekről s ti a hálás és vitéz nemzet nevét megszereztétek. (A magyar nadrág elgondolkozik.) Engedd meg, hogy a képet befejezzem. Miként jutalmazta Mária Terézia szeretetteteket és hűségteket? Mennyi jeles intézménynyel, boldogságtok növelésére! Mit nem tett a felvilágosodásért, erkölcsért és a vallásért? De térjünk vissza a németekre! Ki szépítette és épitette országszerte városaitokat, ki ültette kertjeiteket? Ki képezte harczosaitokat és tette ellenségeitek előtt rettegettekké? Nem németek, kik a posztót ruhátokra s a zsinórt nadrágtokra készítik? Nem németek-e leginkább, a kik földeiteket mívelik, kereskedésteket ve-

zetik, ifjuságotokat tanítják s forgalmatokat élénkítik? S ha végre bebizonyítom, hogy az a német nadrág, melyet úgy gyűlölsz, nem is német?*

S a magyar nadrág ámulására bebizonyítja, hogy franczia, angol, olasz, spanyol, lengyel viseli, ennél fogva nem a német nemzeti öltözete; s a magyar nadrág megszégyenűlve, bűne-bánva megszelídűl és a némettel összeölelkezik, azzal az ohajtással, hogy bárcsak nadrágtársai is példát vehetnének róla! Az író pedig elérte, a mit megfigyelő kiindulásában sejtet: hogy a magyar és német nadrág békésen csüng egymással s reménykedve kívánbatja, hogy bárcsak az emberek is úgy megférnének együtt.**

Ime, a magyar és német nemzetiség szembeállítása azzal a nyegle követeléssel, hogy mi mindent a németnek köszönhetünk, mert oly vadak voltunk, hogy még származásunkról sem tudtunk; persze a gót Jornandestől megtanulhatjuk; harczosainkat is a németek képezték ki, kétségtelenűl abban az időben, mikor Németországban a Miatyánkot kijavítva imádkozták, hogy: «De szabadíts meg minket a magyarok fegyverétől»; — a németek mentettek meg bennünket, persze a Morva-mezőn, Stillfried mellett 1278-ban és Európaszerte 1741-től 1748-ig. S még ez a felfogás nem is a legbadarabb, hogy ne mondjuk, nem is a legarczátlanabb. Mert Hoffmann Leopold a maga hírhedett röpiratában, a *Ninivé*-ben, a magyar divatra is kiterjeszkedik. Nevetséges látványnak mondja, hogy a kik előbb hímes német öltözetben jártak s a legújabb divat szerint Bécsből ruházkodtak, most kifent bajuszszal, nemzeti bundával, nyitott német phaetonban vagy equipageban kocsikáznak. Kenjék meg, kiáltja, a hajokat hájjal!

* *Gespräch zwischen einer ungarischen und deutschen Hose.* Thorn und Danzig, 1790. 10—12. ll.

** Ugyanaz. 12—16. ll.

A nők is nemzeti köntösbe, magyarba öltöznek, pedig csak úgy lennének magyarok, ha hajokat nemzeti hájjal kennék, három fonatba leeresztenék s mindenféle illatszer helyett magokat nemzeti parfümmel, pálinkával szagositanák; s ha semmi egyéb öltözetet, mint magyar forma és szabás szerint, nem viselnének! A patriotismus különben nem a ruhától függ: Angol-, Franczia-, Dán-, Svéd- és Oroszország egyféleként öltözik, mégis megvan a patriotismus. «De hát micsoda jogon akarnak mindnyájunknak törvényeket szabni, hogy miként öltözzünk, hogy aranynyal hímzett drága német ruhánkat az ő rajongásuknak áldozatúl hozzuk? Vajjon ezek az urak megtérítik a mi kárunkat?»* Miller Ferdinánd, nagyváradi akadémiai tanár, e magyar érzelmű író vágja vissza a *Ninive* támadásait. Nem csak a magyar nemességet, mely hazai szolgálataira méltán büszke lehet, veszi védelmezésébe, s a német polgárságot ülteti a vádlottak padjára, mert hálátlanúl nem akarja elismerni, hogy vagyonát és jóllétét a nemességnek köszönheti: de a magyar öltözetet is megoltalmazza: «*Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn und einige andere Gegenstände wider das berüchtige Buch Ninive*» czímű füzetében. Miller egy nőnek állítólag hozzája írt levelét közli. Ez a nő eredetére idegen, érzésére magyar, mert férje magyar nemes és új honát megszerette. «A tökfilkó azt hiszi,» — mondja többi közt a levél — «hogy nekünk nőkül igen udvarias bókot mond, ha a nemzeti viselet ellen föllép. Tudja meg, hogy mai nap a nemzeti viseletért igen melegen érzünk, hogy vannak nők, kik bár születésükre nézve nem magyarok, hanem külföldiek, ám méltó magyarok feleségei, kik inkább széttagolni engednék mago-

* Leopold Hoffmann: Ninive. Fortgesetzte Fragmente über die dermaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Nebst einer wichtigen Beilage. Auch im römischen Reich gedruckt. 1790. 49, 50, 53. ll.

kat, semhogy a kis magyaros főkötőt letegyék. Magam sem értem a befolyást, melyet a magyar divatok a született és meghonosodott magyar nők szívére gyakoroltak. A hatás szembetünő és pedig a férfiak kényszerítése nél-

46. MAGYAR VISELET 1790-BŐL.

kűl, nem a mint a ninivei doktor képzeli. Ám legyen a mint akarja: nekem legalább nemesebbnek tetszik, hogy egy nő, kinek ura született magyar, a nemzeti öltözetnek hódoljon, ha mindjárt a magyar nyelvet nem érti is, mint

hogy egy született magyar nő, a nélkűl, hogy egyetlen német szót is tudna, minden német divatot utánozzon viseletében!»

«Persze, egy kissé későn tanultuk meg, hogy az idegen divatokban rejlik oka, hogy a kicsapongás lobogója nálunk ma minden útczán ki van tűzve, az aljas és szemérmetlen rimákkal, kik az ártatlanságnak hálót vetnek; de kétségtelenűl még mindig van idő a régi vallást, régi erkölcsöket, szokásokat, erőt és bátorságot visszaállítani újra, hogy hazánkban egyetértés, boldogság és áldás uralkodjék!»*

A magyar öltözet különben a legkényesebb ízlésnek is megfelel. «Vizsgáljuk meg» — úgymond — «szorgalmasan, hogy a nők minden ruhadarabja nincs-e a maga helyén ízléssel megalkotva? Nincs-e minden a tartósságra készítve? Ki ne tudná, hogy mennyi magyar ruha, mely még a múlt századról maradt fönn, a múlt télen, a mikor a nemzet megújult, a mi már idején volt, észrevétlenűl napfényre kerűlt; s éppen úgy megcsodálták, mint a hogy a piperkőczök és kaczérok a párisi divatokat megcsodálni törekszenek; s reménylem, hogy engemet külföldi létemre senki sem fog pártossággal vádolni, ha állítom, hogy egy ügyes, csinos asszony képzésére nem lehet nemesebb öltözetet kitalálni, mint a magyart. Sok mesterkedés nélkűl való, mégis oly ízléses! Néhány héttel ezelőtt szerencsés voltam egy társaságban gr. Batthyány herczegprímásnál megjelenni, a hol két franczia, egy nápolyi és egy angol gavallért megkérdeztem, hogy mondják el itéletöket nyíltan nemzeti viseletünkről és állították, hogy nem is magyar szépségeket, hanem istennőket láttak benne, különösen tetszett pedig nekik a hajdísz, mely aranyhímes főkötővel vagy drágakövekkel van ékesítve, a fehér nyak, me-

* MILLER JAKAB ANTAL: Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn und einige andere Gegenstände wider das berüchtigte Buch Ninive. 1790. 7—8. ll.

lyet arany lánczok vagy drágagyöngyök körítenek, a kebel, mely arany- vagy ezüst-hímes fűző alól piheg, általán a gazdagon hímzett vagy kirakott ruha.*

Nemcsak szép, de fontos a nemzeti öltözet. Emlékezzünk, hogy némely ifjú szépének kedvéért különös viseletet öltött, hogy némely okos nő nevezetes példája a szinte kialudt hazaszeretetet megőrízte. Ha a magyar hölgyek példái átszállanak unokáikra, csodálva és követve, akkor a szeretet a haza iránt vallásban, alkotmányban, erkölcsökben meggyökerezik oly módon, mint egykor a görögöknél és rómaiaknál, hol az egész nemzet egyféle gondolkozású volt. S ebben fekszik a nemzeti öltözetnek igazi alapja, ennél fogva az bizonyos jele a felvilágosodásnak, ha a magyarok a XVIII. század végével oly alakot vesznek föl, melyet nem is fognak letenni soha.»**

Bárány Péter röpirata, melylyel a magyar anyák nevében a magyar atyák elejébe járult az 1790-iki országgyűlés alkalmából, hogy a nők is, mint hallgatók, megjelenhessenek az országgyűlésen, hogy elméjök fontos gondolatokkal mulasson, még nyomatékosabban fejti ki a nemzeti öltözet hatását és elvetésének veszedelmes következéseit. Ha a nők fontos gondolatokkal nem foglalkoznak, abból mi következik? Hát az, hogy lassanként megunván nemzeti öltözetünket, külföldi ruházatokra vágyódnak, nem tetszik az öltözet, ha csak nem Bécsből, nem Párisból való. Mivel pedig illetlen franczia vagy német öltözetben járni annak, a ki francziáúl vagy németűl nem tud: egész erővel a külföldi nyelveknek megtanulására adják magokat. Ez által elfelejtvén édes anyanyelvöket, végre a nemzeti öltözettel együtt úgy megutálják nemzeti nyelvünket is, hogy azonnal undorodik bennök a ter-

* MILLER JAKAB ANTAL: Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn. 1790. 14—15. ll.

** *Ugyanaz.* 18. l.

mészet, mihelyt valakit magyar nyelven hallanak is beszélleni.

Anya-öltözetünknek, nyelvünknek gyűlölségéből gyűlölni kezdik tulajdon nemzetöket is, sőt szégyenlik azt is, hogy magyarok.

«Mivel pedig olyanoknak akarjuk magzatunkat nevelni,» — mondja a röpirat — «a milyenek magunk vagyunk, ezen nemzeti gyűlölséget gyermekeinkbe is beoltani igyekezünk. Melyre nézve nem tetszik gyermekeinknek nevelője, ha csak nem franczia vagy német, azonkívűl, hogy talán Franczia- vagy Németországból számkivetett gonosztevő, a magyar szabadság iránt benne meggyökerezett gyűlölségből növendék úrfiában ismét öregbíti a nevelő azon gyűlölséget. Így bánik gyermekeinkkel a franczia vagy német inas is. Gondoljatok már kedveseink két ilyen nemzést, ha föltaláljátok a magyart Magyarországban, ne mondjatok bennünket feleségeteknek.»*

Mindez érvelés a nemzeti hangulat ez időbeli hű visszatükrözése: míg a honleány röpirata, «*Etwas für Ungarn*», a világpolgárias gondolkozás kifejezése. Az írónő, a ki állítólag a gróf Viczay-család vagy a felsőbüki Nagy-család tagja,** magasztalva tekint vissza Mária Teréziára, ki a fölvilágosodást előmozdította, az előítéleteket a különböző nemzetiségek között elenyésztette, hogy a magyar nemzet ne csak földjének kiváló javaival bírjon, de szellemileg és testileg is Európa egyik legragyogóbb népe legyen, mihez nem hiányzik egyéb, csak hogy azon az úton haladjon, melyet Mária Terézia bölcsesége megjelölt; magasztalva tekint vissza II. Józsefre, ki a legjobb akarattal törekedett népeinek boldogságára, ki végre minden nemzeti kívánsá-

* Bárány Péter: A magyar anyáknak az országgyűlésre egybegyült ország nagyjai, a magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések. 1790. 20—21. ll.

** Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888. 568. l.

got betölteni ígérte; II. Leopoldra pedig, az új uralkodóra bizalommal és reménykedve néz, mert nem mint király, hanem mint atya közeledik népeihez, miért tehát a gyűlölet és megvetés a könynyező népek ellen, kik a magyart nem bántották?

«Bár egyetlen okos lélek sem hibáztathatja, hogy minden nemzetnek saját nemzeti öltözete és nyelve legyen, de nem kell arra oly nagy értéket helyezni. Nem kell elfeledni, hogy nemcsak a nyelv, nemcsak a ruha, nemcsak a nemzetiség nemesíti meg az embert, de erénye is. Én bizonynyal szeretem a hazát, melegen és részvéttel, de hogy egyedül tartsam becsülésre méltónak, nem, nemes hazámfiai, úgy nem, habár e vallomást közületek némelyek nem is helyeslik: de beismerem, hogy a nemes embereket szeretem s testvéreimül nézem. Érdemeiket tisztelem minden országban, az egész világban, a legalacsonyabb kunyhókban és márványpalotákban is: oh, bár elterjeszthetném a békét és emberszeretetet, úgy a mint az keblemet eltölti, micsoda boldog egyetértés lenne köztünk emberek között. Akkor, nemes hazámfiai, pártosság nélkül a különböző népeket testvérekül néznők; sem a német, sem a franczia, sem az olasz nem lenne a különben oly vendégszerető házakban hidegen fogadva, vagy belőlük éppen kizárva.»*

A nemzeti visszahatás a magyar öltözet érdekében, a nemzeti tüntetés az idegen viselet ellen, izgalmas és egyetemes hullámzásban tartotta a kedélyeket az irodalomban és társadalomban egyaránt; de míg az életben az idegen elem megfordult vagy meghúzódott a nagy idő förgetegének iránya szerint, addig a sajtó terén nemcsak védekezni, támadni is megkísértette. A nemzeti újhodás örömzaja s mámoros riadozása messzi túlharsogta. Gva-

* *Etwas für Ungarn* von einer Patriotin. Wien, 1790. 1—14. ll.

dányi a *Falusi nótárius*-sal nem okozta, csak fokozta a fordulatot, még pedig minden esetre rohamosan, mint a nemzeti eszme egyik legerélyesebb szószólója. Hiszen a jó öregnek még múzsája is csak abban kevélykedik, hogy isten magyarnak teremtette :[1] hogyne gyönyörködnék a magyar köntösben maga? 1790 tavaszán még egy verses röpiratot is intéz a nemes magyar asszonyokhoz és leányokhoz, ugyanazzal a czélzattal, melyet derék nótáriusa szolgál.[2] Hazánk szép nemét a természet remekének mondja, melynek fénye a nap fényének tetszik. Miért? Mivel a theátrumba illő kalapokat, a ketrecz-szerű búbokat, az à la turque épült turbánokat s à la Washington rakott tornyokat, karakókat, frakkokat, furókat és buffángokat elvetették; mivel magyar főkötőt, gyöngyös pártát, sarkig érő fátyolt, arany-reczés kamuka szoknyát viselnek.

Szép gyenge karjait bibor bodorítja,
Alabastrom nyakát gyöngy, gyémánt szorítja,
Mellyjének dombjait szint azzal borítja,
Márvány sziveket is magához hódítja.[3]

Bizony megérdemlik, hogy Vestaként nekik is tüzek égjenek; nevöket emlékkővel hirdessék, a Parnassus nymphái, a Faunok, Dryádok és Syrének zengjék és magasztalják örökkön: csak hívek maradjanak! Ha ki közűlök újolag változnék s idegen divatot követne, czifra áldást kíván a fejére:

Patkányok elljenek a két buffangjába,
Szálgáljon denevér vitorlás búbjába,
Rajzzanak darázsok terepék szakjába,
Kössenek a pókok hálót sinyonjába.[5]

1 Gróf Gvadányi József: A nemes magyar dámákhoz és kisasszonyokhoz szólló versek. Pozsony és Komárom, 1790. 12. l.

2 Gróf Gvadányi József: A nemes magyar dámákhoz és kisasszonyokhoz szólló versek, mellyeket egy megváltozhatatlan buzgó szívvel bíró Hazafi a most közelebb történt választásokra nézve a megnevezett szép nemnek mulatságára és gyönyörködtetésére kibocsátott. Pozsony és Komárom, 1790.

3 *Ugyanaz*. 6. l.

4 Gróf Gvadányi József: A nemes magyar dámákhoz stb. 14. l.

S még ez nem elég: az erőteljes áldás fogantatásaként, elzengi érte a CVIII. zsoltárt, mely Dávid könyörgése az Úrhoz Doeg ellen; hangzik pedig ilyeténkép:

10. Az ő fijai bujdossanak 'el, kolduljanak és keressenek eledelt az ő elpusztult helyeken.

11. Foglalja el az uzsorás minden ő jószágát: és az idegenek ragadozzák el minden marháját.

12. Ne legyen néki, a ki állhatatos lenne hozzá a jótéteményben, és ne legyen, a ki könyörüljön az ő árváin.

13. Az ő maradékai veszszenek el, a második nemzetségben töröltessék el azoknak nevek.

14. Az ő atyáiknak álnokságok legyen emlékezetben az Úr előtt; és az ő anyjának gonoszsága el ne töröltessék.

15. Legyenek az Úr előtt mindenkor: és töröltessék el a földről az ő emlékezetek.

Gvadányi csak a kor kifejezése: az ő tüzes és türelmetlen hazafisága a korral együtt tüntet.

VIII.

A FALUSI NÓTÁRIUS.

Nem méltathatnók a Falusi Nótáriust helyesen, igazi érdeme szerint, a nemzeti visszahatás ismerete nélkül. Eszméje szerencsésen egyesítette magában a Gvadányi czélzatát és a kor törekvését: igazán egészséges és népszerű eszme volt az, melyet az író egész lelkesedéssel karolt fel és a közönség kitörő melegséggel fogadott! Ellenben az elbeszélés szerkezete, a költői műalkotás törvényei szerint ítélve meg, hibás és következetlen, kivitele pedig, a mi a csínt, ízlést, felöltöztetést, a versbeli előadás bájait illeti, — az æsthetika magasabb követeléseinek nemcsak hogy meg nem felel, de meg sem közelíti azokat.

Mi a Falusi Nótárius szerkezete? Útleírás, melyet ritka pontossággal és részletességgel ad elő, annyira, hogy a jó Zajtay mindvégig az olvasó szeme előtt marad. Kalandjai, hányatásai, lakomázásai közben maga és Zsufa fakója a közönség képzeletébe beforr, s az ismert helyek

EGY
FALUSI NÓTÁRIUSNAK
BUDAI UTAZÁSA,
MELLYET
ömmön mága abban esett
VISZSZONTAGSÁGAIVAL EGYGYÜTT
az el aludt vérü
MAGYAR SZÍVEK'
fel ferkentésere, és múlatfágára
E' VERSEKBE FOGLALTT.

Pozsonban és Komáromban,
WÉBER SIMON PÉTER költségével és betűivel 1790.

nik
get,

nel-
táb-
pá-
azt
gy-
pót
től,
ve-
s a
hez
don
sem
ng-
ába
ova
zet,
sén,
log,
, a
red
szt,
ben
íján
ban
ott,
; a
tán
egy
nak,
tete
őre

rolt
ben
szer
a m
illet
hog
]
ritk
a jó
land
fakó

és ismert vonások éltető ereje által ismerőseként tűnik föl. Minden hely, minden jelző emeli a valószínűséget, fokozza az élet köréből kikapott hűséget.

A nótárius Szathmármegyéből, a kecsegés Szamos mellékéről, Nagy-Peleskéről való, onnan indúl Budára, a táblák systhemáját látni. Lova Zsufa fakó. Nyerge első kápájára kulacsát köti, a hermecz-szíjára iszákját akasztja, azt szathmári jó borral, ezt szalonnával, sóval és vöröshagymával megtölti; abrakos tarisznyájába szép fehér czipót tesz, meg kefét és lóvakarót; aztán elbúcsúzik községétől, feleségétől, komájától, gyermekeitől, lovát az udvarra vezeti, üstökét megvonogatja, felűl és nagyot rikkant, s a falu végéig nyargal: majd nyakát megveregeti, az éghez felfohászkodik és szép lépést ballag. A tóthfalusi hídon átalmegy, a Szamostól elkanyarodik, Csengerben meg sem áll, a kocsordi töltésen óvatosan vigyáz, a déli harangszóra Nagy-Károlyba ér, hol ismerőséhez a Katona-utczába száll. Maga hajdúkáposztát eszik s bélteki bort iszik, lova szénát és abrakot kap s vályú híján dézsából friss vizet, így megerősödve halad tovább. Az alkonyat Piricsén, Szabolcs vármegyében találja, hol collegájához, a ki dadog, köszönt be, s ez jól tartja mind magát, mind lovát, a mennyire csak tőle telt. Hajnal hasadtával útnak ered megint; a Nyír homokos ligetjein sok dinnyét fogyaszt, délben azért Vámos-Pircsen alig mulat, estve Debreczenben egy szűcsnél húzódik meg éjszakára, s lovát istálló híján a pincze-gádorba köti, de a mikor a Vörös-toronyban négyet üt, felkapaszkodik fakójára, s mivel bora elfogyott, a Fehér-lóba tart és kulacsát diószegivel megtölteti; a piaczon pedig fehér czipót és fenék-szappant vesz; aztán a Látóképig kiléptet, hol a csömörtől való féltében egy pohár ákovitát iszik, úgy indúl a sivatag Hortobágynak, melyet kócsagok, túzokok, kárakatonák (akkora fekete madarak, mint az örvösgalamb) lepnek el; ott pihenőre

egy gulyás-legénynél telepszik le, ki bogrács-húst tesz föl a szolgafára, aztán megborsolja, vöröshagymázza, szép fehér czipót, a minő a kalács, helyez bundájára, megfordítja egy-egy rázással a bográcsot, melylyel megvendégeli, ő meg viszont borral szolgál; aztán a gulyás szironyos, sallangos zacskóját nyújtja, a nótárius reá tölt, kinek pipájára egy darab ors-fát is tesz, mialatt egyszerre szilajan rohan feléjök a gulya, de a gulyás egyetlen «nem oda» kiáltással megállítja, a gémes kútnál megitatja, úgy, hogy az a jó helyekre vonúl vissza; a nótárius meg felkészül és útra kel, de a gulyából nehány bika űzőbe veszi, élte már szinte utolsó perczenetére jut, mikor egy jó erős juhász két bojtárjával és hat örves kutyájával megszabadítja. A szegény Zajtay úgy megijedt, hogy nyelve is alig rebegett, de a juhász mézes, borsos és gyömbéres pálinkával helyre hozza, a miért nagy hálálkodásokkal válik meg tőlük. Innen a hallal bővelkedő Tisza partján Füredre ér s a helység házára száll, a hol három részeg vasas két czigánynyal reá roppan, komissarusnak, majd falusi kántornak hivén, meggyötri; azért kétszeresen örül, mikor a Tisza partjáig elgyalogolva, lovát a hídasba bevezetve, a révészeknek előre fizetve, szerencsésen megszabadul. Tarna-Örs irányában letelepszik, a jó fűben lovát kipányvázza, köpenyegére abrakot önt eleibe, aztán aczélt, kovát, taplót vesz elő s kicsihol, száraz fűzfa-ágból tüzet éleszt, kecskerágóból nyársat farag, szalonnát pirít, és a csepegő zsírt szép fehér czipójára csorogtatja, azt el-elharapja, borral leönti, a szeme is könybe lábbad, úgy kotyogtatja. A herczegi lakoma után nagyot alszik és későn ébred, úgy, hogy már a nap is hanyatlóban: mind a mellett zöld galandon csüngő réz compassusát előveszi s az égen tájékozódva megindul Árokszállásnak, de a Mátrahegy felől rettentő mennydörgés és záporeső kerekedik, a sötétben a Csörsz árkába esik, rémületében előbb azt

hiszi, hogy a Tiszába vész, de később a villámlásnál látja, hogy a zaj el nem borította s felszöktet az árok partjára, s egy zúgó madárszállás mellett halad el, egy lobogó tűz irányában. Csikós-tanya volt ez, melyen szállást kérve meghúzódik, lova és czókmókja a karámba jut, maga pedig a pattogó nád-tűzhöz ül, a csikós tűzdelt berbécs-lapoczkával és bogrács-káposztával megvendégeli, ő meg borral viszonozza. Eztán fölszáradva, kótyagos gazdájától útnak ered és Jászberénybe ér, hol a város sáfárában tanuló-társára akad, ki hajlékába viszi, majd a városházára vezeti, hol ebéd alatt Lehel kürtjéből jó egri bort iddogálnak, örökös barátságot fogadnak, majd elválnak s a nótárius közeledik Budára Aszódon át, hol a vendégfogadóba s Gödöllőn és Czinkotán keresztül, hol egy paraszt gazdához száll, ki akkor hajtja épen juhait esztrengára; végre beérkezik s a Duna-hídon a szathmári bíró fiára ismer, kinek præceptora volt. Nála helyezkedik el, egy gazdag budai serfőző házában.

A míg itt a kettős város szép fekvésében gyönyörködik, addig az elkorcsosodás miatt elbúsul. Sehol a régi magyar öltözet, sem az ország házában, sem a komédiában, sem a barátok templomában, sem a Hét Elektorbeli bálon. Ezért hazafias felháborodásában megtámadja és kipellengérezi az idegen öltözetűeket, nőket és férfiakat egyaránt; majd egyszerre meghallja a török háború hírét és haza készülődik. Zsufa fakóját jó áron eladja, a serfőzőtől és leányától, meg a bíró fiától érzékenyen elbúcsúzik, s egy szathmári görög szekerén elindúl; ötöd napra Szathmárra érkezik. Itt épen toborzó foly Hiripi és Súgár muzsikája mellett, majd elájul, úgy megijed, a mikor látja, hogy Sándor fia már fölcsapott. Hiában biztatja, hogy maga janitor lesz Budán, neki meg az auscultánsságot akarja megszerezni: az még a főispánnal sem cserél, olyan elégedett. A nótárius belenyugszik tehát

és hazatér, hol a község nagy ünnepélyesen fogadja, ő viszont ékesen mindent ígér, majd feleségét nyugtatja meg, hogy Sándor még unterlajdinánt is lehet, a kis Laczi meg holta után nótárius, mert ő csakugyan holta napjáig megmarad nótáriusnak, minthogy a janitorságot nem kapja meg «et sic Budára is héjában fáradott» !

Budai és pesti szereplése azonban hosszasabb, mint útazása minden kalandjával együtt, nemcsak időre, mert tíz hétig tart, de leírására is, mert a könyv nagyobb része azzal foglalkozik. Főczélja egyszerre — az idegen viselet ellen való küzdés a nemzeti öltözet érdekében, s eredeti czélja a táblák systhemájának kitanulása, hogy otthon a szerint intézhesse a falubeli tábla cynosuráját, nó meg kéz alatt a janitorság keresése egyelőre elvész szeme elől vagy szemünk elől, mert mellékesen végzi: míg hazafias támadásai nyílt helyeken, nyilvánosan hangzanak, s minduntalan megújulnak. A keserű csalódás élességre és hevességre ragadja s kezébe korbácsot adat, mely sokszor, a mint Arany megjegyzi, nem a komikumé, nem a satiráé, hanem egyszerűen korbács.*

De hát miben csalódott a derék nótárius? A főváros magyarosságában, a nemzeti ruha divatában. S minő volt a régi magyar férfi-öltözet Gvadányi szerint? A fejen kerecsen vagy kócsagtollas nyusztos kalpag, mely alól az üstök a vállra omlott; a vállat bogláros, lengő pantallér ékesítette, míg a mellet mente vagy dolmány takarta bíborból, skárlátból, bársonyból, hátul tigris vagy párducz-bőrrel, a derékon pedig skófiummal kivarrott övvel; aztán hosszú nadrág következett, meg kordován, meg karmazsin csizma, az oldalon kard és tarsoly csüngött: a kézben pedig buzogány vagy csákány. Olykor még a pánczéling is megvolt. A lovon igmándi vagy füredi nyereg volt, fecske-farkú

* Arany János: Prózai dolgozatai. Budapest, 1879. 305. l

czafranggal, sárga, vörös és zöld szironyos, sallangos vagy skófiumos szerszámmal, kirakva ezüstös vagy aranyos boglárral és tengeri csigákkal.

Ime, az igaz magyar nemes a maga ősi köntösében, lovastul, a mint a jó öreg generális rajzolja. S képe teljesen összehangzik az Apor Péter uram rajzával, melyet híres könyvében adott. Nyissuk ki és olvassunk belőle :

«A férfiak — úgymond — azelőtt az nagyja pár nyusztos süveget viselt pompára, medály rajta s abból kócsagtoll állott ki : de csak a közönséges főemberek is, ha csak jóféle gyöngyből csinált bokrétát is viseltenek ; nyárban pedig az iffiak virágból való bokrétát is tettenek süvegekben, feljül tévén az köves vagy gyöngyös bokrétát. A közönséges főemberek egyes nyusztos süveget viseltenek, az úrfiak némelykor négyszerű nyuszt-farkas süveget, abban forgó vagy kerecsen vagy ráró toll volt, kétfelé kifordúlván, néha összemenvén, némelyek sastollas forgót, de az úrfiak is többnyire mind egy pár ráró vagy kerecsen tollal, aranyból csinált és drágakövekkel megrakott forgóban... Mikor az olyan úrfiak darutollas süvegekben lódingosan, tarsolyosan felültek üszely berzsenynyel veresen festett köves, gyöngyös, klárisos szerszámokkal, aranynyal szőtt czafrangokkal feldíszített lovakra, annak is homlokán (üstök-nyomtatónak hitták) bársonyra varrott, drága medályban rakott három s néha két szál darutoll lévén, ezüst kengyelekben lábai, csizmáján aranyos gyémánttal vagy rubinttal, smaragddal megrakva : bizony akármely király udvara Európában cum recreatione megnézhette volna.*

Kivált az ifjak igen szerették viselni lovakon az csigás kantárt, szügyellőt, farmatringot. Az úrfiak olyan apró,

* Kazinczy Gábor : B. Apor Péter munkái Pest, 1863. 347. l.

mint az babcsigákkal rakatták meg szerszámjokat, melyet gyöngycsigának híttak, közben-közben sok színű öreg, mint egy kis alma, csigák lévén rácsinálva. Az nemes ifjak másféle csigás szerszámot viseltenek, az olyan olcsóbb volt.

Az ifjú legények, az kiktől kitölt, viseltek ezüst-aranyos tollas buzogányt, bársonynyal volt borítva az nyele, az végi pedig ezüstös, aranyos; az kitől penig olyan ki nem tölt, vas buzogányt viselt, az nyele ezüstös-aranyos volt, én is ilyet viseltem ifjú koromban, némelyek penig hasonló nyelű vagy czifra baltát vagy csákányt viseltenek.

Az mely ifjú legénytől az nem tölt ki, tatár korbácsot viselt, tamariskus fa volt a nyele, az két végin fehér csont, vagy vékony hosszú nyelű, két-három bog az korbácson; az hosszú volt, nohajkának hítták. Téli keztyűt ki párducz-bőrből, ki rókabőrből viselt, az nyári keztyűnek hírehelye sem volt, ha valakinél nyári keztyűt láttak volna, bolondnak mondták volna. Jut eszembe, egy valaki viselni kezdette vala az nyári keztyűt, csúfolni s kaczagni kezdették vala s szégyenletiben letevé. Bizony a fekete csizmát sem viselte más, hanem az, ki gyászolt; az dali csizmát sem viselte más senki, hanem amaz nagy emlékezetű úr Kornis Gáspár...

Nyakravalót soha máskor nem viseltek, hanem mikor útra mentek, akkor némelyike szép gyolcsból való nyakravalót kötött fel, az kinek az két vége kinek skófiummal, kinek arany fonállal, kinek vegyesen, kinek tiszta selyemmel meg volt varrva, azt függve leeresztette az övig, vagy pedig némelykor hátravetette az vállán az vállára, az hátára s ott lengett; de rendszerint portai selyem nyakravalót viseltenek, az alábbrendű emberek pedig közönséges portai nyakravalót.

Akkor minden rendbeliek jó hosszan viselték s bőven

dolmányokat, mentéjeket, ezért tartott sokáig az egyszerű köntös.»*

S miben állt Gvadányi szerint a női magyar viselet? A fejre, a konty fölé főkötő borult, melynek kerületére arany lánczot, gyöngyöt és gyémántos reszketőt tűzdeltek, a mennyi ráfért, vagy pedig a fejet fátyollal kötötték le, melynek tetejét ékköves tűkkel rakták meg; s csipkés vége lefutott sarkig és összeomolt a szoknya reczéjével. Az alabastrom nyakat keleti gyöngy, kláris, arany láncz és zománczos ékszer fedte, a kart ezüst vagy arany fonalú bíbor borította, ránczba szedve bodrosan és fodrosan és pántlikával átkötve módosan; az ujjon arany-gyűrű, a fülben arany-függő gyémánt-rózsával. A felső testet feszes derék-váll szorította össze, mindenféle színű pántlikával fűzve, két sor gyöngygyel s balra olasz bokrétával díszesítve; ehhez símult a ruha kamukából, bársonyból, ezüstös vagy aranyos brokátból, elül és hátul félig prémezve; olykor kötény, gyöngyös vagy gyémántos öv, végül csizma vagy saru, mert czipőt csak a XVIII. században öltöttek; mint Gvadányi mondja, annak nincs egy sæculuma. A leány is így öltözködött, de főkötő és fátyol nélkül.

Ime, a magyar nemes nő a maga díszében, festői kép; de már ez elüt attól a divattól, melyet Apor Péter szerint a régi asszonyok viseltek. Úgy látszik a gelezna nyusztból, nyesztből vagy petymetből az öreg generális fiatal korában Magyarországon már nem divatozott, sem a leányok hat csontú gyöngyös és klárisos koronája. A női divat gyorsabban változik: de mégis megtartott némely közös vonást, különösen a szemérmetességet és egyszerűséget a szabásban, a fényt és ragyogást a kivitelben.

A jó nótárius azzal a falusi képzelődéssel utazik Budára, hogy a népet férfiastul, asszonyostul efféle magyar

* KAZINCZY GÁBOR: B. Apor Péter munkái. Pest, 1863. 347—382. ll.

öltözetben találja; s megfordúl mindenütt, legelőször az ország házában, de úgy tapasztalja, hogy csak kevés mágnás van magyar ruhában; magok haja helyett parókásan. Olyan tarkák s olyan idegen nyelven beszélnek, hogy francziáknak vagy ángoloknak, vagy bolondnak nézi őket; a barátok templomában, hol az emberek olyan tollas és tarka ruhával jelentek meg, mintha komédiára készültek volna; meg a Duna-hídon és Duna-parton, az előkelő világ magamutogató sétányán. S elképped, felförmed, felháborodik, midőn a furcsa alakok, urak és hölgyek szemébe ötlenek. Lássunk nehányat, a mint szemléjére felvonul, a mint előtte elvonul.

Ime, az első, deli ifjú, a hídon közeledik feléje. Fordított kápájú sarut visel, a két szárán csattal, bokáján széles sarkantyúval. Plundráján elől hasadék van gombbal. Alsó haczukája kurta, köröskörül varrva rojttal, mellén az ing taréja kifityeg, ánglus csattal átszorítva. Felső ruhája hosszabb egy araszszal, ránczos is, tarka is, mint a hiúz málja, s oly szoros, hogy alig állja. Posztója marseillesi vert dragon (sötét zöld) vörös pöttyökkel, két sor aczél-gombbal, kalapja mint a malomkő, akkora, rajta tarka toll bokréta. Karimája szinte a hátára konyul. Haja csigásan bodorítva, vastagon beporozva, pántlikával leszorítva. Nyaka, mintha golyvája vagy anginája lenne, valami asztalkendővel háromszorosan körül van csavarva, inge gallérja négy ujjnyira kimered, mint a juhász-kutya örve, bugyogójáról felül, horogra akasztva csüng le kutója, afféle békanyúzó, mint a szakács-kés olyan.*

Ime, a másik, kivel a nótárius a dunai malom mellett találkozik. Rendes ifjú fehér kalappal, hamuszínű frakkban. Négy zsebében négy óra, keblében kékes papirosba foglalt könyv. Egyik kezében pálcza, benne spádé, felül

* Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom 1790. 50—51. ll.

vad kecske szarva arany-foglalással, másik kezében papirmasé-pixis; a mint halad, jártában olykor egy-egy capriolt vet. Ez a viselet à la Pape! VII. Pius hordta, mikor Bécsben II. Józsefet meglátogatta, utána kapta föl a piperkőcz ifjúság.[1]

S íme, a harmadik, — már meglett férfiú. A süvege kaskét, zöld felső ruhája kurta, nyakában mint pantaller csüng a korbács, mely arra való, hogy az utczán, ha tetszik, pattoghasson jó kedve mutogatása végett. Markában vékony csokoládé-rúd, mint valami pálcza, hogy egyet, ha kívánja, haraphasson. Jókedvében meg is szólítja bámuló nótáriusunkat:

> Hozzám elérkezvén azt mondá: hogy bon zsúr,
> Én ezt nem értettem, véltem, mondja: megszúr,
> Magyarúl feleltem: hogy ha megszúr az úr,
> Majd úgy megtaszítom, hogy orra földet túr.[2]

S íme, a negyedik — nyalka huszár-tiszt, termete mint nádszál egyenes, ábrázata kellemetes, fején magas, veres kalpag, melynek nyusztja kerületén egy bokor kócsag-toll leng; vitézkötésének rojtja mellén fekszik, melyet zöld dolmány borít: gazdag arany-sujtással, valamint testszín nadrágja is. Mellét öt sor pikkely és gomb díszíti, de skófium gombháza el van csúfolva lánczolással. Csizmája sárga. Oldalán csüng a kard és tarsoly e két szóval: Josephus secundus, de a mi rettenetes, e huszár-ruhára kaput borúl, vagy igaz nevén Schmiesz, melyet polgár és katona kényelmessége miatt fölkapott, s egyéb öltözetével elegyített.[3]

S kik e furcsa alakok? Nem idegenek, a kik talán hozzánk szakadtak, nem is budaiak vagy pestiek, a kik

1 Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom. 1790. 54—55. ll.
Ugyanott. 56. l.

3 Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. 61—63. ll.

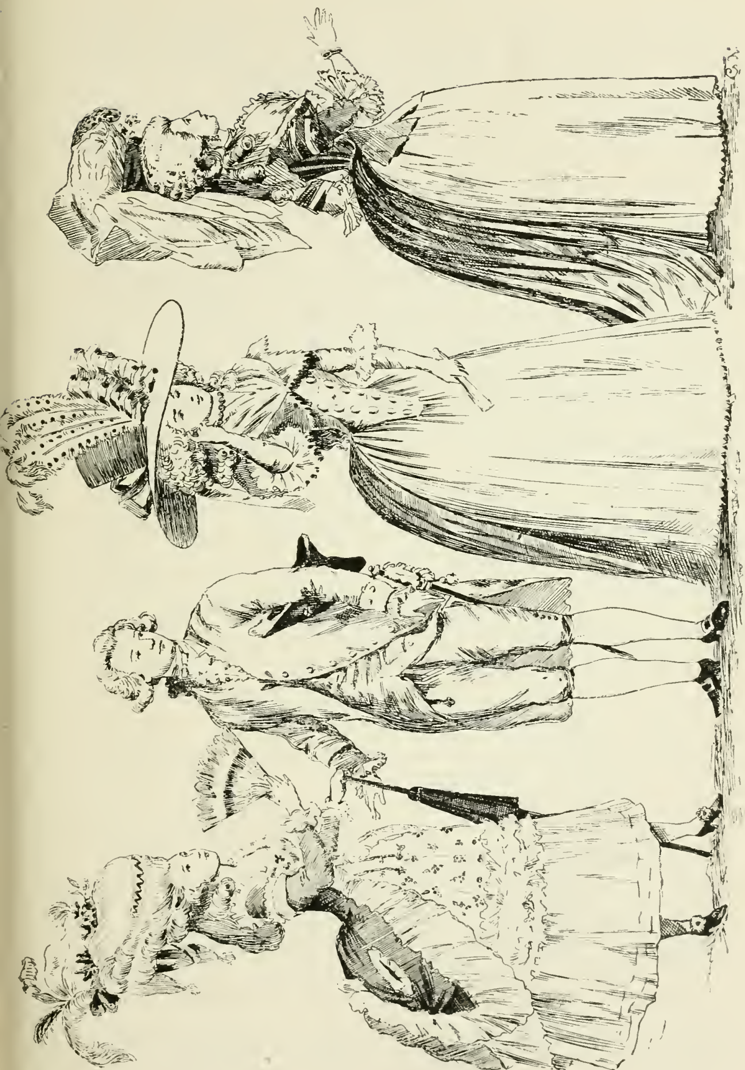
még meg nem gyökeresedtek: az első magyar gróf, a másik alispáni sarj, a harmadik sem franczia, franczia köszönése daczára, mert annál a két szónál nem tud többet, hiszen a kun Törő Pál fia, s a negyedik is jó magyar legény, ki oskola-pajtása volt Eperjesen: mégis mennyire az idegenség majmai lettek!

Hát az asszonyok hogy elváltoztak! Zajtay uram jó magyar gavallér, de rajtok sem könyörűl. A mint estve az állatviadalról jő, a duna-hídi kávéház előtt megáll és összeakad egy előkelő nővel. Ime a rajza, a női divatok közűl az első kép.

Haja felső része bodrosan áll fent, zöld pomádéval vastagon kenve és lennel kitoldva, hogy csomósan maradjon. Tupéja arasznyi villa-tűkkel fel van halmozva, erősen beporozva, hátul kikerekedve, mint valami görög dinnye, úgy hogy széles görbe fésű tartotta csomóban. Aztán két sor gyöngy köti át, bal felől bokréta diszíti, feje tetején tarka csokra gyémántos tűkkel megerősítve. Ez a fésülés à la *Persienne* s a hajpótló fejelke — sinnyon. Nyakában kláris, mellén kis arany-spádé, melyben a hadi tisztek finest látnak, gyémántos fejjel. Ruhája csodás szinű kakadüfen s két olyan szárnya van, mint a szán talpa, hasonló szoknyája is, kék előruhája pedig mint a fűrész ki van vágva, azért a ruha volante és pántlikája kuklikó — kakastoll színű. Alig biczeg, mikor lépne, mert a czipőjén félaraszos csatt és sarok van.*

S ime itt közeledik a másik. Fején magas és nagy kék kalap forgácsból, melyről négy vékony szalag ereszkedik le, a négy végén négy csattal; az egész olyanforma, mint a vasasok rézdobja. Képe ki van czinóberrel festve, haja hátúl három ágra fonva, ruhája ránczos s faráu oly vastagon fut össze, mint valami ponyva, s pántlikák kötik

* Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. 89—90. ll.

47. AZ 1789-IKI DIVATOS ÖLTÖZETEK.

együvé; két oldalán pedig tarisznyaszerű puffancsok vannak. A ruhája *à l'anglaise*, színe Cupidóhas-szín, a puffancs neve buffán, s a kalap és csatt angol.[1]

S ime a harmadik — *karakóban.* A híd végén szép sátorban fagyost és limonádét árulnak. A nótárius bemegy s elámúl, a mellette levő leány mint a pipis úgy jár, mint a gerlicze úgy nevet. Karjában bodros, fekete bolognai kutya, a *Bizsu*, melyet csókolgat és magát csókoltatja véle. Kalapján sok olasz virág és szép zöld cziprus-ág van, öltözete lebegő, tág. Felső ruhája rózsaszín tafota, mely hátán, mint a Mózes táblája úgy áll. Különben rövid. A két karján ránczba van szedve, alatta violaszínű szoknya. Füléből hosszú aranylánczok függnek le, mellén a bodrok megszámlálhatatlan ránczczal halmozódnak fel. Ez a divat *spanyol.*[2]

S végre itt a negyedík — olyan furcsa alak, hogy a nótárius nem tudja róla, férfi-e vagy asszony? Főkötője vereses *tintuch*, elején fél rőf hosszú csokorral, kerülete akkora mint egy szita, melynek vége zsup gyanánt csüng a hátán. Haja homlokán le van nyírva, képe berzsenynyel kifestve, öltözete férfi ruha: de kezében legyező, s

> Mint reszket a pitle, mikor őröl darát,
> Úgy riszálta ez is, ha ment, a vén farát,
> Ha vigyorgott s nyitá két hitvány agyarát,
> Hinnyogni gondoltam barátok szamarát.[3]

S mifélék e divatos hölgyek? Nem jövevények, kik Angliából, Franczia- és Spanyolországból költöztek magyar emberek feleségeiként a Duna mellékére, hanem egytől-egyig magyarok; az első magyar grófnő és ura magyar gróf, a hétszemélyes tábla bírája, a második ma-

1 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. 102—103. ll.

2 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. 107—109. ll.

3 Ugyanott 112. l.

gyar bárónő, ura is báró, királyi kincstárnok; a harmadik az ítélő mester leánya, a negyedik a szegedi bíró gyermeke, ha ugyan nem ellenmondás az állításban, hogy gyermeknek nevezzük azt, ki a haragos satirikus szerint:

Hiába polczolja két melle czápáját,
Összefőzte vénség dere már pofáját.*

A nótárius csakugyan keményen haragszik. Elragadja a magyarság szeretete és idegenség gyűlölete, úgy hogy a férfiakat kötéltánczosnak, anglus rongyának, világ bolondjának nevezi s a bécsi őrültek házába küldi. Kis híja, hogy Törő nyakából a korbácsot le nem rántja és a satira korbácsa helyett azzal el nem hányja őket. S még mindez csak hagyján. A hogy a nőket pántolja, már nemcsak az æsthetikai, de még az ethikai szép ellen is erős vétség és dancsos szabadosság, pedig ugyancsak nagyra van a nótárius, hogy ethikát is tanúlt. A grófnőnek nemcsak azt vágja oda, hogy olyan mint valami tánczosné, operai énekesné, vagy maga a hecz-mesterné, a mint az állat-színház tulajdonosának nejét hívják; de arra is figyelmezteti, hogy kis spádéjára ne legyen büszke, mert a hadi tiszteknek más spádéjok vagyon, melylyel ha benne kárt tesznek, majd Akteon, a gróf, szarvassá lehet. Maradjon magyarnak: a perzsa, a török, a mongol és chinai nő nemzeti öltözetben jár, miért ne járhatna a magyar. Hiszen

A nagy Jupiternek az ő felesége,
A midőn kivánta, ki tessék felsége,
Ki tessék testének épsége, szépsége,
Így öltözött az fel, ez volt dicsősége.**

A báróné előtt csúfondárosan találgatja, hogy nem tudja mik buffánjai: rézdobok, iszákok, abrakos tarisz-

* Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. 115. l.

** Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. 97. l.

nyák, vagy üres zsákok, aztán egyszerre ruhája színére, a Cupidóhas-színre térve át, mely mindenesetre idétlen elnevezés, nem is lovagiatlanúl, hanem nemtelenűl támadja meg, egyenesen női tisztességében.

Az ítélőmester leányával szelidebben bánik, hiszen olyan fiatal és zsenge, mindössze előbb színházi Flórának, mert oly komikus ruhát visel, aztán Diánának teszi meg, mert kutya van a karjában, majd több jóindulattal, mint szemrehányással buzdítja a magyar viseletre: de már a szegedi bíró lányának, ki különben egy postai író-deák felesége, érdes és vaskos gorombaságokat csap az arczába származásáról, koráról, megasztáról, általában mindarról, a mi a nőnek legégetőbb sebe. S a jó nótárius meg van magával igazán elégedve, hogy szent leczkéje sikerűlt, sőt csodák csodája, e szipirtyó kivételével üdvösen is hatott; pedig inkább meg lehetne elégedve az emberek türelmével, hogy reá rézve minden komolyabb következés nélkül öntötte ki hazafias szívét és salakos szavait. Az a közönség, mely az idegen beszédűeket nyílt helyen megkergette, az idegen öltözetűekről köntösüket letépte, Zajtay uram válogatatlan kifejezéseit köztetszéssel fogadta és lelkesen megtapsolta. A Gvadányi kitörése egyfelől a közönség kitörésének visszhangja, másfelől kísérője és élesztője lőn, s legottan nagy népszerűségre jutott, mert a közönség mindig elfogúltan felkapja és magasztalja, a mi szenvedélyére hivatkozik, vagy hiuságát legyezgeti. A nótárius eleget tett mind a kettőnek, pellengérezte az idegenséget, dicsőítette a magyarságot: azért ki csodálkoznék rajta, hogy minden gyarlósága daczára új meg új kiadása kellett.

Szerkezete hibás, következetlen, a mint említettük. Mert a nótárius szerepe és jelleme megtörik, nemcsak, sőt határozottan megoszlik két ember között, az egyik a falusi nótárius, kit a véletlen útja alatt kalandról-kalandra

sodor, öntudatlanúl és akaratlanúl, a másik a magyar generális a peleskei nótárius képében, a mint ez Budán és Pesten kirohanásból kirohanásba csap, öntudatosan és készakarattal. Az jóízű, bár nem valami nemes komikai alak, a maga bohó nagyzásával, mely czélja és tudománya fontosságáról szivét annyira eltölti, hogy szánva nézi le a szegény szűcsöt, ki a debreczeni kerületi tábla rendjéről és eljárásáról nem adhat neki fölvilágosítást, hiszen feje gomba, munkája goromba, míg ő Verbőczivel teli; jóízű komikai alak a magafitogtató tudákosságával, mely belőle egyre ömlik úton útfelen; a mint elesteledik, kiveszi rézcompassusát, vizsgálja órája polusát, kalapja szarvából tubust csinál és astronomus módjára nézi a via lacteát, a Jupiter, Saturnus és Vénus csillagát, hogy levonja állásukból a consequentiát, mi mind meg nem menti, hogy a Csörsz árkába ne zuhanjon és önkénytelenűl meg ne fürödjék; jóízű komikai alak a maga ijedező természetével, mely a bikák kergetésekor halálverítéket üt ki testén, és már sötéten festi képzeletében a végét, mely a részeg vasasok kardja villogtatására és káromkodására tétlenűl vergődik, míg komisszárosnak nézik, majd keserves buzgalommal énekli a «Csorda pásztorok» kezdetű karácsonyi éneket, mikor kántornak hiszik, s a gyáva megszeppenésért és zaklató meggyötrésért a czigányokon vesz elégtételt, fizetés helyett kardlapozással fenyegetve őket, mire megugranak, hogy ő is kaczagjon valakin, a kin annyian kaczagnak, mint az öreg Bencze a jámbor kapuson, ki a lovakat fékkel és zablával köti be az istállóba, s úgy ád nekik szénát és abrakot, s rettenetesen csodálkozik, hogy nem esznek, noha ehetnének. Ez, a generális a nótárius képében, tüzes satirai alak, a legigazabb felháborodással és leghazafiasabb szándékkal, de több van benne a becsmérlő csúfondárosságból, mint az erkölcsi emelkedettségből.

A hogy a nótárius az ő szent leczkéiben ki-kitör, úgy senki idegen létére nem beszélhet vala még abban az időben sem a férfiakkal, annyival inkább nem a nőkkel. Bezzeg, ha úgy forog kardja Tisza-Füreden, mint nyelve Budán, akkor nem kell vala sem tánczolnia, sem énekelnie. A nótárius a fővárosban nemcsak szembe áll mindenkivel, de fölűl is helyezkedik mindenkin, s mint erkölcsbíró élesen, szilajon és vakmerőn ítél és büntet; egyetlen mentsége az az érdeme, hogy jó ügyért buzog és dühöng, mert buzgósága nem egyszer bizony dühöngés. Gvadányi e kettős alak festésében csak annyira következetes, a mennyiben mind a kettő a költői alkotás alsóbb neméhez tartozik: az a helyzeti komikum körében mozog, s a furcsa az ismeretlen és váratlan viszonyokba keveredő hős viselkedéséből, az alak és viszonyok ellentétéből fejlik, ez a satira kezdetiesebb fajához, a személyeskedő gúnyhoz folyamodik, sőt sokszor inkább czégérező pasquill, mint korholó satira, noha az öreg váltig erősíti, hogy soha életében egy pasquillust sem munkált, mert soha felebarátjának becsületében nem gázolt, sőt nem ócsárolta,* nem egyenes pasquill bizonyos emberre, hanem az hangjára és modorára nézve.

A kettős alak különben egészen elüt egymástól, sőt annyira idegen, mintha nem is tudna egymásról. A falusi nótárius Budára rándúl a táblák systhemájának megismerése végett; ott pedig a csalódás és fölháborodás mintha egyszerre kiforgatná czéljából és magából, az idegenkedők ostora lesz, a maga és faluja érdeke helyett nemzete és hazája érdekében a visszahatást szolgálja, azért harczol. S mikor csalódása és felháborodása a harag kiöntésével megcsillapodik, s a török háború kitörésekor Nagy-Peleskére visszatér, honn faluja üdvözli: nagyot köhent és ma-

* Gróf Gvadányi József: A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása. Lipcse, 1791. IV. l.

gát meghajtja, kezében hosszú papirost tart és «altiori stylo» így számol be útjával:

Hic sum ego, qui sum Nagy-Zajtay István,
Tiz hetet töltöttem, tudja ketek, Budán,
Ott a processusok mint folynak a táblán,
Már tudom, Kitonits úgy nem tudta talán.

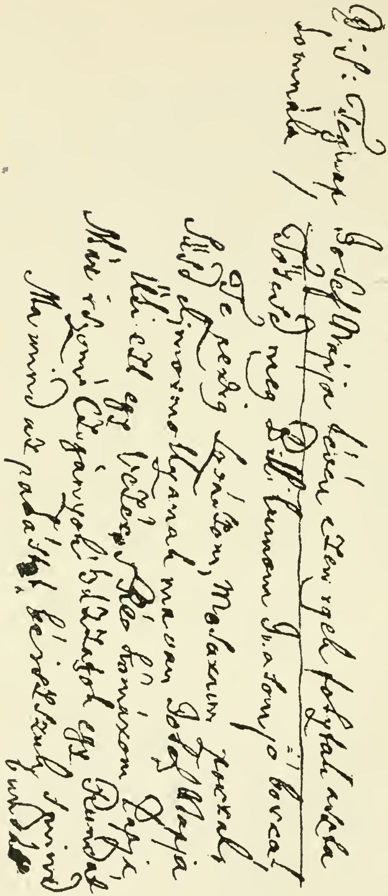
Ez papíroson van az egész systhema,
Akadjon elömbe akár minő théma;
Szólok pro és contra, nem leszek én néma,
Deliberálok is, szalma-e vagy széna?

Igérem, hogy leszek ketek patronusa,
Légyen az helységnek bármely processusa,
Megmutatom, hogy van oly nótariussa,
Kinek fejében van egész Huszti jussa.*

A jó nótárius maganagyzásával feldicsekszik, hogy a perrendtartást úgy kitanúlta, a mint talán Kitonich sem tudta, a módszeres törvénykezési útmutatás híres útmutatója, hogy a büntető jogot úgy elsajátította, hogy Huszti, alapos magyarázója a fejében van egészen; sőt ígérkezik hathatós patrónusnak mindennemű pörben; de ő kelme teljesen elfeledi, hogy Budán egyebet is csinált, nemcsak a táblák systhemáját vizsgálta, ha ugyan vizsgálta. A peleskeieknek semmit sem említ vitézi szerepléséről, mintha nem is ő lenne az a szókimondó jeles hazafi: Budán megfeledkezik Peleskéről, Peleskén Budáról, pedig egyetlen négy soros szakaszszal elbeszélhette volna s a peleskeiek bizonynyal többre becsülik érte, mint Kitonichért és Husztiért, kiket névről sem ismernek vala.

Azt lehetne talán mondanunk, hogy az író a nótárius kettős alakjával oly jellemet törekedett rajzolni, mely a viszonyok sodró erejénél fogva cselekvésre lobban, s ekkor zajos és munkás, míg e sodró erő nélkűl nyugodt és csön-

* Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. 139—140. ll.

48. GVADÁNYI LEVELÉBŐL PÉCZELIHEZ.

des, innen az a kettős természete és szerepe: de nem, a jellemfejlesztés ama kezdeties korában ily nehezebb psychologiai problema az eszébe sem ötlött, Gvadányi egyenesen csak satirát írt. Azért nyújtja az elbeszélést tűkör gyanánt; azért mondja Péczelinek, abban a levelében, melylyel a munka kéziratát neki megküldi, 1788 május 10-ről, hogy az nem egyéb, mint satyra. Megemlítve, hogy ifjúságától kezdve víg géniuszú ember volt, azért minden eddigi munkái játékosak voltak; aztán így folytatja: «Ezen satirám is, melyet az abajdoncz szívű magyar gavallérok és dámák ellen írtam, hasonló bordában szövött munka, azért is fogok örvendeni, ha történhető komor óráiban t. földi uramat mosolygásra bírhatja.»*

Ime, az író szándéka szerint a Falusi Nótárius satyrá-

* Dr. Kovács Dénes: A Gvadányi-Album. Budapest, 1888. 42. l.

nak készült, ha jelleme és szerepe kettős, nem az ő akaratából esett. A hiba magva már a kezdet kezdetén el van vetve, a mikor Gvadányi más czélt tűz nótáriusa elébe, mint a maga czélzata. Ha a magyar Budát megy meglátni és nem a táblák systhemáját vizsgálni; ha útja alatt nem tréfálja és gyötri meg annyi kaland, nem ütközik annyiszor össze a viszonyokkal, mikből komikuma kifejlik: akkor jelleme egységesebb maradhatott volna. Csakhogy épen java része fejében. Vagy ha a jó Zajtay e kalandokra kissé bátorabb legény, a mi, elismerjük, végzetes összecsapásra is viheti vala, de utoljára komikus kénysze-redésre is: akkor is következetesebb lehetett volna. Mert ne mondja senki, hogy kényelemszeretete miatt riadozik, hogy nevetséges ijedezése, félsze nem gyávaságból, hanem abból származik, hogy irtózik minden háborúságtól. A ki annyira szereti a kényelmet, mint Solymosy Sándor a nótáriusról hiszi,* az nem kél akkora útra abban az időben, a mikor az emberek fogalmai a távolságról még külföldön is olyanok voltak, hogy a weimariak a nehány mérföldnyire eső Dessaut a távol Dessaunak emlegették, a mikor nálunk a közlekedési útak járhatatlansága és bizonytalansága miatt még a szomszédos megyékbe is alig jártak, az nem vállalkozik annyi törődésre és fáradságra, nem áll szembe az egész budapesti lakossággal, a mi bizony elég mozgással és zaklatással van összekötve.

A nótárius nem annyira kényelmeskedő, mint inkább fontoskodó ember. S mikor felsül, bikák megkergetik, vasasok megénekeltetik, kiesik mutatós képéből, a fontoskodásból, és nevetségessé lesz. Szeret jól enni, jól inni; magára, tarisznyájára, kulacsára mindég kiváló gondot fordít, bodor pipafüstje mellett elnagyzik: de mihelyt falujából, ismert környezetéből kiszakad, a szabad pusztákon,

* Dr. Kovács Dénes: A Gvadányi-Album. Budapest, 1885. 122. l.

szilaj állatok között, vagy idegen községben, éjjel, fegyveres katonákkal szemközt: ijedező és riadozó. Mindjárt elvész Verbőczivel teli feje. A maga kicsi hatalmában biztos és elbizakodó: de ismeretlen veszedelem előtt hirtelen megszeppen és megalázkodik. Budai vitézkedése, ha csak a vér elkapásának és rugaszkodásának nem veszszük, érthetetlen; minden esetre következetlen és megokolatlan. A két alak nem illik össze. Az író nem bírta egyesiteni, s a jellemet az alapeszmével összeforrasztani. Mert jól mondja Arany János: «Gvadányi nemcsak egyénítésig (persze a művészi egyénítésig), nem jutott el, olykor még a typusból is kiesik. Nótáriusa majd tanúlt ember, majd tudákosságban nevetséges; egyszer józan felfogással a költő véleménye tolmácsa, másszor bohócza ferdeségeiben. S e kettőssége, hogy okos és balga ember egyszersmind, nincs a jellemben összeforrasztva oly módon, mint például a Cervantes nagyhírű lovagjánál, ki csak arra nézve bolond, a mi rögeszméjét érinti, egyébként okos ember lévén. Csupán egyet hozok fel. A nótárius egyben-másban tanúlt, olvasott, gondolkozó férfiú volna, ki osztályából értelmessége által kiemelkedik, habár az újabb kortól, a nagy világtól el van maradva. A mellett igaz ember, egyenes szívű, hivatalában buzgó, a falu ügye jól folytatásában büszkeségét helyező. Hogy illik tehát szájába végrendeletének az a cynikus helye, midőn dicsekszik, hogy bibliothekája csak 50 kalendáriomból áll, melyekbe igazat, nem igazat beirkált, még hozzá is toldott, s a falusi nótáriusok: «hogy ha jegyzésimet gyakran olvasgatják, a tudatlan népet ők megvakíthatják, a portiót rájok duplán felvethetik és így ennek felét szintén eltehetik».*

Semmikép sem illik. Még az sem menti, hogy a *Budai utazás* és az *Elmélkedések* önálló munkák, melyek meg-

* Arany János: Prózai dolgozatai. Budapest, 1879. 298—299. ll.

A

FALUSI NÓTÁRIUSNAK

ELMÉLKEDÉSEI,

BETEGSÉGE, HALÁLA,

ÉS

TESTAMENTOMA,

MELLYEKET

két ſoros Versekkel ki-adott, és Új Eſztendő-béli Ajándékba, Hazánk Dámáinak, és Gavaléraiuak nagy ſzívesſéggel nyújtya

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF

Magyar Lovas Generális

ezen bé-állott 1796. eſztendőnek első napján.

Ecce quomodo moritur justus

Pozsonyban,

Wéber Simon Péter költſégével és betűivel.

1796.

edig
ıeg-
inál
ɜgy-
tar-
dött
jó-
még
na-
ıber
;yes
ıiba
lhet
Már
tét :

ótá-
is.
dú-
ltői
el,
be :
lte.
em
ve-
nű-

zeti
dai
ıta,
eg-
jta,
va-

sásában életétől fogva nagyon gyönyörködött, s figyelmes

szil
res
vés
tos
me
a
he
A
a j
Ar
mű
bó
ság
mé
tős
jel
va
rög
eg
so
ált
el
hi
sé
az
cs
be
ha
m
en

ut

* Arany János: Prózai dolgozatai. Budapest, 1879. 298—299. ll.

jelenésében hat év a különbség; hat év tapasztalata pedig nagyot változtathat a gondolkozáson, veleményen, meggyőződésen egyes kérdésről, — változtathatott Gvadányinál is, bármilyen conservatív volt különben: de ha már egyszer az író megtartotta az alakot, meg kellett volna tartania a jellemet is; nemcsak azért, mivel úgy vésődött bele a közönség képzeletébe és tudatába; a közönség jóhiszeműsége iránt pedig kímélettel kell lennünk: de még inkább azért, mivel a peleskei nótárius élete korában, nagyobb fia katona, kisebb fia már jurátus levén, az ember gyökeresen át nem alakúl, ha néha gondolkozása egyes kérdésről megváltozik is. A jellem jó és rossz szokásaiba inkább belerögzhetik, egyes vonásainak árnyalata sötétűlhet vagy derűlhet, de önmagának ellentéte nem lesz. Már pedig az utazó és végrendelkező nótárius egyenes ellentét: az a becsületes, ez a semmirekellő nótáriusnak képe.

A jellembeli következetlenség mellett a Falusi Nótárius szerkezetének hibája az énekek egyenetlensége is. Az egyik hosszú, a másik rövid, egyik tartalmas és fordúlatos, a másik üres és lapos. Úgy tetszik, az író a költői alkotásnak se belső, se külső törvényeiben nem merűlt el, az anyagot az énekek keretei szerint nem osztotta be: hangulat és ötlet szerint írta, a mint isten írnia engedte. A tervet nagyjából elgondolta, de részleteiben ki nem dolgozta, amint az egységes összhang biztosítása követelte volna. Pedig nem lehet mondani, hogy épen művészi tudatosság nélkül járt el.

A könyvet Gvadányi hosszabb előljáró beszéddel vezeti be, melyben az ismeretes fogással él, hogy ezt a *Budai utazást* egy régi, jó ösmerősétől, Borsod megyéből kapta, mikép olvassa el a verseket s adja ítéletét róluk; megérdemlik-e a világ elébe terjesztést? Csodálkozott rajta, mert maga poeta sohasem volt, bár az ékes versek olvasásában eleitől fogva nagyon gyönyörködött, s figyelmes

elmével az egész munkát nehányszor elolvasta, latba is vetette, a mennyiben csekély tudományának próbaköve megengedte: de benne semmi olyast nem talált, a mi jobbítást és pallérozást érdemelne. Sőt annyira megtetszett verseinek természet szerint való folyása, szép magyarsága, ámbár palástolt, de jóra igyekező mivolta, hogy elhatározta a maga teljességében kiadni. E végből tizenhárom részre osztotta; a részek élé rövid tartalmi összegezést írt; a különös szavakhoz, tudományi vonatkozásokhoz magyarázó jegyzeteket csatolt, a barbarismusokat és franczia szavakat magyar kiejtés szerint írta át, a csípős zoilusok és kaczagó momusok támadásaira csak azt veti: quot capita, tot sensus. Diogenes hordóban, Aristoteles Nagy Sándor udvarában lakott. A kinek nem tetszik a Budai utazás, olvassa a Magellan és Cooke utazásait, vagy Colombo és Vespucci bolyongásait, vagy menjenek János jeruzsálemi királylyal Palesztinába, de meg is izzad az üstökök. A szegény nótárius, mivel Mahomettel a holdvilágon keresztűl nem utazhatott, hosszabb utazást nem írhatott. A kinek pedig ez útazás nem tetszik, vegye kezébe Cervantest vagy Wielandot, don Quijote és don Sylvio dolgait, bennök elég furcsa és nevetséges dolgokat talál: de mégis csak mesét. A Budai utazás annyival kedveltebb lehet, a mennyivel *valóbb.**

A valóság, a mit Gvadányi visszaád; a valóság, a minek megváltoztatására törekszik. Nyersebb és darabosabb mint Horátius és Juvenális; az ő majd komikus, majd satirikus elbeszélése fejletlenebb és művészietlenebb, mint ezek satirái. Alakjai nem állanak a don Quijote és don Sylvio magaslatán, mert ott a jellem és szerep egysége a legtudatosabb művészettel és következetességgel van megokolva; de minden hiányok daczára és ellenmondások

* Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. VII—XI. ll.

ellenére ép úgy élnek a nemzet képzeletében és tudatában, mint ezek. Gvadányi nyersebb és darabosabb, mint a világirodalom nagy mesterei, egész az erőszakig goromba az abajdonczok irányában, de azzal mentegetőzik, hogy megérdemlik; miért szégyenlik, hogy magyar vérből születtek. «Jól átlátta a nótárius, — mondja Gvadányi, — hogy ezek azok, kik Memphis templomában csak azért imádják az Apis istent, mert szarvai meg vannak aranyozva. Megtanúlta azt is, hogy a megélemedett cserfának héját le nem lehet faragni penicilussal, csak bárddal vagy fejszével.»* A mi hazafias magyarázatnak elég, de művészi megokolásnak kevés: még is mi az oka, hogy Gvadányinak olyasmi sikerűlt, a mivel egész írói nemzedéke nem dicsekedhetik! Két olyan alakot teremtett, mely a nemzet minden osztályában ismerőssé válva, mintegy az élők, járókelőkhöz csatlakozva, az együgyűek előtt mint valóságos élő személy tűnik föl az emlékezet után.** Míg a megújhodás költőinek személyei és jellemei alig éltek tovább, mint a fa levelei, melyek tavaszszal fakadnak s őszszel elhervadnak, s mindössze az újjászületés mesterének és vezérének, Bessenyei Györgynek egyetlen alakja, a műveltségében elmaradt, de érzésében hazafias *Pontyi* daczolt nehány évtizeddel: addig a peleskei nótárius, Zajtay, és az első szökött katona, Rontó, egy század elmúltával is él. Történetök mai nap is meg-megakad a mestergerendán, annak az olvasó közönségnek kezében, mely a leghálásabb és legkövetkezetesebb minden olvasó közönség között.

Az irodalom már többször fölvetette és fejtegette ezt a kérdést. Majd az olvasóközönség fejletlenségének, majd a mulattató könyvek hiányának, majd megint a népies

* Gróf Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom. 1790. XII. l.

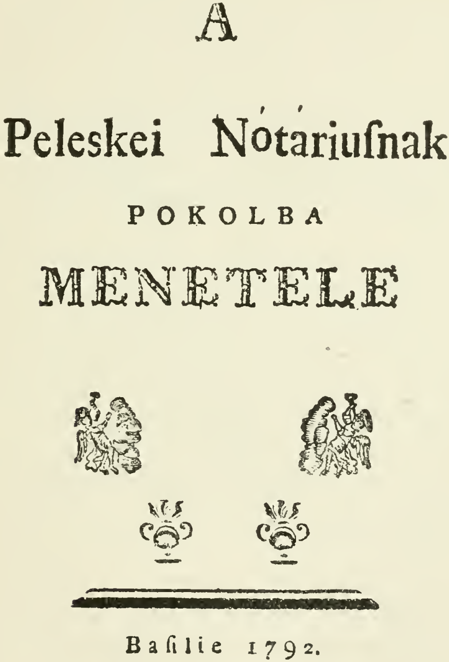
** Arany János: Prózai dolgozatai. Budapest, 1879. 296. l.

nemzeti költészet Gvadányiban megújuló erejének, vagy az idő áramának tulajdonította. Ám ez okokon kívűl, melyek halhatatlanságukat elősegítették, bár nem biztosították volna, sokkal éltetőbben hatott a tárgyak szerencsés megválasztása, a mi már maga költői érdem, mert az író helyes érzékére vall.

A peleskei nótáriusban a falusi jegyzői kart mutatja be, melynek felállítása és szervezése II. József egyik legfontosabb intézkedése és legjelentőségteljesebb újítása. «Addig a paraszttal — mondja Marczali Henrik* — nem érintkezett más műveltebb ember, mint a pap és a mester. Most az állam is küld oda képviselőt, mert a nótárius nem más, mint a burocratia utolsó hajtása, mely egész a legszélsőbb rétegig leviszi a központi rendeletek hatását». Az a hivatása, hogy a nép igazi védője legyen a földesúr ellenében, az állam és falu együttes javára. Teljesen új osztály, mintegy közvetítő a nemesség és jobbágyság között, mely életrevalóságával csakhamar nyomós helyet foglal el a társadalomban; teljesen új az intézmény is, melyet szolgál, de jóakarattal csakhamar beleigazodik tisztébe. Zajtay uram ép a beleigazodás idején, az intézmény első éveiben utazik Budára a táblák tanúlmányozása végett; nemcsak becsvágya, de szüksége is, mert úgy Nagy-Peleskén, mint általán országszerte még megállapodatlan a falu táblája, az ügyvitel módja; így útjának kétszeres értelme van. Különös tisztességére válik, hogy arra épen ő vállalkozik. Nagyzása és fontoskodása, hogy egyenesen *az ország tábláinak* systhemája jut eszébe, hogy annak cynosurája szerint akarja községében az eljárást vezetni — mosolygásra indít, de buzgalma és önzetlensége, mert egyelőre csak falujára gondol, megnyer irányában. A peleskei nótárius alakjának és czéljának újdonságánál fogva megragadta az

* Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. Budapest, 1888 II. k. 60.

érdeket s mindjárt olyan népszerűségre emelkedett, hogy már két esztendő múlva, 1792-ben akadt ember, ki a *nótárius pokolba menetelét* írta meg. A műhöz Gvadányinak semmi köze: sem szelleme, sem gondolkozása, sem prózája nem egyezik az övével. Hosszú ideig ugyan még

A

Peleskei Nótáriuſnak

POKOLBA

MENETELE

Baſilie 1792.

49. A »POKOLBA MENETEL« CZÍMLAPJA.

Arany és Toldy is a generális munkájának tartották: de minden alap nélkűl, mert a nótáriusnak csak a neve szerepel a czímlapon, az elbeszélésben jóízű alakja, a maga jellemző vonásaival sehol föl nem bukkan, még egyenes és világos vonatkozás sincs reája. Csak a nótárius hódí-

tásairól tanúskodik. S minél inkább fejlődött és erősödött a falusi jegyzői kar, annál tovább terjesztette, annál állhatatosabban emelte első nevezetessége emlékezetét. Zajtay alakja és a jegyzőség intézménye összeforrt és száz esztendő múlva, a könyv megjelenésének százados évfordulója alkalmából, a jegyzők országos egyesülete koszorút tett a költő sírjára. Kétségtelenül hozzájárult a sikerhez a Gaál József jeles bohózata, de csak a száz év második felében, első felében csupán a maga erejéből élt. Pedig, hogy jó erőben lehetett, bizonyítja a Gaál rátámaszkodása is.

A tárgynak szerencsés megválasztása mellett a peleskei nótárius halhatatlanságának biztosítására még sikeresebben közrehatott a költő elhitetésének ama módja, mint Arany János helyes érzékkel emeli ki, mikép szinte okiratilag bizonyítja, hogy alakjai valóságos élő személyek, hogy az események mind úgy történtek, a hogy ő elbeszélte.* Ám elemezze valaki a Falusi Nótáriust, minden vonást megnyomva, minden helyet kitüntetve, mint Arany cselekedte; az ország ismeretében, a népélet megfigyelésében oly igazságot fog tapasztalni, hogy általuk az alak is igaznak tetszik; mert a környezet hűsége a valóról jóhiszeműséget ébreszt bennünk Zajtay személye iránt is, hogy valóban élt. A nótárius úgy készül és úgy kél útjára, a mint a XVIII. század minden nemes embere készülhetett: de mégis annyi sajátosság jellemzi, a mennyivel Zajtay némi egyéniséget ölt; nem művészileg kikerekedő egyéniséget, hanem afféle határozatlan személyiséget, minő az életben elég akad. Útja alatt a véletlen egyik kalandból másba bonyolítja, a mint az akkori közlekedési viszonyok között sokszor megtörténhetett, s ez a véletlen, mint valami haragos sors, egyre ijesztgeti, megtréfálja, meggyötri, szinte következetesen üldözi, a mi az újjászületés társadal-

* ARANY JÁNOS: Prózai dolgozatai. Budapest, 1879. 303. l.

mában a kedélyek állandó mulatozása és kiáradása volt, s örömest olvasta az efféle zaklatásokat, akár valami jeles társa, akár Sors ő kegyelme rendezte is. S az a közvetlenség, hogy maga a zaklatott beszél, panaszkodik és zugolódik, még fokozza benne az érdeket és jóhiszeműséget a nótárius irányában, kinek falva és neve is látszatos bizonyítékúl szolgált. Mert Peleske, a hol működik, Zajta, a honnan ered, szomszédos, s könnyen föltehető volt, hogy a jó nótárius zajtai létére, talán elszegényedve s ősi családi jószágáról egyedűl a nevet örökölve, átszakad a szomszédba, hogy a falu pennája legyen.

A közönség csakugyan az előljáró beszéd megokolásának és a külső környezet valóságának, pontos rajzának hatása alatt komolyan elhitte, hogy a peleskei nótárius élő ember, ki a Budai Utazást nemcsak megtette, de meg is írta. S Gvadányinak ekként az elhitetés jobban sikerűlt, mint a hogy maga akarhatta. Az ő szándéka nem lehetett egyéb, mint hogy jóhiszeműséget keltsen hőse és útja iránt; s ez a jóhiszeműség annyira ment, hogy a közönség Zajtaynak nemcsak nótáriusságában, de íróságában is megnyugodva bízott. Gvadányi ennélfogva jónak látta, hogy a tulajdonjogot a nagy közönség előtt visszakövetelje magának s «*A falusi nótárius elmélkedései*, *betegsége*, *halála és testamentoma*» czímű kötetének egyfelől ajánlólevelében maga már az ő csekély munkájaként említi meg; másfelől 11-ik paragraphusában a nótárius utasítja el a szerzői érdemet magától. Laczi fia, a jurátus, atyja betegségének hírére a beteg ágyához siet; az öreg kíváncsian kérdi, hogy beszélnek-e Budán és Pesten történetéről, hallott-e az ő budai utazásáról?* Nemcsak hallott, de olvasta is, hiszen az egész haza olvassa, mert Argirus királyfi és Tündér Ilona, Markalf és Toldi Miklós kaland-

* Gróf Gvadányi József: A falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma. Pozsony, 1796. 177—178. ll.

jai, Ulysses, Telemach, Columbus, Americus és Cooke bolyongásai leszorultak mind a könyvpiaczról: a közönség csak drága ura atyja útazásán kap. Az öreg álmélkodva hallja, mert azt sem más orrára nem kötötte, sem maga pennára nem vette; azért maga is szeretné olvasni, hogy jól írt-e az author? Aztán azt veti utánna:

Megvallom, csak azért utaztam Budára,
Hogy őket vonhassam *magyarabb rámára.**

Ime, Gvadányi így tisztázza egyszerre a szerzői kérdést is, az utazás czélzatát is. A mi tisztázatlan és eldöntetlen marad: az a Zajtay uram személye, kiről még mindég, mint valódi alakról beszél. Hízelkedik magának, hogy e munkája is kedvességgel fog találkozni: de tudja, hogy a szíveket vígasságra úgy fel nem fogja ébreszteni, mivel nincsen már az élők között — folytatja — a szegény nótárius, mert most nem zsufa fakóján, hanem Szent Mihálynak karórágó paripáján vágtatott az örökkévalóságba, melyért is szomorú gyászba öltöztetem múzsámat, hogy sirassa meg esetét és a vért szomjúhozó Párkákat átkozza meg; de meg is érdemli ezt egy *olyan jeles hazafi*, a kinek neve a késő jövendőségnél is emlékezetben lészen.** Még szerencse a szomorúságban, hogy «Elmélkedéseit, betegségét, halálát és testamentomát», melyeket atyjafiai halála után archivumában találtak, *in vidimatis paribus* kezeihez juttatták és így versekbe foglalhatta. A munkában, mely inkább a Gvadányi gondolkozására, mint a peleskei nótárius jellemére vet bővebb megvilágítást, mindenütt az elhitetés emelésére, a nótárius személyének élő alakul feltüntetésére törekszik. A betegeskedő Zajtay, mint minden ember a halál előtt, az emberi sorson bo-

* Gróf Gvadányi József: A falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma, Pozsony, 1796. 179. ll.

** *Ugyanaz.* 3—4. l.

rong, hogy miért olyan változó, s az emberi természet miért olyan különböző? S összehívatja *a Nagy-Peleske környékebeli bölcseket:* Komorzány, Kis-Namény, Angyalos, Gyarmath, Lázári, Tyukod és Tóthfalu községéből. A tanácskozás és fejtegetés hangja bohózatos, nehány jó ötlettel, még több salakossal; a legeredetibb és legtermészetesebb, hogy kiki a maga állása, mestersége vagy hajlama szerint adja meg a választ. Csebres Mihály, az angyalosi nótárius, az emberi test saranyagának alakíthatósága, Gáncsos János, a tyúkodi mester, születésük csillaga szerint származtatja a különböző emberi természetet; Súllyogó Péter, lázári molnár véleményeként valami égi malomban őrlik, különböző liszt gyanánt; Darabos Pál, gyarmathi kovács hiteként Vulcán műhelyében a cyclopsok verik, különböző kidolgozással; Szelid András, kis-naményi orgonista, az orgona hasonlatából, Glodány Ursul, a komorzányi harangozó és Dvorák Hirczu, a nagy-peleskei orosz mester az ételek hatásából és a klima befolyásából fejti meg. S mindegyik annyi közvetlenséggel beszél ebben a valószerű környezetben; a szegény nótárius házi dolgai, betegsége fordulatai, Klári felesége szorongásai és aggodalmai, László fia vígasztalásai, s a haldokló végintézkedései annyi részletességgel tárulnak elénk, hogy a valóság színét öltik fel, mind a történeten, mind az alakon. Hasztalan minden ügyekezet, minden szeretet: a szegény nótárius fölveszi a halotti szentséget s egy *Jézus* kiáltással kiadja lelkét. Sirató asszonyokat hívatnak, s a költő szó szerint közli ezek énekét, lemásolja a nótárius sírkő-feliratát, elbeszéli temetését és torát, annyi aprólékossággal, mint csak az teheti, a ki mind ezt vagy maga látta, vagy leirását in vidimatis paribus megkapta. A jó nótárius egyik fia, Sándor, még oda van vagy elesett már a háborúban, az olasz csatatéren, a hol az osztrák-magyar hadak épen Napoleon ellen küzdenek;

másik fia, kiről a Budai Utazás mint kis Lacziról beszél, az ifjabb gyermek kicsinyítő beczézgetésével, rendezi a végtisztességet. Temetés után visszatartja a testamentáriusokat: Csebres Mihályt, Gáncsos Jánost, Szelid Andrást, Perczegő Gergelyt; a falu ládájából kiveszik a végrendeletét és az egész tanács előtt nagy ünnepélyességgel felolvassák. Teljesen rendben az okirat, még a négy törvényes tanú megerősítése is, kinek-kinek aláírásával és pecsétjével, a mint a könyv végén látható. Mindez erősen hatott az egyszerű olvasó közönség képzelődésére, hogy a peleskei nótáriust élő alakúl fogadja el és őrizze meg. S nem ok nélkül. Sőt azt hisszük, alig csalódunk, ha állítjuk, hogy a külső környezetén kívűl az ő személyében is sok a valóság.

Kétségtelen, hogy nem a peleskei jegyző volt, a neve sem Zajtay: de hogy valami név alatt élt efféle ember, ki jelleme *humoros* vagy *komikus* fővonásaiban az író mintája lehetett, az ő tehetségének természetéből nyilván következik; mert ő, a mint kiemeltük, csak a *történt dolgok énekese* volt. Gvadányi abban a levélben, melylyel Péczelinek a kéziratot elküldi, a nótárius falvára nézve ezt mondja: a nótáriust azért tette Nagy-Peleskére, mert annak a helységnek ura *Becsky György*, a kivel szathmári állomása idejében különös barátságban állt; reményli, hogy harmadik kéz eljuttatja kezeibe. Már ennek a pár sornak elolvastára önkénytelenűl felvillan a *föltevés*, hogy azért esik a költő választása Nagy-Peleskére és visszaemlékezése régi jó barátjára, hogy talán ott és általa találkozott a jó nótárius mintájával, hogy talán valami együttes kalandjuk és tréfájuk csillan meg benne; sőt talán még inkább egy s más az alak vonásaiból és élményeiből épen barátjára vonatkozhatik. Ily módon kívánja *csak* harmadik kéz révén juttatni kezeibe. S a föltevés egészen *valószínűnek* tetszik, ha azzal a tudattal taglaljuk, hogy

költőnknek nagy hajlama volt barátai ilyetén megtréfálására, mint a Nováky és Csizi példája mutatja; hogy többi műveiben, Rontó Pálon kívűl, felényi sikerrel sem alakít; csak ott, hol közvetlenűl a maga személyes tapasztalatára, hőse élő mására támaszkodhatik, ér el bizonyos határozottságot és tisztes sikert a jellemzésben. Maga is tudja ezt, vagy ösztönszerűleg érzi legalább; azért ragaszkodik annyira az elhitetés minden eszközéhez, folyamodik a hívatkozás minden módjához. A falusi nótárius elmélkedéseiben még azt sem feledi el megemlíteni, hogy a nagy-peleskei uraságnak volt egy Pista nevű czigány jobbágya, a ki hetenként kétszer Szathmárra járt húsért, s egy Pulyka Miska nevű külső jobbágya, mindenhez látó és kevéssel bíró; hogy a nótáriusnak szobájában állt egy falon függő faóra, felső részében kakukkal; s a mikor az óra ütött volna, egy ajtócska megnyílt, a kakuk kiugrott s elkakukolta az időt.* S jegyzeteinek hangja, magyarázatainak iránya, hogy mindég *dologi* felvilágosítást, *ismereti* adatot közöl, kezeskedik ez apróságok igazságáról; mi viszont a nagy-peleskei uraságnak és jegyzőnek azonosságáról beszél.

Igen, a nótárius senki más, mint *Becsky György;* nem mintha a jegyzőséget viselte volna, hanem mivel róla másolta Gvadányi Zajtay uramat. A megyei és családi hagyományok, melyeket felkutatnunk sikerűlt, kétségtelenűl megerősítik ezt: így lesz a föltevésből valószínűség, a valószínűségből *valóság.*

Gvadányi meghasonlása a Becsky-házakkal képezi az indítékot, mely hőse megválasztásában vezeti. Ki akarja a régi czimborát tréfálni, a mi nem valami szép és nemes erkölcsi mozgató ugyan: de a múlt század ízlése nem ütközött meg benne. Lehet, hogy eszméjének foganására,

* Gróf Gvadányi József: A falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma. Pozsony, 1796. 20, 40, 149. ll.

szerkezetének tervére hatottak a külföldi kalandos és mesés utazási elbeszélések is, mint BEÖTHY hiszi :* de mindenek fölött Becsky György budai utazása volt az, mi Gvadányi szemei előtt lebeghetett. Becsky épen úgy kelt ősi szokás szerint a maga útjára, mint Zajtay, épen úgy kereste a táblai assessorságot, mint ez a táblai janitorságot, épen oly eredménytelenűl, mint a jó nótárius; sőt épen úgy beszáll, mint ez Tisza-Füredre — Boros káptalani tiszttartóhoz, ki mint szathmármegyei, homoki születés, ismerőse volt.** Ez a táblai assessorság érteti meg voltakép, hogy miért forog a Zajtay fejében a *táblák systhemája;* nem, nem az ő gondja az, hanem Becsky törekvése; ez is mint valami ujjmutatás igazít hozzája, a Zajtay élő mintájához.

Gvadányi költött, de a valóból; színezett, de igaz alapon; sőt úgy látszik, hogy szántszándékkal nem igen változtatott a személyi vonatkozásokon. A nótárius felesége, *Klára* asszony, tisztes és szorgos nő, épen mint Becskyné, *Erőss Klára*, a kinek még nevét sem cseréli el; két fia van, Sándor és László, s egyikök katona, épen mint Becskynének, azzal a különbséggel, hogy ennek fiai, Ignácz és László s a költő az idegenes Ignácz helyett a magyaros Sándort használja. A családi állapot rajza csak annyiban különbözik, hogy a Becsky-párnak még egy leánya is van: *Francziska*, míg a jegyző hajlékából ez a sugár hiányzik: de Gvadányi nem bír, vagy nem akar róla sem elfeledkezni s megtaláljuk őt a budai serfőző házában, kinek leánykája oly szép, mint Páris Helénája, úgy hogy sok gavallér lenne örömest mátkája: a neve ugyan csak *Franzli.* Talán az se merő véletlen, hogy az ő apja miért serfőző,

* Dr. KOVÁCS DÉNES: A Gvadányi-Album. Budapest, 1887. 68. l.

** KOVÁCS JENŐ, szathmármegyei árvaszéki elnök közlése szerint, ki nyolczvan éves atyjának, a volt főispánnak emlékeiből merített, ki viszont még közvetlen tanútól értesült, mert apja, mint homoki földbirtokos, Becsky Györgygyel jó barátságban élt.

a ki a magyar nép szójárásában rendszerint *cseh:* a Becsky leánynak férje szentkatolnai *Cseh* László, ki épen mint a szathmári bíró fia, jogot végzett; a fővárosban patvarista vagy cancellista is lehetett, aztán szathmármegyei szolgabíró, majd tolnai alispán volt.* Meglehet, hogy ott is valami pajkos vonatkozás vagy tréfás czélzás rejlhetik, mert a falusi nótárius Budai Utazásában és Elmélkedéseiben Gvadányi élő alakokat, valódi viszonyokat rajzol; s az a czélzata volt, hogy őket ismerőseik előtt megismertesse. Ime, a hagyomány egész biztosan állítja, hogy még a géczi boszorkány mintája is élt, a nagy-géczi földesúr, Becsky Gábor feleségének, a szép *Semsey Máriának* személyében, ki iránt Gvadányi egykor hevűlt, mert valószínűbbnek tetszik, hogy inkább a szép asszonyért, mint a Becsky György leányáért vívott; valószínűbbnek épen azért, mert Semsey Márián veve boszút. Az udvarias lovag, nagyon is nem lovagiasan, már elfeledkezett a nő szépségéről, csak kardosságára emlékezett. Mert mint az Arany Judith asszonya, ez is értette a hat vágást nyelvvel: s boszorkányúl énekelte meg.** A mi kétségtelen, még a múlt század szabadosabb erkölcse szerint sem járta. Sőt Gvadányi még boszorkány-nevét is az asszony falujából kölcsönözte, mert a mint Luby Károly beszéli, csakugyan élt valamikor Nagy-Géczen egy Tóthi Dorka, kit a császlai Rekettye Pillával mint boszorkányt égettek el Csenger és Csenger-Bagos között ama dombon, melyet mai napig is Rekettye-dombnak hívnak. Gvadányi jól ismerte ezt a történetet, jól a nevet is (noha nála nem Tóthi, hanem Tóty, egy szótagban szerepel): s a nótáriusnak Elmélkedéseiben Semsey Máriára ruházza. Így lesz a géczi földesúr-asszony — géczi boszorkány. Sőt a

* Nagy Iván: Magyarország Családai. III. k. Pest, 1858. 120. l.

** Luby Károly levele szerint, kinek Semsey Mária szépanyja volt. Az öreg úr fiatal éveiben, félszázaddal ezelőtt, gyakran hallotta még ezt a hagyományt

hagyomány azt is egész biztosan állítja, hogy az Elmélkedések többi személyei, a jeles bölcselők is, kik a nótáriussal tanácsot ülnek, élő alakok, akkor élő földesurak voltak, kik a Becsky-házban meg-megfordúltak, kiket Gvadányi ismert és jellemezni megkísértett,[1] a mi megmagyarázza, hogy miért tudnak ezek ép oly jól deákúl, mint maga a nótárius.

Ime, a falusi nótárius és környezete. Már most érthető, hogy miért küldi költőnk a Budai Utazást csak harmadik kéz révén régi barátja kezeibe, s érthető, hogy valahányszor a Gaál műve Szathmáron előadásra kerűlt, a Becskyek mindég dohogtak és elmaradtak onnan:[2] de ma már a Gvadányi gúnyja feledésbe merűlt, a nótáriusnak csak országos híre él, s a család ma már kegyeletes büszkeséggel mutogatja Becsky Györgynek, mint Nagy-Peleske legnevezetesebb fiának képét.[4]

1 Kovács Jenő közlése szerint.

2 Luby Károly levele szerint.

3 «*A Magyar Állam*» XXXII. évfolyamának 215. számában olvassuk: Meszlényi Gyula szathmári püspök 1891 szept. 10-én Nagy-Szőllősön meglátogatta a Becsky-családot; Becsky Emil bemutatta neki «a nagyhírű» peleskei nótárius élethű deli arczképét, melyet, fájdalom, nekünk nem sikerűlt megszerezni.

IX.

RONTÓ PÁL.

SOHA SEM emelkedett Gvadányi költői pályáján annyira, mint a Falusi Nótáriussal, de egyszer legalább megközelítette még azt a színvonalat. Az ő másik emlékezetes alkotása *Rontó Pál.* Nem volt ugyan ennek hatása oly gyors és csattanós: de érdeme és sikere nem kisebb. Sorsa, szerencséje, dicsősége is azonos. Rontó ép oly halhatatlan, mint Zajtay, ama jeles hazafi. Rontó Pál, a mint említettük, az első szökött katona az irodalomban, teljesen ismerős körből, a magyar nép életéből van kikapva, úgy, hogy közvetlenűl érintette a közönséget. Hiszen abban az időben, mikor a legénység gyűjtésének két módja volt: önkéntes beállás és kötéllel fogás, a mikor sokan álltak be a toborzókon, vidám muzsika-szóra, csalogató biztatásra, pillanatnyi fölgerjedésben vagy virágos kedvben, a mikor sokat elfogtak mások boszúja vagy a magok ügyetlensége miatt, később lecsillapodva és kijózanodva, vagy a kegyetlenűl kemény bánás következtében elkedvetlenedve s elkeseredve — nagy számmal szöktek meg. Mert vas fegyelem uralkodott, önkénykedéssel és hatalmaskodással, a nehéz szolgálatban minden kicsi mulasztásért vasra-verés és vesszőfutás járta; s a

szegény jobbágy fia minden értelmessége és igyekezete mellett sem emelkedhetett vagy legfeljebb őrmesterségig juthatott. Gvadányi generális létére ismerte ezt a lassú előléptetést s nem hiában mondatja az öreg Rontóval, fia jövőjéről való tervezgetése közben, hogy ha katona lesz, méltóságra viheti.* Kevés idő alatt, úgy *húsz* esztendő

50. GYALOG KATONA.

múlva, káplárságra juthat. Kónyi János, érdemes elbeszélőnk, a magyar hazának együgyű hadi szolgája, a mint magát írogatta, keservesen tapasztalta is; írói pályájára mint őrmester lépett s azt mint őrmester hagyta el; húsz esztendő alatt (1773—1792) nem haladt tovább. Sok pedig

* Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszky Móricznak életek. Pozsony és Komárom, 1793. 41. l.

mint közlegény őszüle meg, kitanúlva csínyben, elfásúlva bűnben, hacsak meg nem ugrott. Mert mindez természetes következményeként meghozta és megszaporította a szökést. Gvadányi negyven esztendős katonáskodása alatt jól ismerhette ezt a bajt s ha nem is szám, de arány szerint híven jellemezhet; s azt írja, hogy mikor Rontó Lengyelországba szökött és Vajkovszky kapitány companiájába beállt, ott sok volt a szökevény, csak magyar közöttük volt vagy hatvan legény;* mikor pedig Benyovszkyhoz érkezett és hozzája csatlakozott, ennek valami *hatszáz* katonája volt

«ezek desentorok,
Többnyire mind véres szájú nagy magyarok.»**

A szolgálatban a végletes büntetés, lassú előmenetel, a szökevényekkel rideg elbánás, következetes üldözés, elfogatás esetében a biztos halál, a meggyalázó bitófa a népben szánalmat és rokonszenvet ébresztett a szerencsétlenek iránt. Különben is a nép szelíden mérlegeli a vétség fokát, elfogúltan érezi a törvény szigorát s a kettő között nem igen vonja meg az összefüggést, az erkölcsi következtetést: a hatalommal szemben mindég az üldözöttel érez, annak pártjára áll. Hiszen ez az ő vére és csontja, kihez a születés vagy szenvedés rokoni kötelékei fűzik. A mint a mesében az üldözött ártatlanság hányatásait és küzdelmeit szerető részvéttel kíséri, úgy az életben is a nem épen ártatlan üldözött kalandor vergődésein és sikerein mindig szánakozó érdeklődéssel csügg. A szegény legény és szökött katona, csak gonosz ne legyen, a népnek gyakori hőse. Furfangos csínjeik, vakmerő kalandjaik, mikbe vérök szilajsága vagy a hatalom embertelensége sodorja őket, a nép képzelődésére erősen

* Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszky Móricznak életek. Pozsony és Komárom, 1793. 178. l.
** *Ugyanaz.* 282. l.

hatnak; bámulással és becsüléssel töltik el, mely könnyen szeretetre változik. Nem a bűnt palástolja, legalább nem ez az erkölcsi érzése, hanem a vitézkedést ismeri el; s ha szorongatott hősének sikerűl a hatalmat kijátszania, felültetnie, rászednie vagy megcsúfolnia, jóízűen megkaczagja. Mulattatja, foglalkoztatja; elkezdi gyermeksége és ifjúsága viselt dolgait kutatni, ha meg nem találja, kiszövi: mert annyi furfangos csíny és vakmerő kaland, annyi hősködés és híresség csak úgy az ágon nem teremhetett, a nép hite szerint kellett alapjának lennie. Bizonyosan már a gyermekben és ifjúban is volt valami rendkívűli.

Gvadányi jól ismerte a népet. Rontó Pál választása és előadása tanúskodik róla. Minő gondos és pontos minden apróság följegyzésében, mi hősére vonatkozik, bölcsőjétől koporsójáig. Ám tekintsünk végig életén.

Hősünk 1734-ben, a borsodmegyei Sajó-Keresztúron született; apja Rontó Dávid, anyja Sárkány Judith, így igazán sárkány-tejet szopott. Apja módos paraszt-gazda, írni tudó; majd bíró, majd esküdt; a currenseket rendesen ő olvassa el s Miskolczon a falu dolgait rendesen ő viszi. Most épen, a mint esti imádságra nyolczat harangoznak, a szomszédban ivott, míg felesége vajudott és szaladt haza, a mint az a bajon átesett. Pali burokban jött a világra; szíve irányában jegye volt, kivont magyar kard, a mi mind kétszeres örömet okozott. Volt is mozgalom a háznál! a Daru ló az istállóban vinnyogott, a Bodri kutya vigyorgott, az apa meg a gyereket meghordozta a Darunál, Bodrinál, mindenütt, s mindjárt megjósolta, hogy nagy, derék vitéz lesz belőle. Tart is jeles keresztelőt, kilencz koma-párral, de a Pali igazi keresztapja mégis Tüzes András, keresztanyja ennek felesége: Aczél Kata. A míg a készülődések folynak, Dávid gazda behajt Miskolczra s két minoritát: Pater Tiburtiust és Frater Onofriust, kihozza keresztelni. A csök nagy vígassággal s annyi

ételfogással megy végbe, hogy a múlt század egész népi szakácstudománya benne van; esznek-isznak másnap virradtig. A sok czédaság miatt Frater Onofrius az istállóba búvik, csak a vendégek oszlása után jön elő és az öreg Rontó vissza viszi társával együtt a miskolczi kolostorba.

A gyermek nő, mint afféle egyetlen fiú. Etetik, minél fogva két pofája olyan kövér, mint a trombitásnak; kényeztetik, inge újja csipkés, szegése végig pamuttal van kivarrva. Anyja tiszta lévén, minden héten kétszer megmossa fejét, három rétbe fonja üstökét, fekete szalaggal, ha ugyan a gyermek jó előre meg nem szökik, nyáron a sűrű dudvába, télen a szalma-kazalba, honnan csak nagy kérésekre és ígéretekre sompolyog elő. Imádkozni, keresztet vetni hamar megtanúl; de bizony nem a miatyánkon, azon járt esze, hogy mit játszik, vagy mit eszik? Mert mohón kapott mindenen, meg is unta mohón, úgy hogy játékszere nem tartott három napig. Bár apja kertjében gyümölcs elég termett, az uraságéba járt dézsmálni; a pásztorok megnyomják, elverik; apja megvesszőzi, a kapu oszlopához kötözi, megjósolja neki, hogy akasztófa virága lesz: mindettől vissza nem riad; sőt a szomszédos zsidóhoz betör, de rajta veszt, az ablak-vasba szorúl, aztán szigorú atyja kezébe kerűl. Végre a sok csíny következése elől megugorva, egy vak koldús énekes inasa lesz, míg ennek is talyigáját egy dombra vezeti, hátuljával posványnak, akkor, mivel hetekig éheztette, mind a két rúdjánál fogva megtaszítja urastul, úgy hogy rohanvást hanyatlik lefelé, a tojások, rakott tarisznyák jobbra-balra hömpölyögnek, a talyiga posványba fordúl, a vak koldús hegedűstűl a zsombék közé borúl; ő pedig nagy félszszel haza koldúlja magát, hol előbb torva szemekkel nézik, majd kötéllel lelkesen elverik, aztán kegyelembe veszik, s iskolába készítik, hogy deákúl tanúljon, mert úgy egész világban szerencsés lehet: ha szerzetes leszen, fölviheti guardián-

ságra vagy kosta-fráterségre, püspökségre vagy helyettes plébánosságra; ha pedig katona lesz, a mire legalkalmasabb, «mert ritka bialborjú erősebb nálánál», 20 év alatt káplárságra, s ha kiüt a háború és eltart egy kis ideig, úgy hatvan esztendeig feldmarschallságra vagy alhadnagyságra juthat; ha meg a polgári pályát választja, az ország cancellárja vagy harmadik megyei fiscus lehet. Az öreg Rontó ennyi mindenféle kilátással édesgeti Miskolczra, a minoritákhoz, hol eleinte jól indúl, aztán egyre bitangol; gazdája fiával a gazda boltjában lopogat, kávéházba járogat, míg az évet befejezve, szünetre Anti barátjával hazatér. Szórakozni elnéznek a szikszai vásárba, hol katonának állanak a b. Splényi-ezredbe, s már peczkesen kardjukat csörgetik-börgetik, mire szüleik észreveszik s áldozattal kiváltják és a két mákvirágot egymástól elválasztják.

Az iskolai év kezdetével összekerűlnek megint, most szigorúbb mentor vezetése alatt; de mégis kifognak rajta. Anti, Gyöngyvirág Jóska által, egy szent-andréi gazdag tőzsértől apja nevében és aláírásával 300 frtot vesz fel s dorbézolni és koczkázni járnak, míg a mentor reá jő, eltiltja, miért megcsúfolják, elüldözik; utoljára rajta vesztenek. Gyöngyvirág Jóska hűvösre kerűl, Anti és Pali istenes verést kap és szétvetik őket. Rontó most Egerbe jut, hol poetaságig viszi: e tudományt tudni kedve volt, mert úgy is «jól tudott hazudni». Azonban csakhamar mulatozik, præceptora iddogál, ő meg tánczol; éjente eljár faluzni, miért kénytelen megszökni. Szolnokon át az újszászi pusztára menekül, hol csikós bojtárnak beszegődik; segít gazdájának lovat lopni, a lopott jószágot Pesten, Zsibón, Debreczenben eladni, hol megismerkednek a deressel, 30 botig; aztán katonának csap fel Jászberényben a Nádor-huszárezredbe. Vállaira függesztette az angyal-bőröket, oldalára kardot és tarsolyt kötött, lábára sarkantyús csiz-

P R
Schloss
Die Kleine Seitte
Poznamenany niekterych mjst.
Annotationes
1 Curia Regis
2 Sala cum Cancellaria Bohemica
4 Ascensus & gradus ad Arcem.
5 Curia in minori Urbe
6 Domus olim Wallensteiny Ducis
7 Porta Pontis ex parua parte.
8 Porta Pontis ex Veteri Urbe
10 Curia Veteris Urbis.

PR

Insignia Veteris Urbis
G A
Die Alte Statt
…Metropolim Patriam suam, ex Monte
…ma. ars in sculpsit Antverpiæ
…rum pri…
…a Nova Urbis.
…is Aquaria & Molæ Veteris Urbis.
…æ Aquaria & Molæ Novæ Urbis,
… Porzitzensis.
…a Montana,
… Equina
…tas Iudeorum
…là maior.
…là minor
Verzeichnus etlicher örter.
1. Des königs Hoff und Zimmer
2 Der Saal sambt der Cantzeley.
3 Die Artzbischoffliche Kirche,
4 die Stiegen auf das Schlos.
5 Rathauss auf der Kleine Seitte
6 des Wallensteins von Fridland haus
7 der Brucken thurn auf der Kleyn Seitt
8 der Brucken thurn in der alte Statt
9 Zollhauss.
10 Altstetter Rathauss.
11 Newstetter Rathauss.
12 Altstetter Wasserthurn und mühl
13 Newstetter Wasserthurn,
14 Porzitzer thor
15 Berg thor
16 Ross thor.
17 Schwein thor.
18 die Juden Statt.
19 Gross Venedig
20 Klein Venedig

'E.

mát húzott; a káplár füleinél hunczfutlikat nyírt, azt rózsavizes írral megkente s mint a kacsa farkát felgöndörítette, fejét pedig beporozta. S kapott egy jó Mokány nevű lovat. Aztán maga is toborzott, majd Budán felesküdt. Anti pajtásával véletlenűl találkozott, ki megvendégelte és megajándékozta, de most már becsületes keresményéből. Úgy tért vissza Jászberénybe, honnan háborúba indúltak s öt hétre eljutottak Prágába, Csehország metropolisába; de ezrede nagy hegyek között, Szászország határszélén fekszik. Tiszteinek, különösen kapitányának kedvencze, kivel egy téli reggel hóban-fagyban Kadenbe lovagol. A kapitány lova az úttalan útakon megsikamol s az árokba dől s az ő lába kificzamol. Rontó csak hátán húzhatja ki és szánkón szállítja haza. Elégedett volna, de két levél katonáskodó jó kedvében megzavarja; az egyik Anti betegségéről, a másik atyja haragjáról. Az öreg leveszi kezét róla. Megilletődésében felfogadja, hogy megjavítja életét. Alig várja a tavaszt, hogy a háború megnyilván, vitézi hírt-nevet szerezzen.

Megindúlnak az ezredek, lobognak a zászlók. S ő ezredével Freibergbe kerűl. Puskák ropogása, ágyúk durrogása s a golyók fütyülése elálmélkodtatja; de felbuzdúl, űzi a burkus kuruczokat, zsákmányol pénzt és lovat; egy vén katona átveszi és elsikkasztja. Legalább tanúlt, most már szerzeményét nem bízza másra. Arany órát, lánczot, arany pixist, szilaj paripát, melyért kapitányától 100 aranyat kap, szed össze; a sok szerencse elszédíti, koczkajátékos lesz; éjszakáz, korhelykedik, lovát elhanyagolja, tisztjei szeretetét elveszti, pénze eljátszásával csak burgonyán él, elkeseredve három hitvány társával: Búszerzővel, Dallossal és Gyúró Pistával az uraság majorjából tehenet lop: rajta kapják, elzárják, megvesszőzik, mert a

Katonának csupán jó erkölcs pánczélja,
Ha ebbe öltözött, bizonyos a czélja.

Rontó a jó erkölcsöt elhagyva, egyik veszedelemből a másikba esik. Lovát Marienbergnél kilövik alóla, rosszat kap helyette; lenézik, becsmérlik; elbúsulva a poroszokhoz szökik, Kleist elé vezetik: de a császári seregek a muszkákkal Berlint meglepik, a ruhatárat tönkre teszik, Potsdamot és Sansoucit pusztítják, Torgaunál a poroszokat legyőzik. Hősünk ezekkel Magdeburg felé siet, de Ziethen Drezda alá űzi vissza a császáriakat. Rontót itt elfogják, Csehországba viszik, hol Stockhaus, Verhör és Kriegsrecht várja:

> «Mivel hogy Rontó Pál istenét, királyát
> Megcsalta, elhagyta zászlójának alját.»

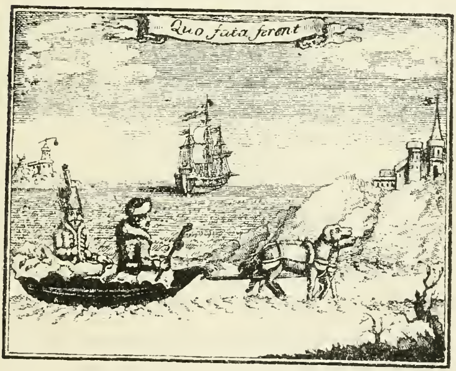
Halálra ítélik, s a pap hiában vígasztalja, hogy az isten szereti, mert üdvösségre rövid úton vezeti; nem igen akar üdvözűlni. Kérik számára a kegyelmet: előbb két zászlótartó, majd sok úr és dáma, aztán a szerzetesek, majd a bíró egész tanácsával, aztán a városi népség, majd az ispotály, végre apró gyermekek kara: de az ezredes, noha jó ember, szökevényeknek nem kegyelmez; már ki is vezetik a vesztő-helyre, az akasztófa alá, előbb apjától és anyjától érzékeny levéllel elbúcsúzván, midőn végre az ezredes gróf Hadik, a vezér, leányának kérésére kegyelmet ad neki: úgy tetszik, a sors kiengesztelődött iránta, felebbvalói újra pártfogásba veszik s két álló esztendeig, a meddig a háború tart, jól is megy dolga. 1763-ban meglevén a hubertsburgi béke, Rontó ezrede visszajő Magyarországba és négy vármegyében szállásolják el: Szathmár, Ugocsa, Bereg, Máramaros megyékben; ő Máramarosba esik, a Verchovinába, mely a megyét Lengyelországtól elválasztja, hol az oroszokat és oláhokat koppasztja, vámpirt űzve a compania jegyzőkönyvéből merített bűvös igékkel. Innen két esztendő múlva Husztra, majd Huklivára teszik, hol szintén két esztendőt tölt; míg a

huszti vendéglőben négy sószállító tiszt vacsorál, Rontó is bemegy, kitliben, fején csákóval, kezén dohányzacskóval; egy itcze bort kér és pipára gyújt. A tisztek mereven nézik, majd egyikök felugrik, csákóját leüti fejéről, pipáját kicsapja szájából, hogy tanuljon morest: Rontó fellobban, haza robban, fölnyergel, mundirt vesz, kardot köt, karabélyt tölt, lőve és vagdalkozva visszaront. A kocsmáros a gyertyát hirtelen leüti az asztalról, a négy tiszt elhallgat. Rontó lő és vagdalkozik s abban a hiszemben, hogy mind a négyet megölte, még az éjjel megszökik Lengyelországba. Így kerül gróf Benyovszky szolgálatába, kivel muszka fogságra jut, majd Szibériába száműzetve, előbb a tobolszki, aztán a tomszki, jakuczki és ochoczki kormányzóságba, majd Kamcsatkába, a bolsericzki kerűletbe, hol osztozik ura fölkelésében és hányatásaiban az ázsiai és afrikai tengereken és szigeteken, mindig visszavisszasóvárogva Magyarországba; osztozik madagascari első vállalatában is. Végre urával Párisba, Bécsbe, majd honába tér, miután előbb kegyelmet kapott; grófjától és asszonyától nagy búsan elválik, Sajó-Keresztúrra lemegy egy miskolczi görög szekerén, de öreg atyja házát az uraság elvette és más jobbágyat telepített bele; ő már csak szülei sírjára borúlhat. Egerbe vonúl, a hol a Rácz-utczában házat vesz; ehhez szőlőt és három rétet gazdálkodva s pénzét kamatoztatva, csöndesen éldegél, csöndesen elhal.

Ime, a Rontó Pál története. Minden ízében népies. Szerkezete egyszerű életírás, de ennek keretében a hős jelleme, bár elnagyolva, lélektanilag következetesen kerekedik ki. Már világra jöttekor, mint a Nagy Sándor születésekor, csodajelek mutatkoznak. A ló vinnyog, a kutya vigyorog, s mint a mesebeli hősök, burokban születik, kivont magyar karddal a szíve irányában. Előre hirdetik, hogy nagy, derék vitéz lesz. Aztán erős, vastag gyermek, mint Toldi kicsi korában; olyan mint a bial-bornyú.

Előbb kényeztetett, majd vásott, mint rendszerint az egyetlen fiú. Mohón kap mindenen, mohón meg is únja. Korán tilosba jár, nem rosszaságból, hanem vére felforrásából, mely hirtelen el-elkapja, mert nem tanúlta meg fegyelmezni, rajta uralkodni. Már mint gyermek, kalandos, mint diák: mulatság, koczka, táncz, leány bolondja, mi végre is a pusztába űzi, csikós bojtárnak és a katonasághoz nyalka huszárnak. Az új élet, új fegyelem eleinte rendben tartja; de később hadi zsákmánya, szerencséje játékosságra, hanyagságra, sőt lopásra vetemíti; s mihelyt a keménységet éreztetik vele, kész a daczra és szökésre, mint a gyermek a szülei házban. Így hanyatlik fokról-fokra, nem megátalkodott gonoszságból, hanem könnyelműségből és szenvedélyességből. A magába-szállás az apai levélre, a javulás az ezredes kegyelmére el-elfogja, visszatörődik a rendbe és fegyelembe; de már félünk, hogy féktelen paripája, a heves indulat, elragadja megint. Némi tanúltsága, melyet az iskolából a közlegénységbe hozott magával, hadi bátorsága, melyet nem egyszer vitézkedve tanúsított, bizonyos önérzettel, büszkeséggel tölti el szívét; érzi, ha nem is az emberi méltóságot, hanem azt a hetykeséget, hogy ki a legény a csárdában: s azt a német sószállító tisztek türelmetlenségére meg is mutatja. Aztán elbujdosik, mint a mesebeli hősök, a század egyik leglángeszűbb és legmerészebb kalandorának, gróf Benyovszky Móricznak oldalán hetedhét országon keresztűl, sőt tovább, ismeretlen tengereken át, ismeretlen világokba és szigetekbe, a jó magyar cseléd benfentes bizalmasságával és önfeláldozó hűségével mindenütt. Kedélyessége nem egyszer földeríti urát is; hűsége, gondoskodása pedig nem egyszer mélyen megindító. A mint öregszik, a szerint csillapszik, de ragaszkodása és szeretete urához annál jobban erősödik; epekedése és reménysége a szülőföld után annál sóvárabb. S e kettős nemes tulajdonsága kiengesz-

RONTÓ PÁLNAK
egy Magyar lovas Köz-Katonának
ÉS
GRÓF
BENYOVSZKI
MÓRITZNAK
ÉLETEK',
Földön, Tengereken álmélkodásra méltó Történettyeiknek, 's véghez vitt Dolgaiknak
LE-ÍRÁSA,
a' mellyet Hazánk Dámáinak kedvekért
Versekbe foglalt
GRŐF GVADÁNYI JÓZSEF
Magyar Lovas Generális.

Pozsonban és Komáromban,
Wéber Simon Péter költségével és betűivel,
1793.

51. «RONTÓ PÁL» CZÍMLAPJA.

tel iránta, örömest elfeledjük botlásait és vétkeit, melyekért úgy is régen keservesen megszenvedett; úgy, hogy jól esik tudnunk, hogy utoljára szerencsésen meghúzódott egri révében.

Mi ez a Rontó? Valódi vagy képzeleti alak? A költő az elhitetés minden erejével vitatja, újra meg újra hangoztatja, hogy élt és ezredében katonáskodott: maga jól ismerte. S nemcsak az elbeszélés keretében festi *élő* alakúl, de az elbeszélésen kívűl előszóban és jegyzetben ismételve, mint hiteles és bizonyító tanúra hivatkozik reája. Mindenekelőtt kijelenti, hogy könyve, melyet néhány előkelő pesti nő kérésére, e syrének énekelésére írt, — mert hiszen Jupitert is lehúzta az égből egy asszonyi állat, — *valóságos történet*, azért senki se tartsa költeményes románnak; hőse Rontó Pál és gróf Benyovszky Móricz; de a magyar lovas katona története megelőzi a gróf történetét, mert a gróf szerepe csak ott kezdődik, a midőn Rontó Pál, nem messze Krakkótól, Lengyelország városától, hozzája érkezett; már ezelőtt pedig Rontóval sok dolog esett, mert sokkal öregebb is volt.

«Mindezek után — írja a generális — senki ne tartsa az én Rontómat azon Rontónak lenni, a ki a gróf Tökölyi Imrének, ki is hétszáz magyarokkal és sok tatárokkal s oláhokkal Törcs-várának passusán, 1690-dik esztendőbe Erdélybe, a hadaknak kikémlésére be akarván csapni, kémje vala, és gróf Heister és gróf Teleki Mihály konyhájokba pecsenyét forgatott; mert akkor az én Rontóm még világon sem volt és azon kém Rontónak a keresztneve nem Pál, hanem István vala. Rontó Pál pedig egy regimentbe volt velem és én főstrázsamestere voltam, s hivatalom mellett az akasztófa alá is én vezettem ki, az hét esztendeig folyt prussus háborúba. 1790-ik esztendőbe országgyűlésen levén Budán, megtudván ő ottan létemet, fölkeresett és kilencz napokig el sem eresztettem. Ezen

alkalmatossággal mint a maga életét, úgy a grófét is, az vele esett történetekkel elbeszéllette előttem; sőt a mint néki mondottam, mint volnának némely dolgaik a könyvbe kitéve, sokat meghamisított és előttem úgy a mint kitettem, beszéllette.»[1]

S a mikor a költő a Benyovszky életében a gróf elfogatását, Krakkó felé szállítását s a szövetségesek által való megszabadítását leírja, verses megjegyzésűl azt veti utána, hogy így adja elő az a német könyv, mely gróf Benyovszkyról szól; de mikor Rontó 1790-ben Budán nála volt, úgy beszélte, hogy biz a muszka őket Lublinnál elfogta, Krakkóba szállította s onnan megszöktek; ő a grófot a város árkába kötélen leeresztette, maga meg utána ereszkedett; így jutottak Spiczkibe; a mi Gvadányi szerint igazabbnak látszik s megmagyarázza a későbbi kemény bánást a gróf iránt, mert a muszka nem hadi tisztnek, szökevénynek tekintette.[2]

S a mikor a grófnak sakk-nyereményeit fölemlíti, jegyzet alatt oda teszi, hogy Rontó Pált megkérdezte, miképp igaz volna-e, hogy ura ezen játékkal oly sokat nyert, mire azt felelte, hogy ezt nem látta, de pénze mindig volt.[3]

S a mikor Gvadányi a kamcsatkai menekülést mondja el, a német könyve ellenében megint Rontóra hivatkozik, mint hiteles tanúra, hogy ez úgy beszélte, hogy legelőször a kasamatákat törték fel, a rabokat kiszabadították, fölfegyverezték, s egyesűlt erővel a várba rontottak; a kormányzót ki ölte meg, nem tudja: de hogy a cancellariust ő vágta le, azt állította; hogy a gróf nem kapott sebet, bár mindenütt ott volt a tűzben és serényen parancsolt;

1 Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszky Móricznak életek. Pozsony és Komárom, 1793. VIII. és IX. ll.

2 Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszky Móricznak életek. Pozsony és Komárom, 1793. VIII. és IX. ll.

3 *Ugyanott* 159. l.

másnapra virradóra látta, hogy a kormányzó leánya, Afanásia, még mindég a gróf oldalán járt.[1]

S a mikor Gvadányi arról beszél, hogy Makaó városa és az angolok mindenkép meg akarták a gróf jegyzeteit szerezni, a német életírás megvilágosítására ismét Rontóra hivatkozik, hogy ez Benyovszkyval egy értelemben úgy adta elő, mikép a spanyolok, de főként a hollandok, francziák és angolok sok esztendő óta kerestek a tengereken oly útat, a melyen a Jeges-tengerre juthatnának s kereskedésüket a világ azon részébe bevihetnék: — a gróf jegyzetei reményük szerint erre tájékozásúl szolgáltak volna.[2]

S a mikor Gvadányi elbeszélése a német forrás után elvégződik, azzal folytatja, hogy mind Benyovszky, mind pedig Rontó Pál Budán előadta, mi történt vélek Párisban, azért utánok elmondja ő is, mind a grófnak hazánkban történt dolgaival, miket számtalanon tudnak, mind a Rontó elválásával együtt, hogy hová szakadt és mi lett belőle; s a mikor ehez ér, jegyzet alatt oda szúrja, hogy Rontó Budán úgy említette neki, hogy a gróftól búcsújakor 500 hollandi aranyat kapott; de azonfelül is bővecskén volt neki pénze, mert Madagaskárban s a többi szigeten el nem feledkezett magáról.[3]

Mindez egyenes hivatkozás. De ne fogadjuk el vizsgálat és bírálat nélkül. Mert a költő igazkodhatik és bizonykodhatik az erősebb elhitetés végett is. Annyi kétségtelen, hogy nem minden mondása áll meg.

A kamcsatkai menekülés Gvadányi-féle változata, mert a budai látogatás és a krakkói megszabadulás, adatok hiányában ellenőrízhetetlen, — tévedés. Igen, tévedés, hogy

1 Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Bényovszky Móricznak életek. Pozsony és Komárom, 1793. 324. l.

2 Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszky Móricznak életek. Pozsony és Komárom, 1793. 418. l.

3 *Ugyanott.* 530. és 538. ll.

a gróf nem kapott sebet; tévedés, hogy a cancelláriust Rontó vágta le. A leghitelesebb tanú, Benyovszky, czáfolja meg,* ki Emlékirataiban részletesen elbeszéli, hogy a kormányzót a vár elfoglalásakor, szobájába menve, meg akarta menteni; de ez azt felelte, hogy előbb az ő életét veszi el s e szavakkal pisztolyt sütött reá és megsebesítette, majd megrohanta és torkon ragadta s nem hagyott Benyovszkynak más választást, mint hogy vagy ő vesz el vagy a kormányzót veszti el. Ebben a pillanatban künn petárda sült el s betörte a külső kaput. A második nyitva volt s Panow rohant be rajta csapatja élén. Ő is kérte a kormányzót, bocsássa el a grófot, de miután nem bírhatta rá, szablyájával ketté hasította annak fejét. Benyovszky sebe annál veszélyesebb volt, mert a vér ráfagyott, a tűzön kellett kiolvasztani; másnap már felkelni sem bírt; mind a mellett rendbe hozott mindent s elutazásukig a korlátnokot és hetmánt a város előkelőivel túszokúl náluk tartotta.

Aztán a makaóiak és angolok törekvése a gróf írásainak megkerítése végett a maga indítékával, valamint a gróf életének Párisban és Magyarországon folytatása, madagascari hősies halála mind olyan részlet, a mi Rontó tanúskodása nélkűl is tudható; a költőnek elegendő forrása lehetett a hírlapok közlése s a közbeszéd emlékezete a rokonok és ismerősök között.

Így a Gvadányi egyenes hivatkozásai, melyeket felsoroltunk, három csoportba oszthatók. Vagy ellenőrízhetetlenek, mint a Rontó kilencz napos budai látogatása, a krakkói megszabadulás módja, Benyovszkytól való búcsúja és gazdag megajándékoztatása, s ép úgy lehetnek igaz állítások, mint elhihető ráfogások; vagy ellentmondók, mint a kamcsatkai menekűlés adalékai, melyek a szereplő

* Gróf Benyovszky Móricz: Emlékiratai és útleirása. Fordította Jókai Mór. Budapest, 1888. 236, 244. ll.

és leíró hős följegyzéseivel ütköznek össze, ennélfogva elfogadhatlanok; vagy közömbösek, melyek ismeretéhez Rontó Pál létele és hitele nem nélkülözhetetlen.

S mind ebből már most mi következik? Először az, hogy a Gvadányi felsorolt hivatkozásaiból nem lehet megállapitani, mikép Rontó csakugyan élt; másodszor az, hogy nem lehet vitatni azt sem, mikép nem élt. Mert a nyílt ellentmondás sem döntő erősség, hiszen Rontó lehetett a Hári János bátyja, ki a gróf sértetlenségével annak dicsőségét, a cancellárius levágásával a maga nagyságát akarta csak emelni. A többi hivatkozás pedig egyként lehet való is, valótlan is!

Hát Benyovszky mit mond? Összes emlékirataiban egyetlen egyszer emlékszik meg szolgájáról, a mikor Chrustiewvel való megismerkedéséről, a kamcsatkai összeesküvés első szervezéséről szólva, a végrehajtó bizottságot felsorolja, a mint következik: «Én, mint főnök, Baturin, Panow, Stefanow, Solmanow, Wynblach, Chrustiew és Wasile, *öreg szolgám.*»

Honnan ez az öreg szolgája? Később kap ugyan a kormányzótól egyet, de még ekkor ez nincs mellette: tehát *ez az öreg szolga* nem kamcsatkai. Jókai úgy felel meg a kérdésre, hogy Judomából származtatja. «Egész Judoma faluig — mondja Jókai — nem lehetett Benyovszky mellett szolgálattevő emberi lény, mert odáig kozákok kisérték, a kik nem igen szolgáltak a deportáltaknak, hanem Judománál kellett hozzá szegődnie ennek a Wasilinek, mint a kutya-szánkó tulajdonosának. A kutyavontatta szánon csak a vendégnek van helye; a jemsik széles szántalpú hó-korcsolyákkal a lábán iparkodik a szánkó mellett; néha el is marad tőle, de éjszakára utoléri. Ennek a szánnak a gazdája lehetett az a Wasilie. Benyovszky lényének vonzó varázsa ezt az egyszerű embert is hozzá csatolta: Ochoczknál megérkezve, a jemsik

nem tért vissza többé Judomába, eladta a kutyáit s követte Benyovszkyt Kamcsatkába.»*

Költői lelemény az egész magyarázat, alig egyéb. Mert ám fogadjuk el, hogy a' jemsik nem ragaszkodik a maga jégparadicsomához; hogy sem családja, sem kunyhója, sem verme, a mi falvához visszavonja, pedig az ember alig élhet emberi kötelékek nélkűl: még mindig kérdés marad, hogy mikép hagyhatja el oly könnyen Judomát, melyet hat háza daczára fönn kell tartani, mert itt kezdődik a kutya-állomás, ennélfogva posta-kutyái miatt állami telep, állami felügyelet alatt; hogy mikép hagyhatja el oly könnyen a judomai csempész-vásárt, melyen a kóborló tungúz, jakut és mongol törzsek találkozást adnak a mandzsu és amúr-vidéki kalmuk kereskedőknek, szőrmeárúik kicserélése végett, miből a falubeliek is szép nyereséget húznak. S ha mégis lemondhat a szívről, holott az a jégparadicsomban is dobog, szakíthat az otthonnal, holott minden féreg vonzódik a maga rögéhez, távozhatik állomásáról, holott számüzött és kozákok őrzik; megfeledkezhetik az anyagi boldogulásról, holott annak vágya soha ki nem alszik: micsoda reménye, oka, érdeke lehet, hogy egy számüzött rabhoz, a ki előtt egyelőre oly sívár és zordon jövendő mutatkozik, mint minden szibériai rab előtt — kösse magát, akaratának rendelje alá az ő akaratát, hányódásának az ő életét? Bizony ez az öreg szolga, Wasile, alig lehet a judomai jemsik, kiről Jókai olyan határozottan állítja, hogy Benyovszky lénye vonzó varázsának hatása alatt eladta kutyáit és követte őt Kamcsatkába!

Hát ki volt? Nincs biztos nyomunk, melyen elindúlhassunk, biztos adatunk, melyen építhessünk. Vajjon ez a Wasile, ez az *öreg* szolga, nem *régi* szolga, a ki urát a

* Jókai Mór: Gróf Benyovszky Móricz életrajza. Budapest, 1888. 90. l.

számüzetésbe kíséri? Az ilyentől az önfeláldozó hűség, hogy a rabnak, mint urának, nyomorúságában is szolgáljon, lélektanilag érthetőbb volna. De e föltevésnek ellene látszik mondani, hogy Szent-Pétervárról Wolodomirig csak Wynblach őrnagy van mellette, hogy e kettős társaságot Wolodomirban még négy száműzött: Panow testőr-hadnagy, Stefanow százados, Baturin ezredes és Solmanow államtitkár szaporítja; így jutnak Tobolszkig, honnan a kormányzó, egy szotnik és 24 kozák kiséretében 16 szánon küldi őket tovább, úgy hogy minden szánon párosával útaznak; csak a vezető ül egyedűl, levén hat száműzött és 24 kozák, 30 ember 15 szánra, a 16-ikon pedig a szotnik;* hogy Benyovszky a jakuczki összebeszéléskor sem számlál elő többet, mint hatukat és hetedikül a jakuczki sebészt, Hoffmannt, ki közéjük áll; hogy a jakuczki kormányzó levele, melyet Hoffmann hirtelen halála alkalmából ochoczki társához ír, a már elküldött száműzöttek bebörtönözése végett, szintén csak hat államfogolyról beszél; hogy a társaság sem Ochoczkig, sem Kamcsatkáig nem gyarapszik: mind a mellett már másnap Kamcsatkába érkezésük után, az összeesküvés első szervezésekor a végrehajtó bizottságban, hatukon kívűl, a kamcsatkai Chrustiew mellett, ott van Wasile is, öreg szolgája. Pedig sem az föl nem tehető, hogy az államfogoly mindjárt megérkezése pillanatában szolgát fogad semmire, mikor maga is rabszolga; sem az nem gondolható, hogy előkelő nemes urak, oly dologba, melyben fejökkel játszanak, szolgát avassanak társokúl, megismert és megedzett hűsége nélkűl. A szolgának mindenesetre *régibb* szolgának kellett lennie.

Hátha ez a Wasile a költő Rontó Pálja? Gvadányi csakugyan, a mikor a kamcsatkai kötést s a bizottság tagjait is megnevezi, Wasiléhez e jegyzetet csatolja: «Rontó

* Gróf Benyovszky Móricz: Emlékiratai és útleírásai, Budapest, 1888. 60, 61, 66, 75, 78. ll.

Pált adta itt bé a gróf, mint régi szolgáját Wasilenek a többi pártosok előtt, de okát nem tudom, miért?»*

Azonban ezt az állítást semmi sem támogatja. Benyovszky Emlékirataiban egyetlen szó sincs magyar emberről vagy magyarországiról, a ki útja alatt szolgálatában állna. Azt tudjuk, hogy Lengyelországban harczolnak seregében magyarok, mert a mikor a magyar földre menekűlt Sulavszkyval egyesűlni akart, katonái vonakodtak követni, minthogy nagyobb részint szökevények voltak a császári seregből; azt is tudjuk, hogy a mikor Polonyában Banier dandárnok hősünket börtönbe veti, ez körűlnézve ott, több tisztet és katonát ismer föl, a kik alatta szolgáltak s a kiknek becsülése és barátsága vígasztalás volt rá nézve szerencsétlensége közepett: s azt is tudjuk, hogy Benyovszky kazáni tartózkodásakor és átszállításakor valami 7000 lengyel hadi fogoly volt ott: de hogy rettenetes útjában *Kazánon túl* magyar ember kísérte volna, mellette nem szól semmi bizonyíték; ellene beszél minden, főként pedig az úti foglyok statisztikája.**

Benyovszky emlékirataiban egyetlen magyarról tesz említést. Tobolszkból Tomszkba menet, egy éjjel Zsirgába ér (1770 febr. 6-án), mely kicsi falu, mindössze tizenöt ház, mind száműzöttekkel. «Ezek között — írja — egy magyarra is akadtam: Orosznak hitták; magyar nemesi családból eredt. Akként kerűlt ide, hogy egy orosz huszárezrednél, Horváth tábornok alatt, mint őrnagy szolgált, itt megúnva a dolgát, nyugdíjaztatását kérte, hogy hazájába visszatérhessen. A válasz az volt rá, hogy ide küldték. Minthogy itt *kettőnkön kívűl* senki sem értett magyarúl, bátran kérdezősködtem egyről-másról, de főkép arról, hogy miért nem kíséri meg ily nagyszámú szeren-

* Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszky Móricznak életek. Pozsony és Komárom, 1793. 258. l.

** Gróf Benyovszky Móricz: Emlékiratai és útleírásai. Budapest, 1888. 97. l.

csétlenek tömege, a mely itt a végső nyomorban sínylődik, az innen megszabadúlást? Erre ő nekem azt válaszolta, hogy megpróbálta azt már egy ízben egy nagy csapat száműzött, hogy Perzsia felé elmenekűljön, hanem útközben a nogáji tatárok közzé kerűltek s azok mindannyit legyilkolták; ezeknek a balesete visszariasztja a többieket hasonló vállalkozástól. Még sok más egyéb akadályt is felsorolt, míg meggyőzött felőle, miszerint lehetetlen, hogy a tobolszki fogságból valamerre ki lehessen szabadúlni, úgy hogy végre is áldani kezdtem kemény sorsomat, a miért engem Kamcsatkába rendelt, ámbár meg vagyok felőle győződve, hogy nincs olyan darab föld a világon, a honnan egy csoport elszánt, szabadságszerető férfi, ha jól összeszövetkezik, kijárást ne tudjon magának teremteni.»*

Jókai azt jegyzi meg erről az Oroszról, hogy talán róla támadhatott a költő agyában Rontó Pál eszméje.** Lehetetlen, mert ez, a míg egyfelől az orosz Zsirgában marad, másfelől jellemében egyetlen vonás sincs a vitézkedő lovas katonából, a vakmerő Rontóból. Még annyi köze vagy érintkezése sincs Benyovszkyval, mint Wasilenek, a ki legalább Kamcsatkában öreg szolgája.

De hát honnan kerűlt ez a Wasile Benyovszkyhoz? Ha sem judomai, sem kamcsatkai, sem lengyel, sem magyar, mert hiszen Jókai szerint Benyovszky kimutatható száműzött társai között «nem volt egyetlen lengyel, még kevésbbé magyar, a mint azt a költők fantaziája elhitette magával.»

Valjon nem képzelhető-e, hogy Benyovszky abban az időben, a mikor nemes ember előtt az egyszerű szolga, a szegény jobbágy szülötte, szinte számba sem jött, olyan vállalatban, mely előkelő urak merénylete volt szabadsá-

* Gróf Benyovszky Móricz: Emlékiratai és útleírásai. Budapest, 1888. 67—68. ll

** Jókai Mór: Gróf Benyovszky Móricz életrajza. Budapest, 1888. 40 l.

gukért, nem igen emlegeti inasát. Egyetlen eset kivételével, mikor Wasile is a köznek szolgál s hűsége és megbízhatósága miatt a végrehajtó bizottság tagja lesz. Igenis, képzelhető lenne; annyival inkább, mert Benyovszky a kamcsatkai menekülők között is csak a kiválóbbakat nevezi meg, a többiről mélyen hallgat, — csak lehetőség volna arra, hogy az öreg szolga vele ment. De ép ezt a lehetőséget nem találjuk: bár miként keressük a gróf Emlékirataiban. Pedig ha megtalálnók, ha kimutathatnók, hogy Wasile úti társa volt, hogy neve a Rontó neve volt, milyen egyszerűen megfejtődnék az «*öreg szolga*» elnevezés is. Rontó, a Gvadányi adata szerint (vegyük csak megközelítő számnak) 1734-ben született; Benyovszky meg a hiteles anyakönyvi kivonat szerint 1746-ban, így korkülönbségük 10—12 esztendő, minélfogva a gróf könnyen hívhatná öreg szolgájának. Azonban kétségtelen, hogy Rontó Benyovszky kíséretében ki nem mutatható, Benyovszky kapcsolatában meg nem állapítható a gróf *első útja* alatt.

Benyovszky *nélkül* előbb, Benyovszky *mellett* később, a gróf második útjában — *igen;* személye és története megbizonyítható valóság.

Gvadányi elbeszélésében Rontó lovát Marienbergnél kilövik alóla s rosszat kap helyette; azért elbúsulva a poroszokhoz szökik; Kleist elé vezetik, a kinek a nyalka legény megtetszik és zöld kurucznak felöltözteti.

A poroszokra, mondja Gvadányi, az egész nyár mostohán folyt, egyre verték és kergették. A magyar és osztrák hadak Berlint a muszkákkal bevették, a nagy ruhatárat tönkre tették, Potsdamot, Sansoucit feldúlták, a többi városokat fosztogatták. Aztán a magyar és osztrák sereg Torgaunál egyesült gróf Daun alatt, de II. Frigyes porosz király Szilézia érdekéből megtámadja, vereséget szenvedve Magdeburg felé hátrál; azonban a magyar és osztrák ha-

dak estve hibát követnek el; Ziethen észreveszi és kizsákmányolja, minek következtében a mieink Drezda felé húzódnak vissza.

Itt Rontó seregünk fogságába s ezrede kezébe kerül, mely Csehországba vonúl téli szállásra.

Mindaz, a mi történeti esemény, Rontó szökése és elfogatása közt lefolyik, teljesen és úgy igaz, a mint Gvadányi adja elő. Arneth Alfréd, Mária Teréziának és korának legilletékesebb írója beszéli,* hogy a kunesdorfi jelentőséges diadal új kedvet öntött Frigyes ellenségeinek lelkébe. Az orosz főhadi szálláson Csernicseff és Stoffel, kikre Soltikoff, a főhadvezér, elhatározásaiban leginkább hallgatott, már régóta azzal a gondolattal foglalkoztak, hogy Laudon hadteste, 25,000 ember 20,000 oroszszal megerősítve, egyenesen Berlin ellen nyomúljon. Plunkett értesítette is erről Daunt, kérve, hogy ha tetszik neki a gondolat, tegye meg az indítványt Soltikoffnak, mintha tőle eredne, bizonyosan elfogadja. A terven mind Daun, mind Lacy készségesen kapott, Bécsben is fölötte nagy örömet keltett az; kivitelét Lacyra és 18,000 emberére bízták. Még mielőtt azonban Daun az indítványt megtehette volna, az orosz főhadi szálláson elhatározták a támadást Berlin és a brandenburgi kerület ellen; sőt mire gróf Lacy 1760 szeptember 28-án eddigi állomását Langenwaltersdorfnál elhagyhatta, már Csernicseff és Tottleben orosz tábornokok útban voltak Berlinnek, remélték is, hogy október 1-én elérik. Ez a felötlő sietség csak a zsákmány vágyából származott. Most Lacy gróf is gyorsított menettel haladt előre, 4-én Kottbusba jutott, 7-én délelőtt 10 órakor előcsapatja Berlin alatt állott, hová nehány nappal előbb megérkezett Tottleben 5000 emberrel: Rottberget a kottbusi kapu közelében meg-

* Alfred von Arneth: Maria Theresia und der siebenjährige Krieg. 1756—1763. II. k. Bécs, 1875. 164—165. ll.

szállotta, megadásra szólította majd a visszautasítás miatt lövetni kezdette; aztán pedig Köpenekig hátrálva, Csernicseff és Panin seregével egyesült, mi által az orosz haderő Berlin közelében 30,000-re ment.*

Mint előbb Tottleben, most Lacy is megadást kívánt, ennek jeleként a helyőrséget foglyúl, a kapukat az osztrák kézbe vette volna, de a megadás fejében viszont megígérte, hogy a várost és a királyi palotát kímélni fogja. Würtemberg herczeg a fölhívást a föltétellel együtt elutasította, éjjel pedig Hülsen és Stuttenheim haderejével Spandau felé kivonúlt, mire a csekély őrség, Lacy bosszúságára, az oroszoknak adta meg magát. Az egész dolog oly sietve ment végbe, hogy a porosz őrségek 9-én reggel még a kapuknál állottak, mikor az orosz dragonyosok és huszárok azokat megszállották. Lacy a nélkűl, hogy ezt sejtette volna, a hallei kaput elfoglalta, majd utóbb a brandenburgi és potsdami kaput is hatalmába vette.

A vállalat czélja az volt, hogy a porosz királyt a háború folytatására képtelenné tegyék, *hadi készleteit megsemmisítsék;* s Tottleben csakugyan azt állította, hogy a nagy tárházat 100,000 emberre való fölszerelésével elpusztította, de később kitűnt, hogy nemcsak a várost, de a készletet is kímélte, a mi katonai kötelességének megszegése volt; sőt kétes és áruló szerepet játszott, mert II. Frigyes megvesztegette. *Potsdamban* a magyar és osztrák hadak gróf Esterházy tábornok vezérlete alatt a *fegyvergyárat megsemmisitették;* míg a kozákok Potsdamot, Sansoucit s az egész brandenburgi kerület helységeit oly *embertelenűl fosztogatták*, hogy a nép elmenekűlt s a mieinknek kellett harangszóval visszahívogatni, oltalomba venni s a helységeket a kozákok ellen őrségekkel biztosítani.**

* Alfred von Arneth: Ugyanott. 165—166. ll.

** Alfred von Arneth: Maria Theresia und der siebenjährige Krieg. 1756—1763. II. k. Bécs, 1875. 166—167, 169—170. ll.

A porosz király készült a kölcsönre és Torgaunál derekasan visszafizette. Serege november 3-án hagyta el a langenreichenbachi tábort, Schildától északra *Torgau* ellen indúlt, hol *Daun gróf erős állást* foglalt. A balszárnyat maga II. Frigyes, a jobbot Ziethen vezette, kinek rövidebb útja lévén, hogy a magyar és osztrák hadat elérje, meghagyta neki a király, hogy addig ne támadjon, míg ő a támadást meg nem kezdette. De a véletlen közbe játszott. Ziethen az országúton, mely Lipcséből Torgauba vezet, osztrák előőrsöket talált, kiket visszaűzött. Az ágyútüzelés, mely itt kifejlett, elhitette a királylyal, hogy Ziethen megkezdette a támadást. Sietősen nyomúlt keresztűl az erdőn, mely a vidéket borította s őt a magyar-osztrák hadak elől elfedte, a Saint-Ignon dragonyos ezredet meglepte s szinte egészen tönkre tette. Más osztrák csapatok a főerőhöz húzódtak és jelentették Daunnak, hogy a poroszok közelednek. Körűlbelűl délután két óra lehetett, mikor Daun Neidennél az erdő előtt megjelent s az előtörő ellenséges sorokat iszonyú tüzeléssel fogadta. A király azon hiszemben, hogy legjobb lesz hirtelen rohanni, be sem várva még hátralévő lovasságát és gyalogságát, támadott; de oly nagy vereséget szenvedett, hogy kénytelen vala visszavonúlni ágyúi tetemes részének elvesztésével, a diadalmas osztrákoktól üldözve. A porosz lovasság épen akkor érkezett, de Daun maga állván hadai élére, visszaverte.

Ziethen elkésve jött, hevesen támadott, eleinte eredménytelenűl, de aztán a *stüptitzi magaslatokat* győzelmesen elfoglalta. A mieink az *est homályában megzavarodtak*, nem űzték el onnan, még Lacy sem kísértette meg, a mi végzetes hiba volt: a csatatér Ziethen kezeiben maradt. S ezzel a nap sorsa eldőlt.

A magyar és osztrák hadak töltény-készletüket csaknem egészen ellődözték, miért Daun, noha teljes rendben,

52. II. FRIGYES ARCZKÉPE.

Torgaun keresztül az Elbe jobb partjára húzódott és Drezda felé vonúlt. A sereg egy része itt, más része cseh földön telelt.*

Ime, a Gvadányi előadása és Arneth elbeszélése pontosan megegyezik. Nem tehetjük-e föl, hogy az öreg generális, ha vonásról-vonásra ily híven követi az eseményeket, a szökésre és elfogatásra nézve is valóságot beszél? Annyi bizonyos, hogy *Kleist*, ki elé állítólag szökevényünket vezetik, sokszor portyázott és harácsolt 1760—1762-ben a cseh széleken s a mieinkkel össze-össze csapott, mert Kleist, Arneth szerint, ismételve bejárta és megsarczolta a freiberg-tepliczi vidéket, mely Marienberghez oly közel.**

Gvadányi elbeszélésében Hadik fővezér leánya Brixben eszközli ki a kegyelmet s azt Rontó már a bitófa alatt kapja meg, hová mint őrnagya, Gvadányi kíséri ki.

Ez a Brix ott van éjszaki Csehországban, egészen a szélen, Freiberg és Marienberg közelében. A szász csatatéren mozgó sereg, ha a telet a színhelyen nem tölthette, rendszerint a vidéken foglalt szállást télire. Lehet, hogy Hadik Brixben telelt, hogy családja itt tartózkodott, mert felesége s több gyermeke volt, köztük a legidősebb Mária Josefa, ki 1750 deczember 11-én született, így 1760-ban tíz esztendős, már elég alkalmas arra, hogy a szerencsétlenért közbe vesse magát, még alkalmasabb pedig arra, hogy óhajtására az ezredes hallgasson. Anyja lengyel, a gróf Lichnovszky-családhoz tartozott, mely később herczegi rangra emelkedett; ő is lengyelhez, egyik Lubomirsky herczeghez ment feleségül.

Nem hiszszük, nem hihetjük, hogy Gvadányi fölemlítse és megnevezze, ha a Rontó esete s az ő beavatkozása

* Alfred von Arneth: Maria Theresia und der siebenjährige Krieg. 1757—1763. Bécs, 1875. 175—178. ll.

** Alfred von Arneth: Ugyanott. 312. l.

53. ZIETHEN LOVASSÁGI TÁBORNOK ARCZKÉPE.

nem valóság. A költői szabadság nála sem lehetett akkora, hogy élő személyre, mint tanúra hívatkozzék, megállható alap nélkűl. Még akkor a magyar irodalom oly naiv, oly kezdeties állapotában a közönség jóhiszeműségével így visszaélni senki sem merhetett, hiszen még annyian éltek, a kik megczáfolhatták volna.

A szökevény sorsának e fordulója csakugyan így eshetett; ép oly igaz lehet, mint a mily igaz, hogy Gvadányi már abban az időben major volt.

De nyomozzunk tovább. Gvadányi ezrede a háború után Magyarországba tér s a Tiszán túl Bereg, Szathmár, Ugocsa s Máramaros megyékben kap szállást; épen mint a Gvadányi ezrede a maga felsorolása szerint.* Rontó szállása a máramarosi Verchovinára esik, két esztendő múlva Husztra, majd Huklivára, honnan ismét két esztendő múlva Husztra kerűl vissza, valószínűleg 1768-ban. Itt történt vele egy estve, hogy betért a huszti vendégfogadóba, hol négy szállító tiszt iddogált. Kitli volt rajta, csákó a fején, dohányzacskó a kezében; egy kis asztalhoz leült, bort kért és rágyujtott, borát lassan fogyasztgatva. A szállító tisztek e tiszteletlenségen félittasan fölgerjedtek, egyikük hirtelen felugrott, a csákót leütötte fejéről, a pipát kicsapta szájából, hogy tanúljon mórest.** Rontót hirtelen elfogta a méreg, haza szaladt, fölnyergelt, karabélyát, pisztolyát megtöltötte, kardot kötött és visszarontott; láttára a fogadós az asztalról a gyertyát, a falról a lámpást rögtön leütötte:

«Tiszt urak (kiáltott) ilyen teremtették,
Itt vagyon a móres, adta szedtevették.

Egyszersmind közikbe én itt durrantottam
A két pisztolyt s erre kardomat rántottam.

* Gróf Gvadányi József: Unalmas órákban való időtöltés. Pozsony, 1795. 2. l.
** Gróf Gvadányi József: Rontó Pál. 1793. Pozsony. 170—171. ll.

Setét lévén, én csak lábról-lábra hágtam,
És mint egy megőrült, míndenfelé vágtam.

Gondoltam, megöltem már a négy tiszteket,
Mivel egy sem jajgat, kiadták lelkeket.

Azért sietséggel mentem kvártélyomra,
Mindjárt is felültem itten a lovamra.

Innét kápláromnak mentem ablakához,
Ágyába feküdt már, így szóltam magához :

Káplár uram, szököm, éljen egészségbe,
Szököm, négy sós tisztet küldöttem az égbe.

Ezzel paripámat kétfelől megkaptam,
Lengyelország felé ügettem, vágtattam.»*

Ime, ez a huszti kaland nemcsak azért emlékezetes, mert Rontó e miatt bujdosott el hazájából ismeretlen világokba; de még inkább azért, mert hitelesen bizonyítható. Szilágyi István érdeme, hogy a máramarosi kamarai levéltárból az erre vonatkozó hivatalos jelentést kifürkészte és megismertette, mely kivonata szerint következőleg mondja el az esetet :

«Mielőtt Neusold János, kamarai biztos Máramarosba megérkezett volna, felső helyen azt az eszmét pendítették meg, hogy jó volna e bizottságnak az öt korona-városban létező inscriptionalis javak visszaváltását megpróbálni, mely czélra az udvari kamara elnöke, gróf Grassalkovics, 10,000 forintot utalványozott. E pénzt az ugyancsak Tokajból lehozandó 24,000 forinthoz csatolva, két szállító tisztre : Kirchmajerre és Kreuczmajerre s egy napdíjasra, Balázsra bízták lehozás végett. Éjjeli állomásra Husztra érkezvén, az ottani királyi vendéglőben szállottak meg, s a pénzes szekereket az udvarra beállítván, maguk az ott szállásoló

* Gróf Gvadányi József : Rontó Pál. Pozsony, 1793. 171. l.

harminczadi ellenőr, Trójer, látogatására mentek; a hová később betért a bustyaházi ellenőr, Bőz is és egy lakatos a várból. Hatan éppen vacsoránál ültek, midőn egy közkatona, a *Török*-huszárezrednek akkor Huszton állomásozó csapatából: *Erdei Mihály*, muzsikáló czigányoktól kisérve, az utczáról éppen abba a szobába nagy lárma, kurjongatás és káromkodással belépett. Trójer szólította meg először szépen, hogy a beszélgetést és csendességet ne zavarja, s mikor ennek eredménye nem volt, a többiek megfogták, kitaszították s utánna az ajtót bezárták. Alig múlt el egy óra, a katona az udvar felől egy más záratlan ajtón egészen fölfegyverkezve belép, pisztolyt süt a lakatosra, kinek nyakát fúrja át a golyó, másik töltése nem talált. Ekkor kardot ránt, bár a gyertya már el volt oltva, a többiekre ront. Bőzt homlokon, Kirchmajert képen megsebesíti, Balázst pedig, ki az ágy alá bújt volt, többször utánna döfvén, meg is öli. A katona még azon éjjel fegyverestül, lovastul megszökött s nem is fogták meg soha.»*

Ez pedig történt 1768-ban.

Azt hiszszük, részleteznünk sem kell, annyira szembeötlő, hogy a Rontó és Erdei kalandja ugyanaz a kaland; csak a színezésre tér el egymástól, a két fél érdeke szerint, mint rendesen. Rontó úgy mondja, mert Gvadányi az ő szájába adja, hogy a szállító tisztek öntöttek már jól fel a garatra, mikor belekötöttek; a kamarai levéltári jelentés pedig azt állítja, hogy Erdei lépett az ivóba nagy lárma, kurjongatás és káromkodás között, magát muzsikáltatva, ennélfogva virágos kedvvel. Lehet, hogy ez a változat a való; lehet, hogy csak szépítés, a szállító tisztek vallomása a maguk javára, melyet annyival inkább elkövethettek, mert a bűnös már hegyen-völgyön tuljárt.

A kaland többi részlete tökéletesen egybehangzik.

* Arany János: Koszorú. II. évf. II. k 1864. 141—142. ll.

Gvadányi négy szállító tisztet említ ugyan, a kamarai jelentés szerint pedig hatan ültek együtt: de a napdíjas és lakatos nem jöhettek számba, sem a katona-költő, sem a katona-hős előtt: csak a két szállító tiszt, Kirchmajer és Kreuczmajer, a két ellenőr, Trójer és Bőz vehetők tisztekül, kik ellen a katona Rontó merénylete kétszeres beszámítás alá esik; a világosság eloltása, Rontó sötétben viaskodása, még azon éjjel megszökése fegyverestűl, lovastúl, szóról-szóra megegyezik.

A mi különösen érdekes és fontos mindezen kívűl, hogy Rontó Pál, illetőleg Erdei Mihály, a *Török* ezredének közkatonája. Mármost ha elfogadjuk Gvadányi szerint, hogy Rontó a megkegyelmezés után ezredében maradt, sőt megint tisztei kedvencze lett, hisz a háborúban, mely még két esztendeig tartott, mindég jól viselte magát; ha elfogadjuk Gvadányi szerint, hogy ez az ezred a Gvadányi s Rontó ezrede egyszersmind, a hubersburgi béke után Magyarországba jövén, Bereg, Ugocsa, Szathmár, Máramaros megyékben kapott szállást; ha elfogadjuk, hogy Rontó különböző állomásokon mintegy öt évig szolgált, úgy került ismét 1768-ban Husztra vissza: nyilván következtethető, hogy a marienbergi szökés és a huszti kaland hőse ugyanaz, *Erdei Mihály*, mert a huszti kaland megerősíteni látszik a marienbergi szökést. S Gvadányi ezt annyival inkább tudhatta, mert akkor a szökevény őrnagyja, most annak alezredese volt.

A Gvadányi előadásának és Arneth elbeszélésének összehangzása, a Hadik-leány emlegetése, költőnk őrnagyi rangja, melyet 1758 óta viselt, a huszti kaland igaz volta mind a mellett szól, hogy Rontó Pál személye és története fővonásaiban nem költemény: Eger pedig tanúskodik, bizonyságot is szolgáltat, hogy Rontó Pál csakugyan falai közt élte le utolsó napjait.

«Még gyermekkoromból emlékszem, — írja Szabó

Ignácz, — hogy öreg atyáink sokszor és sokat beszéltek egész kedvteléssel Rontó Pálról, ki közöttük élt, kit igen jól ismertek, ki nagyon sokat mesélt nekik a gróf Benyovszky Móriczczal átélt úti kalandjairól.

Öreg atyáink elbeszéléséből tudjuk, hogy Rontó Pál magas, szikár, egyenes, katonás tartású ember volt, borotvált arczczal: az akkori divat szerint varkocsba font hajat, magas, prémes kucsmát, hosszú szőrű gombos atillát és sarkantyús sarúkat viselt, s megtakarított pénzecskéjén kívül a kincstár által fizetett *rokkant lénungból* élt. Sőt a házat is ismerjük, a hajdan Egerben úgynevezett Rácz utczán, a melyben Rontó Pál lakott.

Rontó Pál állítólag Miskolczon született, de gyermekéveinek egy részét Egerben élte át, hová özvegy édes anyjával költözött, kivel itt az úgynevezett Sánczban lakott.

Már ez időből fölmaradt egy némely pajkos gyermek csínyjeinek emléke. Mesélik a többek között, hogy az idétt ugyancsak a Sánczban lakott az az egyetlen zsidó is, a kinek meg volt engedve, hogy Egerben lakjék a végre, hogy az ide kereskedelmi czélból vetődő zsidókat szállással s kóser élelemmel elláthassa.

A pajkos Pali gyermek egy ízben kileste az alkalmat, midőn a zsidó nem volt honn; belopózott a hajlékába, s azt egészen kipingálta oly festékkel, melyet a ház körül szedett.

Rontó Pál nagy lelkesedéssel beszélt öregeinknek útjáról, Benyovszky Móricz grófról, különösen ama nagyszerű barátságos fogadtatásról, melyet Japánban tapasztalt. A jó japániak annyira megkedvelték a híres kalandhőst, hogy búcsúzásánál azzal a kijelentéssel váltak el tőle: mondja meg otthon honfitársainak, a derék magyaroknak, hogy ha velök kereskedelmi összeköttetésbe akarnak lépni, hajóikat mindig szivesen látják kikötőikben s honfitársaikat országukban.

Rontó Pál minden valószínűség szerint akkor vált meg urától, Benyovszky Móricz gróftól, mikor ez kalandos útjából visszatért, akkor jöhetett gyermekkora kedvelt helyére, Egerbe, hogy ugyanitt élje le második gyermekkora: aggsága éveit is.»*

Természetes kérdés, hogy vajjon az egri helyi hagyomány az *életbeli* és nem a *könyvbeli* Rontó után alakult-é? A ki a helyi hagyományok és helyi mondák keletkezésének módjában járatos, az nagyon jól tudja, s az irodalom köréből nem egy esetet szedhet össze, hogy az öregek olvasmánya az élő emlékezet szinét öltheti magára. S egy-két emberöltő után a történeti valóság követelésével lép elő. Mert föltünő, hogy ez az egri hagyomány a Gvadányi elbeszélésével annyira megegyezik, mintha nem volna egyéb, mint annak visszhangja, annak visszaemlékezése. A mi változat, új adalékszámba mehet, hogy Pali miskolczi születés, hogy özvegy édesanyjával lakik az egri sánczban, hogy öreg korában a *rokkant alapból* pénzt kapogat, a mi gyilkos és szökevény létére merő képtelenség, hogy ekkor minő termete és ruházata volt, meg hogy a japániak a derék magyarokat tiszteltetik vala, mindezt a népies képzelem, mely költői működésében szeret kiegészíteni és kikerekíteni, a költő alakjának és az öreg katonának ismeretével könnyen megteremthette egy kis feledség s egy kis lelemény segítségével. Megfogható, el nem vitatható bizonyíték kellene az egri hagyomány igazolására, hogy csakugyan az *életbeli* s nem *könyvbeli* Rontó után maradt meg.

Az egriek azzal is szolgálnak. Még emlékeznek, hogy Rontó Pál a kisasszony temetőben nyugszik; még hivatkoznak *tajték-pipájára*, melyből valaha ő eregette a bodor füstöt. Ezt a pipát gróf Keglevich Gábor, Heves vár-

* *Budapesti Hirlap.* 1887. 163. sz.

megye híres férfia, az egri casinó és takarékpénztár alapítója, Rontó hagyatékából árverésen vette meg s tartotta mint érdekes emléket; míg egyszer jó kedvében Kósa György vadászczimborájának ajándékozta, kinek fia, *Kósa Kálmán* táblabiró, ma is kegyeletesen őrzi azt. A Keglevich Gábor neve pedig kezesség, hogy Hevesmegye egykori vezérférfia nem dicsekedhetett alaptalanul holmi régi tajtékpipával.*

Mindenesetre ez a bizonyíték elég nyomós: de *igazolásra szorul.* Nem Keglevich Gábor, hanem a pipa. A gróf jóhiszeműségében megbízhatunk: ő mint Rontó-ereklyét vásárolta és mutogatta azt; csak az a tisztázatlan, nem tévesztették-e meg? Mert bizonyos, hogy egyenesen a hagyatékból nem vehette, mert Rontó minden valószínűség szerint még a gróf pipás kora előtt halt el. Nyomósabb és döntőbb erősség kellene: valami okleveli adat. Ha az egriek még olyan jól ismerik a házat a Rácz-utczában, mutassák ki a város adókönyveiből, hogy 1790-ben ki fizette érte az adót; ha az egriek még olyan jól emlékeznek, hogy az ő Rontójuk hol van eltemetve, keressék meg sírját, kutassák ki nevét, hogy eredetileg minek hívták? Mert Rontó csak a költői s népies neve lehetett. A múlt század végén, vagy a folyó század elején Szabó Ignácz állítása szerint élt Egerben egy *Vlkolinszky Menyhért* nevű ember a Sánczban, kit gúnyosan Rontó Pálnak neveztek, mert azzal a szerencsétlen természettel bírt, hogy a mihez fogott, mindent elrontott; az avatatlanok ezzel tévesztik össze az igazi Rontó Pált, a ki a Benyovszky szolgája volt: pedig a kettő *nem* azonosítható.**

Hátha mégis. A m. k. helytartó-tanács 1791 április 21-én országosan körözteti, hogy Drobni Ádám örökösei közt az osztály végbe mehessen, *Vlkolinszky Menyhértet*,

* Dr. Szabó Ignácz levele szerint.
** Dr. Szabó Ignácz levele szerint.

ki ezelőtt körülbelül hat évvel Benyovszky Móricz gróffal idegen amerikai tájakra bujdosott.*

Ime, Benyovszkynak csakugyan volt magyar szolgája, s ez lehetett, a mint Haan Lajos és Balogh Gyula hiszi:

54. KEGLEVICS GÁBOR ARCZKÉPE.

a Gvadányi Rontó Pálja.** Valjon? Vlkolinszky urával hová is ment? Ad exoticas oras americanas, idegen amerikai tájakra, mondja a hivatalos körözvény. A mi érdekes és különös változat. Mert Benyovszky 1764-ben alapította

* 1791: 6958. sz. alatt.
** *Budapesti Hirlap*. 1887. 172. és 220. sz.

a madagascari gyarmatot, a szigeti törzsek 1776-ban választották királyokúl; ekkor visszatért Európába és pedig Francziaországba, hogy a franczia udvar támogatásába és oltalmába ajánlja gyarmatát. Párisban találkozik József császárral, a magyar trónörökössel, ki a lángeszű és vakmerő kalandort álmélkodva hallgatja, kegyelméről és pártfogásáról biztosítja; mire hazájába jött, Mária Terézia, a a nagy királyasszony grófságra emelte, József ezredesül kinevezte, de nyugtalan lelke és sodró tettereje honn nem talált elegendő tért. Angliába, majd *Amerikába* ment, hol Marylandban és Baltimoreban segítséget kapva, 1785-ben újra Madagascarba evezett: de a franczia udvar, főleg az Isle de France sziget kormányzója csapatokat küldött ellene, melyekkel még készületlenül összeütközött, 1786 junius 4-én halálosan megsebesült s nehány nap mulva sebei következtében meghalt.

A helytartó-tanács mégis 1791. ápr. 12-én körözvényével úgy keresi Vlkolinszky Menyhértet, mint a ki gróf Benyovszky Móriczczal idegen amerikai tájakra bolyongott el.

A gróf halála helyett sorsának ily fordulata országszerte közszájon foroghatott. Mai nap is, száz esztendő után, erősen és meggyőződéssel vitatja Ocskay Gusztáv, családi iratai és emlékezései nyomán. Öreg atyja, Ocskay György, ki Benyovszky közeli rokona és kortársa volt, s a bátyjával együtt katonáskodott, 1750-ben született; első nejének, Wiedersberg bárónénak halála után másodszor is megházasodott, egy 17 éves leányt véve feleségül, ki elöregedve, 1870-ben halt el. Így urától közvetetlenül tudhatta Benyovszky életét és történetét, s úgy adta át unokájának, ki azt állítja, hogy a gróf elhagyva honát, nejét és két leány-gyermekét, örökre eltünt.

«1840-ben történt, — folytatja, — hogy Magyarország primása, Kopácsy, a vágújhelyi csődbe jutott prépostot,

Berényi grófot, missionáriusi minőségben Amerikába küldötte. Ez 1843-ban visszaérkezvén, meglátogatta Skultéty Mihály verbói plebánost, s ettől a Benyovszky Móricz születési bizonyítványát' kérte. Elbeszélte, hogy Ohióban találkozott egy 40—45 éves férfiúval, ki öt dollárt adott a prépost kezébe azzal a kéréssel, hogy a pénzt a verbói plébánosnak vigye, — atyjának, Benyovszky Mórnak, a születési bizonyítványáért. Azt is elmondta Berényinek, hogy apja, Benyovszky Mór, ezelőtt mintegy 50 esztendővel Európából Amerikába ment, Texasban megnősült, ott három gyermeke született és 1809-ben Mexikóba való utazása alkalmával egyik utitársa lőtte agyon». S ez emlékezése igazolására hivatkozik az író atyjára, Ocskay Alajosra, a ki ma is él Verbón, s a ki állítása szerint akkor látott életében először amerikai pénzt.*

Ez az elődás elejétől fogva végig tévedés. A legjobb esetben Berényi és Ocskay valami élelmes amerikai magyar ipar-lovagnak ülhetett fel; annyi bizonyos, hiteles és kétségtelen okiratok tanulsága szerint, hogy gróf Benyovszky Móricz 1786-ban elhalt, de előbb megfordúlt Amerikában is.

A körözvény egész szabatosan tájékoztat bennünket arról, hogy Vlkolinszky mikor állt szolgálatában. Először azzal, hogy Benyovszky Móriczot grófnak nevezi, a mivé csak annyi kalandja után Magyarországba térve lett; másodszor azzal, hogy a szolgáról 1791-ben azt állítja, hogy valami hat évvel ezelőtt ment el, a mi 1784-ben vagy 1785-ben eshetett.

Már most mind ebből mit következtethetünk? Azt, hogy Gvadányi Rontó Pálja személye és története fővonasaira nézve csakugyan élő alak volt; hogy Benyovszky Móriczot, mikor második madagascári vállalatára elindult,

* Ocskay Gusztáv: Reminisczencziák a múltból. Budapest, 1890. 63, 67, 70. ll.

útjában magyar szolga csakugyan követte: de e két ember az életben valószínüleg semmi összeköttetésben nem állt, míg Gvadányi mind a kettőt jól ismerhette.

A Benyovszky szolgája sok hányódás után visszakerülhetett, s az 1790-iki országgyűlés alkalmával már honn lehetett, noha a helytartó-tanács nem is tudott róla; sőt

55. GRÓF BENYOVSZKY ARCZKÉPE.

fölkereshette költőnket, kivel egy ezredben is szolgálhatott, Budán beszélhetett neki sok mindent uráról, tapasztalásból és hallomásból, már akkor is meg lévén a magyar közmondás, hogy messziről jött ember azt mondja, a mit akar. Hihetőleg az efféle kalandor nagyzása szerint a gróf első és második madagascári vállalatát minden ka-

landjával összeolvasztotta s magát benne jelentékeny szereplőként tüntette fel. A költő pedig egyesítette a maga szökött katonájával s így írta meg Rontó Pált, ezt a népszerű elbeszélést, melynek első felében Erdei Mihály, második felében Vlkolinszky Menyhért, a Benyovszky szolgája volt minden valószinűség szerint élő mintája.

Gróf Benyovszky mint atyjafia és honfia, kinek csodálatos kalandjait és bolyongásait egész Európa álmélkodással olvasta érdekfeszítő emlékirataiból, melyeket Nicholson angol fordításban megismertetett, Forster és Ebeling csakhamar németül is közölt, — Gvadányira mély és nagy benyomást tehetett. Hiszen a XVIII. század nemcsak a nagy bölcselők, de a nagy kalandorok százada is, s a művelt közönség figyelme mindenütt mohó érdeklődéssel fordult feléjök. Megragadóbb és népszerűbb tárgyat alig választhatott, mint Benyovszky és Rontó. Leginkább azért határozta el magában dolgaik kiadását, mivel hazánk fiai voltak: mert világos dolog, hogy ha az idegen nemzetek közűl valaki egy csekély, úgymint csak egy más országon keresztül tett utazást, vagy egy csekély vitézséget visz is véghez, — mondja az öreg generális, — azt mindjárt nagy fitytyel kitrombitáltatják; hadd lássa tehát a világ, hogy hazánk is nemz oly jeles férfiakat, kiknek viselt dolgai sokkal nagyobbak, jelesebbek, mint más ezer idegeneké.*

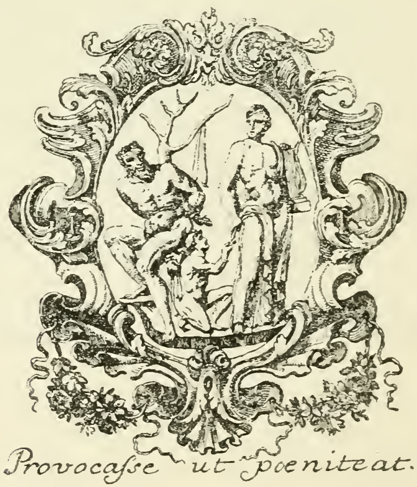
S meglehet, hogy Gvadányi nem vette észre a Benyovszky-szolga képzeletének elcsapongását, a huszáros füllentésnek az igaz történettel való összekeverését, mert hiszen sokkal később, mai nzp is oly jeles oknyomozó történetíró, mint Haan Lajos, oly ügyes tarlózó, mint Balogh Gyula, teljesen elfeledi, hogy Vlkolinszky, a ki a hivatalos és hiteles helytartó-tanácsi körözvény szerint

* Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszky Móricznak életek. 1793. VIII. l.

1784-ben vagy 1785-ben madagascari második vállalatára csatlakozott urához, nem foroghatott mellette a sziberiai számüzetés, kamcsatkai menekülés és Odyssües-féle bolyongás idejében, a mi már mind egy évtizeddel előbb, 1774-ben, a madagascari gyarmat-alapítással véget ért.

De meglehet az is, hogy Gvadányi egyesítette a két alakot: öntudatos költői czélzattal. Akár így, akár úgy esett meg, annyi elfogadhatónak látszik minden valószínűség szerint, hogy Rontó Pál élő mintája egyfelől Erdei Mihály, másfelől Vlkolinszky Menyhért.

Már most az egrieknek azt kell bebizonyítani, hogy akár Erdei Mihály, a huszti kaland hőse, akár Vlkolinszky Menyhért, a Benyovszky szolgája nálok élt és halt el: — akkor Rontó-hagyományuk is igazolva lesz!

X.

A GVADÁNYI KÖZÖNSÉGE ÉS ÍRÓI MÉLTATÁSA.

Mi mondani valónk lehet még Gvadányiról? Vajmi kevés, mert hiszen a Falusi Nótáriuson és Rontó Pálon *kívül* művei rég feledésbe merültek: nincs okunk a mai olvasóval egyenkint megismertetni s mai fejlettebb ízlésünk követelései szerint taglalni őket. Sokat írt, tizenöt kisebb-nagyobb elbeszélés, leírás, levelezés, történeti munka, maga a Világnak Közönséges Historiája hat kötettel, a mi tőle megjelent, pedig néhány tréfás terméke mai napig is lappang: de mind ezek nem állanak magasabb æsthetikai színvonalon, nem birnak jelesebb költői vagy írói érdemmel; úgy, hogy nála az alkotás törvényeiről, az eszme egységéről és összhangzatos kifejtéséről, a szerkezet kiszámításáról és beosztásáról, a jellemzés erejéről és művészetéről alig beszélhetnénk, még kora műelméleti és gyakorlati haladásának is mögötte marad: ennélfogva semmi sem lenne félszegebb, czélzatában elhibázottabb és eredményében meddőbb, mintha Gvadányinkat a széptudomány egyetemes törvényeinek mértéke alá állítanók és a szerint itélnők meg; ha nem *irodalomtörténeti* becsét méltatnók, hanem *művészeti* értékét vennők számításba! Mert mi is a művészet? Nisard meghatározása szerint nem egyéb, mint az általános igazságok tökéletes kifejezése, mely a nemzet és az

az emberiség szellemének egyiránt megfelel. Ezek az igazságok pedig az ő felfogásaként kifejező szólamaikkal sohasem évülnek el; így csak azok az irodalmi alkotások, melyek általok sohasem szűnnek meg élni, a szellemekre hatni s a közművelődés állandó és lényeges része lenni, emelkednek a művészet követeléseinek magaslatára.* Ám ez a meghatározás bármily szabatos elvi tételen épül, nem egészen helyes. Hisz a nyelv egyre változik, alakul, fejlik, minek következtében az általános igazságok kifejező szólamai, sőt új kutatások, új fölfedezések, új felfogások révén magok az általános igazságok is módosulhatnak és elévülhetnek, értékök csökkenhet és erejök veszthet; s végtelen kevés az a munka, még a nagy nemzetek szerencsésebb irodalmában is, mely minden időben él, a szellemekre minden eszmeáramlat között hat, s a közművelődésnek mindenha alkotó része lesz. S épp oly magas, mint a mily rideg és tarthatatlan a szellemes franczia írónak az a következtetése, hogy az irodalomtörténet *csak* az ily műveket, csak a maradandó alkotásokat veheti figyelembe. Mert az irodalomtörténet nemcsak *irodalom*, mely a széptudomány ellenőrzése, elvető vagy szentesítő itélete alá esik: de *történet* is, mely a fejlődés menetének megfigyelésére és az eredmények tisztázására van hivatva és kötelezve. Már pedig ez eredmények elbirálásában egyes nemzedékek megtévedhetnek; annyival inkább, mert a széptudományi elvek magok is ingadozók, azok sem örök érvényűek. Volt idő, mikor a művelt világ többre becsűlte Hesiodot, mint Homért, mikor Shakspere, mint faragatlan barbár szinte két századon át számba se jött; de ép abban nyilvánul a történetnek, különösen az irodalomtörténetnek emelő erkölcsi hatalma, hogy az igazi nagyságot századok múlva is napvilágra hozza és illő helyére

* NISARD—SZÁSZ KÁROLY: A franczia irodalom története. 1. k. Budapest, 1878. 6. l.

állítja, mert az eszmék fejlődésének fonalán megtalálja és fölfedezi az eszmék korábbi képviselőit, kiket a feledés homálya borított vala.* Volt idő, a mikor Melanchton nyelvtanáról a tudósok úgy' vélekedtek, hogy «örök időre» szólnak; a mikor Francziaországban, I. Ferencz alatt, Ramust hűtlenségi pörben marasztalták el, mert eltávozott Aristotelestől; a mikor Párisból parlamenti végzéssel száműztek valamennyi tanárt, a ki elszakadt a nagy görög bölcselőtől: holott ma mind a kettő csak tudományszakuk mívelésében bír korszakos történeti jelentőséggel. S volt idő, a mikor a jeles Montaigne Vergiliusnak nem Aeneiseért, hanem Georgiconjáért lelkesedett, a mikor az elmés és magvas Fontenelle többre becsülte Senecát Cicerónál, s a szellemes és éles La Harpe annyira megcsalatkozott, hogy a Henriádot nagyobb alkotásnak tartotta, mint az Iliást; mert az ízlés gyakran megvesztegetődik, szinte elvakul a divattól. Hisz nemcsak az emberi viseletekben, szokásokban, erkölcsökben: de az irodalmi eszméken, érzéseken, irányokon is nem egyszer korszerű divatok uralkodnak; a mint ezt nemzeti megújhodásunk egymásba folyó társadalmi és költői áramlatai is feltüntethetik. S a mikor *Gvadányiról*, nem, nem — a mikor a magyar irodalom munkásairól ítéletet alkotunk, sohasem szabad megfeledkeznünk a kornak befolyásáról és szükségletéről, mert a franczia irodalomtörténetírók megtehetik, a mint megtette Albert, meg Nisard, hogy háromszázados virágzás termékei közt válogatva, csak a maradandó alkotásokat összegezik s a nagy szellemek sorából egy fényes Pantheont állítanak össze, noha nem minden egyoldalúság és tévedés nélkül: de a magyar irodalom-történetíró az elévülő munkákat is elszámolni s a kisebb tehetségeket is méltatni tartozik. Mert valljuk meg őszintén, hogy a magyar iro-

* Zsilinszky Mihály: Nagy férfiak szerepe a történelemben. Budapest. 1880. 8. l

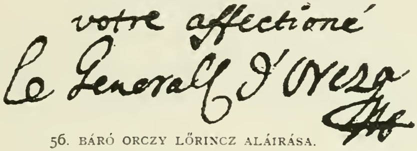
dalomtörténete egészen a nyelv és ízlés megújhodásáig, Kazinczy koráig maradandó alkotásokban vajmi szegény, épen azért kutatójának és művelőjének szeme előtt mindig ott lebeg a *viszonyos igazság* is.

Miben áll ez a viszonyos igazság? Hát abban, hogy valamely író értékének, valamely munka érdemének megállapításában kellő tekintettel legyünk arra az időre, melyet szolgálni törekedett. Mert van író, mint Gvadányi, van munka, mint az ő valamennyi írása, a hol az egyetemes széptudományi elvek és törvények nem alkalmazhatók, hisz ezek szerint ugyancsak sanyarú ítéletet kellene róla mondanunk, a mennyiben nála nem az általános igazságok, vagy ha azok, nem végleges nyelven, a kifejezés tökélyében jelennek meg: ellenben ha a viszonyos igazság tekintetéből mérlegeljük, és azt veszszük számításba, hogy micsoda hatása és jelentősége volt, hogy micsoda lökést adott a nemzeti közművelődésnek, a nemzeti önérzet és öntudat emelkedésének, hogy mennyire elégítette ki kora szellemi szükségletét, mennyire fejezte ki emberöltője lelkületét, akkor csak meleg hálával és igaz elismeréssel lehetünk irányában. Mert senki sem volt nálánál a korabeli közönség előtt népszerűbb, műveltségének és ízlésének megfelelőbb, a *nemzeti eszme* sikerére nagyobb és csattanósabb befolyással, miről a Falusi Nótárius és Rontó Pál mai nap is élő alakja még kezeskedhetik.

A jó öreg generális egyebekben elévült, mint elhalt az a nemzedék, mely érte lelkesedett, az a műveltség és ízlés, melyet kifejezett, épen azért nem szólunk többi műveiről egyenkint, részletesen: de ki kell emelnünk mentségeként ismételve, a mit már egyszer hangoztattunk, hogy a *közönség bennök ismert leginkább magára.*

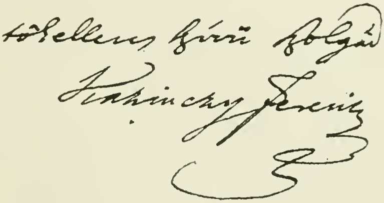
Mert hol volt abban az időben az olvasó közönség? A *főnemességben* semmiesetre nem, hisz a magyar főnemesség állt 1778-ban hét kerczegi, 82 grófi és 64 bárói,

összesen 148 magyar házból; meg 18 herczegi, 69 grófi és 160 bárói, összesen 247 indigena családból, míg 1795-ben a mágnási magyar házak száma 169-re, az indigena családok mennyisége pedig 291-re ment,* minek következtében az idegen elemek, idegen szellemükkel és nyelvükkel a nemzeti elemet jelentékenyen meghaladták, pedig már

56. BÁRÓ ORCZY LŐRINCZ ALÁIRÁSA.

a magyar nemzetségek is a házasodások révén sajnálatosan összeelegyedtek és elidegenültek nemzeti szellemük és nyelvük megtagadásával. Néhány lelkes hazafi megakad köztük is, de mint osztályra, az irodalom reájok nem támaszkodhatik, hiszen az ő olvasmányuk a franczia és német, meg a német és franczia. A magyar művet előt-

57. KAZINCZY FERENCZ ALÁIRÁSA.

tük még csak említeni is illetlenség; hiszen nemcsak ekkor, de még évtizedek múlva is fehér holló az a mágnás, ki a magyar irodalommal törődik, ha csak maga nem míveli azt, mint Orczy és Ráday, vagy az Amadék és Telekiek. Ez magyarázza meg, hogy miért ujjong annyira egy Kazinczy, ki a Szemerékkel, Vayakkal, Rhédeyekkel

* MARTIN SCHWARTNER: Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798. 394. l.

rokon, hogy szinte szédül a tömjéntől, ha Ürményi József, az országbiró váli asztalánál Sophiejára poharat emel;[1] hogy miért lelkesedik büszke örömmel, ha Dessewffy József gróf az országgyűlésen nevét magasztalva említi;[2] hogy miért melegszik fel egy Berzsenyi, ki Zrinyi, Nádasdy, Gyulaffy vérből vette eredetét, ha b. Prónay László a Teleky gróf főispáni beiktatásakor reá mint poétára poharat köszönt:[3] nemcsak kicsinyes emberi hiuságból, de inkább az írói érdem elismerésének nagy érdekéből. S ez magyarázza meg, hogy miért ébreszt oly hangos dicséretet a niklai remetében Festetich Györgynek, a Helikoni ünnepek rendezőjének kitüntetése iránta. «Midőn egy oly ember, kinek jövedelme három millió körül van, mondja Kazinczynak, egy ily ünnepre 30 ezeret költ, semmi; — de nem semmi az, midőn az ősz Festetich a szegény Berzsenyinek az utczára kalap nélkül eleibe szalad. Minden cselekedet becsének az idő és hely az igaz mértéke: egy oly népnél, a hol a *nagyok az anyanyelvet czigány-nyelvnek nevezik*, a magyar írónak nem is köszönnek, s a legjobb magyar poétát is legfeljebb joculatornak nézik, Festetich nagy ember, vagy a mi még több: *jó* ember.»[4] Valóban, főuraink között már örvendetes jelenséget képezett, akinek e magyar nyelvről és magyar irodalomról tudomása volt. Az ilyen pillanati fellobbanásában megtette, hogy a magyar íróval szóba állt s levelére vagy küldeményére válaszolt: mint Prónay László báró, ki remegve nyúl a tollhoz, mert mint szentelt magyar vitéznek magyarúl kellene felelnie, s akadozva, szinte a szokatlanság kirívó bélyegével felel Kazinczynak, hogy áldja az isteni gondviselést, a ki épen nyelvünknek hanyatlásával azt végső

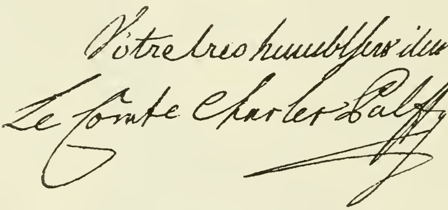
1 Kazinczy Ferencz: Levelei Kis Jánoshoz. I. k. Buda, 1842. 265. l.
2 Kazinczy Ferencz: Levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1861. 132. l.
3 *Ugyanaz.* 141. l.
4 Kazinczy Ferencz: Levelezése Berzsenyi Dániellel. Pest, 1861. 208. l.

58. GRÓF FESTETICH GYÖRGY ARCZKÉPE.

elenyészetétől ily gyökeres hazafi fölébresztésével fentartja;[1] s mint Pálffy Károly gróf, ki magyar főkanczellár létére franczia levéllel üdvözölte Péczeli Józsefet, a miért a Henriádot lefordította, s általa a haza dicsőségét emelte;[2] de köztük még ilyen is oly kevés akadt, hogy ujságba kellett tenni s országszerte hirdetni. Hozzájok lehetett hymnusokat és ódákat írni, de reájok, mint osztályra az irodalom nem támaszkodhatott: főurainkban olvasó közönséget nem talált.

Hát talált-e vajjon a *papi* renden? Ha igen, bizony nagyon keveset. Mert ugyan II. József idejében a nép-

59. PÁLFFY KÁROLY ALÁIRÁSA.

számlálás szerint az ország papjainak és tanárainak, a tanítókkal egyetemben, száma a 25 ezeret meghaladta;[3] így elegen voltak, kik hivatásuk szerint a vallással, közművelődéssel, tudománynyal foglalkozhattak vagy legalább szellemi szükségleteiket állásuknál fogva könyvekkel, az új művek megszerzésével kielégíthették volna: de épen a magyar irodalomra áldoztak, vagy áldozhattak legkevesebbet. A papi rend, mely alatt értendő az ország tanári és tanító kara is, minthogy ez hasonlókép theologiai tanfolyamot végzett, az oktatás latin nyelve miatt teljesen eldiákosodott, természetesen a kevés jobbak kivételével. S a fő-

1 Széphalmy Vincze: Orpheus. I. k. Kassa, 1790. 15. l.

2 *Ugyanaz*. 208. l.

3 Martin Schwartner: Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798. 118—138. l.

papság ez idő szerint annyira idegen, hogy egyenesen abban a hírben áll, mikép hazája nyelvének vagy ellensége, vagy közönyös iránta. S mikor az egri püspök, Esterházy gróf, az 1790-diki országgyűlésen a magyar nyelv mellett felszólal, nemcsak azért okoz feltűnést, mert magyar mágnás, de még inkább azért, hogy magyar főpap létére beszél hazafiasan.* Hisz a főpapok, kivált a kanonokok között nagy számmal voltak idegen eredetűek is, nemcsak ekkor, de még 1801-ben is, az irodalmi megújhodás és nemzeti visszahatás után, az országgyűlésen élesen ellenezték a magyar nyelvet és szószólójuk egyszerűen azzal érvelt, hogy a kispapoknak nevelő intézeteikben annyi tudományt kell tanulniok, hogy azt a kiszabott idő alatt alig végezhetik: miként lehetne hát még a magyar nyelv tanításával is terhelni őket? Az ily gondolkozás áramlatában a főpapok rendszerint csak annyi összefüggésben éltek a magyar irodalommal, hogy beiktatásuk alkalmával, vagy névnapjaik és fölszentelésük évfordulójakor megzendülhetett tiszteletükre a dicsőítő ének; s csak egyesek, mint a hazafias Szily és Kondé, meg az idegen eredetű Fengler és Paintner mutattak annyi érdeklődést a költők iránt, hogy őket istápolták, kézirataik megmentését vagy kiadását elősegítették; még leginkább az alsó papságban és szerzetességben találkozott olyan, ki a nemzeti nyelvért és irodalomért lelkesült, ki egyszersmind annak hívatott munkása volt. Ennek az időnek irodalomtörténeti névsora dícséretes bizonyság mellettük; de félünk, hogy a könyvvevő olvasók osztályok részéről nem igen lehettek sokkal számosabban. Mert ime, mikor a lelkészkedő papság állásának rendezése Mária Terézia és II. József alatt megindul, a szellemi szükséglet kérdése alig kerül szóba. A nyolczvanas évek elején a helytartó-tanács átlagos jöve-

* Grünwald Béla: A régi Magyarország 1711—1825. Budapest, 1888. 90. l.

delmüket 300 forintban állapítja meg, mi ellen folyamodnak, mert az urasági cselédnek is több a jövedelme, pedig a paphoz sokan fordúlnak, vendégek, rokonok, szegények, *sőt első berendezkedésre könyv is kell.*[1] Kétségtelenül a hivatalos könyv, s nem olvasmány. Mert folyamodásuk mellékletében részletes kimutatást adnak háztartásukról s ott szerepel a ruházat 100, az élelem 140, a bor 48, a világítás 8, a szolgáló és kocsis 150 forinttal: de könyv az egész költségvetésben elő nem fordul. A műveltségi szükségletet mindössze a papír, tenta és posta képviseli három forinttal. Mire 1785-ben már, talán a rendezéssel járó levelezések nyomása alatt, 10 forintot szántak; csak 1790-ben, a magyar lelkészkedő papság sérelmeiben fordul elő, mint új követelés a könyv, *évi három forint erejéig.*[2] Bizony nem csoda, ha a szegény protestáns pap, kinek nemcsak magáról, de családjáról is gondoskodni kell, Bessenyei szerint félig úr, félig paraszt, és az irodalomra csak kevesen áldozhatnak.[3] A külföld egyetemeire még kijárnak ugyan, de már kevesebb eredménynyel. Schwartner szerint a lutheránusok a német tudomány és német irodalom szeretetével telnek el, és annak a szellemét hozzák haza és terjesztik iskoláikban tovább.[4] Hát a reformátusok mit hoznak magukkal? A csípős és elmés Seitz Leó szerint észt nem, mert köztük van ama mondás: a ki oda nem visz, nem is hoz a'. És közönséges hír róluk az egyszeri deák cselekedete, a ki Lajdában kihirdette, hogy ha valakinek elveszett az esze, most keresse, mert ő ugyan egy cseppet se visz haza. Mit hoznak tehát? A magyar gyomrot csömörltető parókát, bugyogót, órát,

1 Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. II. k. Budapest, 1884. 166. l.

2 Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. II. k. Budapest, 1881. 297. l.

3 Bessenyei György: Holmi. Bécs, 1779. 207. l.

4 Martin Schwartner: Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798. 546. l.

ezüst csattos czipőt, tászlit, meg egy-egy keshedt helvéta hajadont.*

A rajznak gúnyjában és általánosságában van ugyan túlzás, de mégis bizonysága lehet, hogy a nemzetietlen szellem már a magyar vallás lelkészeiben és tanáraiban is erősen elharapózott. Magyar műveket alig olvastak, szűkös helyzetükben alig is szerezhettek: köztük se nagy számmal voltak a Péczeliek, Szilágyiak, Mindszentiek.

Hát a görög papság? Ez még nálunk körülbelül abban az állapotban élt, mint a katholikus papság Németországban Nagy Károly alatt, ki a nemzeti műveltég alapjait a vallás megerősítése és a papság nevelése által rakta le. Riesbeck, a szellemes utazó, kinek éles megfigyeléseire már hivatkoztunk, elégszer érintkezett a görög papság tagjaival, s fölötte kétkedik, hogy írni és olvasni tudnának; azt pedig határozottan állítja, hogy 10-ig ujjaik segítsége nélkűl számítani sem bírnak. Még nem ismerik, hogy a zsebkendő mire való. Egyik kitűnőségök, ki Makedóniából származott s a görög nyelv tudásával kérkedett, Nagy Sándorról, az ő híres *földijéről* sokat beszélt, bizonyos mosolykeltő büszkeséggel utazónknak is elmondta a trójai háború történetét, mely abból támadt, hogy a trójai herczeg a franczia herczeg-kisasszonyt elragadta. A görög és római császár, a franczia király és hét választó fejedelem ezért Trója ellen vonultak, s a várost bámulatos hosszú vívás után, egy katonákkal megtöltött fa-ló segítségével bevették és fölégették. S ez a papság rettenetes tudatlanságával a nép előtt nagyobb tekintélynek örvendett, mint hajdan Delphi és Delos jósai: de a bizalmat arra használta fel, hogy nyájának necsak a gyapját, de a bőrét is lehúzza; különben marha-kereske-

* Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888. 671–672. l.

désből, olykor lopásból élt. A szellemi szükségletről sejtelme is alig volt.[1]

Ime az ország összes papi rendje: bizony vajmi csekély olvasó közönséget adhatott!

S valjon mi adott? A városi *polgárság* nem, valamint a katonaság sem. Hiszen a polgárság nálunk még ez idő szerint teljesen idegen, leginkább német; s nem hogy a nemzet testébe olvadna, sőt elkülönülésében egyre erősbödik. Mert a török hódoltság területének felszabadulása óta mindég újabb és újabb rajok áradnak be hozzánk. Különösen a Tisza-Duna közén, meg a temesi Bánságban, a telepítés és foglalás egész amerikaiasan fejlik; az állami kormány, a katonai parancsnokság, s egyes adományosok rohamos sikerrel mozdítják elő; de a népesítés általában mindenütt tervszerűen folyik. Maga az országgyűlés 1723-ban külföldi kézmívesek behívását rendeli el, s a helytartó-tanács országszerte számba véteti, hogy hol, micsoda iparosságra van szükség? S mindez intézkedések a század elejétől fogva a nyolczvanas évek végéig a polgári elemet jelentékenyen megnövelik, kivált délen; de még nem a nemzeti nyelv és nemzeti irodalom támogatására. A magyar múzsa *még* nem az ő múzsájok.

A *katonaság* pedig, mely Schwartner statistikája szerint 1785-ben kilencz gyalog és hét lovas ezredből állott; összesen 35 ezer emberrel,[2] *már* elvesztette magyar jellemét, idegen földön, idegen tisztei miatt. A Grävenezred kérvénye már zokérzettel panaszolja, hogy a tisztek csak törik a nyelvet, s a nemzetnek gyűlölsége, a magyarok üldözése szívök alatt fekszik;[3] s a hét lovasezred folyamodványa már fájdalmasan hangoztatja, hogy a német nyelv súlyosan nehezedik a magyar közkato-

1 *Briefe eines Reisenden Franzosen über Deutschland.* I. Band. 1784. 331—332. ll.
2 Martin Schwartner: Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798. 466. l.
3 Grünwald Béla: A régi Magyarország 1711—1825. Budapest, 1888. 209. l.

nára.* A Kónyi és Gvadányi írói lelkessége már csak példa. «Sokszor forog eszembe — írja Csehy József kapitány, przmysli állomásáról Kazinczynak — hogy ez a távol való lakás sok kisebbséget hoz és mezei hajlékunkban és nemzeti városaink kebelében inkább nemzetem javára fordíthatnám időmet; de ha meg azt elgondolom, hogy befolyásom idővel szélesebbre terjedhet, és nagyobb tehetséggel bírhatok, úgy tetszik, hogy akkorban bőven megteríthetem, a mivel hazámnak adósa maradok. Így szolgált *Gvadányi* is, kinek buzgó szava számtalanoknak lelket adott...»**

S megemlékezzünk-e a magyar *parasztságról?* Hiszen ez még nem emelkedett a műveltségnek arra a fokára, hogy az olvasást lelki szükségletnek érezhette volna: mégis nevezetes hívatást teljesített a nemzet életében. «A magyar paraszt, a ki megszállva tartotta az ország jelentékeny részét, a mint Grünwald Béla kiemeli, már puszta létezése s száma által fentartotta a magyarságot. A nemzet e legalsó rétege, a nélkül, hogy erre törekedett volna, megtartotta magyarnak a fölötte levő réteget is, mely mindenütt elvesztette nemzeti jellemét, a hol magyar paraszt nem volt alatta. Az ország egy részében hibája nélkül, mert üldözik vagy nem védik, elpusztúl, vagy idegen elembe olvad, de az Alföldön terjeszkedik s ő olvaszt be idegen elemeket. S míg a nemzet felső osztályait idegen műveltség hatása átalakítja, elidegeníti, addig a parasztság, melybe nem jutott be az idegen műveltség hatása, megőrízte érintetlenül a nemzet Géniuszát, eszejárását, nyelvét gondolkozásában, beszédjében s a költészet naiv formáiban, meséiben és dalaiban; megőrízte, mint a föld rétegei a nemes érczet a jövő nemzedékek számára, kik egy jobb korban fölfedezték, megtisztították,

* Ballagi Aladár: A magyar testőrség története. Pest, 1872. 439. l.

** Kazinczy Ferencz: Levelezése. III. k. Budapest, 1893. 347. l.

művészivé idomították, s regenerálták vele nyelvünket és irodalmunkat.»[1]

Hát hol volt abban az időben az olvasó közönség? Nem volt és nem lehetett tömegesen egyebütt, mint a *köznemességben*, mely befolyására, jelentőségére, jogaira és birtokaira nézve vetekedett a főrenddel; érzés, gondolkozás, észjárás és beszéd tekintetében egyezett a néppel; már számánál fogva, hisz Schwartner kimutatása szerint 1785-ben a 325 ezeret meghaladta, annyira szétterjeszkedett, hogy az ország minden vonalán érintkezett vele: a lakosságból minden 214-ik ember nemes volt.[2] Tanúlt osztályi érdekeinél és családi hagyományainál fogva, de ama keveseken kívül, kik a megyei közhivatalokban, az alkotmányos élet mozgalmaiban szerepeltek, a többi egészen kényének és kedvének áldozott a boldog heverésben és még boldogabb mulatozásban. Megmaradt az ősi telken, az ősi udvarházban, az ősi egyszerűségben az ősi szokásokkal: mert csak ott volt ő igazán úr, a hol mindenki annak ismerte el, a pap, a tanító, a falu népe, jobbágyai, zsellérei és házi cselédjei.[3] Éppen azért nem igen vágyakozott el ősi fészkéről, melyben uraskodva és uralkodva élt, mint valami kis király a Szent Hajdan arany idejében, a mikor a királyok javadalma még a föld termése, mulatozó palotája az erdő sátora volt, birodalma a szántó, melyet ekéje mívelt, s a legelő, melyet nyája járt, miniszterei pedig felügyelői és számadó juhászai. Gazdálkodott és vadászgatott, ép oly szabadon rendelkezve az ősi telek jobbágyai közt, mint az ősi erdő vadjaiban. Bora, búzája mindig elegendő termett, vendége, czimborája is mindig akadt, mert bár a XVIII. század köznemese nem igen útazott, hisz megszokott köréből kiszakadva, ismeretlen

1 Grünwald Béla: A régi Magyarország 1711—1825. Budapest, 1888. 148. l.
2 Martin Schwartner: Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798. 153. l.
3 Grünwald Béla: A régi Magyarország 1711—1825. Budapest, 1888. 111. l.

60. AMADE LÁSZLÓ ARCZKÉPE.

emberek és ismeretlen viszonyok közé kerülve, csakhamar oly nevetségesen tehetetlenül vergődik vala, mint a derék nótárius: de legalább a szomszéd faluba, more patrio, lóháton ellátogatott, sőt a vállalkozóbb legény a megyében, mint Amade László a Csallóközben, sorba vette a nemesi házakat s véle együtt megelégedetten dalolhatta magáról:

Midőn azért néha történt indulásom,
Cum commoditate volt minden járásom,
Olykor barátságért két-három pajtásom
Vélem jött, hogy vígabb légyen utazásom.

A hová szállottam, kedvesen is láttak,
Jó szívet, víg kedvet bővebben mutattak,
Ha búcsúzni kezdtem, tovább marasztottak,
Csak az héja volt, hogy kézen nem hordoztak.*

Minden névnap, lakodalom és sokadalom hívogató alkalom gyanánt kinálkozott; s a vállalkozóbb legény nem vetette meg azt. Az a sok névnapi felköszöntő és lakodalmi ének, mely ebből az időből fenmaradt és minden alispánt és főszolgabírót Mózeshez, Romulushoz és Árpádhoz hasonlít, híven tükrözi vissza azt a nagyzást, melylyel a köznemesség magáról beszélt; noha az ő jeles hírében, épületes érdemében ez idő szerint, a mikor a franczia bölcselők eszméi nálunk is elterjedtek, már nem hitt senki más, mint épen csak maga: de maga annál inkább megrögzött nagyzásában. *Az igaz hazafiúnak elmélkedései* 1790-ből csattanós bizonyságul szolgálhatnak. Bántja, épen mert igaz hazafi, hogy nemzetünk mindenféle herczegi, grófi, bárói nevezetekre, s más pántlikás vagy kulcsos udvari tisztségekre való vágyódással a hazától elidegenedett és elidegenedik. Azért ajánlja, hogy törvényt hozzanak, hogy sem az, a ki bírja, sem az, a ki ezután meg-

* B. Amade László: Versei. Budapest, 1892. 386. l.

nyerheti, Magyarországon véle ne élhessen, hogy a magyar nemesség közt a drága szép egyenlőség visszaálljon. Különben is a herczegi, grófi és bárói családok eredete alig öregebb 200 évesnél, míg ellenben a nemes családok között elég akad, melynek származása az ország alapításának idejére vihető vissza. A császár kocsisából tüstént herczeget, grófot, bárót tehet: *de még az Istennek is lehetetlen régi nemes embert teremteni.**

A nemesi nagyzásnak e mellveregető önérzetéből fakadt az a mondás, hogy Magyarországon kívül nincsen élet, vagy ha van is, nincs oly jó élet: merő megelégedés és boldog betelés végtelen vendégszeretettel. Pedig, úgy látszik, hogy Bécs is vígadott, a vendégszeretetre ő is sokat adott. Ha az útazó benne valamely családdal megismerkedett, nem válhatott el tőle meghívás nélkül; mi a meghívások egész lánczolatát kezdette meg, mert mind azok, kikkel ismerőse házában találkozott, hazafias kötelességüknek tekintették az idegent sorra vendégelni: s lakoma lakomára következett napokig, hetekig. A módosabb tisztviselő, kereskedő, iparos mindennapi ebédje 8—10 fogásból állott, vendéglátás alkalmával pedig szeri száma nem volt; Riesbeck tapasztalása szerint reggeliztek délig, ebédeltek estig, mert minden élvezet csak az érzékiséghez tapadt. A társalgás az üres tréfában és kötekedő gúnyban váltakozott, bizonyos nyerseséggel, büszke hivalkodással és szilaj kicsapongással élesztve, a mi a kor általános vonása volt.** Mert az emberek a közélet korlátai között a társas örömök korlátlanságában keresnek menedéket és kárpótlást. A mi köznemeseink is a zöld asztalt a fehér asztalért könnyen és készségesen feledik, az eszem-iszomra ép annyi a gondjuk, mint a jó Zajtaynak, unalomból és változatos-

* Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888. 463. l.

** *Briefe eines Reisenden Franzosen über Deutschland.* I. Band. 1784. 204—205 ll.

ságból nem egyszer oly duhajok és hetvenkedők, mint Rontó Pál. A mi azonban a műveltséget, művészetet és ízlést illeti, annak lelki szükséglete iránt sem érzékök, sem fogékonyságok: átlag ép oly parlagiak, mint maga a nép. «Az uraknak, nemeseknek — mondja Édes Gergely elég keserűen — ízes a sertés, agár, kopó, kancza, paszomány, telhetetlenség, álom, káromkodás, harag, embermarás, csizma-vonók meséjek, hízelkedők, iszomságok — quis tot Ungarum comprendere formas posset? — azonban nem érzik, miben álljon a valódi gyönyörűség, hasonlók a baromhoz.»*

Nem, nem. Édes Gergely túloz mégis, mert az a sok névnapi köszöntő és lakodalmi ének, mely a fehér asztal lovagjainak kívánatos kitüntetése volt, nemcsak a nemzeti nagyzásra, de az irodalmi szórakozásra is mutat. A köznemesi házak mestergerendái alatt, mert biz a legtöbb mestergerendás egyszerű ház volt, meg-megakadt a könyv, akár nyomtatásban, akár írott füzetek másában, hiszen nemzeti és vallásos küzdelmeink énekei némely szép elbeszéléseinkkel egyetemben a köznemesség kezén keresztül jutottak el hozzánk. A mi olvasó közönségünk volt, *tömegesebben* csak az ő sorai között találkozott. Ám a megőrzött köszöntők, énekek, szép elbeszélések és verses emlékek jellemző megvilágítást vetnek az ő műveltségére, hajlamára, ízlésére. Csak az a költészet, mely érzés, gondolkozás, eszejárás és beszéd tekintetében a *népiesség színvonalán* állt, mely a régi hagyományokat örökölte és képviselte tovább, felelt meg az ő szellemi szükségletének. Mert a nemesség még mindég a maga történeti dicsőségében élve, a világ haladásától és az irodalom fejlődésétől egyiránt elmaradt. Az ő kedvencze előbb Gyöngyösi, újabban Gvadányi, ki pajkos nyirettyűjével nemcsak Szathmár

* Kazinczy Ferencz: Levelezése. I. k. Budapest, 1891. 388 l.

piros csizmás lyánkáit mulatgatá,* a mint Kazinczy állítja, de az egész ország nemesi olvasóit, a mint műveinek újabb és újabb kiadásai hirdetik; igen, Gvadányi, ki a maga keresetlen egyszerűségével és áradozó folyamatosságával *költői ízlés* és *művészi kezelés* tekintetéből még a saját korabeli iskolák jelesebb alakjaival sem mérhető össze. Mert biz az ő egész versíró tudománya és æsthetikai vallása, hogy a *négysoros verselés* az igazi költészet, az igazi művészet; noha a divatos költők sorából, kik közűl a Neptun szigonyával ütött heliconi forráshoz némely a Mercur szárnyain repül, más a Lybussa lován vágtat, a szegény pedig csak gyalogszerrel eviczkél, sokan azt vethetik ellene, hogy most a két soros versek a használatosak, mert a négysorúak folyása már kiszáradott, mint Temesvár körűl a posvány. Gvadányi meggyőződése egész hevével veszi védelmébe a négysoros verselést, mert a két soros nem egyéb, mint a dolog könnyebb végének fogása, pedig a magyar nyelv szavakban, jelentésbeli árnyalatokban oly gazdag, hogy egyetlen nyelv sem nyújthat bővebb szótárt nála. S bizonyságul hivatkozik GYÖNGYÖSI ISTVÁN-ra, kinek minden elbeszélése négysoros versben készült, P. HORVÁTH ÁDÁM-ra, ki Vergiliust négy soros versben akarja fordítani, PÉCZELI JÓZSEF-re, ki bár a Henriást két soros versben ültette át: de a négy soros vers elsőségét elismerte, mivel szerinte több szavakkal több gondolatot lehet kifejezni. A Henrias ugyan Gvadányi szerint úgy is arany munka, mely minden dicséretet megérdemel: négy soros versben mégis méltóságosabb lett volna. Mert igaza van Andrád Sámuelnek:

> Be szép a tudomány együtt az erővel
> Az arany gyűrű is szebb a gyémánt kővel.**

* *Ugyanaz:* III. k. Budapest, 1893. I. l.

** Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: Egy Falusi Nótáriusnak Budai Utazása. Pozsony és Komárom, 1790 XIII—XVI. ll.

Ez az erővel egyesült tudomány, ez a gyémánt-köves aranygyűrű az ő szemében a *négy soros verselés*, a melyet annyira szeret, hogy még akkor is dicséri és magasztalja, mikor két soros verset ír. A Rontó Pál előljáró beszédjében hosszasan mentegetődzik ennek az elbeszélés-

61. VOLTAIRE ARCZKÉPE.

nek verselése miatt, csak a nők kívánságára, a kik jobban szeretik a két soros verselést, melynek könnyebb a nótája, tért el szokott módjától ; különben nem lett volna félcsipejű a munka, hanem négy soros, amint a régi, igaz magyar költészet követeli vala. Ez a régi, igaz ma-

gyar költészet az ő eszménye: de különös, hogy azt teljesen az alakiságban látja s a négy soros verselésen nem emelkedik felül. Váltig csak azt hajtja, hogy ez a nehezebb és kényesebb követelés, mert a két soros verselést használni a négy soros helyett épen olyan dolog, mint mikor egy útazó siet, hogy hamar oda érhessen, a hová szándékszik, több és jobb ételekből álló ebédre nem vár, hanem megelégszik gulyás-hússal, mert ez is jó és gyorsan készül.* Pedig Balassa Bálint lázas szerelmi költeményei, Szenczi Molnár Albert érzelmes zsoltárai, Ráday Pál mélabús istenes énekei, s Amade László könnyű, röpke, szeszélyes dalai nyilván figyelmeztethetik és meggyőzhetik vala, hogy ezek a régi igaz magyar költők országos sikerükben sokat köszönhetnek alaki gazdagságuknak is. Mert senki valódi művész pongyola és örökké ismétlődő alakkal nem lehet.

De Gvadányi nem is vágyik a művész nevére, nem, még az íróéra sem, hiszen a maga szerény vallomása szerint az *author* nevet meg nem érdemlí, mert «selejtes munkáit» csak időtöltésül írja.** Összes becsvágya és önérzete abban áll, hogy folyamatos és magyaros maradjon. Mert az öreg generális nagyra van az ő magyarságával. Pedig talán megróhatnók, hogy a szenvedő alakot gyakran használja, de nem szabad felednünk, hogy a múlt század végén mind a költői, mind a prózai nyelv felette elbágyadott és elterpedett; talán megróhatnók, hogy verselése sokszor áradozó és szétfolyó, hogy több erő és szabatosság lehetne benne, de nem szabad felednünk, hogy ez Gvadányi egész nemzedékének hibája, sőt talán megróhatnók, hogy a névelőt igen sokszor mellőzi s ír ilyeténkép:

* Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszky Móricznak életek. Pozsony és Komárom. 1793. XIV—XVII. ll.
** *István bácsi Naptára* 1865-re. 80. l.

Azonban mérgesen megrázván szarvokat,
Közel föld színéhez vitték ők azokat.*

Legnagyobb jóltevőm e világon valál,
Akkor felejtlek el, mikor el visz halál.**

A mi szokatlan, de elfogadható. Mentheti egyfelől a rövidségre való törekvés, mely akkor mindenkire ráfért, másfelől a régiesség, mely a múlt irodalmában elő-előfordúlt, s a népi költészetben mai nap is fel-feltetszik. Minden esetre örök dicsősége, hogy magyarságáról Arany és Petőfi is magasztalva emlékeznek meg. A legmagyarabb lantos egyszerű, de találó vonásokkal festi az öreget, a maga kedvencz négy soros versében az elismerés őszinte melegével:

Kegyelmednek már rég pihen a pennája,
Kegyelmednek régen megnyílt a sír szája,
Hol békességgel a feltámadást várja;
De még most is kedves nekem a munkája.

Nincs abban sok czifra poetai szépség,
De vagyon annál több igaz magyar épség;
S nagy mértékben aztat bélyegzi elmésség;
Azért is olvasni lelki gyönyörűség.

Igen, kedélyesség, ötletesség, magyarosság és elmésség buzog írásaiban. Nem igen keresi, hogy alakjával szembe foglaljon-e állást s ferdeségeit gúnyolva ostorozza, mint satirikus; vagy hősét minden idegenkedés és érdeklődés nélkül állítsa félszeg helyzetbe, sodorja ismeretlen viszonyokba, s dobja oda a közönség kaczagásának, mint komikus; vagy meleg szeretettel s ki-kifakadó érdekkel kísérje kalandjain s furcsa bonyodalmain, mint humorista,

* Gróf Gvadányi József: Egy Falusi Nótáriusnak Budai Utazása. Pozsony és Komárom. 1790. 11. l.
** *Ugyanaz*, 128. l.

a hogyan bölcs és tudós æsthetikusok a derültebb alakítást megkülönböztetik:* írja természetes kedélyével és ötletes elmésségével, a mint éppen tollára jő; mégis sokszor milyen szerencsés 'sükerében! Nem egyszer a tárgy és előadás ellentétéből támadó humort is pompásan eltalálja, egész népies észjárással és színezéssel, mire két példa jellemző bizonyságul szolgálhat: az egyik a vampir űzése, a másik a mursza megkövetése.

A Rontó verhovinai gazdájának tehene véres tejet ád, mivel tavaly a szomszédos öregasszony meghalt, vampir lett belőle s megrontotta azt. Hősünk ajánlkozik, hogy megfogja, megnyergeli, megsarkantyúzza és bőrét lehúzza: de az orosz megrémülve ellenkezik és szelídebb bánást kíván. No jó, a vampirt meg fogja idézni, négy lélek előtt megesketi nagy szentkönyvéből való bűvös igékkel, hogy gazdája házába többé nem jövend. Megtudakolja, hogy az öreg asszonyt milyen ruhában temették el: egy ujjonczot olyanba öltöztet, négy más katonát fejérbe; aztán a szoba ablakait befödeti, az asztalt középre kihúzatja, körülötte öt székkel, közepén cserép-tálban pálinkával; a falakra tél-túl nagy betűket firkál, valami csodás és titkos igézet jegyeiként; két üveg lámpásba gyertyát tesz, magára rongyos köpenyeget ölt, fejére két szarvat helyez, majd egy bögrébe szurkot, fenyőmagot s egyebet gyúr össze, aztán éjnek éjszakáján a szúrkot meggyújtja, a szobát föl s alá járva kifüstöli, a háziakat berendeli, füsttel védelmezi, murokkal etetgeti, nagy könyvét előveszi és fejökre teszi, titokzatos, érthetetlen zummogással rájok olvas. Majd az istálóba megy velök, a tehenet is megfüstöli, mialatt a vampir, meg a négy katona, ki hosszú ingben, ki meg lepedőben, a nyitva hagyott ajtón a szobába sompolyodnak; mire Rontó előveszi a Protoculumot s nagy komolyan és

* Solymossy Sándor: Gvadányi Album. Budapest. 1887 120. l.

hangosan olvas belőle egy intimatumot, melynek hatásaként az egyik katona mindjárt ordít, lánczot csörgetve az asztal körül topog, a másik vad bikaként bömböl, a harmadik egy deszkán dörömböl és nagyokat mormol, az utolsó végre riadva és riasztva bőg. Rontó pedig a pálinkát megfelezve, két tálba önti, harsányan kiáltozva a vampirt megidézi, ki majd visít, majd nyávog, aztán a reszkető háziakat az istálóból bevezeti, a gyertyákat eloltja és a szeszt meggyújta. A kékes láng kísérteties félvilágításába vonja a vampirt, ki meg-megrázkódva, kínos szorongatással néha nyihog, néha zokog, néha megint nyöszörög, meg a négy lelket, kik földiekkel játszó égi tüneményekhez illően szemöket forgatják, fogaikat csikorgatják. Rontó, mint valami bűbájos főpap mozog köztük, a felidézett és megfogott vampirt egy kőre állítja s jobb keze két ujját egy halálfőre téteti, melyet fehér anyagból fekete kereszttel csinált, hogy elmondassa véle a bűverejű rettenetes esküt, a mint előtte olvassa:

«Tóth Jankó kikapta ugyan a nadrágját,
De mivel kompetál, kéri a csizmáját.

Nagy Ferencz Rajt-hozent és fehér ruhát kér.
Kitlit is, mert ez is rongyos, semmit sem ér.

Kiss Pálnak lova nincs, mondja, hogy ne éljen,
Ha nem kap, elszökik, őtet úgy segéljen.»*

A mikor az eskü elhangzik, a négy lélek iszonyodva felordít, a hatalmas nekromanta pedig őket megfüstöli, a vampir nyakába kötelet vet s kíséretökben kivezeti a temetőre, a hol eltünnek . . .

Csodálatos, a tehén meggyógyul, Rontó hat kost kap jutalmul, s alig győzi azontúl a babonás vidéken a vampirt űzni.

* Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszky Móricznak életek. Pozsony és Komárom. 1793. 159—164. ll.

A másik jelenet hőse is Rontó, ki sok kaland és sok hányódás után Tomszkba kerül. Itt tűrhető a dolguk, mert Tomszk tatár város, lakossága mohamedán hitű, s érdemül rója fel a grófnák és szolgájának, hogy a törökkel harczoltak az orosz ellen. A kanczatej, lóhús ugyancsak bőven járja, mert ez a nemzeti eledel, de Rontó megúnja, s az egyik murszától szalonnát kér, mivel föl is zavarja benne a vért. A sertés emlegetése sértés, az előkelő nemes korbácsot ragad s nehányszor derekasan megcsapja; viszont ő is jól elkardlapozza a tatárt. Nagy tűz, nagy lárma támad belőle, puzdrákat, tegzeket vesznek elő, már az íjjakat feszítik, míg a kormányzó a gróf sürgetésére közbe veti magát a béke érdekében. Rontónak meg kell kérleinie a tatárt: s a grófnak, mint urának parancsára hozzája ment, lábaihoz borúlt, de hogy nem rughatta, a szíve fájt, szorúlt:

«Ez magyarul beszélt, amaz nem értette,
Egész követését eképpen ejtette:
Követem lóhúson meghízott lelkedet,
Vájja ki a holló két apró szemedet,
Megbocsáss, hogy jobban meg nem rakhattalak,
És Mahomet után nem taszítottalak.»*

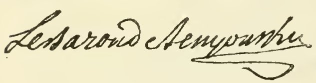
A kormányzó, mihelyt meghallja, hogy Mahometet emlegeti, rögtön tolmácsa lesz, hogy a nagy Alláhra kéri a bocsánatot: a mursza pedig fölemeli és megöleli töredelmes ellenfelét, aztán lósódarral, kanczatejjel, sajttal, meg egy tatár gubával megajándékozza; hiszen a nemes szív mindig jóságos és engesztelékeny, hátha még a megtérés ilyen őszinte és teljes, mint megbántójában.

Gvadányi elbeszéléseiben, leírásaiban s leveleiben megmegakad az efféle humoros ellentét. Mert megfigyelése szemes, tapasztalása bőséges, vére, képzelete, leleménye

* Gróf Gvadányi József: Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszky Móricznak életek. Pozsony és Komárom. 1793. 240—241. ll.

elevenen csapong, sőt rendesen elcsapong, hiszen azért pajkos öreg: az egyszerű és mégis parlagi köznemesség életét, mulatozását kötődését, gúnyolódását, kedélyök játékát és változatait igen jól ismeri s elégszer igen ügyesen választja és vázolja meg. S ilyenkor mindig kitetszik, hogy igazi tehetség és eredetiség lakozott benne, csak nem fegyelmezte művészi ízlés és nem emelte művészi törekvés, a mire különben vágya se volt. Inkább olvasó közönségének megszemélyesítője, mint annak nevelője; inkább hazafiasan izgatni és jókedvűen mulattatni akarja, mint művészi czélzattal, æsthetikailag gyönyörködtetni. A hogy a Falusi Nótárius és Rontó Pál méltatásában elismertük és igazoltuk: alakokat ad, de élő példa után, helyzeteket teremt, de rendszerint elnagyolja, hangulatokat jól fest, de többnyire rikító színekkel.

A költői alkotás tudatossága és kiszámítása, meg a művészi erő és mérsékelés alig mutatkoznak nála. A pillanat sugallja, s lelke gerjedező hevűléseiben, sugallatainak csak bontakozó, még kiforratlan és megtisztulatlan ösztönzései alatt hevenyészve dolgozik, s alakjaiban, helyzeteiben, hangulataiban az általános igazságok végleges nyelven való tökéletes kifejezéséig nem emelkedhetik. Szelleme játékos, nyelve pajkos, tolla vaskos: de az ő olvasó-közönsége annál inkább élvezi, mert kiválólag *férfi közönség.* Hiszen ebben az időben a nők nem igen olvasnak. S Gvadányinál merő lovagiaskodás, ha velök foglalkozik s hozzájok ír; akkor is inkább hazafiságból, a honleány lebeg szemei előtt. Falusi Nótáriusa és Rontó Pálja több nővel találkozik, de a nőiesség voltakép csak Afanasia, a Benyovszky kamcsatkai kedvese árnyékában, mert jellemnek nem vehető, nyilatkozik meg vonzó közvetlenséggel, mert a gyöngéd képek írására az

62 BENYOVSZKY ALÁIRÁSA.

öreg katona kardforgató keze nehéz. Szereti a nőt, ha derék magyar asszony, mint a felesége, s becsűli melegen, ha az irodalomért buzog, mint Fábián Juliánna és Molnár Borbála: de bizony ép oly szabadon bánik és cseveg velök, mint a férfiakkal, miről a Pöstényi Förödés tanúskodhatik. Kora erkölcse és a maga természete kölcsönösen hat egymásra, hogy dévaj ingerkedése féket ne ismerjen. Nem hiában lovas generális, a ló és asszony közel esik képzeletében, hisz az a tapasztalása, hogy:

Asszonynak és lónak hinni sohasem kell,
Tele vannak ezek hamis erkölcsökkel,
Csínján beretválni kelletik ezekkel,
Tudni kell, hogy bírnak ők mely természettel.

A miben nemcsak a felfogás, de a verselés is jellemzetes: mindkettő a régi magyar költés követése. Gvadányi, mint Gyöngyösi, gyakran él ilyen sajátos szórenddel, meglepő átvetésekkel. Művei teli vannak velök:

Kérdezze Nagyságod! akármely nemzetet
Hogy a magyar dáma, hord mely viseletet.[1]

Itélje meg: tenne mely nagy okosságot? [2]

Tudjad, hogy Budára vissza fogok menni,
Táblánál janitor mivel fogok lenni.[3]

Mik ezek? A rímnek hajszolása, a sormetszet erőszakolása, vagy a latin költők utánzása? Nem, nem; mert ezt a sajátos szórendet, ezeket a meglepő átvetéseket könnyen kikerűlhette volna, ha akarja vala. Aztán a latin költői szabadság törvénye *az elszórás*, míg Gvadányi eljárásában az *összerakás*, a csoportosítás látszik. Nem ön-

1 Gróf Gvadányi József: Egy Falusi Nótáriusnak Budai Utazása, Pozsony és Komárom. 1790. 97. l.
2 *Ugyanaz.* 106. l. — 3 *Ugyanaz.* 136. l.

kényes szabadság, nem is utánzás ez, a mint Arany a magyar nemzeti versidom fejtegetésében kétségtelenűl megállapítja, hanem az eredeti magyar rythmusnak a mainál erősebb lüktetése. Gvadányi a magyar rythmus törvénye szerint, hangsúlyt kiemelve, a szorosan egybetartozókat egy csoportba szedve versel,* azért cseng oly magyarosan ma is a fülnek, azért menekülhet még Petőfi is a korcs-magyaroktól az ő könyvéhez, hogy mulasson

Könyvének *igazi magyar* beszédjével.

Petőfi a korcs-magyarok alatt a korcs-költőket érti, s a Gvadányi magasztalásában kétségtelenül a Falusi Nótárius s a Rontó Pál énekesére gondol. Pedig ő mint *próza-író* is érdemeket szerzett; nem stvljának jelentőségével, hanem működésének hasznosságával. Voltaire és és Millot átdolgozása nemcsak fejlesztette nálunk a történeti elbeszélést, de a magyar közönségben hatással is terjesztette a történeti ismeretet. Nem vágyott az avatott történész koszorújára, hiszen maga sem tartotta magát annak: szerényen, de nemesen csak arra törekedett, hogy a közönség szükségletének, olvasó kedvének eleget tehessen, mint szorgalmas ismertető. A történet tanulmánya, úgy látszik, kedves időtöltése; s erkölcsi emelő befolyásáról mélyen meg van győződve. Ismételve fejtegeti, hogy a történet minden tudomány között a legbecsesebb, mert isten megismerésére és a világ teremtésének megértésére vezet, a boldogság elnyerésére pedig útat mutat, hogy mikép kelljen a jó cselekedetet gyakorolni, a rosszat elkerűlni. Mindenek felett feltárja és megvilágosítja, hogy miként alakúltak a társaságok, miként nőttek és pusztultak el az országok és birodalmak, miként keletkeztek a

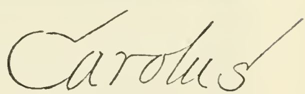
63. VOLTAIRE ALÁIRÁSA.

* Arany János; Prózai dolgozatai. Budapest, 1879. 23. l.

fejedelmek, miként emelkedtek a királyok és császárok, micsoda emberekkel és törvényekkel uralkodtak, hogyan támadtak a véres háborúk, s miért volt szerencsés vagy szerencsétlen kimenetelük, hogy mikép fejlődtek a tudományok és szépművészetek, szóval megtanít mindazokra, úgymond, valamiket a megfoghatatlan nagy bölcsességű Úristen a maga ingyen való kegyelméből az emberiség javára rendelt és alkotott.*

Már e felfogásából és értelmezéséből kitetszik, hogy a történeti érdeket és tanulságot nem az uralkodók felsorolásában, a pápák szerepében, a csaták részleteiben s az évszámok száraz adataiban látja; hanem a népek törekvéseiben, intézményeik alakulásaiban, az erkölcsök példáiban és a szellemi élet tényezőiben; a nagy tudósokat és nagy művészeket ép oly melegen méltatja, mint a nagy fejedelmeket és nagy hősöket, mert az emberek jelentősége megítélése szerint nemzetök életére való befolyásuk jelentőségétől függ, nem pedig rendi állásuk helyétől.

Mint író a tudományokért és szépművészetekért, mint katona a vitézi és hadi tettekért hevül, a nélkül, hogy az élet és történet egyéb nyilvánulásai iránt érzéke csökkenne; mert hiszen minden fejlődés az egyetemes haladásban fut össze, s a múló, de ismétlődő jelenségekből kell az állandó törvényeket megfigyelni s az általános következtetéseket levonni: csak ezek tanulságai által lehet a történet a leghasznosabb tudomány.** Gondolkozása és iránya egészen bölcseleti, épen azért esik választása Voltairre és Millotra, mint az új történetírás követőire.

63. XII. KÁROLY ALÁIRÁSA.

Mind a mellett be kell vallanunk, hogy átdolgozásai nem

* Gróf Gvadányi József: A Világnak Közönséges Historiája. I k. Pozsony, 1796. IV—V. ll.

** Gróf Gvadányi József: XII. Károly Svéczia ország királyának élete. Pozsony és Komárom. 1792. III—IV. ll.

állanak az eredeti művek színvonalán, Gvadányi nem dicsekedhetik sem Voltaire szellemes előkelőségével, sem Millot tiszta szabatosságával. Az ő kedélyes és szeretetreméltó egyénisége elő-elő lép, s maga veszi át a beszédet, természetesen a maga bélyegét nyomva rája. Már az, hogy XII. Károly életében nem ragaszkodik híven Voltaire rajzához, hanem Nagy Péter naplójával és Rochonville följegyzéseivel egészíti ki, hogy a világnak történetében nem marad szorosan Millotnál, hanem Rollin, Schrőck és Baumgarten könyveiből is szedeget, alkalmas megzavarni az eredeti író előadásának jellemét: még jobban megzavarja pedig a maga egyéniségének közrehatásával és érvényesülésével, személyes tapasztalatainak, észrevételeinek, verseinek beszövésével; úgy hogy elbeszélésének csak anyaga idegen, stylja és hangja teljesen az övé. Voltaire szellemessége, finomsága, választékos és fordulatos nyelve, csillogó színezése egészen elvesz az ő magyaros és folyamatos, de öreges és pongyola előadásában. Meglátszik, hogy nem annyira az író, mint a hős érdekli, mert Voltaire művészetéből alig őriz meg valamit. Különben sem embere, s ismételve kikel ellene; magában e munkában is hibáztatja, hogy XII. Károly életét, merész és csodás kalandjait hiedelem felett való mesékkel színezi ki, példaként hosszasan bizonyítja, hogy Mazeppát lova nem hurczolhatta egészen Ukrainaig, mert akkor száz mértföldeket kell vala Lengyelországon át futnia, miben kidől, népes városokon és falvakon keresztül, melyek keresztyén népe a szerencsétlen áldozatot bizonyosan megszabadítja. Mert a Mazeppa dolga úgy esett, hogy valamely lengyel nemesnek a feleségével szerelmeskedett, miért a bosszú-lihegő férj előbb megvesszőztette, aztán meztelenül egy vad ló hátára köttette s úgy bocsátotta el. A ló Ukrainából eredt, meg sem állt odáig. Gvadányi ezt a vérfagylaló kalandot nemcsak megbírálja

és Hörner János elbeszélése szerint megigazítja, de ékes erkölcsi tanúsággal is kíséri:

> Ha ki jól felvenné mindnyájokat számba,
> Sok ily vitézt lelne mi Magyar Hazánkba,
> Kik szomszédjaiknak a feleségeket,
> Szeretik, s mutatják nagy vitézségeket
> S hogyha vad lovakra őket mezítelen
> Felöltöztethetné, s bocsátná hirtelen
> Útjokra: — — — — — — — —
> Megtelne ezekkel hazánk minden tája,
> Sógorságnak oly nagy lenne Armádája.
> Látnánk itt nyargalni minden rendből valót,
> Mert nincs rend: Venusnak mely nem fizet adót.
> De szegény férjeik otthon maradnának,
> Mert nagy szarvok miatt nem nyargalhatnának.*

Gvadányi ily módon szövi át csípős intéseivel és elmés ötleteivel vagy a maga személyes ismereteivel Voltaire fejezeteit. A mikor Nagy Péter bécsi mulatásáról van szó, hogy annyira megtetszett neki ott az akasztás, mikép Lipót császártól országa számára rögtön hóhért kért, ki a kötelet derekasan tudja kezelni és a császár még az nap kerestetett egyet; de akkor a czár azt kívánta, adjon embert is, a kin a vállalkozó mindjárt bemutathassa ügyességét, s minthogy Lipót nemes barátjának ilyennel nem kedveskedhetett, nem levén elítélt rab a tömlöczökben, Péter habozás nélkül szólt: «Ha nincsen felségednek olyas embere, ihon a secretáriusom, hadd fojtsa meg őtet, csakhogy láthassam, érti-e a mesterségét?» Gvadányi azonnal verset kanyarint róla:

> Megköszönném én az ilyen szolgálatot,
> Örömestebb ennék én koldus falatot,
> Mintsem hogy szenvedném halált, gyalázatot,
> Vigye el a tatár az ily vadállatot.**

* Gróf Gvadányi József: XII. Károly Svéczia ország királyának élete. Pozsony és Komárom. 1792. 171—173. ll.

** *Ugyanaz*, 43. l.

S a mikor XII. Károly mondásáról van említés, hogy a dánok tüzelése közt a tengerbe ugorva, mellette levő tábornokának azt jegyezte meg a golyók süvöltésére, mikép azontúl mindég az lesz az ő muzsikája: Gvadányi verselő kedve legott megcsattan és tréfálkodva írja: bezzeg, ha ilyen a Parnassus muzsikája, nem lesz Apollónak soha

65. NAGY PÉTER CZÁR ARCZKÉPE

poëtája, mert ezek Bellona nótája helyett inkább a lágy czipót szeretik.* S a mikor a franczia író a lengyelekről beszél, az öreg rögtön közbe vág, hogy «Voltaire úr» leírása elejétől végig nem igaz, mert ő tíz esztendeig

* Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: XII. Károly svéd király élete. Pozsony és Komárom. 59. lap.

lakott közöttük és nagy megelégedéssel társalkodott velök;[1] mikor pedig az a török udvar esélyeit és cselfogásait jellemzi: ő menten verses elmélkedésbe fog, hogy sokkal jobb hely az embernek a gunyhó, mint a királyi lak, mert abban a szívnek nyugodalma honol, e legfőbb édesség; legalább ő nem kivánkozik király udvarába, inkább az aggtelki setét Baradlába. S magyarázó jegyzetül azt is elmondja, hogy ez az Aggtelek «Tekintetes nemes Gömörvármegyében» eső falu, s ennek határában magas kőszikla alatt van a Baradla barlang, melyben sok ezer ember elférhet; maga is járt benne.[2]

S a mikor gróf Czobor Márk esete kerül szóba, hogy Strahlenheim bárót, a bécsi követet megsértette, miért XII. Károly kiadatását követelte s a császári udvar, elég önmegfeledkezéssel, teljesítette egész Európa meglepetésére a kívánságot: Gvadányi nem mulasztja el megjegyezni, hogy azon a vidéken, a hol ír, megélemedett emberek szájából hallotta, hogy Czobor holicsi, sasvári s többi uradalmainak városaiban és falvaiban nyilvános könyörgéseket tartottak, hogy az Isten szabadítsa ki a svéd király kezeiből a grófot.[3]

Mikor pedig a tatárok vendégszeretetéről van említés: panaszos dicsekvéssel énekli meg, hogy még inkább divatozott nálunk, míg némely fajtalan anyák a kellnereket nem szülték s ezek hazánkba be nem jöttek. Az volt boldog idő nálunk, mikor az útas nem szállott a Lúdhoz, Szarvashoz, Arany Sashoz, hanem a barát barátjához, az idegen földije házához, még a pusztán eltévelyedett is szíves fogadásra talált, mert csikós, gulyás fordított kásával örömmel kínálta; nem tudtuk még akkor: mi állat a Traktér! Nem volt még maskara, lárva sem: a nagy pa-

1 Gróf Gvadányi József: XII. Károly svéd király élete. Pozsony és Komárom. 79. lap.

2 *Ugyanaz.* 303. l.

3 *Ugyanaz.* 154. l.

lotákban az uraság méltóságosan lejtett; nem tánczolt a lakáj a maga asszonyával, sem a háznak ura konyhaleányával, nem keveredtek össze frizérrel, laufferrel, gavallérok és a hölgyek olyanok voltak, mint a május harmatja, s a czigányt a gazda fizette:

> Ha e szót valaki mondotta volna: Bál,
> Szamárt értett volna, a melyet tartott Baál.*

Ime, Voltaire helyett minduntalan Gvadányi sujtol, tanít, enyeleg, elmélkedik, kesereg; nem, nem Gvadányi, hanem maga Zajtay uram, a jó nótárius, ki a *Hét Választó*-beli bálba, mint ismeretlen csodába megy; nem ok nélkül, mert az írónak akkor még azt is magyarázni kell, hogy mi a billet és miként kell vele bánni; s ép oly elégedetlen a kellnerrel, az álarczos laufferrel, különösen pedig a fizetés miatt.**

A Millot átdolgozása tárgyiasabb és komolyabb: személyes benyomásai, kedélyes kiszólásai nem igen nyilatkoznak meg. Mintha beérné azzal, hogy képe a könyv előtt: beszéljen az. Tisztes öreg feje már egészen galambősz, tekintetében több a nyugodtság, mint a tűz, de kifejezése, megjelenése még mindig emlékeztet az egykori szép és nyalka huszárkapitányra. Vonásainak finomságát az öregség sem törte meg; csak magas homloka mintha nőtt volna; de haja még most is elég s épp oly gondot fordít reája, mint régen; s bajusza ép oly katonásan pödrött, csak vastagabb és fehérebb; bekecse ép oly díszes és magyaros, csak a legény rokkant meg benne. Nem hiában, mert sokat fáradott, buzgón munkálkodott, a körképe peremének felírása szerint: a mennyit Marsnak, anynyit Apollónak; minek bizonyságaként a kép alatt ott

* Gróf Gvadányi József: XII. Károly svéd király élete. Pozony és Komárom. 235—236. ll.

** Gróf Gvadányi József: Egy Falusi Nótáriusnak Budai Utazása. Pozsony és Komárom, 1790. 55, 73, 74, 83. ll.

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF.

(A Világ közönséges Históriája I. kötetében közlött arczképe után.)

vannak jelvényei: generális csákója, írótolla s könyvei közül *XII. Károly élete*, *Rontó Pálja*, *Falusi Nótáriusa*, *Unalmas órákban való Időtöltése*, valamivel lentebb ágyu és puskacsövek. S még nem merült ki, még nem akar pihenni; hetven esztendős korában belefog Millot nagy művének átültetésébe, azzal a reménynyel, hogy három

66. XII. KÁROLY SVÉD KIRÁLY ARCZKÉPE.

esztendő alatt bevégzi, azzal a törekvéssel, hogy kedves hazájának jóra igyekező szándékát megbizonyítsa.* Már nincs egyéb szenvedélye, mint a hazaszeretet, nincs egyéb czélja, mint a nyelvmívelés. Az agg Simeon áldásaival

* Gróf Gvadányi József: A Világnak Közönséges Historiája. 1. k. Pozsony. 1796. 9—10. l.

fordul mindazokhoz, kik ez eszmének hódolnak, fordul Arankához és híveihez, kik ez eszme érdekében társaságot szerveznek. Gyönge múzsáját kérve kéri, hogy a társaság előtt tegye össze kezeit, hajtsa meg térdeit, s esedezzék, hogy ők el ne oszoljanak, mint eddig, tovább is, hogy így munkálljanak.[1] S bár csalódik bennök, mert nyelvi kérdéseire csak úgy igérkeznek felelni, ha maga ajánlkozik a nyomtatás költségeinek viselésére, mi neki olybá tetszik, mint az a közmondás: «Beszél, beszél a barát, de alamizsna a vége.»[2] Az ő vérmes és heves szívének lelkesedése annál törhetetlenebb.

Nem tudjuk, mi tiszteletreméltóbb: ez a lelkesedés-e, vagy az a szorgalom, melylyel munkájában halad. 1796-ban jelenik meg első kötete s két esztendő múlva, 1798-ban, már az ötödik kötetet adja a közönség kezébe, mely oly tetszéssel fogadja, minthogy ez az első rendszeres és tudományos magyar világtörténet, hogy elhalmozza dicséretekkel és levelekkel minden felekezet köréből.[3] Mert tárgyiasságra törekszik, nem akar pörlőtárs lenni s a hol bírja, meg is őrzi azt; már a hol egyénisége ki nem kapja belőle. Mert megesik bizony, hogy minden tartózkodása ellenére nem egyszer csak maga Gvadányi beszél. Például a görögök bölcseletéről írván, mesterei szellemében, a regéket és mondákat elveti, mert még nem jut el ama magasabb felfogásig, hogy egyfelől a vallásos szemlélődés, másfelől a költői alkotás naiv termékeiként vegye őket; aztán mestereitől elválva, minden szükség nélkül korának bölcsészetére tér át, s ép oly élesen és elfogultan pattog a deisták, atheisták, materialisták és indifferentisták ellen s ép oly keményen és előítéletesen rója meg Voltaire, Rousseau, Ho-

1 *Magy. tud. Akadémia* birtokában. Irodalmi levelezések. 144. sz.

2 *Vasárnapi Ujság.* 1869. 19. sz. 258. l.

3 Gróf Gvadányi Józseó: A Világnak Közönséges Historiája. III. k. Pozsony, 1797. 3. l.

Az Erdélyi Nagy Herczegségben lévő Nagy Érdemű és különös tiszteletre méltó Magyar nyelv mivelő Társasághoz.

Vidafalván 25 Marty. 1793 (?)

Músám vedd szárnyait költsön Pegasusnak,
Vesd meg őszi szelét tömlős Eolusnak.
Repülly sietséggel te azon országba,
Melyba Decebalus rég élt királyságba,
De vigyázz! és légy szemes,
Hogy te a Tordai nyilásba bé ne ess?
Bé esvén már abba, ött fel nem találod,
Megyéit, széleit bár miként visgálod.
Mert Trajánus ötét innet ki kergette
És a szép országot magáéva tette,
Hát hegyei között Trajánust se keresd
Hanem szemed némely romladékokra vesd
Ezek a szépségnek remekei valának,
Mellyek a Császártól fel állittatának
Hogy igy az országot még szebbé tehesse,
Mellyeken szemeit Béke legelhesse.
Talám Phydiásnak művei valának
Mert Földi tudáknak igen tartatának.
De valamint Trója városa el múla,
Darabokra ezen szépség is úgy húla.
Mivel ama kemény, s' vitéz Scytha Nemzet,
Mellyet tart maga Mars Bellonával nemzett,
Meotis tavától, a mint ki indula,
Ez országba jutván kegyetlenül dúla
Nem tudás hogy ők illy szörnyen pusztitottak
Márvány oszlopokat s' várakat rontottak,
Mert pogányok lévén vad vólt természetek
Ezeket nem is vala más igyekezetek,
Hanem csak hogy mindent el pusztitsanak
Valamerre mennek, zsákmányoz hattanak.
Ők rontták el azon sok drága szépséget,
Mert nem ismértek csak a vitézséget,
De bár jeleik voltak, még is éhre vették,
Hogy ez áldott országot, ezt meg is szerették

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF KÉZÍRÁSA.
(Eredetije a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában.)

Azért meg szállottak itten Dáciába,
De nagyobb rész ment bé Pannoniába,
E két rész egy Nemzet, egy vér, 's Magyar neve,
A vitézségben is egy irányú heve,
Sok idegen nemzet kezeket kezette,
Kardgyok ormányokat leg inkább vérzette.
Ők e két országot nevökkel keresztelték:
Pannoniát Magyar országnak nevezték
Dáciát pediglen nevezték Erdélynek,
Tarthattya is magát mindenképp kevélynek;
Mert erdős hegyei mint egy koronázzák
És mint annyi Várak őrzik, és Bástyázzák.
E vitéz Nemzetnek vagyunk maradéki:
Nem egy bátortalan népnek fangaréki:
De pogányok lévén tudgyuk bálványoztak,
És hogy Mars Istennek leg inkább áldoztak,
Ezzen nem esmérték a tudományokat,
Természet öltöne bajth Rómányokat:
Első Szent Királyunk mihelyest bé vette,
A Keresztény hitet: és Népe követte,
Mingyárt vadságából Nemünk ki vetkezet
Hogy elő mehessen, azon igyekezet.
Külső földről hozot bé tudós Tanítókat
Mesterségekre is sok jó oktatókat.
Minden első dolog szokot lenni gyenge,
A tudománynak is kezdete tsak zsenge,
De hogy ha serényen ez gyakoroltatik,
Tökélletességre, nagyra hozattatik
Köztök is elsint ez gyengén tündöklött,
Mivel tehetségek még sokba hibázott
Időknek múltával, hogy erősbek lettek,
Mindenekbe nagyobb lépéseket tettek,
Minden tudományok kezdtek virágozni,
Mert mindennek lehet a Magyárt rá hozni.
Most virágjainak látzik is gyümöltse,
Mert a két Hazának vagyon már sok bőltse.
Mars hát tovább Músám, járd bé a Tartományt,
Keresd fel azokat, a kik a Tudományt
Gyakorollyák, 's Magyar nyelvünket nevelik;
Mellyel Nemzetünket égig emelik;
Járd bé az országnak kékellő hegyeit,
Zúgó patakokkal ált metszett völgyeit,
Fussd a Mezőségnek fátlan Hopárjait
Tsiki, 's Gyergyó székeknek bágd meg havassait

Hogy ha

Hogy ha te azokon utakon nem találsz,
Job lesz a térségre ha azokról le szállsz,
És a Marosz, s' Szamos Vizeit Ursaitod,
Hid partyai közöt őket fel találod.
Mert te akatz majd a Ditsőség halmára,
Apollónak szentelt Palladiumára,
Ebbe gyűlnek őszve, itt vagyon Lak helyek.
Itt van a Magyar nyelv mivelő Műhelyek
Ez a Tudományok kintsének Tára,
Itt áll a Böltsesség fel-szentelt oltára.
Fel találván many bé, de nagy tisztelettel,
Nem lesznek felőled igy bal itélettel,
Nem fogják azt vélni, hogy vad Nympha volnál,
E világba te tud hogy tsak kóborolnál,
Hanem meg esmérik, hogy jó járatba légy
Mikor mély fő hajlást te minyájoknak tégy.
Bé vezetnek tudom, majd a Museumba,
A mely leg szentebb hely e Palladiumba.
Meg látod te ebbe azon ~~Méltóságot~~, Társaságot,
Mely szemedbe tűnet olly égy Méltóságot;
Ki a Társaságnak nagy érdemű Feje,
Kinek régtől fogva nagy volt Nemzete eleje,
Erdély Országában a ki most is első,
Királyunknak pedig Tanátsossa belső.
Ez nagy Méltóságú Született Gróf Bánfi,
Kérdezzed Erdélybe vagyon illyen bánya fi
Mind a Társaságnak, mind Ország Kormánnya,
Két keze közt vagyon, mert nagy tudományja.
Ezen Társaságnak a többi tagjai,
Tudgyad: Apollónak mindnyájan fiai.
Mert vessed szemeid közlött Arankára,
Személyébe akatz arany darabjára.
Mert nagy elméjének szép szüleményei
Arany darabokoknak ragyogó fennyei
A többi tagok is, mint illyen Bányászok,
A tudományokban serény egy Vadászok!
Mi Magyar nyelvünket ezek pallérozzák,
Régi rozsdájából ujjab fényre hozzák.
Ki jött munkájoknak már első darabja
Mely a Magyar nyelvnek regulázt szabja
Ebbe is Arankia, sok szonyat tintet,
Mellyek fennye kit kit, olvasásra kintet

Hogy jó, és szép munka, meg kell azt vallani,
Hak a saját nyelve, fogja ötvözlani,
De mindennek fel kell venni gondolóra,
Hogy illy munka soha nem válik de jóra,
Mert ugyan nem szeb az ékessen szóllani,
Mint durva szavakkal valamit mondani.
Nem de Demosthenes hajdan Athénában
A Görögök nyelvét így vette munkában.
Nem de Ciceró is Rómába azt tette,
Hol a Deák nyelvet meg ékesítette.
De nem szóllott azon végi esztendőkről,
Hanem mostanában folyó új időkről.
Vessük tehát szemünk elöl darabonként,
Nézzünk La Fonténak azó munkájára,
A Francziák nyelvét ő ki dolgozta
És mely virágzásra azt Hövel hoztá.
Mennyünk ki Paris-ból Teutók országába,
Jó tömált utakon érünk Lypsiába,
Meg hallyuk asztér, mely szépen író, s' beszél,
És mely válogatott Német szavakkal él.
Kérdezzük darabos nyelveket illy szépre
Ki vitte? mutatnak Gótzedra, s' Gellértre.
Gyenge Musám ted itt össze kezedet,
E társaság előtt hajtsd meg térdeidet,
Esedezzél, hogy ők, el ne únnyák,
Mint eddig tovább is, hogy így munkállyanak;
Emellyek nyelvünk olly tökélletességre,
Hogy kiterjedhessen a jövendőségre.
A késő maradék fogja is találni,
Mert meg elégedést fog abba találni.
Az emlékezetnek örökös Könyvébe
Be írja nevöket Clio: s' örvényébe
Feledékenységnek, el nem temettetnek,
Sött arany betükkel Márványra metszetnek.
Mond így, nézem akor tudós, s' bölts tagokat,
Mint Magyar Egünkön fénylő Csillagokat,
És hogy én neveztem, tudom, honnat érdemlettem
Hogy első darabját munkáinak vettem,
Zálogul ez a nagy Magyar szívűségnek
Bizonyos jele is, szint illy lelküségnek.
Felette köszönöm e tett kegyességet
Részemről ajánlok, én is olly készséget,
Hogy míg élek, Magyar hív baráttyok leszek,
Szolgájok is, melyre úgy segéllyét teszek.

Szakoltzán November
havának első Napján
1797-dik esztendőben

Gróf Ladányi József
Magyar lovas Generális

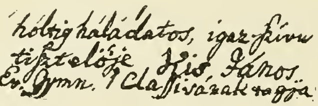
rus és társai műveit, mint a haldokló nótárius.* Igen, igen, itt nem annyira Gvadányi, mint Zajtay uram dörög megint.

Bízvást azt hihetnők, hogy ez a tárgyias tartózkodása, még inkább, hogy az ily személyes pattogása a könyvvizsgálat szigorát teljesen lefegyverzi, hiszen forrásai úgy is *császári engedélylyel* jelentek meg. Nem, a mint Gvadányi a pápai küzdelmek és vallás-változtatások időszakához ér, a hatodik és hetedik kötettel a papi cenzorok korlátoltságába ütközik. Élete utolsó három esztendeje ennek az ízetlenségeiben telik el. A pozsonyi és budai központi vizsgáló hivatal, a helytartó-tanács és kanczellária, Gvadányi és Nyitramegye három álló esztendeig küldi, váltja az írást, mert a cenzor előtt egyszerre az egész Millot kárhozatosnak tetszik. Ha egyes köteteit figyelemmel olvassuk, fejtegeti Rietaller, alig van jó király, a legtöbb nagyravágyó, kéjencz, kegyetlen és zsarnok. Nem akad jó pápa, valamennyi haszonleső, képmutató, ki nem a vallás, hanem vagy a maga, vagy az övéi hasznát keresi, a zavargásokat, zendűléseket és háborúkat szítja: míg ellenben az író az újítókat, a vallásnak, országoknak és jó rendnek felforgatóit vagy hallgatag dícséri, vagy nyíltan mentegeti, miért e munka kötetei még Mária Terézia és II. József idejében is nem az engedélyezett könyvek, csak a tűrtek közé tartoztak. Hisz Millot a fejedelmek, pápák és papok vétkét rendszerint élesen tárgyalja, német fordítója: Christiani Vilmos még sötétebb színekkel árnyalja s rágalmainak tárházában, az egyház történetében tisztátalan forrásokból, mint Voltaireből, sokat beletold az eredeti műbe; a mi átdolgozónk itt-ott alkalmilag nála is érdesebb; minélfogva a fejedelmek, pápák, papok és mágnások vétkei még kirívóbbaknak látszanak.** Pálffy

* Gróf Gvadányi József: A Világnak Közönséges Históriája. I. k. Pozsony. 1796. 409. l.

** *Országos Levéltár:* 1799. Nro 12. 4. 5. 6. d.

Károly gróf ezen az alapon a kéziratot visszaküldeti Gvadányinak, figyelmeztetés és átalakítás végett, ki a hatodik kötetet csakugyan módosítja és újra leírja, s aztán ismét benyújtja vizsgálatra:[1] de hiában hever Pozsonyban a cenzornál és kiadónál, hiában keresik Budán és Nyitramegyén, csak Rietaller nagyváradi kanonokká létele után utódja, Deresevich József, 1801 október 27-én engedi meg kinyomatását[2] s csak két esztendő múlva, 1803-ban kerül ki sajtó alól, Weber ama biztosításával, hogy ez a rész a haladék által semmi fogyatkozást nem szenvedett, sőt inkább szembetűnő tökéletesedést nyert, úgy annyira, hogy már most akármi rendű és állapotú ember is a benne leírt dolgokat minden megütközés nélkül, gyönyörködve

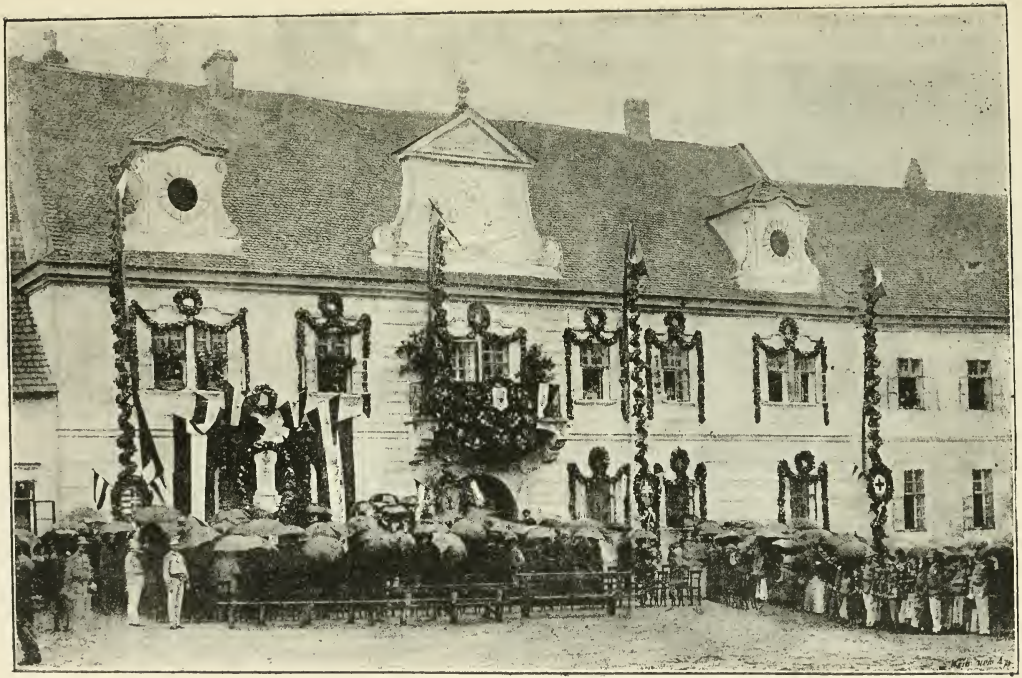

67. KIS JÁNOS ALÁIRÁSA.

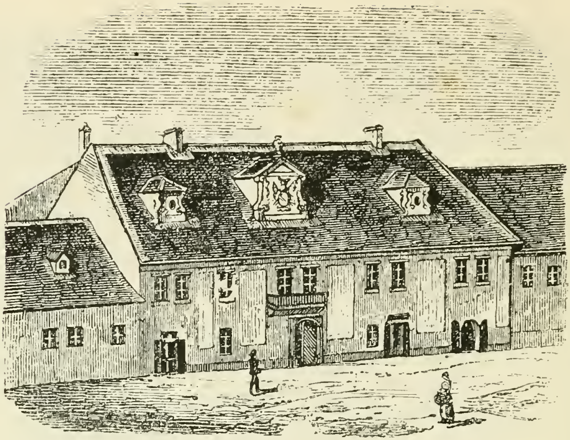
olvashatja.[3] A hetedik kötet már Kis János s a nyolczadik Síkos István nevét viseli homlokán: s ezzel a vállalat elakad.

Gvadányi mindezt nem érte meg. 1801-ben lassan-lassan kifáradt és elnehezedett, úgy hogy a mint tréfásan a gyermek Donitsnak írja, ha csak csigával föl nem húzzák, még lovára sem ülhet vala; fokozódó gyöngülése s megújuló betegeskedése megbarátkoztatta az elmúlás gondolatával; elbúcsúzott barátaitól: «A hosszas betegségnek, írja Csizi István barátjához, bizonyos vége a halál és én sem várhatok mást, a mint is életemnek külső küszöbén állok; de higyje el nékem, hogy én a haláltól teljesség-

1 *Országos Levéltár:* 1800. Nro 16: 1—9. d.
2 *Országos Levéltár:* 1801. Nro 11: 1—8. d.
3 Gróf GVADÁNYI JÓZSEF: A Világnak Közönséges Históriája. VI. k. Pozsony. 1803. 3. l.

68. A SZAKOLCZAI GVADÁNYI EMLÉKTÁBLA ÜNNEPÉLYES LELEPLEZÉSE.

69. A GVADÁNYI-HÁZ SZAKOLCZÁN.

gel nem irtózom; tudván aztat, hogy ez emberi sorsunknak zsoldja, de mindenek felett azért, hogy én az én kegyelmes Istenemmel mindenképen megbékéllettem és az Ő szent fiának hathatós segítségébe vetvén reménységemet, hiszem, szegény bünös lelkemet maga elejébe juttatja.»* A levél november 21-én kelt s ő épen egy hónap múlva, deczember 21-én, örökre behúnyta szemeit, a nemzet osztatlan részvéte közt.

70. GVADÁNYI CZÍMERE.

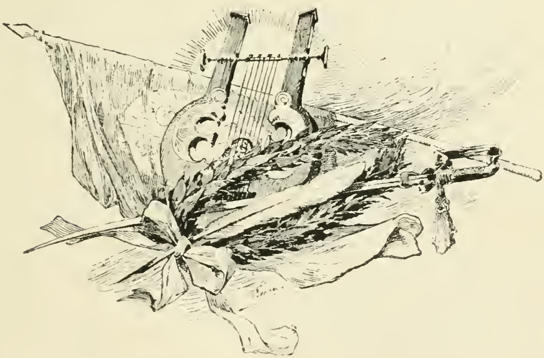
A ferencziek szakolczai templomában temették el.

A lapok elgyászolták, a versírók elsiratták, a kegyelet azóta is híven őrködött fölötte.

* *Magyar Kurir* 1802-ik esztendőre. 235—237. ll.

A hatvanas években b. Horeczky Nándor, első feleségének rokona, a rohói családi sírboltba vitette át porait, Szakolcza városa pedig 1887-ben, emléktáblával jelölte meg a házat, a hol élt, a leleplezés alkalmából fényes ünnepélyt rendezett s magyar kört alakított emlékére, hogy szelleme tovább hasson és emléke áldott maradjon.

A megújhodás korának volt nagyobb művésze, hivatottabb költője és jelesebb írója több: de nem volt egy is a nemzeti eszmének, nemzeti érzésnek, nemzeti nyelvnek nála lelkesebb apostola.

FÜGGELÉK.

GRÓF GVADÁNYI JÓZSEF LEVELEI PÉCZELI JÓZSEFHEZ.

(A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÉZIRATTÁRÁBAN LEVŐ EREDETIEKRŐL.)

I.

1788 JANUÁR 29.

Tiszteletes Uram!

Nem más, csag az távúl léttel okozza, hogy csag levelemmel és nem csekély személyemmel tisztelem olyan érdemes és bölcs embert, mind Tiszteletes Uram. Minden állorczás szin nélkűl irom én eztet; mert ámbár ha az szent Irásba mind katona nem igen vándorlott vagyok is, de úgy tetszik mégis, hogy valahol ott ezek az igék vannak benne kitéve: *Ex operibus eorum cognoscetis eos.* Az Magyar Henriás Tiszteletes Uram munkája! az ki eztet olvassa, de jól olvassa és az authorát érdemes embernek lenni nem tartja, szánakodásra való az; mert minden érzékenységtűl meg vagyon fosztva: *vivit et est vitae nescius ipsae suae.* Az hét esztendőkig tartott háború által Mars Istennek tett véres áldozatim után jutottam oly békességes időkre, hogy napjaimat Apollónak szentelhettem fel; kűlönössen pedig örvendeztet azon nyelveken, az melyeket értek, irattatott szép poësis; ide számlálom méltán Tiszteletes Uram Magyar Henriássát, az melyben oly sima csinos igaz tökélletes magyarságot találtam, melynél szebbet lehetetlen kivánni; az történetek pedig oly fontossan, oly elevenen vannak kitéve, hogy azokat nem csag képzelleni, de szemmel látni tetszettem magamnak, ezek valósággal mind így vannak; de mégis: *Non qui bene cepit, sed qui bene, finit habet.* Ha Tiszteletes Uram is mindaddig Henrich életét versekben foglalja, az meddig őtet Ravaillac megölte, tehát így fogja

már az fejére tett érdemlett borostyánnyát teendő munkájával megduplázni; és ez ha mind esméretlennek is az első kérésem. Az második pedig, hogy ne tartsa terhesnek tudtomra adni születése megyéjét, mert úgy esmérem ki magyarságábúl, mintha földiek volnánk, én pedig születtettem Borsod vármegyében az Sajó és Bodva vizei között. Házasságom által szegeztettem le ezen tót királyi királyi városba Szakolczába, a hol is véres magyart csag akkor látok, a midőn magamra nézek. Harmadik kérésem az, hogy tudhassam meg, hogy Horváth Ádám uram Tisza-Füreden lakik-é, vagyis Balaton-Füreden. Utolsó pedig az, hogy engemet tartson mindég jó barátjának, mert szünet nélkűl kivánok lenni

Tiszteletes Uramnak

Igaz köteles szolgája
Groff Gvadányi Jósef, mp.
Generalis.

Költ Szakolczán die 29. Januarii 1788.
Válaszadással szerencséltetvén, ez az titulusom:

Monsieur
Monsieur le Comte de Gvadányi General de bataille aux service de sa M. I. et R. Apostolique
par Presbourg a
Holics Skalicz.

Jegyzet Lásd az utóirat hasonmását a 145. lapon.

II.

1788 február 29.

Tiszteletes Uram!

Leírhatatlan örömöt nemzett szívembe Tiszteletes Uramnak levelemre tett válasza, annyival is inkább, mivel

nemcsag szoros értelembe, hanem valósággal egész földim Tiszteletes uram, mert Ruda-Bánya, mely falu éppen az szélin vagyon Borsod vármegyének, és a hol én 1725. esztendőben 16. October napján születtettem ez világra, csag két órányi járó föld Putnokhoz, Tiszteletes uramnak születése helyéhez; jól esmértem hát én ki, hogy az Henrias authora, nem oly részirűl való hazámnak, a hol az almát, szalmát, ómának, szómának nevezik, hanem olyanrúl, a hol azt mondják: tölts egy pohár jó miskolczi bort, s nem egy klázlit. Meg fogja tehát Tiszteletes uram engedni, hogy ennek utánna földimnek nevezzem, hiszen Szikszó is csag jó két mértföld Rudabányához; de itt sok anyákat megkeserítettem, mivel kapitány koromba innét 70 szép ifjakat katonaságra kivittem.

Engemet drága földim uram az debreczenyi collegiumba anno 1769 láthatott, a hol is boldog emlékezetű superintendens Szilágyi Sámuel úr mindenütt elhordozott, az deákokat harmonice megénekeltette, akkor obristlaidnant voltam Török regimentjébe; mikor Szathmár városának papja vala, én ott esmerkedtem meg vele, ottan feküdvén quartélyba, sok órákat töltöttem ezen boldogúlt úri embernek társalkodásában, és érzékenyűl hallgattam bölcs discursusait, valósággal egy universalis ember és polyhistor vala, nem is egyhamar lészen az reformata ecclesiának hazánkba ilyen tagja.

Hogy engemet kedves földim uram magyar Kleistnak nevez levelében, nem tudom, mely okokra való nézve esik, és mely verseimnek olvasásában gyönyörködik jó barátival. Megvallom, öt munkám vagyon mind versekbe, ezek közűl egyiket sem akartam prés alá adni, sőt az fragmentumjokat is elhántam, mivel egyike sem foglalt fontos dolgokat magában, és így nyomtatást nem érdemlettek. Én ifjú koromtúl fogva mindig víg geniusú és eleven ember voltam, azért is az munkáim is olyanok valának, játékot és nevetséget okozók; az titulusai ezek: 1-mo. Paraszt lakadalom. 2-do. Czigány diæta, mely Borsod

vármegyében az szendrei pásiton siroki Deme vajda præsidiuma alatt tartatott, a midőn azon nemzet új magyarokká lett. 3-io. Xaverius szent Ferencz napját ülő Nováki Ferenczhez tekintetes Nádasdi regimentjében levő kapitányhoz köszöntő versek. 4-to. Azon szamárnak, melyen az Krisztus sok hosánna kiáltások közt Jérusálembe bément és egy naturalisának egymás között tett theologicus discursusok, melyeket versekbe foglalt Momus József az tályai kántor. 5-to. Versekbe tett bizonyítás, hogy jobb az Isten száz papnál. Ha csag ezen munkáim közűl egyike kezébe nem akadott kedves földim uramnak, más munkámrúl nem emlékezem, és csag fragmentumi sincsenek meg már nálam, hanem némely jóakaróim imitt amott mulatják velek magokat. De már geniusom is lankad esztendeimmel, és nem tudnám már most oly elevenen leírni az tavaszt, mint Kleist leírta, már talám csag az komor telet kellene leírnom, mert: Iam mea ligneas imitantur tempora comas.

Méltóbb erre Tiszteletes Földim uram, Hallerét, Voltérét is megérdemli. Éppen ma mene az ide való kereskedő Posonyba, ez által hozatom meg Yungot, előre is képzelem magamba, hogy Solon forma munka lészen. Ezen Kleist poëta, ha jól emlékezem, az Francofurti ad Odram, ütközetbe esett el, az öcscsével, melynek huszár regimentje vala, számtalan csatáztam, ez is himlőbe hala meg. Ez múlt télen hasonló nevetést okozó munkát tettem versekbe, melynek titulusa csag ez: Budai utazás. Ezen munkámat már három jóakaróimnak leírattattam, de többnek nem is iratom le, kevéssé hosszas lévén; hanem még is Tiszteletes földim uram számára most írják; elkészülvén, viceispányunk ttes Géczi úr éppen tegnap lévén nálam, ígirte, hogy Tiszteletes földim uram kezéhez fogja szolgáltatni. Ez idén XII. Károly sveciai király életét fogom magyarra fordítani, de talán csag in prosa. Ilyenekbe gyönyörködöm, lássa kedves földim uram, és az

császár regimentibe levő kapitány fiamba, és egy hajadon leányomba. Ezek után tisztelettel maradok

Tiszteletes földim uramnak

Szakolcza, die 29. Februarii, 1788.

köteles igaz szolgája

Gróf Gvadányi Jósef,

generalis.

III.

1788 MÁJUS 10.

Tiszteletes uram!

Néhány hetek előtt írott levelem, reménlem szerencsésen kezéhez jutott Tiszteletes földim uramnak, leköteleztem én abba magamat, hogy az múlt télen versekbe tett csekély munkámmal fogok kedveskedni, ime itten küldöm aztat; de megvallom, nem kis bosszúsággal, mivel az számtalan correcturák miatt úgy megszennyeződött, hogy sok helyeken gondot fog adni az elolvasásra. Ezen sok correctiókat kínteleníttettem önnön magam tenni, mivel az itt való megyébe jó magyar író nincsen, és így tót ember vala, nem értvén mit ír, egész szavakat kihagyott, sokak helyébe pedig más szavakat tett fel; de mi nagyobb, az versek alá tett jegyzéseimet, néhány helyeken, nem tartozó helyekre tette, az versek alján, hanem másuvá; gondolom azt ítilte, hogy ha csag egyszer az papiroson lesznek, mindegy, akár hol legyenek; ilyen tetemes hibák okozták tehát az correctiókat. Ha újra leirattattam volna, igen sokára ment volna ajánlásomnak teljesítése. Azért is meg fog engedni Tiszteletes földim uram, hogy munkámat ily mocskosan veszi. Az örvendeztet egyedűl, hogy olyannak jut kezéhez, az kinél az poësisi tudomány, és versek munkájának gyakorlása oly nagy mértékben vagyon, hogyha némely szavakat el nem olvashatna is, az versek

értelméből ugyan azon illendő szavakat oda fogja tudni alkalmaztatni, jegyzéseimet tartozó helyekre illetni, és így nem csag az írónak mindenféle hibáit meg fogja tudni jobbítani, de az authornak néminémű fogyatkozásait ki fogja pótolni, az ki meg is vallja, hogy találtatnak némelyek az versek végei hangzásában. Ugyan azon levelembe vala az is feltéve, hogy én ifiúságomtól fogvást víg geniusú ember voltam, a honnan is származott, hogy mind eddig tett munkáim játékosak voltak, és fontos dolgokat nem foglalván magokban, prést nem érdemlettek, ezen satyrám is, az melyet az meghanyatlott és abajdócz szívű magyar gavalérok és dámák ellen írtam, hasonló bordába szövött munka, azért is fogok örvendeni, ha történhető komor óráiba Tiszteletes földi uramat mosolygásra hozhatja. Hogy éppen Nagy-Peleskén képzelem lakni az nótáriust, csag az az oka, hogy Becski György úr ezen helységnek ura, az kivel én Szathmárba quartélyozván, különös nagy barátságba éltem, reménlem, harmadik kéz által munkám kezéhez fog jutni. Ez az én utolsó játszi munkám, mivel engemet is öregségem miatt elhagyott az régi jó kedv, mint az vén leányt az vigyorgás, mert Ovidiusként, ábrázatomon már, ruga senilis arat. Hanem ez jövő télen, ha élni maradok, mivel nyárba más foglalatosságaim vannak XII. Károly svéciai királynak életét szándékozom magyarra fordítani.

Yungot az könyvkötő alkalmatosabb időbe nem köthette volna be, mint az mint elvégezvén kötését, kezemhez hozta, épen Fekete vasárnap kezdettem olvasását, és végzettem husvét szombatján, ezen utolsó hetei az nagy bőjtnek éppen alkalmatosak az olyan dolgoknak olvasására, az melyek az lelket mint az harmat az virágokat lankadtságokbúl új életre hozzák. De csag egy Yung és egy Sarasa írhatnak ily érzékeny és hathatós elmélkedéseket, és hizelkedés nélkül írom, hogy csag egy Péczeli Jósef fordíthatta oly igaz és szépen folyó magyarsággal nemzetünk javára. Ha Rousseau, Lesing és azon lipsiai

professor, az ki Horáczot kiadta, Yungot figyelmetesen olvasták volna, tudom, oly botránkoztató és lelkeket vesztő munkákat nem szültek volna ez világra. Az grófném (ki is esméretlenűl szolgálatját ajánlja Tiszteletes földim uramnak) Yungot minden nap kezébe veszi, és tám az halált is jobban szereti már, mint engemet, felette nagyon örvendezteti őtet ezen könyv, engemet pedig az, hogy írhatom, hogy vagyok

Tiszteletes uramnak

Szakolczán, 10. May, 1788.

igaz köteles szolgája
Gr. Gvadányi Jósef, mp.
Generalis-főstrázsamester.

IV.

1788 AUGUSZTUS 1.

Tiszteletes érdemes drága földim uram!

Megvallom, hogy hosszas levelemre való válaszadásának elmaradása sok mindenféle ítíletekre adott okot, különösen azon majdan csalhatatlan vélekedésre hozott, hogy talám változó egészségben volna Tiszteletes uram; örvendek azomba, hogy nálam mindenkor kedves levele bizonytalanságomat nyilvánvalóságra hozta. Mi azon Budai Utazást illeti, én aztat csupán Tiszteletes földim uram számára irattattam le, azért is az kivel fog tetszeni, azzal közölheti, és az moly eledelének is (mivel talám nem is érdemel mást) hadhatja. Ha pedig meséit, melyek most sajtó alatt vannak, szint úgy az haza szeretetéről írt leveleit ajánlása szerint Tiszteletes uram nékem meg fogja küldeni, bizonyossá tészem, hogy egy-egy kedvesb ajándékot nem küldhet, mert jó előre is meséiben Phædrust képzelem feltámadtnak lenni, szintén úgy az levelekben, már esmért szép magyarságáért képzelem az hasonlatosságot ad Literas Procerum. Ezen könyv pedig éppen

azon az úton bizonyosan kezemhez fog jutni, az melyen az Budai Utazás Tiszteletes uram kezébe ment, tudnia illik, csag titulusom alatt viceispányunk Géczi úr asszony anyjának, vagy Komáromba, vagyis közel az városhoz ezen asszonyság lakván, ne terheltessen elküldeni, hogy fia urának küldje el Nyitrára; tudom, azon drága jó viceispány kezemhez fogja szolgáltatni.

De még egy kérésemmel bátorkodom alkalmatlankodni, mely ebbűl áll, hogy ha az győri könyvárosoknál Gyöngyösi Istvánnak három darab munkái, úgymint: Kemény János, Murányi Venus, és Venus és Cupido (mivel bibliothecámbúl ezeket valami jó ember ezeket elsikkasztotta) találtatnának, méltóztassa megvenni és az fentirt móddal megküldeni, én az árát legottan minden köszönettel meg fogom téríteni, szerencsémnek tartván, ha velem is kimíletlen parancsolván, bizonyíthatom, hogy vagyok

Tiszteletes Földim uramnak

Szakolcza, die 1. Augusti, 1788.

alázatos szolgája
Gróf Gvadányi Jósef, mp.
generálmajor.

Esméretlenűl is az Grófném revereálja Tiszteletes uramat, és azt izenteti, hogy talám Meséi az Yung étczakái után az verőfényre fogják vezetni. Apropó! Yungnak hét satyrái német nyelven kezemnél vannak.

Tiszteletes asszonynak szolgálatomat ajánlom.

V.

1788 DECZEMBER 12.

Tiszteletes kedves földim uram!

Óhajtva vártam mindekkoráig ajánlása szerint Tiszteletes uram Meséit, s úgy az haza fiaihoz írt leveleit, mind-

ezeket hogy nem vettem, talám csag az lészen oka, hogy viceispány Géczi uram számos dolgaitul gátoltatott Komárom vármegyében lerándúlni. De úgy vélem, hogy az karácsonyi ünnepeket édes szülő asszony anyjánál fogja tölteni, melyek eltöltése után ezen jó úr tudom jó szívvel azokat el fogja hozni, úgy Gyöngyösi István munkáit is, kivévén az Charikliát, mivel ez megvagyon nálam ha ezen munkák az győri könyvárosoknál találtatnak én az árát mind ezeknek hálaadó szívvel megfogom adni. Hogy ha pedig fent említett viceispány úr le nem találna menni, kérem Tiszteletes uramat, Posonyba valakinek, vagyis Pritzelmayer úrnak Nagyszombatba ne terheltessen megküldeni, és az elküldésrűl engemet tudósítani, hogy így én is valamelyikének ezek közűl az pénzt megküldhessem.

Az «Magyar Kurir»-nak egyik levelében örömmel olvastam nevét Tiszteletes földim uramnak, hogy tudnia illik egyike légyen, az ki az Mindenes Gyűjteményt kívánja kiadni. Megvallom erőtlenségemet, hogy voltaképpen az Kurirbúl az dolgot ki nem érthettem, azért bizodalmasan kérem Tiszteletes uramat, tanítson meg mivoltárúl. Primo. Hogy minden dolog, mely az költeménybe foglalva lészen, az esztendő végével az is elvégeződik-e, avagy nem? mert ha az materiák folytatása egy esztendőrűl az másikára által menne, úgy tetszik, hogy unalmat okozna végezetinek várakoztatása. 2-do. Micsoda leginkább dolgokat vagy materiákat fog az Gyűjtemény az olvasók eleibe terjeszteni. Mindazonáltal kérem engedjen meg előre tudni kívánó merész, és talám zabolátlan kívánságomnak.

Tttes Dugonics András Etelkáját is megszerzettem : az magyarság és gondolatok szépek, és sok vagyon benne, mely hazánk históriáját világosítja, csag csekély ítíletem szerént kevesebb példabeszédeket tett volna beléje, és azokat az melyek kevéssé darabosak, sőt ha más nemzeteknek nyelvére fordíttatnának, nem csag kinevetősek,

de az magyarok eszekrűl ítíletet szerezők is volnának, kihagyta volna.

Ha hazánk valamely szegletében valaki valami jó magyar munkát (de nem theologiárúl) adott ki, és Tiszteletes uram tudtomra fogja adni, kedvesen fogom venni. Ezek után az asszonyt revereálván, tisztelettel maradok

Tiszteletes kedves földim uramnak

Szakolcza, die 12. Decembris, 1788.

igaz köteles szolgája

Gróf Gvadagni Jósef, mp.

generálmajor.

Szerencsés ünneplést és boldog új esztendő elérést buzgósággal kívánok.

VI.

1789 MÁRCZIUS 20.

Tiszteletes drága földim uram.

Csag az az oka, hogy előttem mindenkor kedves levelének megválaszolása ily sokára haladott, hogy Tiszteletes uram Meséit későbben kaphattam kezemhez; én ugyan mihent utolsó levelének vételével szerencséltettem, azonnal Posonyba menvén egy becsületes nemes ember innét, azoknak elhozattatásokrúl rendelést tettem, de már az ott való seminariumba egy exemplaris sem találtatott, (De nem is kell az jó bornak czégér) hanem kevés napok előtt Bécsbe levén, Satzvay Sándor uramnál, önnön magam jutottam hozzájok. Meg nem csalattattam ezen munkájának általam jó előre képzelt jó hathatósságába, mivel ezeknél Gellert professor úrnak (kinek életét ezeknek homlokára tette, és kivel éltében nékem nem csag egyszer vala szerencsém szólani) meséi is egy szőr szál vastagságnyival is sem nem szebbek, sem jelesebbek; jól írtam tehát utolsó

levelemben, hogy azokban Phædrust fogom feltalálni; de most már azt irom, hogy azokban nálánál nemesebb gondolatoknak íróját találom. Helyesen is tette egy valaki ezen verseket Tiszteletes Meséirűl így fel:

Aesopus és Phædrus bölcs verseket írtak,
Midőn az pogányok vad erkölcscsel bírtak,
Ama szelíd Gellért keresztényeknek írt
Kinek is meséin sok érzékeny szív sírt,
Most kijött mesei Péczeli Józsefnek,
Orvosi mind pogány s keresztény lelkeknek.

Úgy is vagyon az dolog, mert ezeknek elolvasása után, feltettem megmásolhatatlanúl magamba, hogy valamennyi munkáját ennek utánna fogja Tiszteletes uram az világ eleibe terjeszteni, azokat egytűl egyig meg fogom venni, mert úgy képzelem Tiszteletes uramat, mint saját szőlőmbe álló egy gyönyörű terepély szép ágakkal bővelkedő, s úgy nevezni szokott Mosánszki almafámat, az melyen termett minden alma, igen nagy és kellemetes izű. Így tehát Hervei Étszakáira is számot tartok, és az egy aranyat Géczi viceispány uramnak fogom adni; reménlem, mint az övét, nem fogja aztat úgy elveszteni. De talán jó előre hasonló keresztényi szeretetre czélozó munkához is bízvást hozzá foghat Tiszteletes uram, mert adja isten, hogy az ozmannok dühössége ez jövő nyáron is ily ínségre némely részit édes hazánknak ne juttassa.

Éppen midőn befejezni akartam levelemet, az ötlött eszembe, hogy ezen munkája Tiszteletes uramnak hasonló egy drága kincsekkel megrakott tárházhoz, az melyben egy szépség után mingyárt más szebbet és drágábbat láthat az szem. Én is az mesék után Comodus és Philopatros között való levelezést az oratióval elolvasván, oly telhetetlenséggel töltem bé, hogy hasonló munkát szünet nélkül egész husvétig olvasni kívánnék. Philopatrossal is megegyezem abba, hogy jobb és bátorságosabb az monarchia uralkodás alatt élni, mintsem egy köztársaságban; de szükség volna, hogy minden monarchák az oratiónak

epilogusát figyelmezve olvasnák, ha Trajánusok, Titusok kívánnak lenni, mert ezek csag azért voltak kedves atyái magok birodalmaikban lévő népeiknek, hogy az anyának törvényeit szentűl fentartották.

Én is fen fogom tartani, hogy míg élek, kívánok lenni

Tiszteletes uramnak

igaz köteles szolgája

Gr. Gvadányi Jósef, mp.

Szakolcza, 20. Martii, 1789.

P. S. Tegnap József napja lévén, ezen igék folytak asztalomnál:

Töltsd meg billikumom, inasom, jó borral,
Te pediglen lovászom mozsaraim porral,
Süsd el! mormoljanak, ma van József napja,
Üli ezt egy vezér, s Révkomárom papja.
Már iszom! czigányok! húzzatok egy rundát,
Ha mind az palástot beiszszuk s mind bundát.

Jegyzet. Lásd az utóirat Hasonmását a 190. lapon.

VII.

1789 ÁPRIL 7.

Tiszteletes drága földim uram!

Tartozó hálaadással vettem az táborhoz való lemenésemre való nézve szívbeli kívánásokkal teljes levelét. Tiszteletes uram! nékem meg vagyon ugyan mondva, hogy készen tartsam magamat, de csak akkor, a midőn ő exciájok gróf Hadik és gróf Eszterházi Imre regimentjei az armádához fognak commandiroztatni, mivel az többi regimentek még octobernek végivel brigádokra elosztattattak. Az fent említett regimentek pedig mikor vesznek ordert, csag az jó isten tudja, mert azok Csehországba fekszenek, és

bizonyos dolog az, hogy nem tudatik, mit akar az prussus király és az ōgyelgő lengyelség. Ha ezek valamit találnak kezdeni, akkor hozzájok megyek azon regimentekhez, ha pedig bizonyos lészen az király barátsága felől felséges monarchánk, és az török háború tovább talál tartani, lemégyen azon két regiment, és így csag ezen két alkalmatosságok közűl valamelyikébe kötöm fel utólszor ember húsra az kardomat. Irom, utólszor, mert igen kevés idők elfolyása után az vénség tehetetlenné fog tenni Mars istennek áldozatjára és úgy is történhetik, hogy az egész dologbúl semmi sem lészen, mivel egész európai fejedelmek az békesség dolgába felette munkálódnak. Az mi legfájdalmasabb, fges urunk olyas nyavalyában fekszik, melytűl való megszabadításán az udvari orvosok nagyon kételkednek; ha emberi zsoldját kinteleníttetik lefizetni, akkor is mingyárt nyugodni fognak az fegyverek, mivel successora az háborúrúl hallani sem akar; ha Florentiábúl még Bécsbe meg nem érkezett, minden órán ottan terem.

Csudálkozom, megvallom, hogy Satzvay uram kapczáskodik, vagyis kapczáskodott azon felállítandó Tudós Társaságnak dolgában, mert mit árthatott volna ő kglnek, meg nem foghatom; az sárospataki levél ugyan elég szeplős, és ha maga munkája, a pennába maradhatott volna, megczáfolta vele előttem azon philosophusok mondását: Simile non agit in simile. Én ugyan az dolog felől szólottam Bécsbe ő kglmével és aztat értettem tűle, mintha neheztelése onnat származott volna, hogy azon Társaság az ujságírásban kívánta volna nem csag gátolni, de egészen megrontani. Akár hogy légyen az dolog, én ha úgy volnék mint Tiszteletes uram, continuálnám az Mindenes Gyűjteményt, mert ebbe gátlást Satzvay uram nem tehet, az közönség pedig kedvesen fogja venni és örömmel olvasni. Valamint ezen első darabját, én is grófnémmal együtt (ki is tiszteli Tiszteletes uramat) olvastuk, mivel azon abba megnevezett első darabba néhány tudós dámáknak nevei, különösen két Katalinok vezeték neveik nélkül vannak kitéve,

nyájasan így szóla az társom hozzám: ládd-e szívem, ezen két Katalinok között egyike nevén engemet ért Péczeli uram, mivel ő is Katalin, de eztet is hozzá adta, hogy bizony kár lészen, ha ezen munka nem continuáltatik egy kevés koczódás miatt. Reménlem Tiszteletes uram, ezelőtt való levelemet is vette, azért az mit abba megírtam, meg is fogom tartani Hervei iránt.

Ezek után kérem minden tűlem kitelhető dolgokban méltóztasson kimilletlenűl parancsolni, aztat is, hogy felőlem légyen elhitetve, hogy vagyok Tiszteletes uramnak

Szakolcza, 7. Aprilis, 1789.

alázatos szolgája
Gr. Gvadányi Jósef,
generalis

VIII.

1789 DECZEMBER 8.

Tiszteletes drága jó uram.

Méltóztasson megengedni Tiszteletes uram, hogy anynyiszor kínteleníttetem alkalmatlankodni, de ha az munka nálam kedves nem volna, unszolásomat maga után nem vonná. Én az hetedik levélnek fogyatkozását duplába kezemhez vettem, de most megint az tizenhatodik levél kezemhez nem jött, azért annak is elküldését kérem. E mellett én Heltai Gáspár uram krónikáját szeretném megszerezni, de sem Posonyba, sem pedig Nagyszombatba collectora nincsen, és így legközelebb város hozzám Komárom, a honnan az kezemhez juthat, kérem azért bizodalmasan Tiszteletes uramat, méltóztassa mind az két részit számomra megszerezni, és azokat akár Posonyba, akár Nagyszombatba elküldeni, csag tudhassam kinél ezen városokban kerestetni, történhetik, hogy talám következendő karácsony ünnepjeire viceispány Géczi uram jószágába le fogna menni, ettűl is bizonyosan veendeném. Ké-

rem aztat is tudtomra adni, kik legyenek Heltai Gáspár és Szabó Dávid urak, és hol légyen lakások. Grófném szívesen revereálja Tiszteletes uramat, én pedig tartozó tisztelettel maradok

Tiszteletes drága jó uramnak

alázatos szolgája
Gr. Gvadányi Jósef,
generalis.

Szakolcza, 8. Decembris, 1789.

IX.

1790 MÁRCZIUS 4.

Tiszteletes drága földim uram.

Rég már az ideje, hogy ludak tollai által egymással nem beszélgettünk, de nem csuda, mert ha az kéz beteg, nem vezérelheti az pennát annak folytatására, az én kezem pedig több tagjaimmal együtt az ágyat őrzötték, minek utánna alkalmas ideig valamint hideglelésben, úgy aztat követni szokott nyavalyákba sínlettem. De immár istenem jóvoltábúl az az legény vagyok, az ki voltam, fogok örvendeni, ha ezen soraim Tiszteletes urat is hason állapotban fogják találni. Jóska kis druszámat is nevelje isten örömére, és oly itílettel vagyok felőle, hogy Latonia első förödésére Castalius kútjából merített vizet, mely is oly nagy poëtának fogja formálni, mely nagy az ő kedves és érdemes Jósef atyja, másként is nem szokott az alma fájátúl messze höngörögni. Csag kérem ne terheltessen tudtomra adni, mivel nem régenten úgy hallottam, hogy őtet szerelmes szülő anyja (kit is tisztelek) néhai superintendens Szilágyi Sámuel leánya, igaz-e ez? mert ha való, nem csag hogy nem ismerném, de Szatmárba quartélyozván édes atyja házánál eleget is orgonált nékem. Ista intra parenthesin dicta sunto.

Már most más kérdések és ítilethozásokra fordúlok, de elébb még is jegyzem ezeket, hogy számosak már az magyar könyvek, és dicsírni kelletik az authoroknak szorgalmatosságát és nyelvünk kipallérozására való igyezetét, én is sokakat megszerzettem, de megvallom, hogy nem egy van közöttök, az melyekért sajnálom, hogy pénzt adtam érettek, és homlokirásai is pennámba maradnak. Heltai Gáspár krónikája helyes, de mivel Lajos királylyal, az ki Mohács alatt elesett, végzi; vajha felébredne valaki, az ki mostani időkig folytatná, úgy képzelem én, hogy senki arra alkalmatosabb nem volna, mind az révkomáromi reformáta ecclesiának érdemes és tudós pásztora, ha Tiszteletes uram őtet esméri, így tudom, hogy az munka valamint magyarságára való nézve, úgy az történt dolgoknak is rendtartásában egy tökéletességet és haza hasznát foglalná magában, és némely szúrós gondolatok is, az melyeket Heltai Gáspár helylyel helylyel béiktatott, elmellőztetnének. Már most kérdéseimet tészem, mint tetszik Tiszteletes uramnak az Magyar Museum, Raynis úr Magyar Virgiliusa, és az Heliconra vezető kalauzza. Én mindég egyenes szivű ember voltam, azért is magyarán kimondom, hogy nékem nem tetszenek; meglehet, hogy talám mások jobb ízléssel bírván, szeretni fogják. Az bécsi Magyar Kurir még jó előre oly nagy elogiumot hirdetett kiadandó tiszteletes Gyöngyösi János tordai prædikátor verseirűl, hogy alyig vártam, hogy kezemhez érkezzenek, már sok darabjait vettem, de azokban azon izlést, mely az Hunniásba és Henriásba vagyon, koránt sem találom. Magyarsága jó és az mythologiát is voltaképpen tudja, de mégis erőttetettek munkái felette, és az dolgok, melyekrűl énekel, csag egyek, tudniillik házasságok üdvözlése és temetések siralma. Mint tetszenek olyan munkák Tiszteletes uramnak, az melyek heroicum elegiacum magyar kötött szavakba jönnek ki? Nékem az füleimet sértik, és mord kedvvel olvasom, miért? okát adom. Az ilyen munkák csag deák nyelven hangzanak igazán, mert az poësisnak regu-

láin épültek, az deák poësis ki vagyon dolgozva, tudatik melyik láb hosszú vagy rövid, melyik dyftongus betű vagy sylaba rövidűl, ha ezt vocalis követi, és így mivel az magyar poësisnak regulái még nincsenek, ezer meg ezer az hiba, vagyis poëticus error azokba. Authorai azt gondolják, hogy elég ha kezek izékjein az syllabák száma kiesik, de nálam nem elég. Szükséges volna egy tudós társaságnak valamint egy jó magyar grammatikát, úgy poësist is kiadni, és míg ez az világra nem jön, legszebb, legjobb az magyar hangzó poësis, valamint hangzanak Gyöngyösi István munkái, az Magyar Henriás az Hunniással. Már most oly móddal élek, hogy semmi magyar könyvet meg nem veszek, míg azt nem olvasom; entrpreneuröm ebbe Pozsonyba egy nevendék Török Gábor nevű pap, tegnap estve éppen egy tele ketrecz könyvet küldött, azok közt Helvey étszakáit és Szilágyi úr Henriadéját találván, mind kettejét ma regvel az könyvkötőhöz küldöttem, hogy szabjon reájok francz mentét, már csag authorokat tudván, megérdemlik aztat; a többinek crysis seninek formatringozásán által kell szaladniok. Az Gyűjtemény félesztendő díja itt vagyon, eddig való elküldését betegségem hátrálta. Kedves dolgot tenne nálam Tiszteletes uram, ha Gyöngyösi Murányi Venusát, Kemény Jánosát, Venus és Cupidóját számomra megszerzené. Posonyba nem kaphatni, talám az komáromi vagy győri magyar könyvárosaiknál meglesznek, Karikliája megvagyon nálam. Ezek után tisztelettel maradok

Tiszteletes drága földi uramnak

Szakolczán 4-ta Martii, 1790.

tökéletes szívű szolgája

Gr. Gvadányi Jósef, mp.

generalis.

Grófném szíves köszöntését teszi. Az Gyűjteménybe gyönyörködik, majd lesz Halveynek is baja.

X.

1791 JULIUS 8.

Tiszteletes drága földim uram.

A jót akaró jót akarójával a távul létekben másképpen nem beszélhet, egyedül csag a lúdnak néma tolla által, ennek szemmel látható bizonyságai abbúl kifolyt levelemnek sorai, melyek tudtára adják Tiszteletes uramnak, hogy valamint én hizelkedés nélkűl irom, hogy igaz jót akarója vagyok, úgy kecsegtetem magamat is, hogy Tiszteletes uram is jót akaróm légyen, de éppen azon okra való nézve csudálkozom, hogy Posonyba együtt lételünktűl fogva semmit maga felől nem hallattat; ha dicsekedésnek nem fogja venni, ide merem aztat tenni, hogy barátságunknak mérő serpenyűje az én részemre jobban billen, mint Tiszteletes uram részire, ime a tanúbizonyság ezen levelem. De néminémüképpen ment előttem Tiszteletes uram, jól tudván azt, hogy nékem küldendő levélirástúl valamint egyházi munkálkodása, úgy a könyvek kiadásában való jeles szorgalmatossága elfogják; megvallom, szép foglalatosságok; örömest magam is gyakorlanám az ilyet, ha tudományom engedné, de én csak kaszáltatok, arattatok, mindazonáltal tegnap is kedves ízléssel olvastam Tiszteletes uramtúl fordított az Ó-Testamentomnak második kötetét egy vad almafa alatt a szénagyűjtőim mellett; hálaadó szívvel, hogy Tiszteletes uram rólam megemlékezett, és Bécsbe Görög uramnak az első kötetet megküldötte, már a második is nálam vagyon, kérem a többit is Görög uramnak megkűldeni, mihent mindenike kezemnél lészen, árokat köszönettel megküldöm. A grófném az első darabot olvassa, szánja Moysest, hogy Izraelt Kanaánba be nem vezérelhette, erre azt feleltem nékie, hogy Áron a főpap volt az oka, mert a papok minden rosznak kút-

fejei; erre azt felelte: hiszen a te kedves Péczelid is pap. Erre mondottam: ő kegyelme sem jobb a Deákné vásznánál; erre nevetett.

Vallyon most mibe munkálódik, írja meg kedves Tiszteletes uram, csag papos dolgokrúl ne írjon, mert ezekkel unatkozva tele vagyon a világ, inkább ha gyakorolja a Mindenes Gyűjteményt, annak darabjait küldje meg nékem, a régiek megvannak nálam, tudnia illik az addig valók, míg a censor nem kapczáskodott. Hanem azt hallottam, hogy valamint Lipsiába egy jeles vers szerző Gotsedné élt, úgy ehez hasonló, ha még nem felűl haladó magyar Gotsedné Rév-Komáromba is volna. Ó be szeretném, ha Tiszteletes uram némely verseiben részesítene.

A falusi nótárius a diætát le írta, az egész világgal koczódik abba, nem tudom, adott-e Veber Tiszteletes uramnak exemplarist, mert meg volt nékie: hagyva, ha nem? méltóztassa tudtomra adni. Sok hibák estek a prés alatt benne, éppen tegnap küldöttem meg Vébernek azok megjobbítását. A grófném revereálja Tiszteletes uramat, valamint én a tiszteletes Gocsednét és minden szívességgel vagyok

Drága Tiszteletes uramnak

Szakolcza die 8. Julii 1791.

alázatos szolgája

Gr. Gvadányi Jósef, mp.

fővezér.

SZÖVEG-MAGYARÁZAT.

I.

GVADÁNYI VERSE AZ ERDÉLYI NYELVMÍVELŐ TÁRSASÁGHOZ.

Az erdélyi nagyherczegségben lévő nagyérdemű és különös tiszteletre méltó Magyar Nyelvmívelő Társasághoz.

Más kézzel: Válaszoltam 25. Martii ddo 21. Januarii.

Múzsám vedd szárnyaid kölcsön Pegazusnak,
Verd meg őszi szelét tömlős Eolusnak.
Repülj sietségbe te azon országba,
Melybe Decebalus rég élt királyságba,
De utazásodban vigyázz, és légy szemes,
Hogy te a tordai nyilásba bé ne ess,
Béérvén már abba, őt fel nem találod,
Megyéit, székeit bár miként visgálod,
Mert Trajánus őtet innet kikergette
És e szép országot magáévá tette;
Hét hegyei között Trajánust se keresd,
Hanem szemed némely romladékokra vesd.
Ezek a szépségnek remeki valának,
Melyek e császártól felállíttatának,
Hogy így ez országot még szebbnek tehesse,
Melyeken szemeit népe legelhesse.
Talán Phydiásnak művei valának,
Mert földi csudáknak ezek tartatának.
De valamint Trója városa elmúla,
Darabokra ezen szépség is úgy húla,
Mivel ama kemény s vitéz scytha nemzet,
Melyet tán maga Mars, Bellonával nemzett,
Mæotis tavától a mint kiindúla,
Ez országba jutván kegyetlenűl dúla.
Nem csuda, hogy ők ily szörnyen pusztítottak,
Márvány oszlopokat s várakat rontottak,
Mert pogányok lévén, vad volt természetek,
Azért nem is vala más igyekezetek;

Hanem csak hogy mindent elpusztíthassanak,
  Valamerre mennek, zsákmányozhassanak.
Ők ronták el azon sok drága szépséget,
  Mert mást nem esmértek csak a vitézséget;
De bár fenék voltak, még is észre vették,
  Hogy ez áldott ország, ezt meg is szerették.
Azért megszállottak itten Dáciába,
  De nagyobb rész méne bé Pannóniába.
E két rész egy nemzet, egy vér s magyar neve,
  A vitézségben is egyarányú heve,
Sok idegen nemzet kezeket érzette,
  Kardjok ormányokat leginkább vérzette;
Ők e két országot másképp keresztelték,
  Pannóniát Magyarországnak nevezték,
Dáciát pediglen nevezték Erdélynek,
  Tarthatja is magát mindenkép kevélynek,
Mert erdős hegyei mintegy koronázzák,
  És mint annyi várak őrzik és bástyázzák.
E vitéz nemzetnek vagyunk maradéki,
  Nem egy bátortalan népnek fanyaréki.
De pogányok lévén, tudjuk bálványoztak,
  És hogy Mars istennek leginkább áldoztak;
Éppen nem esmérték a tudományokat,
  Természet ösztöne hajtá kormányokat.
Első szent királyunk mihelyest bévette
  A keresztény hitet, és népünk követte,
Mingyárt vadságából nemünk kivetkezett,
  Hogy előmehessen azon igyekezett.
Külföldről hozott be tudós tanítókat,
  Mesterségekre is sok jó oktatókat.
Minden első dolog szokott lenni gyenge,
  A tudománynak is kezdete csak zsenge,
De hogy ha serényen ez gyakoroltatik,
  Tökéletességre nagyra hozattatik,
Köztük is eleint ez gyengén csirázott,
  Mivel tehetségek még sokba hibázott.
Időknek multával hogy erősbek lettek,
  Mindenekbe nagyobb lépéseket tettek,
Minden tudományok kezdtek virágozni,
  Mert mindenre lehet a magyart ráhozni.
Most virágjainak látszik is gyümölcse,
  Mert a két hazának vagyon már sok bölcse.

Menj hát tovább múzsám, járd bé e tartományt,
  Keresd fel azokat a kik a tudományt
Gyakorolják s magyar nyelvünket mívelik,
  Melylyel nemzetünket egekig emelik.
Járd bé ez országnak kékellő hegyeit,
  Zúgó patakokkal ált' metszett völgyeit,
Fusd a Mezőségnek fátlan kopárjait
  Csík s Gyergyó székeknek hágd meg havassait.
Hogy ha te ezeken reájok nem találsz,
  Jobb lesz a térségre ha azokról leszállsz,
És a Maros s Szamos vizeit vizsgálod,
  Hid partjai között őket feltalálod,
Mert rá akadsz majd a dicsőség halmára,
  Apollónak szentelt palladiumára.
Ebbe gyűlnek öszve, itt vagyon lakhelyek,
  Itt van a magyar nyelv mívelő műhelyek.
Ez a tudományok kincseinek tára,
  Itt áll a bölcsesség felszentelt oltára ;
Feltalálván, menj bé, de nagy tisztelettel,
  Nem lesznek felőled így balitílettel ;
Nem fogják azt vélni, hogy vad Nympha volnál,
  E világba tétúl hogy csak kóborolnál,
Hanem megesmérik, hogy jó járatba légy,
  Azért mély főhajtást te mindnyájának tégy.
Bévezetnek, tudom, majd a musæumba,
  A mely legszentebb hely e palladiumba,
Meglátod te ebben azon társaságot,
  Mely szemedbe tünet oly egy méltóságot,
Ki e társaságnak nagy érdemű feje,
  Kinek mindig nagy volt nemzete eleje,
Erdély országában a ki most is első,
  Királyunknak pedig tanácsosa belső,
Ez nagy méltóságu született gróf Bánfi,
  Kérdezzed Erdélybe, vagyon ilyen hány fi,
Mind a társaságnak, mind ország kormánya
  Két keze közt vagyon, mert nagy tudománya.
Ezen társaságnak a többi tagjai,
  Tudjad, Apollónak mindnyájan fiai.
Mert vessed szemeid köztük Arankára,
  Személyében akadsz arany darabjára,
Mert nagy elméjének szép szüleményei,
  Arany daraboknak ragyogó fényei.

A többi tagok is szint ilyen bányászok,
  A tudományokban serény egy vadászok.
Mi magyar nyelvünket ezek pallérozzák,
  Régi rozsdájából újabb fényre hozzák.
Kijött munkájoknak már első darabja,
  Mely a magyar nyelvnek reguláit szabja.
Ebbe is Aranka sok aranyat hintett,
  Melynek fénye kit-kit olvasásra kintet,
Hogy jó és szép munka, meg kell azt vallani,
  Csak a kaján nyelve fogja ócsárlani,
De mindennek fel kell venni gondolóra,
  Hogy ily munka roszra nem válik, de jóra.
Mert ugyan nem szebb-e ékesen szóllani,
  Mint durva szavakkal valamit mondani.
Nemde Demosthenes hajdan Athénába
  A görögök nyelvét így vette munkába?
Nemde Cicero is Rómába ezt tette?
  Hol a deák nyelvet megékesítette.
De nem szólok azon régi esztendőkről,
  Hanem mostanában folyó új időkről.
Vessük tehát szemünk elől Sorbonnára,
  Nézzünk La Fonténnek az ő munkájára,
A francziák nyelvét ő mint kidolgozta,
  És mely virágzásra azt Flőrivel hozta.
Menjünk ki Párisból Teutok országába,
  Jó csinált útakon érünk Lipsiába,
Meghalljuk, itt a nép mely szépen ír s beszél,
  És mely válogatott német szavakkal él.
Kérdezzük, darabos nyelveket ily szépre
  Ki vitte? Mutatnak Gotsedre s Gellértre.
Gyenge múzsám itt öszve kezeidet,
  E társaság előtt hajtsd meg térdeidet.
Esedezzél, hogy ők el ne oszoljanak,
  Mint eddig, tovább is, hogy így munkáljanak,
Emeljék nyelvünk oly tökéletességre,
  Hogy kiterjedhessen a jövendőségre.
A késő maradék fogja is hálálni,
  Mert megelégedést fog abba találni.
Az emlékezetnek örökös könyvébe,
  De írja neveket Clio, s örvényébe
Feledékenységnek el nem temettetnek,
  Sőt arany betűkkel márványra metszetnek.

Mondd, úgy nézem azon tudós bölcs tagokat,
Mint magyar egünkön fénylő csillagokat.
És hogy én nem tudom, honnan érdemlettem,
Hogy első dabját munkáinak vettem,
Záloga ez a nagy magyar szivüségnek,
Bizonyos jele is szint' ily lelküségnek.
Felette köszönöm e tett kegyességet,
Részemről ajánlok én is oly készséget,
Hogy míg élek, magyar hív barátjok leszek,
Szolgájok is, melyre úgy segélyét teszek.

Szakolczán, november havának első napján, 1797-dik esztendőben.

Gróf Gvadányi József,
magyar lovas generalis, mp.

(A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött eredetiről.)

II.

GRÓF GUADAGNI SÁNDOR NYUGTÁJA.

(L. 33. l.)

Dasz von 6. Mann Arrestanten von Löbl. Graf Starnbergischen Regiment von Ersten July bisz *(üres hely)* Augusti den ordinari Prouiant Brodt Ein Hundert Zwainzig achtl Nro 128 lack duppelt Portion Ausz alhiezig Prouiant Hausz richtig ist gegeben worden; Bezeiget Mein Vntergestelte Verfertigung.

Actum Szendreő den 11-ten Augusti 1688.

Alexander Graff Guadagni.

(P. H.)

TARTALOM.

ELSŐ FEJEZET.

MÁSODIK FEJEZET.

HARMADIK FEJEZET.

NEGYEDIK FEJEZET.

ÖTÖDIK FEJEZET.

HATODIK FEJEZET.

HETEDIK FEJEZET.

NYOLCZADIK FEJEZET.

KILENCZEDIK FEJEZET.

TIZEDIK FEJEZET.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Gvadányi fiatalkori képe egykorú aquarell-festés, melynek eredetije Ernst Lajos úr gazdag gyűjteményében őriztetik, kinek szíves beleegyezésével közöljük a színnyomatot. — Gvadányi fiatalkori arczképének olajfestménye Szakolcza város tulajdona Közölte báró Horeczky F. a Gvadányiakról írt tanulmányában. — Öregkori arczképe az általa írt Világtörténet I. kötetében látott világot.

Bessenyeit az Akadémia birtokában levő egykorú olajfestmény után rajzolta Cserna Károly.

Arezzo: a Vasari-tér. Eredeti fénykép után készült.

Rákóczy Ferencz arczképét festette Mányoki Ádám. Az eredeti olajfestmény a szász király tulajdona. Az eredetiről vett fényképet Nyáry úr szíves közvetítésének köszönjük.

Antonio Giovanne Guadagni bíbornok arczképének eredeti olajfestménye Pozsonyban, báró Horeczky Ferencz apátkanonok úr tulajdona, kinek szíves beleegyezésével fénykép felvétel után közöljük.

Magyar huszárok. (1763, 1780, 1790). Ernst Lajos úr gyűjteményében levő eredeti festmények után rajzolta Cserna.

Hadik András egykorú Weickert által festett s Mansfeld által metszett rézmetszetű arczképét eredeti nagyságban adjuk. Történeti képcsarnok. 1647.

Lacy tábornokot egykorú «Joh. M. Will» által készített rézmetszet után adjuk, mely a Tört. képcsarnok tulajdona. Tört. képcsarnok 2955. sz.

II. József császár Rugendas metszvénye után. Tört. képcsarnok. 2323.

A korona hazahozatala. Részlet egy nagy rézmetszetről, mely a Tört. képcsarnok T. 2531. sz. a. őriztetik. A képnek azt a részét közöljük, mely azt a kocsit mutatja be, melyben a korona el volt helyezve.

Prága, részlete egy XVII-ik századi nagyobb rézmetszetnek.

Gvadányi versét «az erdélyi nagyherczegségben levő nagy érdemű és különösen tiszteletre méltó magyar Nyelvmivelő Társasághoz» az Akadémia birtokában levő eredeti után adjuk.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímképet s a kezdő- és záróképek közűl a legtöbbet, valamint a kezdőbetűk közül a három elsőt tervezte és rajzolta Cserna Károly. A többieket Bél nagy munkájából «Notitia Hungariæ Novæ» vettük.

Mária Terézia medaillon-arczképét egykorú rézmetszetről adjuk, Ernst Lajos úr gyűjteményéből. A revers görög felirata magyarul: «Mária Terézia császárné, a nagy, az igazságos, a jóltévő (képe) életének 30. évében».

III. Károly arczképe egykorú, Schmutzer András és József által készített rézmetszet után.

B. Orczy Lőrincz (A. Tischler del. et sculp.) arczképének eredetije Orsz. képtár 3518.

Ráday Gedeon arczképe (T. Klimes pinx.). Orsz. képtár 3776.

Kazinczy arczképét a Toldy által közlött kőmetszetről adjuk.

Arezzo: a dóm eredeti fénykép után, melyet Áldássy A. úr volt szíves megszerezni.

Sobiesky János lengyel király arczképét Matejko festményéről közöljük.

Rudabánya: a Vaskohó és Rudabánya a helység. Mindkettőt Cserna Károly helyszinén eszközölt rajza után közöljük.

Eger látképe s az egri lyceum Cserna Károly eredeti felvétele után.

Nagy-Szombat Hosszú utczáját s a jezsuita-collegiumot eredeti fényképről közöljük, melyet főt. Zellinger Alajos tanár úr volt szíves megküldeni.

Berlin: a királyi palota tere Legeay J. egykorú rézmetszete után.

Kleist egykorú rézmetszet után.

II. József (kezdőkép). Országos képtár 2378. sz.

Badaló eredeti fénykép után, melyet Bay Ilona ő nagysága volt szíves felvétetni.

II. József fiatalkori arczképe Bause János Frigyes egykorú metszete után.

Szakolcza Cserna Károly rajza

Péczeli József arczképének eredetije Történeti képcsarnok 3624. Festette Kaerling, metszette Lehnhardt.

Uri- és paraszt-viselet a XVIII-ik században: «A Hungarian Nobleman et Peasant in their national Dresses» Townson Robert «Travels in Hungary London 1797» czímű munkájából.

Magyar viselet 1790-ből: Egykorú rézmetszet «Egy banderista és egy úri aszszonyság 1790-ik esztendőben» aláírással Ernst Lajos úr gyűjteményéből

Az 1789-iki divatos viseletek: Reiset «Modes et usages» I. kötet. Paris 1885 czímű munkában közlött egykorú divatképek után rajzolta Cserna.

Gyalog katona Ernst Lajos gyűjteményében levő metszetről rajzolta Cserna.

II. Frigyes arczképe, Bause Frigyes egykorú festménye után metsz. Graff Antal.

Ziethen arczképe, Therbusch Anna ered. festménye után metszette Berger D.

Keglevich Gábor egykorú metszet. Történeti képcsarnok 2045. Festője ismeretlen. Közölte Ponori Thewrewk József.

Gróf Benyovszky Móricz, Dr. Franz Sartori Pantheon denkwürdiger Wunderthaten II. köt. Wien 1816. Dr. Jankó János úr szívességéből.

Gróf Festetich György egykorú metszet. Történeti képcsarnok 2015. Rajzolta Kissinger. Metszette Weiss.

Amadé László arczképét (Seb, Zetter sc.) a Történeti képcsarnok birtokában levő s 616. sz. a. őrzött eredetijéről adjuk.

Voltaire arczképét egykorú franczia rézmetszet után adjuk, melyet de la Tour festett s Fiquet metszett.

Nagy Péter czár arczképét Kneller Gottfried eredetije után adjuk.

XII. Károly arczképét Kraft egykorú festménye után közöljük.

A szakolczai Gvadányi emléktábla leleplezését eredeti fénykép felvétel után közöljük

A szakolczai Gvadányi-házat, mely azt e század elejéről mutatja be, a Kovács Dénes által szerkesztett Gvadányi-Albumból adjuk.

AZ ALÁIRÁSOK:

Báró id. Ráday Gedeon. Pest 1791 máj. 20 Péczelinek. Akademia. I. Lev. 4° 143.

Rajnis József. Nemz. Muzeum. Révai (Com. Epist.).

Gróf Teleki József. Bécs 1792 aug. 29. Péczelinek. Akadémia (mint fentebb).

Vitkovics Mihály. Nemzeti Muzeum. (Horvát Coll.).

Gróf Guadagni Sándor nyugtájának eredetije. Orsz. Levéltár.

Gróf Hadik András 1789 nov. 27. Péczelinek. Akadémia.

Gróf Batthyány Lajos Gvadányihoz intézett levelének eredetije Mármaros-Szigeten Szilágyi István birtokában levő eredetiről a tulajdonos szivességéből.

Péczeli József aláírása, Komárom 1791 január 12. Akademia gyűjt.

Gróf Gvadányi Péczelihez irott levele, Akadémia gyűjteményében.

Ányos Pál aláírása, Elefánt 1782 Sz. György hava 15. Nemz. Muzeum.

Szabó Dávid aláírása, Kassa 1782 julius 16, Kazinczynak. Nemz. Muzeum.

Id. Gróf Ráday Gedeon aláírása, Pest 1791 máj. 29. Akadémia birtokában.

Gvadányi felköszöntője Péczelihez, Akademia birtokában.

B. Orczy Lőrincz aláírása, Tisza-Örs 1784 szept. 19, Péczelinek. Akadémia birtokában.

Kazinczy Ferencz aláírása, Alsó-Regmecz 1789 decz. 23. Akad. birtokában.

Gróf Pálffy Károly aláírása Péczelinek 1787 máj. 19. Akad. birtokában.

Benyovszky aláírása Versailles, 1777 máj. 6. írt leveléből, mely Benyovszky életrajza II. kötetében jelent meg egész terjedelmében.

Kis János aláírása Péczelihez írott leveléről az Akademia birtokában.

RÁTH MÓR újabb kiadásai:

Arany János költeményei. Teljes gyüjtemény. 2 kötet Elzevir gyémá[illegible] kiadás, meritett papiron. Arany János egy költeményének és levelének hasonmásá[illegible] és Arany László előszavával. Fűzve 5 frt. Fényes díszkötésben 7 frt 40 kr. Kön[illegible] kedvelők gazdag félbőrkötésében 7 frt 80 kr.

Arany János. Őszikék. Elzevir gyémántkiadás, merített papiron. Arany Já[illegible] egy költeményének és levelének hasonmásával és Arany László előszavával. Fű[illegible] 1 frt. Fényes díszkötésben 2 frt 20 kr. Könyvkedvelők gazdag félbőrkötésé[illegible] 2 frt 40 kr.

Arany János életének utolsó éveiben Őszikék gyüjteményes czim alatt i[illegible] azon halhatatlan alkotásokat, melyeknek csekély része lett életében közölve, s [illegible] lyekre vonatkoznak egyik költeményének következő sorai:

> «És ne haljak meg mint koldus,
> Aki semmit nem hagyott.»

Ezen rendkivül díszes kiadásban az «Őszikék» először vannak teljesen ö[illegible] gyüjtve és közölve.

Arany János és Petőfi Sándor levelezése. Petőfi Aran[illegible] levelének és Arany válaszának hasonmásával. Arany Petőfire vonat[illegible] vel és Arany László előszavával. Fényes gyémántkiadás. Fűzve 1 [illegible] egészen uj modoru díszkötésben 3 frt.

Dekameron új. I. II. Guy de Maupassant elbeszélései. [illegible] 4 frt. Díszes kötésben 5 frt 80 kr.

Dekameron új. III. IV. Ludovic Halévy (a franczia akad[illegible] beszélései. Díszes nagy 8-rét. Két kötet 4 frt Díszes kötésben 5 [illegible]

Ezen vállalat díszes kiállításban, elsőrangu írók fordításába[illegible] irodalom legérdekesebb kisebb elbeszéleseit gyüjti össze önálló k[illegible] sorban azon franczia beszélyeket, melyek valóságos diadalmenetbe[illegible] hódítják a művelt nyelvek irodalomkedvelőit és rövid idő alatt 40-[illegible]

Minden kötet külön kapható. Senki sincs kötelezve az e[illegible] szerezni.

(B. Eötvös József.) Arany kalászok B. Eötvös József [illegible] gyémántkiadás. Fűzve 2 frt 50 kr. Gazdag díszkötésben 3 frt 80 k[illegible]

Mottó: «Ha fenmarad nevem, eszméim győzedelme legyen emlékjelem».

Hübner Sándor gróf. A britt birodalmon keresztül. Díszkiadás. Két [illegible] 8-rét kötet, számos képpel és térképpel. Fűzve 8 frt. Igen szép díszkötésben 1[illegible] 80 kr. Egy félbőrkötésben 9 frt 50 kr.

«Ugy hiszszük, nem esünk meg nem érdemelt tulságos dicsőitésbe, ha Hü[illegible] művének nyújtjuk az első díjat mindazon utazási leirások közül, melyek a le[illegible] 10—20 év alatt megjelentek.» (Leipziger Zeitung).

Jókai Mór. Életemből. Uj gyémántkiadás. Fűzve 2 frt. Fényes díszköté[illegible] 3 frt 20 kr.

Tartalom: A látható Isten. Életem legszomorubb napjai. Az én szinpadi [illegible] tem. A csendes évek története. Magyar költők sorsa. Az én kortársaim. Egy ma[illegible] költő életéből. A jó öreg asszony.

Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika Egyenlítői vidékein 18[illegible] 1888-ban (A Rudolf és Stefánia tavakhoz). Leirta kisérője: **Höhnel Lajos,** c[illegible] kir. sorhajóhadnagy. Jogosított magyar kiadás. Két kötet. 179 eredeti felvételek [illegible] készült rajzzal és színnyomatú térképpel. Fűzve 10 frt. Díszkötésben 13 frt. Fél[illegible] kötésben 13 frt 60 kr. Angol nyelven 20 frtba kerül.

Ezen mű, mely ugyanazon képekkel angol és német nyelven is megje[illegible] azon ritka kitüntetésben részesült, hogy a király ő Felsége felajánlását elfogadt[illegible]

Thackeray W. M. A négy György. Korrajzi képek az angol udvari és v[illegible] életből. Angolból Szász Béla. Második kiadás 1 frt 20 kr.

Franklin Társulat nyomdája.